© 2003 Cosmic Software and Vedic Engineering. This text is made available exclusively for on-line use, and for printing individual copies for personal use. Distribution of hard copies, or distribution of electronic files via the internet is expressly prohibited. For licensing, and for an editable text version on CD-ROM, please contact cssetzer@yahoo.com.

६-१

श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं यथावदभिभाषितम्
रामः प्रीतिसमायुक्तो वाक्यमुत्तरमब्रवीत् १
कृतं हनुमता कार्यं सुमहद्भुवि दुष्करम्
मनसापि यदन्येन न शक्यं धरणीतले २
न हि तं परिपश्यामि यस्तरेत महार्णवम्
अन्यत्र गरुडाद्वायोरन्यत्र च हनूमतः ३
देवदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम्
अप्रधृष्यां पुरीं लङ्कां रावणेन सुरक्षिताम् ४
प्रविष्टः सत्त्वमाश्रित्य जीवन्को नाम निष्क्रमेत्
को विशेत्सुदुराधर्षां राक्षसैश्च सुरक्षिताम्
यो वीर्यबलसम्पन्नो न समः स्याद्धनूमतः ५
भृत्यकार्यं हनुमता सुग्रीवस्य कृतं महत्
एवं विधाय स्वबलं सदृशं विक्रमस्य च ६
यो हि भृत्यो नियुक्तः सन्भर्त्रा कर्मणि दुष्करे
कुर्यात्तदनुरागेण तमाहुः पुरुषोत्तमम् ७
नियुक्तो नृपतेः कार्यं न कुर्याद्यः समाहितः
भृत्यो युक्तः समर्थश्च तमाहुः पुरुषाधमम् ८
तन्नियोगे नियुक्तेन कृतं कृत्यं हनूमता
न चात्मा लघुतां नीतः सुग्रीवश्चापि तोषितः ९
अहं च रघुवंशश्च लक्ष्मणश्च महाबलः
वैदेह्या दर्शनेनाद्य धर्मतः परिरक्षिताः १०
इदं तु मम दीनस्य मनो भूयः प्रकर्षति
यदिहास्य प्रियाख्यातुर्न कुर्मि सदृशं प्रियम् ११
एष सर्वस्वभूतस्तु परिष्वङ्गो हनूमतः
मया कालमिमं प्राप्य दत्तस्तस्य महात्मनः १२
सर्वथा सुकृतं तावत्सीतायाः परिमार्गणम्
सागरं तु समासाद्य पुनर्नष्टं मनो मम १३
कथं नाम समुद्रस्य दुष्पारस्य महाम्भसः
हरयो दक्षिणं पारं गमिष्यन्ति समाहिताः १४

यद्यप्येष तु वृत्तान्तो वैदेह्या गदितो मम
समुद्रपारगमने हरीणां किमिवोत्तरम् १५
इत्युक्त्वा शोकसंभ्रान्तो रामः शत्रुनिबर्हणः
हनूमन्तं महाबाहुस्ततो ध्यानमुपागमत् १६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे प्रथमः सर्गः १

६-२

तं तु शोकपरिद्यूनं रामं दशरथात्मजम्
उवाच वचनं श्रीमान्सुग्रीवः शोकनाशनम् १
किं त्वं संतप्यसे वीर यथान्यः प्राकृतस्तथा
मैवं भूस्त्यज संतापं कृतघ्न इव सौहृदम् २
संतापस्य च ते स्थानं न हि पश्यामि राघव
प्रवृत्तावुपलब्धायां ज्ञाते च निलये रिपोः ३
धृतिमाञ्शास्त्रवित्प्राज्ञः पण्डितश्चासि राघव
त्यजेमां पापिकां बुद्धिं कृतात्मेवार्थदूषणीम् ४
समुद्रं लङ्घयित्वा तु महानक्रसमाकुलम्
लङ्कामारोहयिष्यामो हनिष्यामश्च ते रिपुम् ५
निरुत्साहस्य दीनस्य शोकपर्याकुलात्मनः
सर्वार्था व्यवसीदन्ति व्यसनं चाधिगच्छति ६
इमे शूराः समर्थाश्च सर्वे नो हरियूथपाः
त्वत्प्रियार्थं कृतोत्साहाः प्रवेष्टुमपि पावकम् ७
एषां हर्षेण जानामि तर्कश्चास्मिन्दृढो मम
विक्रमेण समानेष्ये सीतां हत्वा यथा रिपुम् ८
सेतुरत्र यथा बध्येद्यथा पश्येम तां पुरीम्
तस्य राक्षसराजस्य तथा त्वं कुरु राघव ९
दृष्ट्वा तां हि पुरीं लङ्कां त्रिकूटशिखरे स्थिताम्
हतं च रावणं युद्धे दर्शनादुपधारय १०
सेतुर्बद्धः समुद्रे च यावल्लङ्कासमीपतः
सर्वं तीर्णं च वै सैन्यं जितमित्युपधार्यताम् ११
इमे हि समरे शूरा हरयः कामरूपिणः

तदलं विक्लवा बुद्धी राजन्सर्वार्थनाशिनी १२
पुरुषस्य हि लोकेऽस्मिञ्शोकः शौर्यापकर्षणः
यत्तु कार्यं मनुष्येण शौण्डीर्यमवलम्बता १३
शूराणां हि मनुष्याणां त्वद्विधानां महात्मनाम्
विनष्टे वा प्रनष्टे वा शोकः सर्वार्थनाशनः १४
त्वं तु बुद्धिमतां श्रेष्ठः सर्वशास्त्रार्थकोविदः
मद्विधैः सचिवैः सार्धमरिं जेतुमिहार्हसि १५
न हि पश्याम्यहं कंचित्त्रिषु लोकेषु राघव
गृहीतधनुषो यस्ते तिष्ठेदभिमुखो रणे १६
वानरेषु समासक्तं न ते कार्यं विपत्स्यते
अचिराद्द्रक्ष्यसे सीतां तीर्त्वा सागरमक्षयम् १७
तदलं शोकमालम्ब्य क्रोधमालम्ब भूपते
निश्चेष्टाः क्षत्रिया मन्दाः सर्वे चण्डस्य बिभ्यति १८
लङ्घनार्थं च घोरस्य समुद्रस्य नदीपतेः
सहास्माभिरिहोपेतः सूक्ष्मबुद्धिर्विचारय १९
इमे हि समरे शूरा हरयः कामरूपिणः
तानरीन्विधमिष्यन्ति शिलापादपवृष्टिभिः २०
कथंचित्परिपश्यामस्ते वयं वरुणालयम्
किमुक्त्वा बहुधा चापि सर्वथा विजयी भवान् २१
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्वितीयः सर्गः २

६-३

सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा हेतुमत्परमार्थवित्
प्रतिजग्राह काकुत्स्थो हनूमन्तमथाब्रवीत् १
तरसा सेतुबन्धेन सागरोच्छोषणेन वा
सर्वथा सुसमर्थोऽस्मि सागरस्यास्य लङ्घने २
कति दुर्गाणि दुर्गाया लङ्कायास्तद्ब्रवीहि मे
ज्ञातुमिच्छामि तत्सर्वं दर्शनादिव वानर ३
बलस्य परिमाणं च द्वारदुर्गक्रियामपि
गुप्तिकर्म च लङ्काया रक्षसां सदनानि च ४

यथासुखं यथावच्च लङ्कायामसि दृष्टवान्
सर्वमाचक्ष्व तत्त्वेन सर्वथा कुशलो ह्यसि ५
श्रुत्वा रामस्य वचनं हनूमान्मारुतात्मजः
वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठो रामं पुनरथाब्रवीत् ६
श्रूयतां सर्वमाख्यास्ये दुर्गकर्मविधानतः
गुप्ता पुरी यथा लङ्का रक्षिता च यथा बलैः ७
परां समृद्धिं लङ्कायाः सागरस्य च भीमताम्
विभागं च बलौघस्य निर्देशं वाहनस्य च ८
प्रहृष्टा मुदिता लङ्का मत्तद्विपसमाकुला
महती रथसंपूर्णा रक्षोगणसमाकुला ९
दृढबद्धकवाटानि महापरिघवन्ति च
द्वाराणि विपुलान्यस्याश्चत्वारि सुमहान्ति च १०
वप्रेषूपलयन्त्राणि बलवन्ति महान्ति च
आगतं परसैन्यं तैस्तत्र प्रतिनिवार्यते ११
द्वारेषु संस्कृता भीमाः कालायसमयाः शिताः
शतशो रचिता वीरैः शतघ्न्यो रक्षसां गणैः १२
सौवर्णश्च महांस्तस्याः प्राकारो दुष्प्रधर्षणः
मणिविद्रुमवैदूर्यमुक्ताविरचितान्तरः १३
सर्वतश्च महाभीमाः शीततोया महाशुभाः
अगाधा ग्राहवत्यश्च परिखा मीनसेविताः १४
द्वारेषु तासां चत्वारः संक्रमाः परमायताः
यन्त्रैरुपेता बहुभिर्महद्भिर्दृढसंधिभिः १५
त्रायन्ते संक्रमास्तत्र परसैन्यागमे सति
यन्त्रैस्तैरवकीर्यन्ते परिखासु समन्ततः १६
एकस्त्वकम्प्यो बलवान्संक्रमः सुमहादृढः
काञ्चनैर्बहुभिः स्तम्भैर्वेदिकाभिश्च शोभितः १७
स्वयं प्रकृतिसम्पन्नो युयुत्सू राम रावणः
उत्थितश्चाप्रमत्तश्च बलानामनुदर्शने १८
लङ्कापुरी निरालम्बा देवदुर्गा भयावहा
नादेयं पार्वतं वन्यं कृत्रिमं च चतुर्विधम् १९

स्थिता पारे समुद्रस्य दूरपारस्य राघव
नौपथश्चापि नास्त्यत्र निरादेशश्च सर्वतः २०
शैलाग्रे रचिता दुर्गा सा पूर्देवपुरोपमा
वाजिवारणसंपूर्णा लङ्का परमदुर्जया २१
परिघाश्च शतघ्न्यश्च यन्त्राणि विविधानि च
शोभयन्ति पुरीं लङ्कां रावणस्य दुरात्मनः २२
अयुतं रक्षसामत्र पश्चिमद्वारमाश्रितम्
शूलहस्ता दुराधर्षाः सर्वे खड्गाग्रयोधिनः २३
नियुतं रक्षसामत्र दक्षिणद्वारमाश्रितम्
चतुरङ्गेण सैन्येन योधास्तत्राप्यनुत्तमाः २४
प्रयुतं रक्षसामत्र पूर्वद्वारं समाश्रितम्
चर्मखड्गधराः सर्वे तथा सर्वास्त्रकोविदाः २५
अर्बुदं रक्षसामत्र उत्तरद्वारमाश्रितम्
रथिनश्चाश्ववाहाश्च कुलपुत्राः सुपूजिताः २६
शतं शतसहस्राणां मध्यमं गुल्ममाश्रितम्
यातुधाना दुराधर्षाः साग्रकोटिश्च रक्षसाम् २७
ते मया संक्रमा भग्नाः परिखाश्चावपूरिताः
दग्धा च नगरी लङ्का प्राकाराश्चावसादिताः २८
येन केन तु मार्गेण तराम वरुणालयम्
हतेति नगरी लङ्का वानरैरवधार्यताम् २९
अङ्गदो द्विविदो मैन्दो जाम्बवान्पनसो नलः
नीलः सेनापतिश्चैव बलशेषेण किं तव ३०
प्लवमाना हि गत्वा तां रावणस्य महापुरीम्
सप्राकारां सभवनामानयिष्यन्ति मैथिलीम् ३१
एवमाज्ञापय क्षिप्रं बलानां सर्वसंग्रहम्
मुहूर्तेन तु युक्तेन प्रस्थानमभिरोचय ३२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे तृतीयः सर्गः ३

६-४

श्रुत्वा हनूमतो वाक्यं यथावदनुपूर्वशः

ततोऽब्रवीन्महातेजा रामः सत्यपराक्रमः १
यां निवेदयसे लङ्कां पुरीं भीमस्य रक्षसः
क्षिप्रमेनां वधिष्यामि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते २
अस्मिन्मुहूर्ते सुग्रीव प्रयाणमभिरोचये
युक्तो मुहूर्तो विजयः प्राप्तो मध्यं दिवाकरः ३
उत्तराफाल्गुनी ह्यद्य श्वस्तु हस्तेन योक्ष्यते
अभिप्रयाम सुग्रीव सर्वानीकसमावृताः ४
निमित्तानि च धन्यानि यानि प्रादुर्भवन्ति मे
निहत्य रावणं सीतामानयिष्यामि जानकीम् ५
उपरिष्टाद्धि नयनं स्फुरमाणमिदं मम
विजयं समनुप्राप्तं शंसतीव मनोरथम् ६
अग्रे यातु बलस्यास्य नीलो मार्गमवेक्षितुम्
वृतः शतसहस्रेण वानराणां तरस्विनाम् ७
फलमूलवता नील शीतकाननवारिणा
पथा मधुमता चाशु सेनां सेनापते नय ८
दूषयेयुर्दुरात्मानः पथि मूलफलोदकम्
राक्षसाः परिरक्षेथास्तेभ्यस्त्वं नित्यमुद्यतः ९
निम्नेषु वनदुर्गेषु वनेषु च वनौकसः
अभिप्लुत्याभिपश्येयुः परेषां निहितं बलम् १०
सागरौघनिभं भीममग्रानीकं महाबलाः
कपिसिंहाः प्रकर्षन्तु शतशोऽथ सहस्रशः ११
गजश्च गिरिसंकाशो गवयश्च महाबलः
गवाक्षश्चाग्रतो यान्तु गवां दृप्ता इवर्षभाः १२
यातु वानरवाहिन्या वानरः प्लवतां पतिः
पालयन्दक्षिणं पार्श्वमृषभो वानरर्षभः १३
गन्धहस्तीव दुर्धर्षस्तरस्वी गन्धमादनः
यातु वानरवाहिन्याः सव्यं पार्श्वमधिष्ठितः १४
यास्यामि बलमध्येऽह बलौघमभिहर्षयन्
अधिरुह्य हनूमन्तमैरावतमिवेश्वरः १५
अङ्गदेनैष संयातु लक्ष्मणश्चान्तकोपमः

सार्वभौमेन भूतेशो द्रविणाधिपतिर्यथा १६
जाम्बवांश्च सुषेणश्च वेगदर्शी च वानरः
ऋक्षराजो महासत्त्वः कुक्षिं रक्षन्तु ते त्रयः १७
राघवस्य वचः श्रुत्वा सुग्रीवो वाहिनीपतिः
व्यादिदेश महावीर्यान्वानरान्वानरर्षभः १८
ते वानरगणाः सर्वे समुत्पत्य युयुत्सवः
गुहाभ्यः शिखरेभ्यश्च आशु पुप्लुविरे तदा १९
ततो वानरराजेन लक्ष्मणेन च पूजितः
जगाम रामो धर्मात्मा ससैन्यो दक्षिणां दिशम् २०
शतैः शतसहस्रैश्च कोटीभिरयुतैरपि
वारणाभैश्च हरिभिर्ययौ परिवृतस्तदा २१
तं यान्तमनुयाति स्म महती हरिवाहिनी २२
हृष्टा प्रमुदिताः सर्वे सुग्रीवेणाभिपालिताः
आप्लवन्तः प्लवन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवंगमाः
क्ष्वेलन्तो निनदन्तश्च जग्मुर्वै दक्षिणां दिशम् २३
भक्षयन्तः सुगन्धीनि मधूनि च फलानि च
उद्वहन्तो महावृक्षान्मञ्जरीपुञ्जधारिणः २४
अन्योन्यं सहसा दृप्ता निर्वहन्ति क्षिपन्ति च
पतन्तश्चोत्पतन्त्यन्ये पातयन्त्यपरे परान् २५
रावणो नो निहन्तव्यः सर्वे च रजनीचराः
इति गर्जन्ति हरयो राघवस्य समीपतः २६
पुरस्तादृषभो वीरो नीलः कुमुद एव च
पन्थानं शोधयन्ति स्म वानरैर्बहुभिः सह २७
मध्ये तु राजा सुग्रीवो रामो लक्ष्मण एव च
बहुभिर्बलिभिर्भीमैर्वृताः शत्रुनिबर्हणाः २८
हरिः शतबलिर्वीरः कोटीभिर्दशभिर्वृतः
सर्वामेको ह्यवष्टभ्य ररक्ष हरिवाहिनीम् २९
कोटीशतपरीवारः केसरी पनसो गजः
अर्कश्चातिबलः पार्श्वमेकं तस्याभिरक्षति ३०
सुषेणो जाम्बवांश्चैव ऋक्षैर्बहुभिरावृतः

सुग्रीवं पुरतः कृत्वा जघनं संररक्षतुः ३१
तेषां सेनापतिर्वीरो नीलो वानरपुंगवः
संपतन्पततां श्रेष्ठस्तद्बलं पर्यपालयत् ३२
दरीमुखः प्रजङ्घश्च जम्भोऽथ रभसः कपिः
सर्वतश्च ययुर्वीरास्त्वरयन्तः प्लवंगमान् ३३
एवं ते हरिशार्दूला गच्छन्तो बलदर्पिताः
अपश्यंस्ते गिरिश्रेष्ठं सह्यं द्रुमलतायुतम् ३४
सागरौघनिभं भीमं तद्वानरबलं महत्
निःससर्प महाघोषं भीमवेग इवार्णवः ३५
तस्य दाशरथेः पार्श्वे शूरास्ते कपिकुञ्जराः
तूर्णमापुप्लुवुः सर्वे सदश्वा इव चोदिताः ३६
कपिभ्यामुह्यमानौ तौ शुशुभाते नरर्षभौ
महद्भ्यामिव संस्पृष्टौ ग्राहाभ्यां चन्द्रभास्करौ ३७
तमङ्गदगतो रामं लक्ष्मणः शुभया गिरा
उवाच प्रतिपूर्णार्थः स्मृतिमान्प्रतिभानवान् ३८
हृतामवाप्य वैदेहीं क्षिप्रं हत्वा च रावणम्
समृद्धार्थः समृद्धार्थामयोध्यां प्रतियास्यसि ३९
महान्ति च निमित्तानि दिवि भूमौ च राघव
शुभानि तव पश्यामि सर्वाण्येवार्थसिद्धये ४०
अनु वाति शुभो वायुः सेनां मृदुहितः सुखः
पूर्णवल्गुस्वराश्चेमे प्रवदन्ति मृगद्विजाः ४१
प्रसन्नाश्च दिशः सर्वा विमलश्च दिवाकरः
उशना च प्रसन्नार्चिरनु त्वां भार्गवो गतः ४२
ब्रह्मराशिर्विशुद्धश्च शुद्धाश्च परमर्षयः
अर्चिष्मन्तः प्रकाशन्ते ध्रुवं सर्वे प्रदक्षिणम् ४३
त्रिशङ्कुर्विमलो भाति राजर्षिः सपुरोहितः
पितामहवरोऽस्माकमिक्ष्वाकूणां महात्मनाम् ४४
विमले च प्रकाशेते विशाखे निरुपद्रवे
नक्षत्रं परमस्माकमिक्ष्वाकूणां महात्मनाम् ४५
नैर्ऋतं नैर्ऋतानां च नक्षत्रमभिपीड्यते

मूलं मूलवता स्पृष्टं धूप्यते धूमकेतुना ४६
सर्वं चैतद्विनाशाय राक्षसानामुपस्थितम्
काले कालगृहीतानां नक्षत्रं ग्रहपीडितम् ४७
प्रसन्नाः सुरसाश्चापो वनानि फलवन्ति च
प्रवान्त्यभ्यधिकं गन्धा यथर्तुकुसुमा द्रुमाः ४८
व्यूढानि कपिसैन्यानि प्रकाशन्तेऽधिकं प्रभो
देवानामिव सैन्यानि संग्रामे तारकामये ४९
एवमार्य समीक्ष्यैतान्प्रीतो भवितुमर्हसि
इति भ्रातरमाश्वास्य हृष्टः सौमित्रिरब्रवीत् ५०
अथावृत्य महीं कृत्स्नां जगाम महती चमूः
ऋक्षवानरशार्दूलैर्नखदंष्ट्रायुधैर्वृता ५१
कराग्रैश्चरणाग्रैश्च वानरैरुद्धतं रजः
भौममन्तर्दधे लोकं निवार्य सवितुः प्रभाम् ५२
सा स्म याति दिवारात्रं महती हरिवाहिनी
हृष्टप्रमुदिता सेना सुग्रीवेणाभिरक्षिता ५३
वानरास्त्वरितं यान्ति सर्वे युद्धाभिनन्दिनः
मुमोक्षयिषवः सीतां मुहूर्तं क्वापि नासत ५४
ततः पादपसंबाधं नानामृगसमायुतम्
सह्यपर्वतमासेदुर्मलयं च महीधरम् ५५
काननानि विचित्राणि नदीप्रस्रवणानि च
पश्यन्नति ययौ रामः सह्यस्य मलयस्य च ५६
चम्पकांस्तिलकांश्चूतानशोकान्सिन्दुवारकान्
करवीरांश्च तिमिशान्भञ्जन्ति स्म प्लवंगमाः ५७
फलान्यमृतगन्धीनि मूलानि कुसुमानि च
बुभुजुर्वानरास्तत्र पादपानां बलोत्कटाः ५८
द्रोणमात्रप्रमाणानि लम्बमानानि वानराः
ययुः पिबन्तो हृष्टास्ते मधूनि मधुपिङ्गलाः ५९
पादपानवभञ्जन्तो विकर्षन्तस्तथा लताः
विधमन्तो गिरिवरान्प्रययुः प्लवगर्षभाः ६०
वृक्षेभ्योऽन्ये तु कपयो नर्दन्तो मधुदर्पिताः

अन्ये वृक्षान्प्रपद्यन्ते प्रपतन्त्यपि चापरे ६१
बभूव वसुधा तैस्तु संपूर्णा हरिपुंगवैः
यथा कलमकेदारैः पक्वैरिव वसुंधरा ६२
महेन्द्रमथ संप्राप्य रामो राजीवलोचनः
अध्यारोहन्महाबाहुः शिखरं द्रुमभूषितम् ६३
ततः शिखरमारुह्य रामो दशरथात्मजः
कूर्ममीनसमाकीर्णमपश्यत्सलिलाशयम् ६४
ते सह्यं समतिक्रम्य मलयं च महागिरिम्
आसेदुरानुपूर्व्येण समुद्रं भीमनिःस्वनम् ६५
अवरुह्य जगामाशु वेलावनमनुत्तमम्
रामो रमयतां श्रेष्ठः ससुग्रीवः सलक्ष्मणः ६६
अथ धौतोपलतलां तोयौघैः सहसोत्थितैः
वेलामासाद्य विपुलां रामो वचनमब्रवीत् ६७
एते वयमनुप्राप्ताः सुग्रीव वरुणालयम्
इहेदानीं विचिन्ता सा या न पूर्वं समुत्थिता ६८
अतः परमतीरोऽय सागरः सरितां पतिः
न चायमनुपायेन शक्यस्तरितुमर्णवः ६९
तदिहैव निवेशोऽस्तु मन्त्रः प्रस्तूयतामिह
यथेदं वानरबलं परं पारमवाप्नुयात् ७०
इतीव स महाबाहुः सीताहरणकर्शितः
रामः सागरमासाद्य वासमाज्ञापयत्तदा ७१
संप्राप्तो मन्त्रकालो नः सागरस्येह लङ्घने
स्वां स्वां सेनां समुत्सृज्य मा च कश्चित्कुतो व्रजेत्
गच्छन्तु वानराः शूरा ज्ञेयं छन्नं भयं च नः ७२
रामस्य वचनं श्रुत्वा सुग्रीवः सहलक्ष्मणः
सेनां न्यवेशयत्तीरे सागरस्य द्रुमायुते ७३
विरराज समीपस्थं सागरस्य तु तद्बलम्
मधुपाण्डुजलः श्रीमान्द्वितीय इव सागरः ७४
वेलावनमुपागम्य ततस्ते हरिपुंगवाः
विनिविष्टाः परं पारं काङ्क्षमाणा महोदधेः ७५

सा महार्णवमासाद्य हृष्टा वानरवाहिनी
वायुवेगसमाधूतं पश्यमाना महार्णवम् ७६
दूरपारमसंबाधं रक्षोगणनिषेवितम्
पश्यन्तो वरुणावासं निषेदुर्हरियूथपाः ७७
चण्डनक्रग्रहं घोरं क्षपादौ दिवसक्षये
चन्द्रोदये समाधूतं प्रतिचन्द्रसमाकुलम् ७८
चण्डानिलमहाग्राहैः कीर्णं तिमितिमिंगिलैः
दीप्तभोगैरिवाकीर्णं भुजंगैर्वरुणालयम् ७९
अवगाढं महासत्त्वैर्नानाशैलसमाकुलम्
दुर्गं दुर्गममार्गं तमगाधमसुरालयम् ८०
मकरैर्नागभोगैश्च विगाढा वातलोलिताः
उत्पेतुश्च निपेतुश्च प्रवृद्धा जलराशयः ८१
अग्निचूर्णमिवाविद्धं भास्वराम्बुमहोरगम्
सुरारिविषयं घोरं पातालविषमं सदा ८२
सागरं चाम्बरप्रख्यमम्बरं सागरोपमम्
सागरं चाम्बरं चेति निर्विशेषमदृश्यत ८३
संपृक्तं नभसा ह्यम्भः संपृक्तं च नभोऽम्भसा
तादृग्रूपे स्म दृश्येते तारारत्नसमाकुले ८४
समुत्पतितमेघस्य वीचिमालाकुलस्य च
विशेषो न द्वयोरासीत्सागरस्याम्बरस्य च ८५
अन्योन्यैराहताः सक्ताः सस्वनुर्भीमनिःस्वनाः
ऊर्मयः सिन्धुराजस्य महाभेर्य इवाहवे ८६
रत्नौघजलसंनादं विषक्तमिव वायुना
उत्पतन्तमिव क्रुद्धं यादोगणसमाकुलम् ८७
ददृशुस्ते महात्मानो वाताहतजलाशयम्
अनिलोद्धूतमाकाशे प्रवल्गन्तमिवोर्मिभिः
भ्रान्तोर्मिजलसंनादं प्रलोलमिव सागरम् ८८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुर्थः सर्गः ४

६-५

सा तु नीलेन विधिवत्स्वारक्षा सुसमाहिता
सागरस्योत्तरे तीरे साधु सेना निवेशिता १
मैन्दश्च द्विविदश्चोभौ तत्र वानरपुंगवौ
विचेरतुश्च तां सेनां रक्षार्थं सर्वतोदिशम् २
निविष्टायां तु सेनायां तीरे नदनदीपतेः
पार्श्वस्थं लक्ष्मणं दृष्ट्वा रामो वचनमब्रवीत् ३
शोकश्च किल कालेन गच्छता ह्यपगच्छति
मम चापश्यतः कान्तामहन्यहनि वर्धते ४
न मे दुःखं प्रिया दूरे न मे दुःखं हृतेति च
एतदेवानुशोचामि वयोऽस्या ह्यतिवर्तते ५
वाहि वात यतः कान्ता तां स्पृष्ट्वा मामपि स्पृश
त्वयि मे गात्रसंस्पर्शश्चन्द्रे दृष्टिसमागमः ६
तन्मे दहति गात्राणि विषं पीतमिवाशये
हा नाथेति प्रिया सा मां ह्रियमाणा यदब्रवीत् ७
तद्वियोगेन्धनवता तच्चिन्ताविपुलार्चिषा
रात्रिंदिवं शरीरं मे दह्यते मदनाग्निना ८
अवगाह्यार्णवं स्वप्स्ये सौमित्रे भवता विना
कथंचित्प्रज्वलन्कामः समा सुप्तं जले दहेत् ९
बह्वेतत्कामयानस्य शक्यमेतेन जीवितुम्
यदहं सा च वामोरूरेकां धरणिमाश्रितौ १०
केदारस्येव केदारः सोदकस्य निरूदकः
उपस्नेहेन जीवामि जीवन्तीं यच्छृणोमि ताम् ११
कदा नु खलु सुश्रोणीं शतपत्रायतेक्षणाम्
विजित्य शत्रून्द्रक्ष्यामि सीतां स्फीतामिव श्रियम् १२
कदा नु चारुबिम्बोष्ठं तस्याः पद्मिवाननम्
ईषदुन्नम्य पास्यामि रसायनमिवातुरः १३
तौ तस्याः संहतौ पीनौ स्तनौ तालफलोपमौ
कदा नु खलु सोत्कम्पौ हसन्त्या मां भजिष्यतः १४
सा नूनमसितापाङ्गी रक्षोमध्यगता सती

मन्नाथा नाथहीनेव त्रातारं नाधिगच्छति १५
कदा विक्षोभ्य रक्षांसि सा विधूयोत्पतिष्यति
विधूय जलदान्नीलाञ्शशिलेखा शरत्स्विव १६
स्वभावतनुका नूनं शोकेनानशनेन च
भूयस्तनुतरा सीता देशकालविपर्ययात् १७
कदा नु राक्षसेन्द्रस्य निधायोरसि सायकान्
सीतां प्रत्याहरिष्यामि शोकमुत्सृज्य मानसम् १८
कदा नु खलु मां साध्वी सीतामरसुतोपमा
सोत्कण्ठा कण्ठमालम्ब्य मोक्ष्यत्यानन्दजं जलम् १९
कदा शोकमिमं घोरं मैथिलीविप्रयोगजम्
सहसा विप्रमोक्ष्यामि वासः शुक्लेतरं यथा २०
एवं विलपतस्तस्य तत्र रामस्य धीमतः
दिनक्षयान्मन्दवपुर्भास्करोऽस्तमुपागमत् २१
आश्वासितो लक्ष्मणेन रामः संध्यामुपासत
स्मरन्कमलपत्राक्षीं सीतां शोकाकुलीकृतः २२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चमः सर्गः ५

६-६

लङ्कायां तु कृतं कर्म घोरं दृष्ट्वा भयावहम्
राक्षसेन्द्रो हनुमता शक्रेणेव महात्मना
अब्रवीद्राक्षसान्सर्वान्ह्रिया किंचिदवाङ्मुखः १
धर्षिता च प्रविष्टा च लङ्का दुष्प्रसहा पुरी
तेन वानरमात्रेण दृष्टा सीता च जानकी २
प्रासादो धर्षितश्चैत्यः प्रवरा राक्षसा हताः
आविला च पुरी लङ्का सर्वा हनुमता कृता ३
किं करिष्यामि भद्रं वः किं वा युक्तमनन्तरम्
उच्यतां नः समर्थं यत्कृतं च सुकृतं भवेत् ४
मन्त्रमूलं हि विजयं प्राहुरार्या मनस्विनः
तस्माद्वै रोचये मन्त्रं रामं प्रति महाबलाः ५
त्रिविधाः पुरुषा लोके उत्तमाधममध्यमाः

तेषां तु समवेतानां गुणदोषं वदाम्यहम् ६
मन्त्रिभिर्हितसंयुक्तैः समर्थैर्मन्त्रनिर्णये
मित्रैर्वापि समानार्थैर्बान्धवैरपि वा हितैः ७
सहितो मन्त्रयित्वा यः कर्मारम्भान्प्रवर्तयेत्
दैवे च कुरुते यत्नं तमाहुः पुरुषोत्तमम् ८
एकोऽथ विमृशेदेको धर्मे प्रकुरुते मनः
एकः कार्याणि कुरुते तमाहुर्मध्यमं नरम् ९
गुणदोषावनिश्चित्य त्यक्त्वा दैवव्यपाश्रयम्
करिष्यामीति यः कार्यमुपेक्षेत्स नराधमः १०
यथेमे पुरुषा नित्यमुत्तमाधममध्यमाः
एवं मन्त्रोऽपि विज्ञेय उत्तमाधममध्यमः ११
एकमत्यमुपागम्य शास्त्रदृष्टेन चक्षुषा
मन्त्रिणो यत्र निरतास्तमाहुर्मन्त्रमुत्तमम् १२
बह्व्योऽपि मतयो गत्वा मन्त्रिणो ह्यर्थनिर्णये
पुनर्यत्रैकतां प्राप्तः स मन्त्रो मध्यमः स्मृतः १३
अन्योन्यमतिमास्थाय यत्र संप्रतिभाष्यते
न चैकमत्ये श्रेयोऽस्ति मन्त्रः सोऽधम उच्यते १४
तस्मात्सुमन्त्रितं साधु भवन्तो मन्त्रिसत्तमाः
कार्यं संप्रतिपद्यन्तामेतत्कृत्यतमं मम १५
वानराणां हि वीराणां सहस्रैः परिवारितः
रामोऽभ्येति पुरीं लङ्कामस्माकमुपरोधकः १६
तरिष्यति च सुव्यक्तं राघवः सागरं सुखम्
तरसा युक्तरूपेण सानुजः सबलानुगः १७
अस्मिन्नेवंगते कार्ये विरुद्धे वानरैः सह
हितं पुरे च सैन्ये च सर्वं संमन्त्र्यतां मम १८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षष्ठः सर्गः ६

६-७

इत्युक्ता राक्षसेन्द्रेण राक्षसास्ते महाबलाः
ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे रावणं राक्षसेश्वरम् १

राजन्परिघशक्त्यृष्टिशूलपट्टससंकुलम्
सुमहन्नो बलं कस्माद्विषादं भजते भवान् २
कैलासशिखरावासी यक्षैर्बहुभिरावृतः
सुमहत्कदनं कृत्वा वश्यस्ते धनदः कृतः ३
स महेश्वरसख्येन श्लाघमानस्त्वया विभो
निर्जितः समरे रोषाल्लोकपालो महाबलः ४
विनिहत्य च यक्षौघान्विक्षोभ्य च विगृह्य च
त्वया कैलासशिखराद्विमानमिदमाहृतम् ५
मयेन दानवेन्द्रेण त्वद्भयात्सख्यमिच्छता
दुहिता तव भार्यार्थे दत्ता राक्षसपुंगव ६
दानवेन्द्रो मधुर्नाम वीर्योत्सिक्तो दुरासदः
विगृह्य वशमानीतः कुम्भीनस्याः सुखावहः ७
निर्जितास्ते महाबाहो नागा गत्वा रसातलम्
वासुकिस्तक्षकः शङ्खो जटी च वशमाहृताः ८
अक्षया बलवन्तश्च शूरा लब्धवराः पुनः
त्वया संवत्सरं युद्ध्वा समरे दानवा विभो ९
स्वबलं समुपाश्रित्य नीता वशमरिंदम
मायाश्चाधिगतास्तत्र बहवो राक्षसाधिप १०
शूराश्च बलवन्तश्च वरुणस्य सुता रणे
निर्जितास्ते महाबाहो चतुर्विधबलानुगाः ११
मृत्युदराडमहाग्राहं शाल्मलिद्वीपमरिडतम्
अवगाह्य त्वया राजन्यमस्य बलसागरम् १२
जयश्च विपुलः प्राप्तो मृत्युश्च प्रतिषेधितः
सुयुद्धेन च ते सर्वे लोकास्तत्र सुतोषिताः १३
क्षत्रियैर्बहुभिर्वीरैः शक्रतुल्यपराक्रमैः
आसीद्वसुमती पूर्णा महद्भिरिव पादपैः १४
तेषां वीर्यगुणोत्साहैर्न समो राघवो रणे
प्रसह्य ते त्वया राजन्हता परमदुर्जयाः १५
राजन्नापदयुक्तेयमागता प्राकृताज्जनात्
हृदि नैव त्वया कार्या त्वं वधिष्यसि राघवम् १६

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तमः सर्गः ७

६-८

ततो नीलाम्बुदनिभः प्रहस्तो नाम राक्षसः
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं शूरः सेनापतिस्तदा १
देवदानवगन्धर्वाः पिशाचपतगोरगाः
न त्वां धर्षयितुं शक्ताः किं पुनर्वानरा रणे २
सर्वे प्रमत्ता विश्वस्ता वञ्चिताः स्म हनूमता
न हि मे जीवतो गच्छेज्जीवन्स वनगोचरः ३
सर्वां सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम्
करोम्यवानरां भूमिमाज्ञापयतु मां भवान् ४
रक्षां चैव विधास्यामि वानराद्रजनीचर
नागमिष्यति ते दुःखं किंचिदात्मापराधजम् ५
अब्रवीच्च सुसंक्रुद्धो दुर्मुखो नाम राक्षसः
इदं न क्षमणीयं हि सर्वेषां नः प्रधर्षणम् ६
अयं परिभवो भूयः पुरस्यान्तःपुरस्य च
श्रीमतो राक्षसेन्द्रस्य वानरेन्द्रप्रधर्षणम् ७
अस्मिन्मुहूर्ते हत्वैको निवर्तिष्यामि वानरान्
प्रविष्टान्सागरं भीममम्बरं वा रसातलम् ८
ततोऽब्रवीत्सुसंक्रुद्धो वज्रदंष्ट्रो महाबलः
प्रगृह्य परिघं घोरं मांसशोणितरूषितम् ९
किं वो हनुमता कार्यं कृपणेन तपस्विना
रामे तिष्ठति दुर्धर्षे सुग्रीवे सहलक्ष्मणे १०
अद्य रामं ससुग्रीवं परिघेण सलक्ष्मणम्
आगमिष्यामि हत्वैको विक्षोभ्य हरिवाहिनीम् ११
कौम्भकर्णिस्ततो वीरो निकुम्भो नाम वीर्यवान्
अब्रवीत्परमक्रुद्धो रावणं लोकरावणम् १२
सर्वे भवन्तस्तिष्ठन्तु महाराजेन संगताः
अहमेको हनिष्यामि राघवं सहलक्ष्मणम् १३
ततो वज्रहनुर्नाम राक्षसः पर्वतोपमः

क्रुद्धः परिलिहन्वक्त्रं जिह्वया वाक्यमब्रवीत् १४
स्वैरं कुर्वन्तु कार्याणि भवन्तो विगतज्वराः
एकोऽह भन्नयिष्यामि तान्सर्वान्हरियूथपान् १५
स्वस्थाः क्रीडन्तु निश्चिन्ताः पिबन्तु मधुवारुणीम्
अहमेको हनिष्यामि सुग्रीवं सहलद्मणम्
साङ्गदं च हनूमन्तं रामं च रणकुञ्जरम् १६
इति श्रीरामायणे युद्धकाराडे अष्टमः सर्गः ८

६-९

ततो निकुम्भो रभसः सूर्यशत्रुर्महाबलः
सुप्तघ्नो यज्ञकोपश्च महापार्श्वो महोदरः १
अग्निकेतुश्च दुर्धर्षो रश्मिकेतुश्च रान्नसः
इन्द्रजिच्च महातेजा बलवान्रावणात्मजः २
प्रहस्तोऽथ विरूपान्नो वज्रदंष्ट्रो महाबलः
धूम्रान्नश्चातिकायश्च दुर्मुखश्चैव रान्नसः ३
परिघान्पट्टसान्प्रासाञ्शक्तिशूलपरश्वधान्
चापानि च सबाणानि खड्गांश्च विपुलाञ्शितान् ४
प्रगृह्य परमक्रुद्धाः समुत्पत्य च रान्नसाः
अब्रुवन्रावणं सर्वे प्रदीप्ता इव तेजसा ५
अद्य रामं वधिष्यामः सुग्रीवं च सलद्मणम्
कृपणं च हनूमन्तं लङ्का येन प्रधर्षिता ६
तान्गृहीतायुधान्सर्वान्वारयित्वा विभीषणः
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं पुनः प्रत्युपवेश्य तान् ७
अप्युपायैस्त्रिभिस्तात योऽथ प्राप्तुं न शक्यते
तस्य विक्रमकालांस्तान्युक्तानाहुर्मनीषिणः ८
प्रमत्तेष्वभियुक्तेषु दैवेन प्रहतेषु च
विक्रमास्तात सिध्यन्ति परीन्द्य विधिना कृताः ९
अप्रमत्तं कथं तं तु विजिगीषुं बले स्थितम्
जितरोषं दुराधर्षं प्रधर्षयितुमिच्छथ १०
समुद्रं लङ्घयित्वा तु घोरं नदनदीपतिम्

कृतं हनुमता कर्म दुष्करं तर्कयेत कः ११
बलान्यपरिमेयानि वीर्याणि च निशाचराः
परेषां सहसावज्ञा न कर्तव्या कथंचन १२
किं च राक्षसराजस्य रामेणापकृतं पुरा
आजहार जनस्थानाद्यस्य भार्यां यशस्विनः १३
खरो यद्यतिवृत्तस्तु रामेण निहतो रणे
अवश्यं प्राणिनां प्राणा रक्षितव्या यथाबलम् १४
एतन्निमित्तं वैदेहीभयं नः सुमहद्भवेत्
आहृता सा परित्याज्या कलहार्थे कृते न किम् १५
न नः क्षमं वीर्यवता तेन धर्मानुवर्तिना
वैरं निरर्थकं कर्तुं दीयतामस्य मैथिली १६
यावन्न सगजां साश्वां बहुरत्नसमाकुलाम्
पुरीं दारयते बाणैर्दीयतामस्य मैथिली १७
यावत्सुघोरा महती दुर्धर्षा हरिवाहिनी
नावस्कन्दति नो लङ्कां तावत्सीता प्रदीयताम् १८
विनश्येद्धि पुरी लङ्का शूराः सर्वे च राक्षसाः
रामस्य दयिता पत्नी न स्वयं यदि दीयते १९
प्रसादये त्वां बन्धुत्वात्कुरुष्व वचनं मम
हितं पथ्यं त्वहं ब्रूमि दीयतामस्य मैथिली २०
पुरा शरत्सूर्यमरीचिसंनिभा
न्नवाग्रपुङ्खान्सुदृढान्नृपात्मजः
सृजत्यमोघान्विशिखान्वधाय ते
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली २१
त्यजस्व कोपं सुखधर्मनाशनं
भजस्व धर्मं रतिकीर्तिवर्धनम्
प्रसीद जीवेम सपुत्रबान्धवाः
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली २२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे नवमः सर्गः ९

६-१०
सुनिविष्टं हितं वाक्यमुक्तवन्तं विभीषणम्
अब्रवीत्परुषं वाक्यं रावणः कालचोदितः १
वसेत्सह सपत्नेन क्रुद्धेनाशीविषेण वा
न तु मित्रप्रवादेन संवसेच्छत्रुसेविना २
जानामि शीलं ज्ञातीनां सर्वलोकेषु राक्षस
हृष्यन्ति व्यसनेष्वेते ज्ञातीनां ज्ञातयः सदा ३
प्रधानं साधकं वैद्यं धर्मशीलं च राक्षस
ज्ञातयो ह्यवमन्यन्ते शूरं परिभवन्ति च ४
नित्यमन्योन्यसंहृष्टा व्यसनेष्वाततायिनः
प्रच्छन्नहृदया घोरा ज्ञातयस्तु भयावहाः ५
श्रूयन्ते हस्तिभिर्गीताः श्लोकाः पद्मवने क्वचित्
पाशहस्तान्नरान्दृष्ट्वा श‍ृणु तान्गदतो मम ६
नाग्निर्नान्यानि शस्त्राणि न नः पाशा भयावहाः
घोराः स्वार्थप्रयुक्तास्तु ज्ञातयो नो भयावहाः ७
उपायमेते वक्ष्यन्ति ग्रहणे नात्र संशयः
कृत्स्नाद्भयाज्ज्ञातिभयं सुकष्टं विदितं च नः ८
विद्यते गोषु सम्पन्नं विद्यते ब्राह्मणे दमः
विद्यते स्त्रीषु चापल्यं विद्यते ज्ञातितो भयम् ९
ततो नेष्टमिदं सौम्य यदहं लोकसत्कृतः
ऐश्वर्यमभिजातश्च रिपूणां मूर्ध्नि च स्थितः १०
अन्यस्त्वेवंविधं ब्रूयाद्वाक्यमेतन्निशाचर
अस्मिन्मुहूर्ते न भवेत्त्वां तु धिक्कुलपांसनम् ११
इत्युक्तः परुषं वाक्यं न्यायवादी विभीषणः
उत्पपात गदापाणिश्चतुर्भिः सह राक्षसैः १२
अब्रवीच्च तदा वाक्यं जातक्रोधो विभीषणः
अन्तरिक्षगतः श्रीमान्भ्रातरं राक्षसाधिपम् १३
स त्वं भ्रातासि मे राजन्ब्रूहि मां यद्यदिच्छसि
इदं तु परुषं वाक्यं न क्षमाम्यनृतं तव १४
सुनीतं हितकामेन वाक्यमुक्तं दशानन

न गृह्णन्त्यकृतात्मानः कालस्य वशमागताः १५
सुलभाः पुरुषा राजन्सततं प्रियवादिनः
अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः १६
बद्धं कालस्य पाशेन सर्वभूतापहारिणा
न नश्यन्तमुपेक्षेयं प्रदीप्तं शरणं यथा १७
दीप्तपावकसंकाशैः शितैः काञ्चनभूषणैः
न त्वामिच्छाम्यहं द्रष्टुं रामेण निहतं शरैः १८
शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्राश्च रणाजिरे
कालाभिपन्नाः सीदन्ति यथा वालुकसेतवः १९
आत्मानं सर्वथा रक्ष पुरीं चेमां सराक्षसाम्
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि सुखी भव मया विना २०
निवार्यमाणस्य मया हितैषिणा
न रोचते ते वचनं निशाचर
परीतकाला हि गतायुषो नरा
हितं न गृह्णन्ति सुहृद्भिरीरितम् २१
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे दशमः सर्गः १०

६-११

इत्युक्त्वा परुषं वाक्यं रावणं रावणानुजः
आजगाम मुहूर्तेन यत्र रामः सलक्ष्मणः १
तं मेरुशिखराकारं दीप्तामिव शतह्रदाम्
गगनस्थं महीस्थास्ते ददृशुर्वानराधिपाः २
तमात्मपञ्चमं दृष्ट्वा सुग्रीवो वानराधिपः
वानरैः सह दुर्धर्षश्चिन्तयामास बुद्धिमान् ३
चिन्तयित्वा मुहूर्तं तु वानरांस्तानुवाच ह
हनूमत्प्रमुखान्सर्वानिदं वचनमुत्तमम् ४
एष सर्वायुधोपेतश्चतुर्भिः सह राक्षसैः
राक्षसोऽभ्येति पश्यध्वमस्मान्हन्तुं न संशयः ५
सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा सर्वे ते वानरोत्तमाः
सालानुद्यम्य शैलांश्च इदं वचनमब्रुवन् ६

शीघ्रं व्यादिश नो राजन्वधायैषां दुरात्मनाम्
निपतन्तु हताश्चैते धरगयामल्पजीविताः ७
तेषां संभाषमाणानामन्योन्यं स विभीषणः
उत्तरं तीरमासाद्य खस्थ एव व्यतिष्ठत ८
उवाच च महाप्राज्ञः स्वरेण महता महान्
सुग्रीवं तांश्च संप्रेन्द्य खस्थ एव विभीषणः ९
रावणो नाम दुर्वृत्तो रान्नसो रान्नसेश्वरः
तस्याहमनुजो भ्राता विभीषण इति श्रुतः १०
तेन सीता जनस्थानाद्धृता हत्वा जटायुषम्
रुद्धा च विवशा दीना रान्नसीभिः सुरन्निता ११
तमहं हेतुभिर्वाक्यैर्विविधैश्च न्यदर्शयम्
साधु निर्यात्यतां सीता रामायेति पुनः पुनः १२
स च न प्रतिजग्राह रावणः कालचोदितः
उच्यमानो हितं वाक्यं विपरीत इवौषधम् १३
सोऽह परुषितस्तेन दासवच्चावमानितः
त्यक्त्वा पुत्रांश्च दारांश्च राघवं शरणं गतः १४
सर्वलोकशरगयाय राघवाय महात्मने
निवेदयत मां न्निप्रं विभीषणमुपस्थितम् १५
एतत्तु वचनं श्रुत्वा सुग्रीवो लघुविक्रमः
लन्दमणस्याग्रतो रामं संरब्धमिदमब्रवीत् १६
रावणस्यानुजो भ्राता विभीषण इति श्रुतः
चतुर्भिः सह रन्नोभिर्भवन्तं शरणं गतः १७
रावणेन प्रणिहितं तमवेहि विभीषणम्
तस्याहं निग्रहं मन्ये न्नमं न्नमवतां वर १८
रान्नसो जिह्मया बुद्ध्या संदिष्टोऽयमुपस्थितः
प्रहर्तुं मायया छन्नो विश्वस्ते त्वयि राघव १९
वध्यतामेष तीव्रेण दगडेन सचिवैः सह
रावणस्य नृशंसस्य भ्राता ह्येष विभीषणः २०
एवमुक्त्वा तु तं रामं संरब्धो वाहिनीपतिः
वाक्यज्ञो वाक्यकुशलं ततो मौनमुपागमत् २१

सुग्रीवस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा रामो महाबलः
समीपस्थानुवाचेदं हनूमत्प्रमुखान्हरीन् २२
यदुक्तं कपिराजेन रावणावरजं प्रति
वाक्यं हेतुमदत्यर्थं भवद्भिरपि तच्छ्रुतम् २३
सुहृदा ह्यर्थकृच्छ्रेषु युक्तं बुद्धिमता सता
समर्थेनापि संदेष्टुं शाश्वतीं भूतिमिच्छता २४
इत्येवं परिपृष्टास्ते स्वं स्वं मतमतन्द्रिताः
सोपचारं तदा राममूचुर्हितचिकीर्षवः २५
अज्ञातं नास्ति ते किंचित्त्रिषु लोकेषु राघव
आत्मानं पूजयन्राम पृच्छस्यस्मान्सुहृत्तया २६
त्वं हि सत्यव्रतः शूरो धार्मिको दृढविक्रमः
परीक्ष्यकारी स्मृतिमान्निसृष्टात्मा सुहृत्सु च २७
तस्मादेकैकशस्तावद्ब्रुवन्तु सचिवास्तव
हेतुतो मतिसम्पन्नाः समर्थाश्च पुनः पुनः २८
इत्युक्ते राघवायाथ मतिमानङ्गदोऽग्रतः
विभीषणपरीक्षार्थमुवाच वचनं हरिः २९
शत्रोः सकाशात्संप्राप्तः सर्वथा शङ्क्य एव हि
विश्वासयोग्यः सहसा न कर्तव्यो विभीषणः ३०
छादयित्वात्मभावं हि चरन्ति शठबुद्धयः
प्रहरन्ति च रन्ध्रेषु सोऽनर्थः सुमहान्भवेत् ३१
अर्थानर्थौ विनिश्चित्य व्यवसायं भजेत ह
गुणतः संग्रहं कुर्याद्दोषतस्तु विसर्जयेत् ३२
यदि दोषो महांस्तस्मिंस्त्यज्यतामविशङ्कितम्
गुणान्वापि बहूञ्ज्ञात्वा संग्रहः क्रियतां नृप ३३
शरभस्त्वथ निश्चित्य सार्थं वचनमब्रवीत्
क्षिप्रमस्मिन्नरव्याघ्र चारः प्रतिविधीयताम् ३४
प्रणिधाय हि चारेण यथावत्सूक्ष्मबुद्धिना
परीक्ष्य च ततः कार्यो यथान्यायं परिग्रहः ३५
जाम्बवांस्त्वथ संप्रेक्ष्य शास्त्रबुद्ध्या विचक्षणः
वाक्यं विज्ञापयामास गुणवद्दोषवर्जितम् ३६

बद्धवैराच्च पापाच्च राक्षसेन्द्राद्विभीषणः
अदेशकाले संप्राप्तः सर्वथा शङ्क्यतामयम् ३७
ततो मैन्दस्तु संप्रेक्ष्य नयापनयकोविदः
वाक्यं वचनसम्पन्नो बभाषे हेतुमत्तरम् ३८
वचनं नाम तस्यैष रावणस्य विभीषणः
पृच्छ्यतां मधुरेणायं शनैर्नरवरेश्वर ३९
भावमस्य तु विज्ञाय ततस्तत्त्वं करिष्यसि
यदि दुष्टो न दुष्टो वा बुद्धिपूर्वं नरर्षभ ४०
अथ संस्कारसम्पन्नो हनूमान्सचिवोत्तमः
उवाच वचनं श्लक्ष्णमर्थवन्मधुरं लघु ४१
न भवन्तं मतिश्रेष्ठं समर्थं वदतां वरम्
अतिशाययितुं शक्तो बृहस्पतिरपि ब्रुवन् ४२
न वादान्नापि संघर्षान्नाधिक्यान्न च कामतः
वक्ष्यामि वचनं राजन्यथार्थं राम गौरवात् ४३
अर्थानर्थनिमित्तं हि यदुक्तं सचिवैस्तव
तत्र दोषं प्रपश्यामि क्रिया न ह्युपपद्यते ४४
ऋते नियोगात्सामर्थ्यमवबोद्धुं न शक्यते
सहसा विनियोगो हि दोषवान्प्रतिभाति मे ४५
चारप्रणिहितं युक्तं यदुक्तं सचिवैस्तव
अर्थस्यासंभवात्तत्र कारणं नोपपद्यते ४६
अदेशकाले संप्राप्त इत्ययं यद्विभीषणः
विवक्षा चात्र मेऽस्तीयं तां निबोध यथामति ४७
स एष देशः कालश्च भवतीह यथा तथा
पुरुषात्पुरुषं प्राप्य तथा दोषगुणावपि ४८
दौरात्म्यं रावणे दृष्ट्वा विक्रमं च तथा त्वयि
युक्तमागमनं तस्य सदृशं तस्य बुद्धितः ४९
अज्ञातरूपैः पुरुषैः स राजन्पृच्छ्यतामिति
यदुक्तमत्र मे प्रेक्षा काचिदस्ति समीक्षिता ५०
पृच्छ्यमानो विशङ्केत सहसा बुद्धिमान्वचः
तत्र मित्रं प्रदुष्येत मिथ्या पृष्टं सुखागतम् ५१

अशक्यः सहसा राजन्भावो वेत्तुं परस्य वै
अन्तःस्वभावैर्गीतैस्तैर्नैपुण्यं पश्यता भृशम् ५२
न त्वस्य ब्रुवतो जातु लक्ष्यते दुष्टभावता
प्रसन्नं वदनं चापि तस्मान्मे नास्ति संशयः ५३
अशङ्कितमतिः स्वस्थो न शठः परिसर्पति
न चास्य दुष्टा वाक्चापि तस्मान्नास्तीह संशयः ५४
आकारश्छाद्यमानोऽपि न शक्यो विनिगूहितुम्
बलाद्धि विवृणोत्येव भावमन्तर्गतं नृणाम् ५५
देशकालोपपन्नं च कार्यं कार्यविदां वर
सफलं कुरुते क्षिप्रं प्रयोगेणाभिसंहितम् ५६
उद्योगं तव संप्रेक्ष्य मिथ्यावृत्तं च रावणम्
वालिनश्च वधं श्रुत्वा सुग्रीवं चाभिषेचितम् ५७
राज्यं प्रार्थयमानश्च बुद्धिपूर्वमिहागतः
एतावत्तु पुरस्कृत्य युज्यते त्वस्य संग्रहः ५८
यथाशक्ति मयोक्तं तु राक्षसस्यार्जवं प्रति
त्वं प्रमाणं तु शेषस्य श्रुत्वा बुद्धिमतां वर ५९
इति श्रीरामायणे यद्धकाण्डे एकादशः सर्गः ११

६-१२

अथ रामः प्रसन्नात्मा श्रुत्वा वायुसुतस्य ह
प्रत्यभाषत दुर्धर्षः श्रुतवानात्मनि स्थितम् १
ममापि तु विवक्षास्ति काचित्प्रति विभीषणम्
श्रुतमिच्छामि तत्सर्वं भवद्भिः श्रेयसि स्थितैः २
मित्रभावेन संप्राप्तं न त्यजेयं कथंचन
दोषो यद्यपि तस्य स्यात्सतामेतदगर्हितम् ३
रामस्य वचनं श्रुत्वा सुग्रीवः प्लवगेश्वरः
प्रत्यभाषत काकुत्स्थं सौहार्देनाभिचोदितः ४
किमत्र चित्रं धर्मज्ञ लोकनाथशिखामणे
यत्त्वमार्यं प्रभाषेथाः सत्त्ववान्सत्पथे स्थितः ५
मम चाप्यन्तरात्मायं शुद्धं वेत्ति विभीषणम्

अनुमानाच्च भावाच्च सर्वतः सुपरीक्षितः ६
तस्मात्क्षिप्रं सहास्माभिस्तुल्यो भवतु राघव
विभीषणो महाप्राज्ञः सखित्वं चाभ्युपैतु नः ७
स सुग्रीवस्य तद्वाक्यं रामः श्रुत्वा विमृश्य च
ततः शुभतरं वाक्यमुवाच हरिपुंगवम् ८
सुदुष्टो वाप्यदुष्टो वा किमेष रजनीचरः
सूक्ष्ममप्यहितं कर्तुं ममाशक्तः कथंचन ९
पिशाचान्दानवान्यक्षान्पृथिव्यां चैव राक्षसान्
अङ्गुल्यग्रेण तान्हन्यामिच्छन्हरिगणेश्वर १०
श्रूयते हि कपोतेन शत्रुः शरणमागतः
अर्चितश्च यथान्यायं स्वैश्च मांसैर्निमन्त्रितः ११
स हि तं प्रतिजग्राह भार्याहर्तारमागतम्
कपोतो वानरश्रेष्ठ किं पुनर्मद्विधो जनः १२
ऋषेः कण्वस्य पुत्रेण कण्डुना परमर्षिणा
शृणु गाथां पुरा गीतां धर्मिष्ठां सत्यवादिना १३
बद्धाञ्जलिपुटं दीनं याचन्तं शरणागतम्
न हन्यादानृशंस्यार्थमपि शत्रुं परंतप १४
आर्तो वा यदि वा दृप्तः परेषां शरणं गतः
अरिः प्राणान्परित्यज्य रक्षितव्यः कृतात्मना १५
स चेद्भयाद्वा मोहाद्वा कामाद्वापि न रक्षति
स्वया शक्त्या यथासत्त्वं तत्पापं लोकगर्हितम् १६
विनष्टः पश्यतस्तस्य रक्षिणः शरणागतः
आदाय सुकृतं तस्य सर्वं गच्छेदरक्षितः १७
एवं दोषो महानत्र प्रपन्नानामरक्षणे
अस्वर्ग्यं चायशस्यं च बलवीर्यविनाशनम् १८
करिष्यामि यथार्थं तु कण्डोर्वचनमुत्तमम्
धर्मिष्ठं च यशस्यं च स्वर्ग्यं स्यात्तु फलोदये १९
सकृदेव प्रपन्नाय तवास्मीति च याचते
अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रतं मम २०
आनयैनं हरिश्रेष्ठ दत्तमस्याभयं मया

विभीषणो वा सुग्रीव यदि वा रावणः स्वयम् २१
ततस्तु सुग्रीववचो निशम्य त
द्धरीश्वरेणाभिहितं नरेश्वरः
विभीषणेनाशु जगाम संगमं
पतत्त्रिराजेन यथा पुरंदरः २२
इति श्रीरामायणे यद्धकाण्डे द्वादशः सर्गः १२

६-१३

राघवेणाभये दत्ते संनतो रावणानुजः
खात्पपातावनिं हृष्टो भक्तैरनुचरैः सह १
स तु रामस्य धर्मात्मा निपपात विभीषणः
पादयोः शरणान्वेषी चतुर्भिः सह राक्षसैः २
अब्रवीच्च तदा रामं वाक्यं तत्र विभीषणः
धर्मयुक्तं च युक्तं च साम्प्रतं संप्रहर्षणम् ३
अनुजो रावणस्याहं तेन चास्म्यवमानितः
भवन्तं सर्वभूतानां शरण्यं शरणं गतः ४
परित्यक्ता मया लङ्का मित्राणि च धनानि च
भवद्गतं मे राज्यं च जीवितं च सुखानि च ५
राक्षसानां वधे साह्यं लङ्कायाश्च प्रधर्षणे
करिष्यामि यथाप्राणं प्रवेक्ष्यामि च वाहिनीम् ६
इति ब्रुवाणं रामस्तु परिष्वज्य विभीषणम्
अब्रवील्लक्ष्मणं प्रीतः समुद्राज्जलमानय ७
तेन चेमं महाप्राज्ञमभिषिञ्च विभीषणम्
राजानं रक्षसां क्षिप्रं प्रसन्ने मयि मानद ८
एवमुक्तस्तु सौमित्रिरभ्यषिञ्चद्विभीषणम्
मध्ये वानरमुख्यानां राजानं रामशासनात् ९
तं प्रसादं तु रामस्य दृष्ट्वा सद्यः प्लवंगमाः
प्रचुक्रुशुर्महानादान्साधु साध्विति चाब्रुवन् १०
अब्रवीच्च हनूमांश्च सुग्रीवश्च विभीषणम्
कथं सागरमक्षोभ्यं तराम वरुणालयम् ११

उपायैराभिगच्छामो यथा नदनदीपतिम्
तराम तरसा सर्वे ससैन्या वरुणालय् १२
एवमुक्तस्तु धर्मज्ञः प्रत्युवाच विभीषणः
समुद्रं राघवो राजा शरणं गन्तुमर्हति १३
खानितः सगरेणायमप्रमेयो महोदधिः
कर्तुमर्हति रामस्य ज्ञातेः कार्यं महोदधिः १४
एवं विभीषणेनोक्ते राक्षसेन विपश्चिता
प्रकृत्या धर्मशीलस्य राघवस्याप्यरोचत १५
स लक्ष्मणं महातेजाः सुग्रीवं च हरीश्वरम्
सत्क्रियार्थं क्रियादक्षः स्मितपूर्वमुवाच ह १६
विभीषणस्य मन्त्रोऽय मम लक्ष्मण रोचते
ब्रूहि त्वं सहसुग्रीवस्तवापि यदि रोचते १७
सुग्रीवः पण्डितो नित्यं भवान्मन्त्रविचक्षणः
उभाभ्यां संप्रधार्यार्थं रोचते यत्तदुच्यताम् १८
एवमुक्तौ तु तौ वीरावुभौ सुग्रीवलक्ष्मणौ
समुदाचारसंयुक्तमिदं वचनमूचतुः १९
किमर्थं नो नरव्याघ्र न रोचिष्यति राघव
विभीषणेन यत्तूक्तमस्मिन्काले सुखावहम् २०
अवद्ध्वा सागरे सेतुं घोरेऽस्मिन्वरुणालये
लङ्का नासादितुं शक्या सेन्द्रैरपि सुरासुरैः २१
विभीषणस्य शूरस्य यथार्थं क्रियतां वचः
अलं कालात्ययं कृत्वा समुद्रोऽय नियुज्यताम् २२
एवमुक्तः कुशास्तीर्णे तीरे नदनदीपतेः
संविवेश तदा रामो वेद्यामिव हुताशनः २३
इति श्रीरामायणे यद्धकाराडे त्रयोदशः सर्गः १३

६-१४

तस्य रामस्य सुप्तस्य कुशास्तीर्णे महीतले
नियमादप्रमत्तस्य निशास्तिस्रोऽतिचक्रमुः १
न च दर्शयते मन्दस्तदा रामस्य सागरः

प्रयतेनापि रामेण यथार्हमभिपूजितः २
समुद्रस्य ततः क्रुद्धो रामो रक्तान्तलोचनः
समीपस्थमुवाचेदं लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ३
पश्य तावदनार्यस्य पूज्यमानस्य लक्ष्मण
अवलेपं समुद्रस्य न दर्शयति यत्स्वयम् ४
प्रशमश्च क्षमा चैव आर्जवं प्रियवादिता
असामर्थ्यं फलन्त्येते निर्गुणेषु सतां गुणाः ५
आत्मप्रशंसिनं दुष्टं धृष्टं विपरिधावकम्
सर्वत्रोत्सृष्टदण्डं च लोकः सत्कुरुते नरम् ६
न साम्ना शक्यते कीर्तिर्न साम्ना शक्यते यशः
प्राप्तुं लक्ष्मण लोकेऽस्मिञ्जयो वा रणमूर्धनि ७
अद्य मद्बाणनिर्भिन्नैर्मकरैर्मकरालयम्
निरुद्धतोयं सौमित्रे प्लवद्भिः पश्य सर्वतः ८
महाभोगानि मत्स्यानां करिणां च करानिह
भोगांश्च पश्य नागानां मया भिन्नानि लक्ष्मण ९
सशङ्खशुक्तिकाजालं समीनमकरं शरैः
अद्य युद्धेन महता समुद्रं परिशोषये १०
क्षमया हि समायुक्तं मामयं मकरालयः
असमर्थं विजानाति धिक्क्षमामीदृशे जने ११
चापमानय सौमित्रे शरांश्चाशीविषोपमान्
अद्याक्षोभ्यमपि क्रुद्धः क्षोभयिष्यामि सागरम् १२
बेलासु कृतमर्यादं सहसोर्मिसमाकुलम्
निर्मर्यादं करिष्यामि सायकैर्वरुणालयम् १३
एवमुक्त्वा धनुष्पाणिः क्रोधविस्फारितेक्षणः
बभूव रामो दुर्धर्षो युगान्ताग्निरिव ज्वलन् १४
संपीड्य च धनुर्घोरं कम्पयित्वा शरैर्जगत्
मुमोच विशिखानुग्रान्वज्राणीव शतक्रतुः १५
ते ज्वलन्तो महावेगास्तेजसा सायकोत्तमाः
प्रविशन्ति समुद्रस्य सलिलं त्रस्तपन्नगम् १६
ततो वेगः समुद्रस्य सनक्रमकरो महान्

संबभूव महाघोरः समारुतरवस्तदा १७
महोर्मिमालाविततः शङ्खशुक्तिसमाकुलः
सधूमपरिवृत्तोर्मिः सहसाभून्महोदधिः १८
व्यथिताः पन्नगाश्चासन्दीप्तास्या दीप्तलोचनाः
दानवाश्च महावीर्याः पातालतलवासिनः १९
ऊर्मयः सिन्धुराजस्य सनक्रमकरास्तदा
विन्ध्यमन्दरसंकाशाः समुत्पेतुः सहस्रशः २०
आघूर्णिततरङ्गौघः संभ्रान्तोरगराक्षसः
उद्वर्तितमहाग्राहः संवृत्तः सलिलाशयः २१
इति श्रीरामायणे यद्धकाण्डे चतुर्दशः सर्गः १४

६-१५

ततो मध्यात्समुद्रस्य सागरः स्वयमुत्थितः
उदयन्हि महाशैलान्मेरोरिव दिवाकरः
पन्नगैः सह दीप्तास्यैः समुद्रः प्रत्यदृश्यत १
स्निग्धवैदूर्यसंकाशो जाम्बूनदविभूषितः
रक्तमाल्याम्बरधरः पद्मपत्रनिभेक्षणः २
सागरः समभिक्रम्य पूर्वमामन्त्र्य वीर्यवान्
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं राघवं शरपाणिनम् ३
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च राघव
स्वभावे सौम्य तिष्ठन्ति शाश्वतं मार्गमाश्रिताः ४
तत्स्वभावो ममाप्येष यदगाधोऽहमप्लवः
विकारस्तु भवेद्गाध एतत्ते प्रवदाम्यहम् ५
न कामान्न च लोभाद्वा न भयात्पार्थिवात्मज
ग्राहनक्राकुलजलं स्तम्भयेयं कथंचन ६
विधास्ये राम येनापि विषहिष्ये ह्यहं तथा
ग्राहा न प्रहरिष्यन्ति यावत्सेना तरिष्यति ७
अयं सौम्य नलो नाम तनुजो विश्वकर्मणः
पित्रा दत्तवरः श्रीमान्प्रतिमो विश्वकर्मणः ८
एष सेतुं महोत्साहः करोतु मयि वानरः

तमहं धारयिष्यामि तथा ह्येष यथा पिता ९
एवमुक्त्वोदधिर्नष्टः समुत्थाय नलस्ततः
अब्रवीद्वानरश्रेष्ठो वाक्यं रामं महाबलः १०
अहं सेतुं करिष्यामि विस्तीर्णे वरुणालये
पितुः सामर्थ्यमास्थाय तत्त्वमाह महोदधिः ११
मम मातुर्वरो दत्तो मन्दरे विश्वकर्मणा
औरसस्तस्य पुत्रोऽह सदृशो विश्वकर्मणा १२
न चाप्यहमनुक्तो वै प्रब्रूयामात्मनो गुणान्
काममद्यैव बध्नन्तु सेतुं वानरपुंगवाः १३
ततो निसृष्टा रामेण सर्वतो हरियूथपाः
अभिपेतुर्महारण्यं हृष्टाः शतसहस्रशः १४
ते नगान्नगसंकाशाः शाखामृगगणर्षभाः
बभञ्जुर्वानरास्तत्र प्रचकर्षुश्च सागरम् १५
ते सालैश्चाश्वकर्णैश्च धवैर्वंशैश्च वानराः
कुटजैरर्जुनैस्तालैस्तिलकैस्तिमिशैरपि १६
बिल्वकैः सप्तपर्णैश्च कर्णिकारैश्च पुष्पितैः
चूतैश्चाशोकवृक्षैश्च सागरं समपूरयन् १७
समूलांश्च विमूलांश्च पादपान्हरिसत्तमाः
इन्द्रकेतूनिवोद्यम्य प्रजह्रुर्हरयस्तरून् १८
प्रक्षिप्यमाणैरचलैः सहसा जलमुद्धतम्
समुत्पतितमाकाशमपासर्पत्ततस्ततः १९
दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम्
नलश्चक्रे महासेतुं मध्ये नदनदीपतेः २०
शिलानां क्षिप्यमाणानां शैलानां तत्र पात्यताम्
बभूव तुमुलः शब्दस्तदा तस्मिन्महोदधौ २१
स नलेन कृतः सेतुः सागरे मकरालये
शुशुभे सुभगः श्रीमान्स्वातीपथ इवाम्बरे २२
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः
आगम्य गगने तस्थुर्द्रष्टुकामास्तदद्भुतम् २३
आप्लवन्तः प्लवन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवंगमाः

तमचिन्त्यमसह्यं च अद्भुतं लोमहर्षणम्
ददृशुः सर्वभूतानि सागरे सेतुबन्धनम् २४
तानि कोटिसहस्राणि वानराणां महौजसाम्
बध्नन्तः सागरे सेतुं जग्मुः पारं महोदधेः २५
विशालः सुकृतः श्रीमान्सुभूमिः सुसमाहितः
अशोभत महासेतुः सीमन्त इव सागरे २६
ततः पारे समुद्रस्य गदापाणिर्विभीषणः
परेषामभिघातार्थमतिष्ठत्सचिवैः सह २७
अग्रतस्तस्य सैन्यस्य श्रीमान्रामः सलक्ष्मणः
जगाम धन्वी धर्मात्मा सुग्रीवेण समन्वितः २८
अन्ये मध्येन गच्छन्ति पार्श्वतोऽन्ये प्लवंगमाः
सलिले प्रपतन्त्यन्ये मार्गमन्ये न लेभिरे
केचिद्वैहायसगताः सुपर्णा इव पुप्लुवुः २९
घोषेण महता घोषं सागरस्य समुच्छ्रितम्
भीममन्तर्दधे भीमा तरन्ती हरिवाहिनी ३०
वानराणां हि सा तीर्णा वाहिनी नलसेतुना
तीरे निविविशे राज्ञा बहुमूलफलोदके ३१
तदद्भुतं राघवकर्म दुष्करं
समीक्ष्य देवाः सह सिद्धचारणैः
उपेत्य रामं सहिता महर्षिभिः
समभ्यषिञ्चन्सुशुभैर्जलैः पृथक् ३२
जयस्व शत्रून्नरदेव मेदिनीं
ससागरां पालय शाश्वतीः समाः
इतीव रामं नरदेवसत्कृतं
शुभैर्वचोभिर्विविधैरपूजयन् ३३

इति श्रीरामायणे यद्धकाण्डे पञ्चदशः सर्गः १५

६-१६

सबले सागरं तीर्णे रामे दशरथात्मजे
अमात्यौ रावणः श्रीमानब्रवीच्छुकसारणौ १

समग्रं सागरं तीर्णं दुस्तरं वानरं बलम्
अभूतपूर्वं रामेण सागरे सेतुबन्धनम् २
सागरे सेतुबन्धं तु न श्रद्दध्यां कथंचन
अवश्यं चापि संख्येयं तन्मया वानरं बलम् ३
भवन्तौ वानरं सैन्यं प्रविश्यानुपलक्षितौ
परिमाणं च वीर्यं च ये च मुख्याः प्लवंगमाः ४
मन्त्रिणो ये च रामस्य सुग्रीवस्य च संमताः
ये पूर्वमभिवर्तन्ते ये च शूराः प्लवंगमाः ५
स च सेतुर्यथा बद्धः सागरे सलिलार्णवे
निवेशश्च तथा तेषां वानराणां महात्मनाम् ६
रामस्य व्यवसायं च वीर्यं प्रहरणानि च
लक्ष्मणस्य च वीरस्य तत्त्वतो ज्ञातुमर्हथः ७
कश्च सेनापतिस्तेषां वानराणां महौजसाम्
एतज्ज्ञात्वा यथातत्त्वं शीघ्रमागन्तुमर्हथः ८
इति प्रतिसमादिष्टौ राक्षसौ शुकसारणौ घ
हरिरूपधरौ वीरौ प्रविष्टौ वानरं बलम् ९
ततस्तद्वानरं सैन्यमचिन्त्यं लोमहर्षणम्
संख्यातुं नाध्यगच्छेतां तदा तौ शुकसारणौ १०
तत्स्थितं पर्वताग्रेषु निर्दरेषु गुहासु च
समुद्रस्य च तीरेषु वनेषूपवनेषु च ११
तरमाणं च तीर्णं च तर्तुकामं च सर्वशः
निविष्टं निविशच्चैव भीमनादं महाबलम् १२
तौ ददर्श महातेजाः प्रच्छन्नौ च निभीषणः
आचचक्षेऽथ रामाय गृहीत्वा शुकसारणौ
लङ्कायाः समनुप्राप्तौ चारौ परपुरंजय १३
तौ दृष्ट्वा व्यथितौ रामं निराशौ जीविते तदा
कृताञ्जलिपुटौ भीतौ वचनं चेदमूचतुः १४
आवामिहागतौ सौम्य रावणप्रहिताबुभौ
परिज्ञातुं बलं कृत्स्नं तवेदं रघुनन्दन १५
तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा रामो दशरथात्मजः

अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यं सर्वभूतहिते रतः १६
यदि दृष्टं बलं कृत्स्नं वयं वा सुसमीक्षिताः
यथोक्तं वा कृतं कार्यं छन्दतः प्रतिगम्यताम् १७
प्रविश्य नगरीं लङ्कां भवद्भ्यां धनदानुजः
वक्तव्यो रक्षसां राजा यथोक्तं वचनं मम १८
यद्बलं च समाश्रित्य सीतां मे हृतवानसि
तद्दर्शय यथाकामं ससैन्यः सहबान्धवः १९
श्वः काले नगरीं लङ्कां सप्राकारां सतोरणाम्
राक्षसं च बलं पश्य शरैर्विध्वंसितं मया २०
घोरं रोषमहं मोक्ष्ये बलं धारय रावण
श्वः काले वज्रवान्वज्रं दानवेष्विव वासवः २१
इति प्रतिसमादिष्टौ राक्षसौ शुकसारणौ
आगम्य नगरीं लङ्कामब्रूतां राक्षसाधिपम् २२
विभीषणगृहीतौ तु वधार्हौ राक्षसेश्वर
दृष्ट्वा धर्मात्मना मुक्तौ रामेणामिततेजसा २३
एकस्थानगता यत्र चत्वारः पुरुषर्षभाः
लोकपालोपमाः शूराः कृतास्त्रा दृढविक्रमाः २४
रामो दाशरथिः श्रीमाँल्लक्ष्मणश्च विभीषणः
सुग्रीवश्च महातेजा महेन्द्रसमविक्रमः २५
एते शक्ताः पुरीं लङ्कां सप्राकारां सतोरणाम्
उत्पाट्य संक्रामयितुं सर्वे तिष्ठन्तु वानराः २६
यादृशं तस्य रामस्य रूपं प्रहरणानि च
वधिष्यति पुरीं लङ्कामेकस्तिष्ठन्तु ते त्रयः २७
रामलक्ष्मणगुप्ता सा सुग्रीवेण च वाहिनी
बभूव दुर्धर्षतरा सर्वैरपि सुरासुरैः २८
प्रहृष्टरूपा ध्वजिनी वनौकसां
महात्मनां संप्रति योद्धुमिच्छताम्
अलं विरोधेन शमो विधीयतां
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली २९
इति श्रीरामायणे यद्धकाण्डे षोडशः सर्गः १६

६-१७

तद्वचः पथ्यमक्लीबं सारणेनाभिभाषितम्
निशम्य रावणो राजा प्रत्यभाषत सारणम् १
यदि मामभियुञ्जीरन्देवगन्धर्वदानवाः
नैव सीतां प्रदास्यामि सर्वलोकभयादपि २
त्वं तु सौम्य परित्रस्तो हरिभिर्निर्जितो भृशम्
प्रतिप्रदानमद्यैव सीतायाः साधु मन्यसे
को हि नाम सपत्नो मां समरे जेतुमर्हति ३
इत्युक्त्वा परुषं वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः
आरुरोह ततः श्रीमान्प्रासादं हिमपाण्डुरम्
बहुतालसमुत्सेधं रावणोऽथ दिदृक्षया ४
ताभ्यां चराभ्यां सहितो रावणः क्रोधमूर्छितः
पश्यमानः समुद्रं च पर्वतांश्च वनानि च
ददर्श पृथिवीदेशं सुसंपूर्णं प्लवंगमैः ५
तदपारमसंख्येयं वानराणां महद्बलम्
आलोक्य रावणो राजा परिपप्रच्छ सारणम् ६
एषां वानरमुख्यानां के शूराः के महाबलाः
के पूर्वमभिवर्तन्ते महोत्साहाः समन्ततः ७
केषां शृणोति सुग्रीवः के वा यूथपयूथपाः
सारणाचक्ष्व मे सर्वं के प्रधानाः प्लवंगमाः ८
सारणो राक्षसेन्द्रस्य वचनं परिपृच्छतः
आचचक्षेऽथ मुख्यज्ञो मुख्यांस्तांस्तु वनौकसः ९
एष योऽभिमुखो लङ्कां नर्दंस्तिष्ठति वानरः
यूथपानां सहस्राणां शतेन परिवारितः १०
यस्य घोषेण महता सप्राकारा सतोरणा
लङ्का प्रवेपते सर्वा सशैलवनकानना ११
सर्वशाखामृगेन्द्रस्य सुग्रीवस्य महात्मनः
बलाग्रे तिष्ठते वीरो नीलो नामैष यूथपः १२
बाहू प्रगृह्य यः पद्भ्यां महीं गच्छति वीर्यवान्
लङ्कामभिमुखः कोपादभीक्ष्णं च विजृम्भते १३

गिरिशृङ्गप्रतीकाशः पद्मकिञ्जल्कसंनिभः
स्फोटयत्यभिसंरब्धो लाङ्गूलं च पुनः पुनः १४
यस्य लाङ्गूलशब्देन स्वनन्तीव दिशो दश
एष वानरराजेन सुग्रीवेणाभिषेचितः
यौवराज्येऽङ्गदो नाम त्वामाह्वयति संयुगे १५
ये तु विष्टभ्य गात्राणि क्ष्वेडयन्ति नदन्ति च
उत्थाय च विजृम्भन्ते क्रोधेन हरिपुंगवाः १६
एते दुष्प्रसहा घोराश्चराडाश्चराडपराक्रमाः
अष्टौ शतसहस्राणि दश कोटिशतानि च १७
य एनमनुगच्छन्ति वीराश्चन्दनवासिनः
एष आशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम् १८
श्वेतो रजतसंकाशः सबलो भीमविक्रमः
बुद्धिमान्वानरः शूरस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः १९
तूर्णं सुग्रीवमागम्य पुनर्गच्छति वानरः
विभजन्वानरीं सेनामनीकानि प्रहर्षयन् २०
यः पुरा गोमतीतीरे रम्यं पर्येति पर्वतम्
नाम्ना संकोचनो नाम नानानगयुतो गिरिः २१
तत्र राज्यं प्रशास्त्येष कुमुदो नाम यूथपः
योऽसौ शतसहस्राणां सहस्रं परिकर्षति २२
यस्य वाला बहुव्यामा दीर्घलाङ्गूलमाश्रिताः
ताम्राः पीताः सिताः श्वेताः प्रकीर्णा घोरकर्मणः २३
अदीनो रोषणश्चराडः संग्राममभिकाङ्क्षति
एषैवाशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम् २४
यस्त्वेष सिंहसंकाशः कपिलो दीर्घकेसरः
निभृतः प्रेक्षते लङ्कां दिधक्षन्निव चक्षुषा २५
विन्ध्यं कृष्णगिरिं सह्यं पर्वतं च सुदर्शनम्
राजन्सततमध्यास्ते रम्भो नामैष यूथपः २६
शतं शतसहस्राणां त्रिंशच्च हरियूथपाः
परिवार्यानुगच्छन्ति लङ्कां मर्दितुमोजसा २७
यस्तु कर्णौ विवृणुते जृम्भते च पुनः पुनः

न च संविजते मृत्योर्न च यूथाद्विधावति २८
महाबलो वीतभयो रम्यं साल्वेयपर्वतम्
राजन्सततमध्यास्ते शरभो नाम यूथपः २९
एतस्य बलिनः सर्वे विहारा नाम यूथपाः
राजञ्शतसहस्राणि चत्वारिंशत्तथैव च ३०
यस्तु मेघ इवाकाशं महानावृत्य तिष्ठति
मध्ये वानरवीराणां सुराणामिव वासवः ३१
भेरीणामिव संनादो यस्यैष श्रूयते महान्
घोरः शाखामृगेन्द्राणां संग्राममभिकाङ्क्षताम् ३२
एष पर्वतमध्यास्ते पारियात्रमनुत्तमम्
युद्धे दुष्प्रसहो नित्यं पनसो नाम यूथपः ३३
एनं शतसहस्राणां शतार्धं पर्युपासते
यूथपा यूथपश्रेष्ठं येषां यूथानि भागशः ३४
यस्तु भीमां प्रवल्गन्तीं चमूं तिष्ठति शोभयन्
स्थितां तीरे समुद्रस्य द्वितीय इव सागरः ३५
एष दर्दरसंकाशो विनतो नाम यूथपः
पिबंश्चरति पर्णाशां नदीनामुत्तमां नदीम् ३६
षष्टिः शतसहस्राणि बलमस्य प्लवंगमाः
त्वामाह्वयति युद्धाय क्रथनो नाम यूथपः ३७
यस्तु गैरिकवर्णाभं वपुः पुष्यति वानरः
गवयो नाम तेजस्वी त्वां क्रोधादभिवर्तते ३८
एनं शतसहस्राणि सप्ततिः पर्युपासते
एष आशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम् ३९
एते दुष्प्रसहा घोरा बलिनः कामरूपिणः
यूथपा यूथपश्रेष्ठा येषां संख्या न विद्यते ४०
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तदशः सर्गः १७

६-१८

तांस्तु तेऽह प्रवक्ष्यामि प्रेक्षमाणस्य यूथपान्
राघवार्थे पराक्रान्ता ये न रक्षन्ति जीवितम् १

स्निग्धा यस्य बहुव्यामा वाला लाङ्गूलमाश्रिताः
ताम्राः पीताः सिताः श्वेताः प्रकीर्णा घोरकर्मणः २
प्रगृहीताः प्रकाशन्ते सूर्यस्येव मरीचयः
पृथिव्यां चानुकृष्यन्ते हरो नामैष यूथपः ३
यं पृष्ठतोऽनुगच्छन्ति शतशोऽथ सहस्रशः
द्रुमानुद्यम्य सहिता लङ्कारोहणतत्पराः ४
एष कोटीसहस्रेण वानराणां महौजसाम्
आकाङ्क्षते त्वां संग्रामे जेतुं परपुरंजय ५
नीलानिव महामेघांस्तिष्ठतो यांस्तु पश्यसि
असिताञ्जनसंकाशान्युद्धे सत्यपराक्रमान् ६
नखदंष्ट्रायुधान्वीरांस्तीक्ष्णकोपान्भयावहान्
असंख्येयाननिर्देश्यान् परं पारमिवोदधेः ७
पर्वतेषु च ये केचिद्विषमेषु नदीषु च
एते त्वामभिवर्तन्ते राजन्नृक्षाः सुदारुणाः ८
एषां मध्ये स्थितो राजन्भीमाक्षो भीमदर्शनः
पर्जन्य इव जीमूतैः समन्तात्परिवारितः ९
ऋक्षवन्तं गिरिश्रेष्ठमध्यास्ते नर्मदां पिबन्
सर्वर्क्षाणामधिपतिर्धूम्रो नामैष यूथपः १०
यवीयानस्य तु भ्राता पश्यैनं पर्वतोपमम्
भ्रात्रा समानो रूपेण विशिष्टस्तु पराक्रमे ११
स एष जाम्बवान्नाम महायूथपयूथपः
प्रशान्तो गुरुवर्ती च संप्रहारेष्वमर्षणः १२
एतेन साह्यं सुमहत्कृतं शक्रस्य धीमता
देवासुरे जाम्बवता लब्धाश्च बहवो वराः १३
आरुह्य पर्वताग्रेभ्यो महाभ्रविपुलाः शिलाः
मुञ्चन्ति विपुलाकारा न मृत्योरुद्विजन्ति च १४
राक्षसानां च सदृशाः पिशाचानां च रोमशाः
एतस्य सैन्ये बहवो विचरन्त्यग्नितेजसः १५
यं त्वेनमभिसंरब्धं प्लवमानमिव स्थितम्
प्रेक्षन्ते वानराः सर्वे स्थितं यूथपयूथपम् १६

एष राजन्सहस्राद्मं पर्युपास्ते हरीश्वरः
बलेन बलसम्पन्नो रम्भो नामैष यूथपः १७
यः स्थितं योजने शैलं गच्छन्पार्श्वेन सेवते
ऊर्ध्वं तथैव कायेन गतः प्राप्नोति योजनम् १८
यस्मान्न परमं रूपं चतुष्पादेषु विद्यते
श्रुतः संनादनो नाम वानराणां पितामहः १९
येन युद्धं तदा दत्तं रणे शक्रस्य धीमता
पराजयश्च च न प्राप्तः सोऽय यूथपयूथपः
यस्य विक्रममाणस्य शक्रस्येव पराक्रमः २०
एष गन्धर्वकन्यायामुत्पन्नः कृष्णवर्त्मना
पुरा देवासुरे युद्धे साह्यार्थं त्रिदिवौकसाम् २१
यस्य वैश्रवणो राजा जम्बूमुपनिषेवते
यो राजा पर्वतेन्द्राणां बहुकिंनरसेविनाम् २२
विहारसुखदो नित्यं भ्रातुस्ते राक्षसाधिप
तत्रैष वसति श्रीमान्बलवान्वानरर्षभः
युद्धेष्वकत्थनो नित्यं क्रथनो नाम यूथपः २३
वृतः कोटिसहस्रेण हरीणां समुपस्थितः
एषैवाशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम् २४
यो गङ्गामनु पर्येति त्रासयन्हस्तियूथपान्
हस्तिनां वानराणां च पूर्ववैरमनुस्मरन् २५
एष यूथपतिर्नेता गच्छन्गिरिगुहाशयः
हरीणां वाहिनीमुख्यो नदीं हैमवतीमनु २६
उशीरबीजमाश्रित्य पर्वतं मन्दरोपमम्
रमते वानरश्रेष्ठो दिवि शक्र इव स्वयम् २७
एनं शतसहस्राणां सहस्रमभिवर्तते
एष दुर्मर्षणो राजन्प्रमाथी नाम यूथपः २८
वातेनेवोद्धतं मेघं यमेनमनुपश्यसि
विवर्तमानं बहुशो यत्रैतद्बहुलं रजः २९
एतेऽसितमुखा घोरा गोलाङ्गूला महाबलाः
शतं शतसहस्राणि दृष्ट्वा वै सेतुबन्धनम् ३०

गोलाङ्गूलं महावेगं गवाक्षं नाम यूथपम्
परिवार्याभिवर्तन्ते लङ्कां मर्दितुमोजसा ३१
भ्रमराचरिता तत्र सर्वकामफलद्रुमाः
यं सूर्यतुल्यवर्णाभमनुपर्यैति पर्वतम् ३२
यस्य भासा सदा भान्ति तद्वर्णा मृगपक्षिणः
यस्य प्रस्थं महात्मानो न त्यजन्ति महर्षयः ३३
तत्रैष रमते राजन्रम्ये काञ्चनपर्वते
मुख्यो वानरमुख्यानां केसरी नाम यूथपः ३४
षष्टिर्गिरिसहस्राणां रम्याः काञ्चनपर्वताः
तेषां मध्ये गिरिवरस्त्वमिवानघ रक्षसाम् ३५
तत्रैते कपिलाः श्वेतास्ताम्रास्या मधुपिङ्गलाः
निवसन्त्युत्तमगिरौ तीक्ष्णदंष्ट्रा नखायुधाः ३६
सिंहा इव चतुर्दंष्ट्रा व्याघ्रा इव दुरासदाः
सर्वे वैश्वानरसमा ज्वलिताशीविषोपमाः ३७
सुदीर्घाञ्चितलाङ्गूला मत्तमातंगसंनिभाः
महापर्वतसंकाशा महाजीमूतनिस्वनाः ३८
एष चैषामधिपतिर्मध्ये तिष्ठति वीर्यवान्
नाम्ना पृथिव्यां विख्यातो राजञ्शतबलीति यः
एषैवाशंसते लङ्कां स्वेनानीकेन मर्दितुम् ३९
गजो गवाक्षो गवयो नलो नीलश्च वानरः
एकैक एव यूथानां कोटिभिर्दशभिर्वृतः ४०
तथान्ये वानरश्रेष्ठा विन्ध्यपर्वतवासिनः
न शक्यन्ते बहुत्वात्तु संख्यातुं लघुविक्रमाः ४१
सर्वे महाराज महाप्रभावाः
सर्वे महाशैलनिकाशकायाः
सर्वे समर्थाः पृथिवीं क्षणेन
कर्तुं प्रविध्वस्तविकीर्णशैलाम् ४२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टादशः सर्गः १८

६-१९

सारणस्य वचः श्रुत्वा रावणं राक्षसाधिपम्
बलमालोकयन्सर्वं शुको वाक्यमथाब्रवीत् १
स्थितान्पश्यसि यानेतान्मत्तानिव महाद्विपान्
न्यग्रोधानिव गाङ्गेयान्सालान्हैमवतानिव २
एते दुष्प्रसहा राजन्बलिनः कामरूपिणः
दैत्यदानवसंकाशा युद्धे देवपराक्रमाः ३
एषां कोटिसहस्राणि नव पञ्च च सप्त च
तथा शङ्कुसहस्राणि तथा वृन्दशतानि च ४
एते सुग्रीवसचिवाः किष्किन्धानिलयाः सदा
हरयो देवगन्धर्वैरुत्पन्नाः कामरूपिणः ५
यौ तौ पश्यसि तिष्ठन्तौ कुमारौ देवरूपिणौ
मैन्दश्च द्विविदश्चोभौ ताभ्यां नास्ति समो युधि ६
ब्रह्मणा समनुज्ञातावमृतप्राशिनावुभौ
आशंसेते युधा लङ्कामेतौ मर्दितुमोजसा ७
यावेतावेतयोः पार्श्वे स्थितौ पर्वतसंनिभौ
सुमुखो विमुखश्चैव मृत्युपुत्रौ पितुः समौ ८
यं तु पश्यसि तिष्ठन्तं प्रभिन्नमिव कुञ्जरम्
यो बलात्क्षोभयेत्क्रुद्धः समुद्रमपि वानरः ९
एषोऽभिगन्ता लङ्काया वैदेह्यास्तव च प्रभो
एनं पश्य पुरा दृष्टं वानरं पुनरागतम् १०
ज्येष्ठः केसरिणः पुत्रो वातात्मज इति श्रुतः
हनूमानिति विख्यातो लङ्घितो येन सागरः ११
कामरूपी हरिश्रेष्ठो बलरूपसमन्वितः
अनिवार्यगतिश्चैव यथा सततगः प्रभुः १२
उद्यन्तं भास्करं दृष्ट्वा बालः किल पिपासितः
त्रियोजनसहस्रं तु अध्वानमवतीर्य हि १३
आदित्यमाहरिष्यामि न मे क्षुत्प्रतियास्यति
इति संचिन्त्य मनसा पुरैष बलदर्पितः १४
अनाधृष्यतमं देवमपि देवर्षिदानवैः

अनासाद्यैव पतितो भास्करोदयने गिरौ १५
पतितस्य कपेरस्य हनुरेका शिलातले
किंचिद्भिन्ना दृढहनोर्हनूमानेष तेन वै १६
सत्यमागमयोगेन ममैष विदितो हरिः
नास्य शक्यं बलं रूपं प्रभावो वानुभाषितुम्
एष आशंसते लङ्कामेको मर्दितुमोजसा १७
यश्चैषोऽनन्तरः शूरः श्यामः पद्मनिभेक्षणः
इक्ष्वाकूणामतिरथो लोके विख्यातपौरुषः १८
यस्मिन्न चलते धर्मो यो धर्मं नातिवर्तते
यो ब्राह्ममस्त्रं वेदांश्च वेद वेदविदां वरः १९
यो भिन्द्याद्गगनं बाणैः पर्वतांश्चापि दारयेत्
यस्य मृत्योरिव क्रोधः शक्रस्येव पराक्रमः २०
यस्य भार्या जनस्थानात्सीता चापहृता त्वया
स एष रामस्त्वां योद्धुं राजन्समभिवर्तते २१
यश्चैष दक्षिणे पार्श्वे शुद्धजाम्बूनदप्रभः
विशालवक्षास्ताम्राक्षो नीलकुञ्चितमूर्धजः २२
एषोऽस्य लक्ष्मणो नाम भ्राता प्राणसमः प्रियः
नये युद्धे च कुशलः सर्वशास्त्रविशारदः २३
अमर्षी दुर्जयो जेता विक्रान्तो बुद्धिमान्बली
रामस्य दक्षिणो बाहुर्नित्यं प्राणो बहिश्चरः २४
न ह्येष राघवस्यार्थे जीवितं परिरक्षति
एषैवाशंसते युद्धे निहन्तुं सर्वराक्षसान् २५
यस्तु सव्यमसौ पक्षं रामस्याश्रित्य तिष्ठति
रक्षोगणपरिक्षिप्तो राजा ह्येष विभीषणः २६
श्रीमता राजराजेन लङ्कायामभिषेचितः
त्वामेव प्रतिसंरब्धो युद्धायैषोऽभिवर्तते २७
यं तु पश्यसि तिष्ठन्तं मध्ये गिरिमिवाचलम्
सर्वशाखामृगेन्द्राणां भर्तारमपराजितम् २८
तेजसा यशसा बुद्ध्या ज्ञानेनाभिजनेन च
यः कपीनति बभ्राज हिमवानिव पर्वतान् २९

किष्किन्धां यः समध्यास्ते गुहां सगहनद्रुमाम्
दुर्गां पर्वतदुर्गस्थां प्रधानैः सह यूथपैः ३०
यस्यैषा काञ्चनी माला शोभते शतपुष्करा
कान्ता देवमनुष्याणां यस्यां लक्ष्मीः प्रतिष्ठिता ३१
एतां च मालां तारां च कपिराज्यं च शाश्वतम्
सुग्रीवो वालिनं हत्वा रामेण प्रतिपादितः ३२
एवं कोटिसहस्रेण शङ्कूनां च शतेन च
सुग्रीवो वानरेन्द्रस्त्वां युद्धार्थमभिवर्तते ३३
इमां महाराज समीक्ष्य वाहिनी
मुपस्थितां प्रज्वलितग्रहोपमाम्
ततः प्रयत्नः परमो विधीयतां
यथा जयः स्यान्न परैः पराजयः ३४
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनविंशतितमः सर्गः १९

६-२०

शुकेन तु समाख्यातांस्तान्दृष्ट्वा हरियूथपान्
समीपस्थं च रामस्य भ्रातरं स्वं विभीषणम् १
लक्ष्मणं च महावीर्यं भुजं रामस्य दक्षिणम्
सर्ववानरराजं च सुग्रीवं भीमविक्रमम् २
किंचिदाविग्नहृदयो जातक्रोधश्च रावणः
भर्त्सयामास तौ वीरौ कथान्ते शुकसारणौ ३
अधोमुखौ तौ प्रणतावब्रवीच्छुकसारणौ
रोषगद्गदया वाचा संरब्धः परुषं वचः ४
न तावत्सदृशं नाम सचिवैरुपजीविभिः
विप्रियं नृपतेर्वक्तुं निग्रहप्रग्रहे विभोः ५
रिपूणां प्रतिकूलानां युद्धार्थमभिवर्तताम्
उभाभ्यां सदृशं नाम वक्तुमप्रस्तवे स्तवम् ६
आचार्या गुरवो वृद्धा वृथा वां पर्युपासिताः
सारं यद्राजशास्त्राणामनुजीव्यं न गृह्यते ७
गृहीतो वा न विज्ञातो भारो ज्ञानस्य वोह्यते

ईदृशैः सचिवैर्युक्तो मूर्खैर्दिष्ट्या धराम्यहम् ८
किं नु मृत्योर्भयं नास्ति मां वक्तुं परुषं वचः
यस्य मे शासतो जिह्वा प्रयच्छति शुभाशुभम् ९
अप्येव दहनं स्पृष्ट्वा वने तिष्ठन्ति पादपाः
राजदोषपरामृष्टास्तिष्ठन्ते नापराधिनः १०
हन्यामहमिमौ पापौ शत्रुपक्षप्रशंसकौ
यदि पूर्वोपकारैर्मे न क्रोधो मृदुतां व्रजेत् ११
अपध्वंसत गच्छध्वं संनिकर्षादितो मम
न हि वां हन्तुमिच्छामि स्मरन्नुपकृतानि वाम्
हतावेव कृतघ्नौ तौ मयि स्नेहपराङ्मुखौ १२
एवमुक्तौ तु सव्रीडौ तावुभौ शुकसारणौ
रावणं जयशब्देन प्रतिनन्द्याभिनिःसृतौ १३
अब्रवीत्स दशग्रीवः समीपस्थं महोदरम्
उपस्थापय शीघ्रं मे चारान्नीतिविशारदान् १४
ततश्चराः संत्वरिताः प्राप्ताः पार्थिवशासनात्
उपस्थिताः प्राञ्जलयो वर्धयित्वा जयाशिषा १५
तानब्रवीत्ततो वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः
चारान्प्रत्ययिकाञ्शूरान्भक्तान्विगतसाध्वसान् १६
इतो गच्छत रामस्य व्यवसायं परीक्षथ
मन्त्रेष्वभ्यन्तरा येऽस्य प्रीत्या तेन समागताः १७
कथं स्वपिति जागर्ति किमन्यच्च करिष्यति
विज्ञाय निपुणं सर्वमागन्तव्यमशेषतः १८
चारेण विदितः शत्रुः पण्डितैर्वसुधाधिपैः
युद्धे स्वल्पेन यत्नेन समासाद्य निरस्यते १९
चारास्तु ते तथेत्युक्त्वा प्रहृष्टा राक्षसेश्वरम्
कृत्वा प्रदक्षिणं जग्मुर्यत्र रामः सलक्ष्मणः २०
ते सुवेलस्य शैलस्य समीपे रामलक्ष्मणौ
प्रच्छन्ना ददृशुर्गत्वा ससुग्रीवविभीषणौ २१
ते तु धर्मात्मना दृष्टा राक्षसेन्द्रेण राक्षसाः
विभीषणेन तत्रस्था निगृहीता यदृच्छया २२

वानरैरर्दितास्ते तु विक्रान्तैर्लघुविक्रमैः
पुनर्लङ्कामनुप्राप्ताः श्वसन्तो नष्टचेतसः २३
ततो दशग्रीवमुपस्थितास्ते
चारा बहिर्नित्यचरा निशाचराः
गिरेः सुवेलस्य समीपवासिनं
न्यवेदयन्भीमबलं महाबलाः २४
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे विंशतितमः सर्गः २०

६-२१
ततस्तमक्षोभ्यबलं लङ्काधिपतये चराः
सुवेले राघवं शैले निविष्टं प्रत्यवेदयन् १
चाराणां रावणः श्रुत्वा प्राप्तं रामं महाबलम्
जातोद्वेगोऽभवत्किंचिच्छार्दूलं वाक्यमब्रवीत् २
अयथावच्च ते वर्णो दीनश्चासि निशाचर
नासि कच्चिदमित्राणां क्रुद्धानां वशमागतः ३
इति तेनानुशिष्टस्तु वाचं मन्दमुदीरयत्
तदा राक्षसशार्दूलं शार्दूलो भयविह्वलः ४
न ते चारयितुं शक्या राजन्वानरपुंगवाः
विक्रान्ता बलवन्तश्च राघवेण च रक्षिताः ५
नापि संभाषितुं शक्याः संप्रश्नोऽत्र न लभ्यते
सर्वतो रक्ष्यते पन्था वानरैः पर्वतोपमैः ६
प्रविष्टमात्रे ज्ञातोऽह बले तस्मिन्नचारिते
बलाद्गृहीतो बहुभिर्बहुधास्मि विदारितः ७
जानुभिर्मुष्टिभिर्दन्तैस्तलैश्चाभिहतो भृशम्
परिणीतोऽस्मि हरिभिर्बलवद्भिरमर्षणैः ८
परिणीय च सर्वत्र नीतोऽह रामसंसदम्
रुधिरादिग्धसर्वाङ्गो विह्वलश्चलितेन्द्रियः ९
हरिभिर्वध्यमानश्च याचमानः कृताञ्जलि
राघवेण परित्रातो जीवामि ह यदृच्छया १०
एष शैलैः शिलाभिश्च पूरयित्वा महार्णवम्

द्वारमाश्रित्य लङ्काया रामस्तिष्ठति सायुधः ११
गरुडव्यूहमास्थाय सर्वतो हरिभिर्वृतः
मां विसृज्य महातेजा लङ्कामेवाभिवर्तते १२
पुरा प्राकारमायाति क्षिप्रमेकतरं कुरु
सीतां चास्मै प्रयच्छाशु सुयुद्धं वा प्रदीयताम् १३
मनसा संततापाथ तच्छ्रुत्वा राक्षसाधिपः
शार्दूलस्य महद्वाक्यमथोवाच स रावणः १४
यदि मां प्रतियुध्येरन्देवगन्धर्वदानवाः
नैव सीतां प्रदास्यामि सर्वलोकभयादपि १५
एवमुक्त्वा महातेजा रावणः पुनरब्रवीत्
चारिता भवता सेना केऽत्र शूराः प्लवंगमाः १६
कीदृशाः किंप्रभावाश्च वानरा ये दुरासदाः
कस्य पुत्राश्च पौत्राश्च तत्त्वमाख्याहि राक्षस १७
तथात्र प्रतिपत्स्यामि ज्ञात्वा तेषां बलाबलम्
अवश्यं बलसंख्यानं कर्तव्यं युद्धमिच्छता १८
अथैवमुक्तः शार्दूलो रावणेनोत्तमश्चरः
इदं वचनमारेभे वक्तुं रावणसंनिधौ १९
अथर्क्षरजसः पुत्रो युधि राजन्सुदुर्जयः
गद्गदस्याथ पुत्रोऽत्र जाम्बवानिति विश्रुतः २०
गद्गदस्यैव पुत्रोऽन्यो गुरुपुत्रः शतक्रतोः
कदनं यस्य पुत्रेण कृतमेकेन रक्षसाम् २१
सुषेणश्चापि धर्मात्मा पुत्रो धर्मस्य वीर्यवान्
सौम्यः सोमात्मजश्चात्र राजन्दधिमुखः कपिः २२
सुमुखो दुर्मुखश्चात्र वेगदर्शी च वानरः
मृत्युर्वानररूपेण नूनं सृष्टः स्वयंभुवा २३
पुत्रो हुतवहस्याथ नीलः सेनापतिः स्वयम्
अनिलस्य च पुत्रोऽत्र हनूमानिति विश्रुतः २४
नप्ता शक्रस्य दुर्धर्षो बलवानङ्गदो युवा
मैन्दश्च द्विविदश्चोभौ बलिनावश्विसंभवौ २५
पुत्रा वैवस्वतस्यात्र पञ्च कालान्तकोपमाः

गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः २६
श्वेतो ज्योतिर्मुखश्चात्र भास्करस्यात्मसंभवौ
वरुणस्य च पुत्रोऽथ हेमकूटः प्लवंगमः २७
विश्वकर्मसुतो वीरो नलः प्लवगसत्तमः
विक्रान्तो वेगवानत्र वसुपुत्रः सुदुर्धरः २८
दश वानरकोटचश्च शूराणां युद्धकाङ्क्षिणाम्
श्रीमतां देवपुत्राणां शेषान्नाख्यातुमुत्सहे २९
पुत्रो दशरथस्यैष सिंहसंहननो युवा
दूषणो निहतो येन खरश्च त्रिशिरास्तथा ३०
नास्ति रामस्य सदृशो विक्रमे भुवि कश्चन
विराधो निहतो येन कबन्धश्चान्तकोपमः ३१
वक्तुं न शक्तो रामस्य नरः कश्चिद्गुणान्वितौ
जनस्थानगता येन तावन्तो राक्षसा हताः ३२
लक्ष्मणश्चात्र धर्मात्मा मातंगानामिवर्षभः
यस्य बाणपथं प्राप्य न जीवेदपि वासवः ३३
राक्षसानां वरिष्ठश्च तव भ्राता विभीषणः
परिगृह्य पुरीं लङ्कां राघवस्य हिते रतः ३४
इति सर्वं समाख्यातं तवेदं वानरं बलम्
सुवेलेऽधिष्ठितं शैले शेषकार्ये भवान्गतिः ३५
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकविंशतितमः सर्गः २१

६-२२

ततस्तमक्षोभ्यबलं लङ्कायां नृपतेश्चराः
सुवेले राघवं शैले निविष्टं प्रत्यवेदयन् १
चाराणां रावणः श्रुत्वा प्राप्तं रामं महाबलम्
जातोद्वेगोऽभवत्किंचित्सचिवांश्चेदमब्रवीत् २
मन्त्रिणः शीघ्रमायान्तु सर्वे वै सुसमाहिताः
अयं नो मन्त्रकालो हि संप्राप्त इति राक्षसाः ३
तस्य तच्छासनं श्रुत्वा मन्त्रिणोऽभ्यागमन्द्रुतम्
ततः संमन्त्रयामास सचिवै राक्षसैः सह ४

मन्त्रयित्वा स दुर्धर्षः क्षमं यत्समनन्तरम्
विसर्जयित्वा सचिवान्प्रविवेश स्वमालयम् ५
ततो राक्षसमाहूय विद्युज्जिह्वं महाबलम्
मायाविदं महामायः प्राविशद्यत्र मैथिली ६
विद्युज्जिह्वं च मायाज्ञमब्रवीद्राक्षसाधिपः
मोहयिष्यामहे सीतां मायया जनकात्मजाम् ७
शिरो मायामयं गृह्य राघवस्य निशाचर
मां त्वं समुपतिष्ठस्व महच्च सशरं धनुः ८
एवमुक्तस्तथेत्याह विद्युज्जिह्वो निशाचरः
तस्य तुष्टोऽभवद्राजा प्रददौ च विभूषणम् ९
अशोकवनिकायां तु प्रविवेश महाबलः
ततो दीनामदैन्यार्हां ददर्श धनदानुजः
अधोमुखीं शोकपरामुपविष्टां महीतले १०
भर्तारमेव ध्यायन्तीमशोकवनिकां गताम्
उपास्यमानां घोराभी राक्षसीभिरदूरतः ११
उपसृत्य ततः सीतां प्रहर्षन्नाम कीर्तयन्
इदं च वचनं धृष्टमुवाच जनकात्मजाम् १२
सान्त्व्यमाना मया भद्रे यमुपाश्रित्य वल्गसे
खरहन्ता स ते भर्ता राघवः समरे हतः १३
छिन्नं ते सर्वतो मूलं दर्पस्ते निहतो मया
व्यसनेनात्मनः सीते मम भार्या भविष्यसि १४
अल्पपुण्ये निवृत्तार्थे मूढे पण्डितमानिनि
शृणु भर्तृवधं सीते घोरं वृत्रवधं यथा १५
समायातः समुद्रान्तं मां हन्तुं किल राघवः
वानरेन्द्रप्रणीतेन बलेन महता वृतः १६
संनिविष्टः समुद्रस्य तीरमासाद्य दक्षिणम्
बलेन महता रामो व्रजत्यस्तं दिवाकरे १७
अथाध्वनि परिश्रान्तमर्धरात्रे स्थितं बलम्
सुखसुप्तं समासाद्य चारितं प्रथमं चरैः १८
तत्प्रहस्तप्रणीतेन बलेन महता मम

बलमस्य हतं रात्रौ यत्र रामः सलक्ष्मणः १९
पट्टसान्परिघान्खड्गांश्चक्रान्दण्डान्महायसान्
बाणजालानि शूलानि भास्वरान्कूटमुद्गरान् २०
यष्टीश्च तोमरान्प्रासांश्चक्राणि मुसलानि च
उद्यम्योद्यम्य रक्षोभिर्वानरेषु निपातिताः २१
अथ सुप्तस्य रामस्य प्रहस्तेन प्रमाथिना
असक्तं कृतहस्तेन शिरश्छिन्नं महासिना २२
विभीषणः समुत्पत्य निगृहीतो यदृच्छया
दिशः प्रव्राजितः सर्वैर्लक्ष्मणः प्लवगैः सह २३
सुग्रीवो ग्रीवया शेते भग्नया प्लवगाधिपः
निरस्तहनुकः शेते हनूमान्राक्षसैर्हतः २४
जाम्बवानथ जानुभ्यामुत्पतन्निहतो युधि
पट्टसैर्बहुभिश्छिन्नो निकृत्तः पादपो यथा २५
मैन्दश्च द्विविदश्चोभौ निहतौ वानरर्षभौ
निःश्वसन्तौ रुदन्तौ च रुधिरेण समुक्षितौ २६
असिनाभ्याहतश्छिन्नो मध्ये रिपुनिषूदनः
अभिष्टनति मेदिन्यां पनसः पनसो यथा २७
नाराचैर्बहुभिश्छिन्नः शेते दर्यां दरीमुखः
कुमुदस्तु महातेजा निष्कूजन्सायकैर्हतः २८
अङ्गदो बहुभिश्छिन्नः शरैरासाद्य राक्षसैः
पातितो रुधिरोद्गारी क्षितौ निपतितोऽङ्गदः २९
हरयो मथिता नागै रथजालैस्तथापरे
शायिता मृदितास्तत्र वायुवेगैरिवाम्बुदाः ३०
प्रद्रुताश्च परे त्रस्ता हन्यमाना जघन्यतः
अभिद्रुतास्तु रक्षोभिः सिंहैरिव महाद्विपाः ३१
सागरे पतिताः केचित्केचिद्गगनमाश्रिताः
ऋक्षा वृक्षानुपारूढा वानरैस्तु विमिश्रिताः ३२
सागरस्य च तीरेषु शैलेषु च वनेषु च
पिङ्गाक्षास्ते विरूपाक्षैर्बहुभिर्बहवो हताः ३३
एवं तव हतो भर्ता ससैन्यो मम सेनया

क्षतजार्द्रं रजोध्वस्तमिदं चास्याहृतं शिरः ३४
ततः परमदुर्धर्षो रावणो राक्षसेश्वरः
सीतायामुपशृण्वन्त्यां राक्षसीमिदमब्रवीत् ३५
राक्षसं क्रूरकर्माणं विद्युज्जिह्वं त्वमानय
येन तद्राघवशिरः संग्रामात्स्वयमाहृतम् ३६
विद्युज्जिह्वस्ततो गृह्य शिरस्तत्सशरासनम्
प्रणामं शिरसा कृत्वा रावणस्याग्रतः स्थितः ३७
तमब्रवीत्ततो राजा रावणो राक्षसं स्थितम्
विद्युज्जिह्वं महाजिह्वं समीपपरिवर्तिनम् ३८
अग्रतः कुरु सीतायाः शीघ्रं दाशरथेः शिरः
अवस्थां पश्चिमां भर्तुः कृपणा साधु पश्यतु ३९
एवमुक्तं तु तद्रक्षः शिरस्तत्प्रियदर्शनम्
उपनिक्षिप्य सीतायाः क्षिप्रमन्तरधीयत ४०
रावणश्चापि चिक्षेप भास्वरं कार्मुकं महत्
त्रिषु लोकेषु विख्यातं सीतामिदमुवाच ह ४१
इदं तत्तव रामस्य कार्मुकं ज्यासमन्वितम्
इह प्रहस्तेनानीतं हत्वा तं निशि मानुषम् ४२
स विद्युजिह्वेन सहैव तच्छिरो
धनुश्च भूमौ विनिकीर्य रावणः
विदेहराजस्य सुतां यशस्विनीं
ततोऽब्रवीत्तां भव मे वशानुगा ४३

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्वाविंशतितमः सर्गः २२

६-२३

सा सीता तच्छिरो दृष्ट्वा तच्च कार्मुकमुत्तमम्
सुग्रीवप्रतिसंसर्गमाख्यातं च हनूमता १
नयने मुखवर्णं च भर्तुस्तत्सदृशं मुखम्
केशान्केशान्तदेशं च तं च चूडामणिं शुभम् २
एतैः सर्वैरभिज्ञानैरभिज्ञाय सुदुःखिता

विजगर्हेऽथ कैकेयीं क्रोशन्ती कुररी यथा ३
सकामा भव कैकेयि हतोऽय कुलनन्दनः
कुलमुत्सादितं सर्वं त्वया कलहशीलया ४
आर्येण किं नु कैकेय्याः कृतं रामेण विप्रियम्
यद्गृहाच्चीरवसनस्तया प्रस्थापितो वनम् ५
एवमुक्त्वा तु वैदेही वेपमाना तपस्विनी
जगाम जगतीं बाला छिन्ना तु कदली यथा ६
सा मुहूर्तात्समाश्वस्य प्रतिलभ्य च चेतनाम्
तच्छिरः समुपाघ्राय विललापायतेक्षणा ७
हा हतास्मि महाबाहो वीरव्रतमनुव्रता
इमां ते पश्चिमावस्थां गतास्मि विधवा कृता ८
प्रथमं मरणं नार्या भतुर्वैगुण्यमुच्यते
सुवृत्तः साधुवृत्तायाः संवृत्तस्त्वं ममाग्रतः ९
दुःखाद्दुःखं प्रपन्नाया मग्नायाः शोकसागरे
यो हि मामुद्यतस्त्रातुं सोऽपि त्वं विनिपातितः १०
सा श्वश्रूर्मम कौसल्या त्वया पुत्रेण राघव
वत्सेनेव यथा धेनुर्विवत्सा वत्सला कृता ११
आदिष्टं दीर्घमायुस्ते यैरचिन्त्यपराक्रम
अनृतं वचनं तेषामल्पायुरसि राघव १२
अथ वा नश्यति प्रज्ञा प्राज्ञस्यापि सतस्तव
पचत्येनं तथा कालो भूतानां प्रभवो ह्ययम् १३
अदृष्टं मृत्युमापन्नः कस्मात्त्वं नयशास्त्रवित्
व्यसनानामुपायज्ञः कुशलो ह्यसि वर्जने १४
तथा त्वं संपरिष्वज्य रौद्रयातिनृशंसया
कालरात्र्या मयाच्छिद्य हृतः कमललोचनः १५
उपशेषे महाबाहो मां विहाय तपस्विनीम्
प्रियामिव शुभां नारीं पृथिवीं पुरुषर्षभ १६
अर्चितं सततं यत्नाद्गन्धमाल्यैर्मया तव
इदं ते मत्प्रियं वीर धनुः काञ्चनभूषितम् १७
पित्रा दशरथेन त्वं श्वशुरेण ममानघ

पूर्वैश्च पितृभिः सार्धं नूनं स्वर्गे समागतः १८
दिवि नक्षत्रभूतस्त्वं महत्कर्म कृतं प्रियम्
पुरयं राजर्षिवंशं त्वमात्मनः समुपेक्षसे १९
किं मां न प्रेक्षसे राजन्किं मां न प्रतिभाषसे
बालां बालेन संप्राप्तां भार्यां मां सहचारिणीम् २०
संश्रुतं गृह्णता पाणिं चरिष्यामीति यत्त्वया
स्मर तन्मम काकुत्स्थ नय मामपि दुःखिताम् २१
कस्मान्मामपहाय त्वं गतो गतिमतां वर
अस्माल्लोकादमुं लोकं त्यक्त्वा मामिह दुःखिताम् २२
कल्याणैरुचितं यत्तत्परिष्वक्तं मयैव तु
क्रव्यादैस्तच्छरीरं ते नूनं विपरिकृष्यते २३
अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टवानाप्तदक्षिणैः
अग्निहोत्रेण संस्कारं केन त्वं तु न लप्स्यसे २४
प्रव्रज्यामुपपन्नानां त्रयाणामेकमागतम्
परिप्रक्ष्यति कौसल्या लक्ष्मणं शोकलालसा २५
स तस्याः परिपृच्छन्त्या वधं मित्रबलस्य ते
तव चाख्यास्यते नूनं निशायां राक्षसैर्वधम् २६
सा त्वां सुप्तं हतं श्रुत्वा मां च रक्षोगृहं गताम्
हृदयेन विदीर्णेन न भविष्यति राघव २७
साधु पातय मां क्षिप्रं रामस्योपरि रावण
समानय पतिं पत्न्या कुरु कल्याणमुत्तमम् २८
शिरसा मे शिरश्चास्य कायं कायेन योजय
रावणानुगमिष्यामि गतिं भर्तुर्महात्मनः
मुहूर्तमपि नेच्छामि जीवितुं पापजीविता २९
श्रुतं मया वेदविदां ब्राह्मणानां पितुर्गृहे
यासां स्त्रीणां प्रियो भर्ता तासां लोका महोदयाः ३०
क्षमा यस्मिन्दमस्त्यागः सत्यं धर्मः कृतज्ञता
अहिंसा चैव भूतानां तमृते का गतिर्मम ३१
इति सा दुःखसंतप्ता विललापायतेक्षणा
भर्तुः शिरो धनुस्तत्र समीक्ष्य जनकात्मजा ३२

एवं लालप्य्मानायां सीतायां तत्र राक्षसः
अभिचक्राम भर्तारमनीकस्थः कृताञ्जलि ३३
विजयस्वार्यपुत्रेति सोऽभिवाद्य प्रसाद्य च
न्यवेदयदनुप्राप्तं प्रहस्तं वाहिनीपतिम् ३४
अमात्यैः सहितः सर्वैः प्रहस्तः समुपस्थितः
किंचिदात्ययिकं कार्यं तेषां त्वं दर्शनं कुरु ३५
एतच्छ्रुत्वा दशग्रीवो राक्षसप्रतिवेदितम्
अशोकवनिकां त्यक्त्वा मन्त्रिणां दर्शनं ययौ ३६
स तु सर्वं समर्थ्यैव मन्त्रिभिः कृत्यमात्मनः
सभां प्रविश्य विदधे विदित्वा रामविक्रमम् ३७
अन्तर्धानं तु तच्छीर्षं तच्च कार्मुकमुत्तमम्
जगाम रावणस्यैव निर्याणसमनन्तरम् ३८
राक्षसेन्द्रस्तु तैः सार्धं मन्त्रिभिर्भीमविक्रमैः
समर्थयामास तदा रामकार्यविनिश्चयम् ३९
अविदूरस्थितान्सर्वान्बलाध्यक्षान्हितैषिणः
अब्रवीत्कालसदृशो रावणो राक्षसाधिपः ४०
शीघ्रं भेरीनिनादेन स्फुटकोणाहतेन मे
समानयध्वं सैन्यानि वक्तव्यं च न कारणम् ४१
ततस्तथेति प्रतिगृह्य तद्वचो
बलाधिपास्ते महदात्मनो बलम्
समानयंश्चैव समागतं च ते
न्यवेदयन्भर्तरि युद्धकाङ्क्षिणि ४२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रयोविंशतितमः सर्गः २३

६-२४

सीतां तु मोहितां दृष्ट्वा सरमा नाम राक्षसी
आससादाशु वैदेहीं प्रियां प्रणयिनी सखी १
सा हि तत्र कृता मित्रं सीतया रक्ष्यमाणया
रक्षन्ती रावणादिष्टा सानुक्रोशा दृढव्रता २

सा ददर्श सखीं सीतां सरमा नष्टचेतनाम्
उपावृत्योत्थितां ध्वस्तां वडवामिव पांसुषु ३
तां समाश्वासयामास सखीस्नेहेन सुव्रता
उक्ता यद्रावणेन त्वं प्रत्युक्तं च स्वयं त्वया ४
सखीस्नेहेन तद्भीरु मया सर्वं प्रतिश्रुतम्
लीनया गहने शून्ये भयमुत्सृज्य रावणात्
तव हेतोर्विशालाक्षि न हि मे जीवितं प्रियम् ५
स संभ्रान्तश्च निष्क्रान्तो यत्कृते राक्षसाधिपः
तच्च मे विदितं सर्वमभिनिष्क्रम्य मैथिलि ६
न शक्यं सौप्तिकं कर्तुं रामस्य विदितात्मनः
वधश्च पुरुषव्याघ्रे तस्मिन्नैवोपपद्यते ७
न चैव वानरा हन्तुं शक्याः पादपयोधिनः
सुरा देवर्षभेणेव रामेण हि सुरक्षिताः ८
दीर्घवृत्तभुजः श्रीमान्महोरस्कः प्रतापवान्
धन्वी संहननोपेतो धर्मात्मा भुवि विश्रुतः ९
विक्रान्तो रक्षिता नित्यमात्मनश्च परस्य च
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा कुशली नयशास्त्रवित् १०
हन्ता परबलौघानामचिन्त्यबलपौरुषः
न हतो राघवः श्रीमान्सीते शत्रुनिबर्हणः ११
अयुक्तबुद्धिकृत्येन सर्वभूतविरोधिना
इयं प्रयुक्ता रौद्रेण माया मायाविदा त्वयि १२
शोकस्ते विगतः सर्वः कल्याणं त्वामुपस्थितम्
ध्रुवं त्वां भजते लक्ष्मीः प्रियं प्रीतिकरं शृणु १३
उत्तीर्य सागरं रामः सह वानरसेनया
संनिविष्टः समुद्रस्य तीरमासाद्य दक्षिणम् १४
दृष्टो मे परिपूर्णार्थः काकुत्स्थः सहलक्ष्मणः
सहितैः सागरान्तस्थैर्बलैस्तिष्ठति रक्षितः १५
अनेन प्रेषिता ये च राक्षसा लघुविक्रमाः
राघवस्तीर्ण इत्येवं प्रवृत्तिस्तैरिहाहृता १६
स तां श्रुत्वा विशालाक्षि प्रवृत्तिं राक्षसाधिपः

एष मन्त्रयते सर्वैः सचिवैः सह रावणः १७
इति ब्रुवाणा सरमा राक्षसी सीतया सह
सर्वोद्योगेन सैन्यानां शब्दं शुश्राव भैरवम् १८
दण्डनिर्घातवादिन्याः श्रुत्वा भेर्या महास्वनम्
उवाच सरमा सीतामिदं मधुरभाषिणी १९
संनाहजननी ह्येषा भैरवा भीरु भेरिका
भेरीनादं च गम्भीरं शृणु तोयदनिस्वनम् २०
कल्प्यन्ते मत्तमातंगा युज्यन्ते रथवाजिनः
तत्र तत्र च संनद्धाः संपतन्ति पदातयः २१
आपूर्यन्ते राजमार्गाः सैन्यैरद्भुतदर्शनैः
वेगवद्भिर्नदद्भिश्च तोयौघैरिव सागरः २२
शस्त्राणां च प्रसन्नानां चर्मणां वर्मणां तथा
रथवाजिगजानां च भूषितानां च रक्षसाम् २३
प्रभां विसृजतां पश्य नानावर्णां समुत्थिताम्
वनं निर्दहतो घर्मे यथा रूपं विभावसोः २४
घण्टानां शृणु निर्घोषं रथानां शृणु निस्वनम्
हयानां हेषमाणानां शृणु तूर्यध्वनिं यथा २५
उद्यतायुधहस्तानां राक्षसेन्द्रानुयायिनाम्
संभ्रमो रक्षसामेष तुमुलो लोमहर्षणः २६
श्रीस्त्वां भजति शोकघ्नी रक्षसां भयमागतम्
रामात्कमलपत्राक्षि दैत्यानामिव वासवात् २७
अवजित्य जितक्रोधस्तमचिन्त्यपराक्रमः
रावणं समरे हत्वा भर्ता त्वाधिगमिष्यति २८
विक्रमिष्यति रक्षःसु भर्ता ते सहलक्ष्मणः
यथा शत्रुषु शत्रुघ्नो विष्णुना सह वासवः २९
आगतस्य हि रामस्य क्षिप्रमङ्कगतां सतीम्
अहं द्रक्ष्यामि सिद्धार्थां त्वां शत्रौ विनिपातिते ३०
अश्रूण्यानन्दजानि त्वं वर्तयिष्यसि शोभने
समागम्य परिष्वक्ता तस्योरसि महोरसः ३१
अचिरान्मोक्ष्यते सीते देवि ते जघनं गताम्

धृतामेतां बहून्मासान्वेणीं रामो महाबलः ३२
तस्य दृष्ट्वा मुखं देवि पूर्णचन्द्रमिवोदितम्
मोक्ष्यसे शोकजं वारि निर्मोकमिव पन्नगी ३३
रावणं समरे हत्वा नचिरादेव मैथिलि
त्वया समग्रं प्रियया सुखार्हो लप्स्यते सुखम् ३४
समागता त्वं रामेण मोदिष्यसि महात्मना
सुवर्षेण समायुक्ता यथा सस्येन मेदिनी ३५
गिरिवरमभितोऽनुवर्तमानो
हय इव मण्डलमाशु यः करोति
तमिह शरणमभ्युपेहि देवि
दिवसकरं प्रभवो ह्ययं प्रजानाम् ३६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुर्विंशतितमः सर्गः २४

६-२५

अथ तां जातसंतापां तेन वाक्येन मोहिताम्
सरमा ह्लादयामास पृथिवीं द्यौरिवाम्भसा १
ततस्तस्या हितं सख्याश्चिकीर्षन्ती सखी वचः
उवाच काले कालज्ञा स्मितपूर्वाभिभाषिणी २
उत्सहेयमहं गत्वा त्वद्वाक्यमसितेक्षणे
निवेद्य कुशलं रामे प्रतिच्छन्ना निवर्तितुम् ३
न हि मे क्रममाणाया निरालम्बे विहायसि
समर्थो गतिमन्वेतुं पवनो गरुडोऽपि वा ४
एवं ब्रुवाणां तां सीता सरमां पुनरब्रवीत्
मधुरं श्लक्ष्णया वाचा पूर्वशोकाभिपन्नया ५
समर्था गगनं गन्तुमपि वा त्वं रसातलम्
अवगच्छाम्यकर्तव्यं कर्तव्यं ते मदन्तरे ६
मत्प्रियं यदि कर्तव्यं यदि बुद्धिः स्थिरा तव
ज्ञातुमिच्छामि तं गत्वा किं करोतीति रावणः ७
स हि मायाबलः क्रूरो रावणः शत्रुरावणः

मां मोहयति दुष्टात्मा पीतमात्रेव वारुणी ८
तर्जापयति मां नित्यं भर्त्सापयति चासकृत्
राक्षसीभिः सुघोराभिर्या मां रक्षन्ति नित्यशः ९
उद्विग्ना शङ्किता चास्मि न च स्वस्थं मनो मम
तद्भयाच्चाहमुद्विग्ना अशोकवनिकां गता १०
यदि नाम कथा तस्य निश्चितं वापि यद्भवेत्
निवेदयेथाः सर्वं तत्परो मे स्यादनुग्रहः ११
सा त्वेवं ब्रुवतीं सीतां सरमा वल्गुभाषिणी
उवाच वचनं तस्याः स्पृशन्ती बाष्पविक्लवम् १२
एष ते यद्यभिप्रायस्तस्माद्गच्छामि जानकि
गृह्य शत्रोरभिप्रायमुपावृत्तां च पश्य माम् १३
एवमुक्त्वा ततो गत्वा समीपं तस्य रक्षसः
शुश्राव कथितं तस्य रावणस्य समन्त्रिणः १४
सा श्रुत्वा निश्चयं तस्य निश्चयज्ञा दुरात्मनः
पुनरेवागमत्क्षिप्रमशोकवनिकां तदा १५
सा प्रविष्टा पुनस्तत्र ददर्श जनकात्मजाम्
प्रतीक्षमाणां स्वामेव भ्रष्टपद्मामिव श्रियम् १६
तां तु सीता पुनः प्राप्तां सरमां वल्गुभाषिणीम्
परिष्वज्य च सुस्निग्धं ददौ च स्वयमासनम् १७
इहासीना सुखं सर्वमाख्याहि मम तत्त्वतः
क्रूरस्य निश्चयं तस्य रावणस्य दुरात्मनः १८
एवमुक्ता तु सरमा सीतया वेपमानया
कथितं सर्वमाचष्ट रावणस्य समन्त्रिणः १९
जनन्या राक्षसेन्द्रो वै त्वन्मोक्षार्थं बृहद्वचः
अविद्धेन च वैदेहि मन्त्रिवृद्धेन बोधितः २०
दीयतामभिसत्कृत्य मनुजेन्द्राय मैथिली
निदर्शनं ते पर्याप्तं जनस्थाने यदद्भुतम् २१
लङ्घनं च समुद्रस्य दर्शनं च हनूमतः
वधं च रक्षसां युद्धे कः कुर्यान्मानुषो भुवि २२
एवं स मन्त्रिवृद्धैश्च मात्रा च बहु भाषितः

न त्वामुत्सहते मोक्तुमर्थमर्थपरो यथा २३
नोत्सहत्यमृतो मोक्तुं युद्धे त्वामिति मैथिलि
सामात्यस्य नृशंसस्य निश्चयो ह्येष वर्तते २४
तदेषा सुस्थिरा बुद्धिर्मृत्युलोभादुपस्थिता
भयान्न शक्तस्त्वां मोक्तुमनिरस्तस्तु संयुगे
राक्षसानां च सर्वेषामात्मनश्च वधेन हि २५
निहत्य रावणं संख्ये सर्वथा निशितैः शरैः
प्रतिनेष्यति रामस्त्वामयोध्यामसितेक्षणे २६
एतस्मिन्नन्तरे शब्दो भेरीशङ्खसमाकुलः
श्रुतो वै सर्वसैन्यानां कम्पयन्धरणीतलम् २७
श्रुत्वा तु तं वानरसैन्यशब्दं
लङ्कागता राक्षसराजभृत्याः
नष्टौजसो दैन्यपरीतचेष्टाः
श्रेयो न पश्यन्ति नृपस्य दोषैः २८

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चविंशतितमः सर्गः २५

६-२६

तेन शङ्खविमिश्रेण भेरीशब्देन राघवः
उपयातो महाबाहू रामः परपुरंजयः १
तं निनादं निशम्याथ रावणो राक्षसेश्वरः
मुहूर्तं ध्यानमास्थाय सचिवानभ्युदैक्षत २
अथ तान्सचिवांस्तत्र सर्वानाभाष्य रावणः
सभां संनादयन्सर्वामित्युवाच महाबलः ३
तरणं सागरस्यापि विक्रमं बलसंचयम्
यदुक्तवन्तो रामस्य भवन्तस्तन्मया श्रुतम्
भवतश्चाप्यहं वेद्मि युद्धे सत्यपराक्रमान् ४
ततस्तु सुमहाप्राज्ञो माल्यवान्नाम राक्षसः
रावणस्य वचः श्रुत्वा मातुः पैतामहोऽब्रवीत् ५
विद्यास्वभिविनीतो यो राजा राजन्नयानुगः

स शास्ति चिरमैश्वर्यमरींश्च कुरुते वशे ६
संदधानो हि कालेन विगृह्णंश्चारिभिः सह
स्वपक्षवर्धनं कुर्वन्महदैश्वर्यमश्नुते ७
हीयमानेन कर्तव्यो राज्ञा संधिः समेन च
न शत्रुमवमन्येत ज्यायान्कुर्वीत विग्रहम् ८
तन्मह्यं रोचते संधिः सह रामेण रावण
यदर्थमभियुक्ताः स्म सीता तस्मै प्रदीयताम् ९
तस्य देवर्षयः सर्वे गन्धर्वाश्च जयैषिणः
विरोधं मा गमस्तेन संधिस्ते तेन रोचताम् १०
असृजद्भगवान्पक्षौ द्वावेव हि पितामहः
सुराणामसुराणां च धर्माधर्मौ तदाश्रयौ ११
धर्मो हि श्रूयते पक्षः सुराणां च महात्मनाम्
अधर्मो रक्षसां पक्षो ह्यसुराणां च रावण १२
धर्मो वै ग्रसतेऽधर्मं ततः कृतमभूद्युगम्
अधर्मो ग्रसते धर्मं ततस्तिष्यः प्रवर्तते १३
तत्त्वया चरता लोकान्धर्मो विनिहतो महान्
अधर्मः प्रगृहीतश्च तेनास्मद्बलिनः परे १४
स प्रमादाद्विवृद्धस्तेऽधर्मोऽहिर्ग्रसते हि नः
विवर्धयति पक्षं च सुराणां सुरभावनः १५
विषयेषु प्रसक्तेन यत्किंचित्कारिणा त्वया
ऋषीणामग्निकल्पानामुद्वेगो जनितो महान्
तेषां प्रभावो दुर्धर्षः प्रदीप्त इव पावकः १६
तपसा भावितात्मानो धर्मस्यानुग्रहे रताः
मुख्यैर्यज्ञैर्यजन्त्येते नित्यं तैस्तैर्द्विजातयः १७
जुह्वत्यग्नींश्च विधिवद्वेदांश्चोच्चैरधीयते
अभिभूय च रक्षांसि ब्रह्मघोषानुदैरयन्
दिशो विप्रद्रुताः सर्वे स्तनयित्नुरिवोष्णगे १८
ऋषीणामग्निकल्पानामग्निहोत्रसमुत्थितः
आदत्ते रक्षसां तेजो धूमो व्याप्य दिशो दश १९
तेषु तेषु च देशेषु पुण्येषु च दृढव्रतैः

चर्यमाणं तपस्तीव्रं संतापयति राक्षसान् २०
उत्पातान्विविधान्दृष्ट्वा घोरान्बहुविधांस्तथा
विनाशमनुपश्यामि सर्वेषां रक्षसामहम् २१
खराभिस्तनिता घोरा मेघाः प्रतिभयंकराः
शोणितेनाभिवर्षन्ति लङ्कामुष्णेन सर्वतः २२
रुदतां वाहनानां च प्रपतन्त्यस्रबिन्दवः
ध्वजा ध्वस्ता विवर्णाश्च न प्रभान्ति यथापुरम् २३
व्याला गोमायवो गृध्रा वाशन्ति च सुभैरवम्
प्रविश्य लङ्कामनिशं समवायांश्च कुर्वते २४
कालिकाः पाण्डुरैर्दन्तैः प्रहसन्त्यग्रतः स्थिताः
स्त्रियः स्वप्नेषु मुष्णन्त्यो गृहाणि प्रतिभाष्य च २५
गृहाणां बलिकर्माणि श्वानः पर्युपभुञ्जते
खरा गोषु प्रजायन्ते मूषिका नकुलैः सह २६
मार्जारा द्वीपिभिः सार्धं सूकराः शुनकैः सह
किंनरा राक्षसैश्चापि समेयुर्मानुषैः सह २७
पाण्डुरा रक्तपादाश्च विहगाः कालचोदिताः
राक्षसानां विनाशाय कपोता विचरन्ति च २८
चीचीकूचीति वाशन्त्यः शारिका वेश्मसु स्थिताः
पतन्ति ग्रथिताश्चापि निर्जिताः कलहैषिणः २९
करालो विकटो मुण्डः पुरुषः कृष्णपिङ्गलः
कालो गृहाणि सर्वेषां काले कालेऽन्ववेक्षते
एतान्यन्यानि दुष्टानि निमित्तान्युत्पतन्ति च ३०
विष्णुं मन्यामहे रामं मानुषं देहमास्थितम्
न हि मानुषमात्रोऽसौ राघवो दृढविक्रमः ३१
येन बद्धः समुद्रस्य स सेतुः परमाद्भुतः
कुरुष्व नरराजेन संधिं रामेण रावण ३२
इदं वचस्तत्र निगद्य माल्यवा
न्परीक्ष्य रक्षोधिपतेर्मनः पुनः
अनुत्तमेषूत्तमपौरुषो बली
बभूव तूष्णीं समवेक्ष्य रावणम् ३३

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षडिंवशतितमः सर्गः २६

६-२७

तत्तु माल्यवतो वाक्यं हितमुक्तं दशाननः
न मर्षयति दुष्टात्मा कालस्य वशमागतः १
स बद्ध्वा भ्रुकुटिं वक्त्रे क्रोधस्य वशमागतः
अमर्षात्परिवृत्ताक्षो माल्यवन्तमथाब्रवीत् २
हितबुद्ध्या यदहितं वचः परुषमुच्यते
परपक्षं प्रविश्यैव नैतच्छ्रोत्रगतं मम ३
मानुषं कृपणं राममेकं शाखामृगाश्रयम्
समर्थं मन्यसे केन त्यक्तं पित्रा वनालयम् ४
रक्षसामीश्वरं मां च देवतानां भयंकरम्
हीनं मां मन्यसे केन अहीनं सर्वविक्रमैः ५
वीरद्वेषेण वा शङ्के पक्षपातेन वा रिपोः
त्वयाहं परुषाण्युक्तः परप्रोत्साहनेन वा ६
प्रभवन्तं पदस्थं हि परुषं कोऽभिधास्यति
पण्डितः शास्त्रतत्त्वज्ञो विना प्रोत्साहनाद्रिपोः ७
आनीय च वनात्सीतां पद्महीनामिव श्रियम्
किमर्थं प्रतिदास्यामि राघवस्य भयादहम् ८
वृतं वानरकोटीभिः ससुग्रीवं सलक्ष्मणम्
पश्य कैश्चिदहोभिस्त्वं राघवं निहतं मया ९
द्वंद्वे यस्य न तिष्ठन्ति दैवतान्यपि संयुगे
स कस्माद्रावणो युद्धे भयमाहारयिष्यति १०
द्विधा भज्येयमप्येवं न नमेयं तु कस्यचित्
एष मे सहजो दोषः स्वभावो दुरतिक्रमः ११
यदि तावत्समुद्रे तु सेतुर्बद्धो यदृच्छया
रामेण विस्मयः कोऽत्र येन ते भयमागतम् १२
स तु तीर्त्वार्णवं रामः सह वानरसेनया
प्रतिजानामि ते सत्यं न जीवन्प्रतियास्यति १३

एवं ब्रुवाणं संरब्धं रुष्टं विज्ञाय रावणम्
व्रीडितो माल्यवान्वाक्यं नोत्तरं प्रत्यपद्यत १४
जयाशिषा च राजानं वर्धयित्वा यथोचितम्
माल्यवानभ्यनुज्ञातो जगाम स्वं निवेशनम् १५
रावणस्तु सहामात्यो मन्त्रयित्वा विमृश्य च
लङ्कायामतुलां गुप्तिं कारयामास राक्षसः १६
व्यादिदेश च पूर्वस्यां प्रहस्तं द्वारि राक्षसम्
दक्षिणस्यां महावीर्यौ महापार्श्वमहोदरौ १७
पश्चिमायामथो द्वारि पुत्रमिन्द्रजितं तथा
व्यादिदेश महामायं राक्षसैर्बहुभिर्वृतम् १८
उत्तरस्यां पुरद्वारि व्यादिश्य शुकसारणौ
स्वयं चात्र भविष्यामि मन्त्रिणस्तानुवाच ह १९
राक्षसं तु विरूपाक्षं महावीर्यपराक्रमम्
मध्यमेऽस्थापयद्गुल्मे बहुभिः सह राक्षसैः २०
एवं विधानं लङ्कायां कृत्वा राक्षसपुंगवः
मेने कृतार्थमात्मानं कृतान्तवशमागतः २१
विसर्जयामास ततः स मन्त्रिणो
विधानमाज्ञाप्य पुरस्य पुष्कलम्
जयाशिषा मन्त्रिगणेन पूजितो
विवेश सोऽन्तपुरमृद्धिमन्महत् २२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तविंशतितमः सर्गः २७

६-२८

नरवानरराजौ तौ स च वायुसुतः कपिः
जाम्बवानृक्षराजश्च राक्षसश्च विभीषणः १
अङ्गदो वालिपुत्रश्च सौमित्रिः शरभः कपिः
सुषेणः सहदायादो मैन्दो द्विविद एव च २
गजो गवाक्षः कुमुदो नलोऽथ पनसस्तथा
अमित्रविषयं प्राप्ताः समवेताः समर्थयन् ३

इयं सा लक्ष्यते लङ्का पुरी रावणपालिता
सासुरोरगगन्धर्वैरमरैरपि दुर्जया ४
कार्यसिद्धिं पुरस्कृत्य मन्त्रयध्वं विनिर्णये
नित्यं संनिहितो ह्यत्र रावणो राक्षसाधिपः ५
तथा तेषु ब्रुवाणेषु रावणावरजोऽब्रवीत्
वाक्यमग्राम्यपदवत्पुष्कलार्थं विभीषणः ६
अनलः शरभश्चैव संपातिः प्रघसस्तथा
गत्वा लङ्कां ममामात्याः पुरीं पुनरिहागताः७
भूत्वा शकुनयः सर्वे प्रविष्टाश्च रिपोर्बलम्
विधानं विहितं यच्च तद्दृष्ट्वा समुपस्थिताः८
संविधानं यथाहुस्ते रावणस्य दुरात्मनः
राम तद्ब्रुवतः सर्वं यथातथ्येन मे शृणु ९
पूर्वं प्रहस्तः सबलो द्वारमासाद्य तिष्ठति
दक्षिणं च महावीर्यौ महापार्श्वमहोदरौ १०
इन्द्रजित्पश्चिमद्वारं राक्षसैर्बहुभिर्वृतः
पट्टसासिधनुष्मद्भिः शूलमुद्गरपाणिभिः ११
नानाप्रहरणैः शूरैरावृतो रावणात्मजः
राक्षसानां सहस्रैस्तु बहुभिः शस्त्रपाणिभिः १२
युक्तः परमसंविग्नो राक्षसैर्बहुभिर्वृतः
उत्तरं नगरद्वारं रावणः स्वयमास्थितः १३
विरूपाक्षस्तु महता शूलखड्गधनुष्मता
बलेन राक्षसैः सार्धं मध्यमं गुल्ममास्थितः १४
एतानेवंविधान्गुल्माँल्लङ्कायां समुदीक्ष्य ते
मामकाः सचिवाः सर्वे शीघ्रं पुनरिहागताः १५
गजानां सहस्रं च रथानामयुतं पुरे
हयानामयुते द्वे च साग्रकोटी च रक्षसाम् १६
विक्रान्ता बलवन्तश्च संयुगेष्वाततायिनः
इष्टा राक्षसराजस्य नित्यमेते निशाचराः १७
एकैकस्यात्र युद्धार्थे राक्षसस्य विशां पते
परिवारः सहस्राणां सहस्रमुपतिष्ठते १८

एतां प्रवृत्तिं लङ्कायां मन्त्रिप्रोक्तां विभीषणः
रामं कमलपत्राक्षमिदमुत्तरमब्रवीत् १९
कुबेरं तु यदा राम रावणः प्रत्ययुध्यत
षष्टिः शतसहस्राणि तदा निर्यान्ति राक्षसाः २०
पराक्रमेण वीर्येण तेजसा सत्त्वगौरवात्
सदृशा येऽत्र दर्पेण रावणस्य दुरात्मनः २१
अत्र मन्युर्न कर्तव्यो रोषये त्वां न भीषये
समर्थो ह्यसि वीर्येण सुराणामपि निग्रहे २२
तद्भवांश्चतुरङ्गेण बलेन महता वृतः
व्यूह्येदं वानरानीकं निर्मथिष्यसि रावणम् २३
रावणावरजे वाक्यमेवं ब्रुवति राघवः
शत्रूणां प्रतिघातार्थमिदं वचनमब्रवीत् २४
पूर्वद्वारे तु लङ्काया नीलो वानरपुंगवः
प्रहस्तं प्रतियोद्धा स्याद्वानरैर्बहुभिर्वृतः २५
अङ्गदो वालिपुत्रस्तु बलेन महता वृतः
दक्षिणे बाधतां द्वारे महापार्श्वमहोदरौ २६
हनूमान्पश्चिमद्वारं निपीड्य पवनात्मजः
प्रविशत्वप्रमेयात्मा बहुभिः कपिभिर्वृतः २७
दैत्यदानवसंघानामृषीणां च महात्मनाम्
विप्रकारप्रियः क्षुद्रो वरदानबलान्वितः २८
परिक्रामति यः सर्वाँल्लोकान्संतापयन्प्रजाः
तस्याहं राक्षसेन्द्रस्य स्वयमेव वधे धृतः २९
उत्तरं नगरद्वारमहं सौमित्रिणा सह
निपीड्याभिप्रवेक्ष्यामि सबलो यत्र रावणः ३०
वानरेन्द्रश्च बलवानृक्षराजश्च जाम्बवान्
राक्षसेन्द्रानुजश्चैव गुल्मे भवतु मध्यमे ३१
न चैव मानुषं रूपं कार्यं हरिभिराहवे
एषा भवतु नः संज्ञा युद्धेऽस्मिन्वानरे बले ३२
वानरा एव नश्चिह्नं स्वजनेऽस्मिन्भविष्यति
वयं तु मानुषेणैव सप्त योत्स्यामहे परान् ३३

अहमेव सह भ्रात्रा लक्ष्मणेन महौजसा
आत्मना पञ्चमश्चायं सखा मम विभीषणः ३४
स रामः कार्यसिद्ध्यर्थमेवमुक्त्वा विभीषणम्
सुवेलारोहणे बुद्धिं चकार मतिमान्मतिम् ३५
ततस्तु रामो महता बलेन
प्रच्छाद्य सर्वां पृथिवीं महात्मा
प्रहृष्टरूपोऽभिजगाम लङ्कां
कृत्वा मतिं सोऽरिवधे महात्मा ३६

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टाविंशतितमः सर्गः २८

६-२९

स तु कृत्वा सवेलस्य मतिमारोहणं प्रति
लक्ष्मणानुगतो रामः सुग्रीवमिदमब्रवीत् १
विभीषणं च धर्मज्ञमनुरक्तं निशाचरम्
मन्त्रज्ञं च विधिज्ञं च श्लक्ष्णया परया गिरा २
सुवेलं साधु शैलेन्द्रमिमं धातुशतैश्चितम्
अध्यारोहामहे सर्वे वत्स्यामोऽत्र निशामिमाम् ३
लङ्कां चालोकयिष्यामो निलयं तस्य रक्षसः
येन मे मरणान्ताय हृता भार्या दुरात्मना ४
येन धर्मो न विज्ञातो न वृत्तं न कुलं तथा
राक्षस्या नीचया बुद्ध्या येन तद्गर्हितं कृतम् ५
यस्मिन्मे वर्धते रोषः कीर्तिते राक्षसाधमे
यस्यापराधान्नीचस्य वधं द्रक्ष्यामि रक्षसाम् ६
एको हि कुरुते पापं कालपाशवशं गतः
नीचेनात्मापचारेण कुलं तेन विनश्यति ७
एवं संमन्त्रयन्नेव सक्रोधो रावणं प्रति
रामः सुवेलं वासाय चित्रसानुमुपारुहत् ८
पृष्ठतो लक्ष्मणश्चैनमन्वगच्छत्समाहितः
सशरं चापमुद्यम्य सुमहद्विक्रमे रतः ९

तमन्वरोहत्सुग्रीवः सामात्यः सविभीषणः
हनूमानङ्गदो नीलो मैन्दो द्विविद एव च १०
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः
पनसः कुमुदश्चैव हरो रम्भश्च यूथपः ११
एते चान्ये च बहवो वानराः शीघ्रगामिनः
ते वायुवेगप्रवणास्तं गिरिं गिरिचारिणः
अध्यारोहन्त शतशः सुवेलं यत्र राघवः १२
ते त्वदीर्घेण कालेन गिरिमारुह्य सर्वतः
ददृशुः शिखरे तस्य विषक्तामिव खे पुरीम् १३
तां शुभां प्रवरद्वारां प्राकारवरशोभिताम्
लङ्कां राक्षससंपूर्णां ददृशुर्हरियूथपाः १४
प्राकारचयसंस्थैश्च तथा नीलैर्निशाचरैः
ददृशुस्ते हरिश्रेष्ठाः प्राकारमपरं कृतम् १५
ते दृष्ट्वा वानराः सर्वे राक्षसान्युद्धकाङ्क्षिणः
मुमुचुर्विपुलान्नादांस्तत्र रामस्य पश्यतः १६
ततोऽस्तमगमत्सूर्यः संध्यया प्रतिरञ्जितः
पूर्णचन्द्रप्रदीपा च क्षपा समभिवर्तते १७
ततः स रामो हरिवाहिनीपति
र्विभीषणेन प्रतिनन्द्य सत्कृतः
सलक्ष्मणो यूथपयूथसंवृतः
सुवेलपृष्ठे न्यवसद्यथासुखम् १८

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनत्रिंशत्तमः सर्गः २९

६-३०

तां रात्रिमुषितास्तत्र सुवेले हरिपुंगवाः
लङ्कायां ददृशुर्वीरा वनान्युपवनानि च १
समसौम्यानि रम्याणि विशालान्यायतानि च
दृष्टिरम्याणि ते दृष्ट्वा बभूवुर्जातविस्मयाः २
चम्पकाशोकपुंनागसालतालसमाकुला

तमालवनसंछन्ना नागमालासमावृता ३
हिन्तालैरर्जुनैर्नीपैः सप्तपर्णैश्च पुष्पितैः
तिलकैः कर्णिकारैश्च पाटलैश्च समन्ततः ४
शुशुभे पुष्पिताग्रैश्च लतापरिगतैर्द्रुमैः
लङ्का बहुविधैर्दिव्यैर्यथेन्द्रस्यामरावती ५
विचित्रकुसुमोपेतै रक्तकोमलपल्लवैः
शाद्वलैश्च तथा नीलैश्चित्राभिर्वनराजिभिः ६
गन्धाढ्यान्यभिरम्याणि पुष्पाणि च फलानि च
धारयन्त्यगमास्तत्र भूषणानीव मानवाः ७
तच्चैत्ररथसंकाशं मनोज्ञं नन्दनोपमम्
वनं सर्वर्तुकं रम्यं शुशुभे षट्पदायुतम् ८
नत्यूहकोयष्टिभकैर्नृत्यमानैश्च बर्हिभिः
रुतं परभृतानां च शुश्रुवे वननिर्झरे ९
नित्यमत्तविहंगानि भ्रमराचरितानि च
कोकिलाकुलषण्डानि विहगाभिरुतानि च १०
भृङ्गराजाभिगीतानि भ्रमरैः सेवितानि च
कोणालकविघुष्टानि सारसाभिरुतानि च ११
विविशुस्ते ततस्तानि वनान्युपवनानि च
हृष्टाः प्रमुदिता वीरा हरयः कामरूपिणः १२
तेषां प्रविशतां तत्र वानराणां महौजसाम्
पुष्पसंसर्गसुरभिर्ववौ घ्राणसुखोऽनिलः १३
अन्ये तु हरिवीराणां यूथान्निष्क्रम्य यूथपाः
सुग्रीवेणाभ्यनुज्ञाता लङ्कां जग्मुः पताकिनीम् १४
वित्रासयन्तो विहगांस्त्रासयन्तो मृगद्विपान्
कम्पयन्तश्च तां लङ्कां नादैः स्वैर्नदतां वराः १५
कुर्वन्तस्ते महावेगा महीं चरणपीडिताम्
रजश्च सहसैवोर्ध्वं जगाम चरणोद्धतम् १६
ऋक्षाः सिंहा वराहाश्च महिषा वारणा मृगाः
तेन शब्देन वित्रस्ता जग्मुर्भीता दिशो दश १७
शिखरं तु त्रिकूटस्य प्रांशु चैकं दिविस्पृशम्

समन्तात्पुष्पसंछन्नं महारजतसंनिभम् १८
शतयोजनविस्तीर्णं विमलं चारुदर्शनम्
श्लक्ष्णं श्रीमन्महच्चैव दुष्प्रापं शकुनैरपि १९
मनसापि दुरारोहं किं पुनः कर्मणा जनैः
निविष्टा तत्र शिखरे लङ्का रावणपालिता २०
सा पुरी गोपुरैरुच्चैः पाराडुराम्बुदसंनिभैः
काञ्चनेन च सालेन राजतेन च शोभिता २१
प्रासादैश्च विमानैश्च लङ्का परमभूषिता
घनैरिवातपापाये मध्यमं वैष्णवं पदम् २२
यस्यां स्तम्भसहस्रेण प्रासादः समलंकृतः
कैलासशिखराकारो दृश्यते खमिवोल्लिखन् २३
चैत्यः स राक्षसेन्द्रस्य बभूव पुरभूषणम्
शतेन रक्षसां नित्यं यः समग्रेण रक्ष्यते २४
तां समृद्धां समृद्धार्थो लक्ष्मीवाँल्लक्ष्मणाग्रजः
रावणस्य पुरीं रामो ददर्श सह वानरैः २५
तां रत्नपूर्णां बहुसंविधानां
प्रासादमालाभिरलंकृतां च
पुरीं महायन्त्रकवाटमुख्यां
ददर्श रामो महता बलेन २६
इति श्रीरामायणे युद्धकाराडे त्रिंशत्तमः सर्गः ३०

६-३१
अथ तस्मिन्निमित्तानि दृष्ट्वा लक्ष्मणपूर्वजः
लक्ष्मणं लक्ष्मिसम्पन्नमिदं वचनमब्रवीत् १
परिगृह्योदकं शीतं वनानि फलवन्ति च
बलौघं संविभज्येमं व्यूह्य तिष्ठेम लक्ष्मण २
लोकक्षयकरं भीमं भयं पश्याम्युपस्थितम्
निबर्हणं प्रवीराणामृक्षवानररक्षसाम् ३
वाताश्च परुषं वान्ति कम्पते च वसुंधरा
पर्वताग्राणि वेपन्ते पतन्ति धरणीधराः ४

मेघाः क्रव्यादसंकाशाः परुषाः परुषस्वनाः
क्रूराः क्रूरं प्रवर्षन्ति मिश्रं शोणितबिन्दुभिः ५
रक्तचन्दनसंकाशा संध्या परमदारुणा
ज्वलच्च निपतत्येतदादित्यादग्निमण्डलम् ६
आदित्यमभि वाश्यन्ते जनयन्तो महद्भयम्
दीना दीनस्वरा घोरा अप्रशस्ता मृगद्विजाः ७
रजन्यामप्रकाशश्च संतापयति चन्द्रमाः
कृष्णरक्तांशुपर्यन्तो यथा लोकस्य संक्षये ८
ह्रस्वो रूक्षोऽप्रशस्तश्च परिवेषः सुलोहितः
आदित्यमण्डले नीलं लक्ष्म लक्ष्मण दृश्यते ९
दृश्यन्ते न यथावच्च नक्षत्राण्यभिवर्तते
युगान्तमिव लोकस्य पश्य लक्ष्मण शंसति १०
काकाः श्येनास्तथा गृध्रा नीचैः परिपतन्ति च
शिवाश्चाप्यशिवा वाचः प्रवदन्ति महास्वनाः ११
क्षिप्रमद्य दुराधर्षां पुरीं रावणपालिताम्
अभियाम जवेनैव सर्वतो हरिभिर्वृताः १२
इत्येवं तु वदन्वीरो लक्ष्मणं लक्ष्मणाग्रजः
तस्मादवातरच्छीघ्रं पर्वताग्रान्महाबलः १३
अवतीर्य तु धर्मात्मा तस्माच्छैलात्स राघवः
परैः परमदुर्धर्षं ददर्श बलमात्मनः १४
संनह्य तु ससुग्रीवः कपिराजबलं महत्
कालज्ञो राघवः काले संयुगायाभ्यचोदयत् १५
ततः काले महाबाहुर्बलेन महता वृतः
प्रस्थितः पुरतो धन्वी लङ्कामभिमुखः पुरीम् १६
तं विभीषणसुग्रीवौ हनूमाञ्जाम्बवान्नलः
ऋक्षराजस्तथा नीलो लक्ष्मणश्चान्वयुस्तदा १७
ततः पश्चात्सुमहती पृतनर्क्षवनौकसाम्
प्रच्छाद्य महतीं भूमिमनुयाति स्म राघवम् १८
शैलशृङ्गाणि शतशः प्रवृद्धांश्च महीरुहान्
जगृहुः कुञ्जरप्रख्या वानराः परवारणाः १९

तौ त्वदीर्घेण कालेन भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
रावणस्य पुरीं लङ्कामासेदतुररिंदमौ २०
पताकामालिनीं रम्यामुद्यानवनशोभिताम्
चित्रवप्रां सुदुष्प्रापामुच्चप्राकारतोरणाम् २१
तां सुरैरपि दुर्धषां रामवाक्यप्रचोदिताः
यथानिदेशं संपीड्य न्यविशन्त वनौकसः २२
लङ्कायास्तूत्तरद्वारं शैलशृङ्गमिवोन्नतम्
रामः सहानुजो धन्वी जुगोप च रुरोध च २३
लङ्कामुपनिविष्टश्च रामो दशरथात्मजः
लक्ष्मणानुचरो वीरः पुरीं रावणपालिताम् २४
उत्तरद्वारमासाद्य यत्र तिष्ठति रावणः
नान्यो रामाद्धि तद्द्वारं समर्थः परिरक्षितुम् २५
रावणाधिष्ठितं भीमं वरुणेनेव सागरम्
सायुधै राक्षसैर्भीमैरभिगुप्तं समन्ततः
लघूनां त्रासजननं पातालमिव दानवैः २६
विन्यस्तानि च योधानां बहूनि विविधानि च
ददर्शायुधजालानि तथैव कवचानि च २७
पूर्वं तु द्वारमासाद्य नीलो हरिचमूपतिः
अतिष्ठत्सह मैन्देन द्विविदेन च वीर्यवान् २८
अङ्गदो दक्षिणद्वारं जग्राह सुमहाबलः
ऋषभेण गवाक्षेण गजेन गवयेन च २९
हनुमान्पश्चिमद्वारं ररक्ष बलवान्कपिः
प्रमाथिप्रघसाभ्यां च वीरैरन्यैश्च संगतः ३०
मध्यमे च स्वयं गुल्मे सुग्रीवः समतिष्ठत
सह सर्वैर्हरिश्रेष्ठैः सुपर्णश्वसनोपमैः ३१
वानराणां तु षट्त्रिंशत्कोट्यः प्रख्यातयूथपाः
निपीड्योपनिविष्टाश्च सुग्रीवो यत्र वानरः ३२
शासनेन तु रामस्य लक्ष्मणः सविभीषणः
द्वारे द्वारे हरीणां तु कोटिं कोटिं न्यवेशयत् ३३
पश्चिमेन तु रामस्य सुग्रीवः सहजाम्बवान्

अदूरान्मध्यमे गुल्मे तस्थौ बहुबलानुगः ३४
ते तु वानरशार्दूलाः शार्दूला इव दंष्ट्रिणः
गृहीत्वा द्रुमशैलाग्रान्हृष्टा युद्धाय तस्थिरे ३५
सर्वे विकृतलाङ्गूलाः सर्वे दंष्ट्रानखायुधाः
सर्वे विकृतचित्राङ्गाः सर्वे च विकृताननाः ३६
दशनागबलाः केचित्केचिद्दशगुणोत्तराः
केचिन्नागसहस्रस्य बभूवुस्तुल्यविक्रमाः ३७
सन्ति चौघबलाः केचित्केचिच्छतगुणोत्तराः
अप्रमेयबलाश्चान्ये तत्रासन्हरियूथपाः ३८
अद्भुतश्च विचित्रश्च तेषामासीत्समागमः श
तत्र वानरसैन्यानां शलभानामिवोद्गमः ३९
परिपूर्णमिवाकाशं संछन्नेव च मेदिनी
लङ्कामुपनिविष्टैश्च संपतद्भिश्च वानरैः ४०
शतं शतसहस्राणां पृथगृक्षवनौकसाम्
लङ्काद्वाराण्युपाजग्मुरन्ये योद्धुं समन्ततः ४१
आवृतः स गिरिः सर्वैस्तैः समन्तात्प्लवंगमैः
अयुतानां सहस्रं च पुरीं तामभ्यवर्तत ४२
वानरैर्बलवद्भिश्च बभूव द्रुमपाणिभिः
सर्वतः संवृता लङ्का दुष्प्रवेशापि वायुना ४३
राक्षसा विस्मयं जग्मुः सहसाभिनिपीडिताः
वानरैर्मेघसंकाशैः शक्रतुल्यपराक्रमैः ४४
महाञ्शब्दोऽभवत्तत्र बलौघस्याभिवर्ततः
सागरस्येव भिन्नस्य यथा स्यात्सलिलस्वनः ४५
तेन शब्देन महता सप्राकारा सतोरणा
लङ्का प्रचलिता सर्वा सशैलवनकानना ४६
रामलक्ष्मणगुप्ता सा सुग्रीवेण च वाहिनी
बभूव दुर्धर्षतरा सर्वैरपि सुरासुरैः ४७
राघवः संनिवेश्यैवं सैन्यं स्वं रक्षसां वधे
संमन्त्र्य मन्त्रिभिः सार्धं निश्चित्य च पुनः पुनः ४८
आनन्तर्यमभिप्रेप्सुः क्रमयोगार्थतत्त्ववित्

विभीषणस्यानुमते राजधर्ममनुस्मरन्
अङ्गदं वालितनयं समाहूयेदमब्रवीत् ४९
गत्वा सौम्य दशग्रीवं ब्रूहि मद्वचनात्कपे
लङ्घयित्वा पुरीं लङ्कां भयं त्यक्त्वा गतव्यथः५०
भ्रष्टश्रीक गतैश्वर्य मुमूर्षो नष्टचेतन
ऋषीणां देवतानां च गन्धर्वाप्सरसां तथा ५१
नागानामथ यक्षाणां राज्ञां च रजनीचर
यच्च पापं कृतं मोहादवलिप्तेन राक्षस ५२
नूनमद्य गतो दर्पः स्वयंभूवरदानजः
यस्य दण्डधरस्तेऽह दाराहरणकर्शितः
दण्डं धारयमाणस्तु लङ्काद्वारे व्यवस्थितः ५३
पदवीं देवतानां च महर्षीणां च राक्षस
राजर्षीणां च सर्वेषां गमिष्यसि मया हतः ५४
बलेन येन वै सीतां मायया राक्षसाधम
मामतिक्रामयित्वा त्वं हृतवांस्तद्विदर्शय ५५
अराक्षसमिमं लोकं कर्तास्मि निशितैः शरैः
न चेच्छरणमभ्येषि मामुपादाय मैथिलीम् ५६
धर्मात्मा रक्षसां श्रेष्ठः संप्राप्तोऽय विभीषणः
लङ्कैश्वर्यं ध्रुवं श्रीमानयं प्राप्नोत्यकण्टकम् ५७
न हि राज्यमधर्मेण भोक्तुं क्षणमपि त्वया
शक्यं मूर्खसहायेन पापेनाविजितात्मना ५८
युध्यस्व वा धृतिं कृत्वा शौर्यमालम्ब्य राक्षस
मच्छरैस्त्वं रणे शान्तस्ततः पूतो भविष्यसि ५९
यद्याविशसि लोकांस्त्रीन्पक्षिभूतो मनोजवः
मम चक्षुष्पथं प्राप्य न जीवन्प्रतियास्यसि ६०
ब्रवीमि त्वां हितं वाक्यं क्रियतामौर्ध्वदेहिकम्
सुदृष्टा क्रियतां लङ्का जीवितं ते मयि स्थितम् ६१
इत्युक्तः स तु तारेयो रामेणाक्लिष्टकर्मणा
जगामाकाशमाविश्य मूर्तिमानिव हव्यवाट् ६२
सोऽतिपत्य मुहूर्तेन श्रीमान्रावणमन्दिरम्

ददर्शासीनमव्यग्रं रावणं सचिवैः सह ६३
ततस्तस्याविदूरेण निपत्य हरिपुंगवः
दीप्ताग्निसदृशस्तस्थावङ्गदः कनकाङ्गदः ६४
तद्रामवचनं सर्वमन्यूनाधिकमुत्तमम्
सामात्यं श्रावयामास निवेद्यात्मानमात्मना ६५
दूतोऽह कोसलेन्द्रस्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः
वालिपुत्रोऽङ्गदो नाम यदि ते श्रोत्रमागतः ६६
आह त्वां राघवो रामः कौसल्यानन्दवर्धनः
निष्पत्य प्रतियुध्यस्व नृशंस पुरुषाधम ६७
हन्तास्मि त्वां सहामात्यं सपुत्रज्ञातिबान्धवम्
निरुद्विग्नास्त्रयो लोका भविष्यन्ति हते त्वयि ६८
देवदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम्
शत्रुमद्योद्धरिष्यामि त्वामृषीणां च कण्टकम् ६९
विभीषणस्य चैश्वर्यं भविष्यति हते त्वयि
न चेत्सत्कृत्य वैदेहीं प्रणिपत्य प्रदास्यसि ७०
इत्येवं परुषं वाक्यं ब्रुवाणे हरिपुंगवे
अमर्षवशमापन्नो निशाचरगणेश्वरः ७१
ततः स रोषताम्राक्षः शशास सचिवांस्तदा
गृह्यतामेष दुर्मेधा वध्यतामिति चासकृत् ७२
रावणस्य वचः श्रुत्वा दीप्ताग्निसमतेजसः
जगृहुस्तं ततो घोराश्चत्वारो रजनीचराः ७३
ग्राहयामास तारेयः स्वयमात्मानमात्मना
बलं दर्शयितुं वीरो यातुधानगणे तदा ७४
स तान्बाहुद्वये सक्तानादाय पतगानिव
प्रासादं शैलसंकाशमुत्पपाताङ्गदस्तदा ७५
तेऽन्तरिक्षाद्विनिर्धूतास्तस्य वेगेन राक्षसाः
भूमौ निपतिताः सर्वे राक्षसेन्द्रस्य पश्यतः ७६
ततः प्रासादशिखरं शैलशृङ्गमिवोन्नतम्
तत्पफाल तदाक्रान्तं दशग्रीवस्य पश्यतः ७७
भङ्क्त्वा प्रासादशिखरं नाम विश्राव्य चात्मनः

विनद्य सुमहानादमुत्पपात विहायसा ७८
रावणस्तु परं चक्रे क्रोधं प्रासादधर्षणात्
विनाशं चात्मनः पश्यन्निःश्वासपरमोऽभवत् ७९
रामस्तु बहुभिर्हृष्टैर्निनदद्भिः प्लवंगमैः
वृतो रिपुवधाकाङ्क्षी युद्धायैवाभ्यवर्तत ८०
सुषेणस्तु महावीर्यो गिरिकूटोपमो हरिः
बहुभिः संवृतस्तत्र वानरैः कामरूपिभिः ८१
चतुर्द्वाराणि सर्वाणि सुग्रीववचनात्कपिः
पर्याक्रमत दुर्धर्षो नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ८२
तेषामक्षौहिणिशतं समवेक्ष्य वनौकसाम्
लङ्कामुपनिविष्टानां सागरं चातिवर्तताम् ८३
राक्षसा विस्मयं जग्मुस्त्रासं जग्मुस्तथापरे
अपरे समरोद्धर्षाद्धर्षमेवोपपेदिरे ८४
कृत्स्नं हि कपिभिर्व्याप्तं प्राकारपरिखान्तरम्
ददृशू राक्षसा दीनाः प्राकारं वानरीकृतम् ८५
तस्मिन्महाभीषणके प्रवृत्ते
कोलाहले राक्षसराजधान्याम्
प्रगृह्य रक्षांसि महायुधानि
युगान्तवाता इव संविचेरुः ८६

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकत्रिंशत्तमः सर्गः ३१

६-३२

ततस्ते राक्षसास्तत्र गत्वा रावणमन्दिरम्
न्यवेदयन्पुरीं रुद्धां रामेण सह वानरैः १
रुद्धां तु नगरीं श्रुत्वा जातक्रोधो निशाचरः
विधानं द्विगुणं कृत्वा प्रासादं सोऽध्यरोहत २
स ददर्शावृतां लङ्कां सशैलवनकाननाम्
असंख्येयैर्हरिगणैः सर्वतो युद्धकाङ्क्षिभिः ३
स दृष्ट्वा वानरैः सर्वां वसुधां कवलीकृताम्

कथं ज्ञपयितव्याः स्युरिति चिन्तापरोऽभवत् ४
स चिन्तयित्वा सुचिरं धैर्यमालम्ब्य रावणः
राघवं हरियूथांश्च ददर्शायतलोचनः ५
प्रेक्षतो राक्षसेन्द्रस्य तान्यनीकानि भागशः
राघवप्रियकामार्थं लङ्कामारुरुहुस्तदा ६
ते ताम्रवक्त्रा हेमाभा रामार्थे त्यक्तजीविताः
लङ्कामेवाभ्यवर्तन्त सालतालशिलायुधाः ७
ते द्रुमैः पर्वताग्रैश्च मुष्टिभिश्च प्लवंगमाः
प्रासादाग्राणि चोच्चानि ममन्थुस्तोरणानि च ८
परिखाः पूरयन्ति स्म प्रसन्नसलिलायुताः
पांसुभिः पर्वताग्रैश्च तृणैः काष्ठैश्च वानराः ९
ततः सहस्रयूथाश्च कोटियूथाश्च यूथपाः
कोटीशतयुताश्चान्ये लङ्कामारुरुहुस्तदा १०
काञ्चनानि प्रमृद्नन्तस्तोरणानि प्लवंगमाः
कैलासशिखराभानि गोपुराणि प्रमथ्य च ११
आप्लवन्तः प्लवन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवंगमाः
लङ्कां तामभ्यवर्तन्त महावारणसंनिभाः १२
जयत्यतिबलो रामो लक्ष्मणश्च महाबलः
राजा जयति सुग्रीवो राघवेणाभिपालितः १३
इत्येवं घोषयन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवंगमाः
अभ्यधावन्त लङ्कायाः प्राकारं कामरूपिणः १४
वीरबाहुः सुबाहुश्च नलश्च वन गोचरः
निपीड्योपनिविष्टास्ते प्राकारं हरियूथपाः १५
एतस्मिन्नन्तरे चक्रुः स्कन्धावारनिवेशनम् १६
पूर्वद्वारं तु कुमुदः कोटिभिर्दशभिर्वृतः
आवृत्य बलवांस्तस्थौ हरिभिर्जितकाशिभिः १७
दक्षिणद्वारमागम्य वीरः शतबलि कपिः
आवृत्य बलवांस्तस्थौ विंशत्या कोटिभिर्वृतः १८
सुषेणः पश्चिमद्वारं गतस्तारापिता हरिः
आवृत्य बलवांस्तस्थौ षष्टिकोटिभिरावृतः १९

उत्तरद्वारमासाद्य रामः सौमित्रिणा सह
आवृत्य बलवांस्तस्थौ सुग्रीवश्च हरीश्वरः २०
गोलाङ्गूलो महाकायो गवाक्षो भीम दर्शनः
वृतः कोटया महावीर्यस्तस्थौ रामस्य पार्श्वतः २१
ऋक्षाणां भीमवेगानां धूम्रः शत्रुनिबर्हणः
वृतः कोटया महावीर्यस्तस्थौ रामस्य पार्श्वतः २२
संनद्धस्तु महावीर्यो गदापाणिर्विभीषणः
वृतो यत्तैस्तु सचिवैस्तस्थौ तत्र महाबलः २३
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः
समन्तात्परिधावन्तो ररक्षुर्हरिवाहिनीम् २४
ततः कोपपरीतात्मा रावणो राक्षसेश्वरः
निर्याणं सर्वसैन्यानां द्रुतमाज्ञापयत्तदा २५
निष्पतन्ति ततः सैन्या हृष्टा रावणचोदिताः
समये पूर्यमाणस्य वेगा इव महोदधेः २६
एतस्मिन्नन्तरे घोरः स्त्रंगामः समपद्यत
रक्षसां वानराणां च यथा देवासुरे पुरा २७
ते गदाभिः प्रदीप्ताभिः शक्तिशूलपरश्वधैः
निजघ्नुर्वानरान्घोराः कथयन्तः स्वविक्रमान् २८
तथा वृक्षैर्महाकायाः पर्वताग्रैश्च वानराः
निजघ्नुस्तानि रक्षांसि नखैर्दन्तैश्च वेगिताः २९
राक्षसास्त्वपरे भीमाः प्राकारस्था महीगतान्
भिण्डिपालैश्च खड्गैश्च शूलैश्चैव व्यदारयन् ३०
वानराश्चापि संक्रुद्धाः प्राकारस्थान्महीगताः
राक्षसान्पातयामासुः समाप्लुत्य प्लवंगमाः ३१
स संप्रहारस्तुमुलो मांसशोणितकर्दमः
रक्षसां वानराणां च संबभूवाद्भुतोपमः ३२

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्वात्रिंशत्तमः सर्गः ३२

६-३३

युध्यतां तु ततस्तेषां वानराणां महात्मनाम्
रक्षसां संबभूवाथ बलकोपः सुदारुणः १
ते हयैः काञ्चनापीडैर्ध्वजैश्चाग्निशिखोपमैः
रथैश्चादित्यसंकाशैः कवचैश्च मनोरमैः २
निर्ययू राक्षसव्याघ्रा नादयन्तो दिशो दश
राक्षसा भीमकर्माणो रावणस्य जयैषिणः ३
वानराणामपि चमूर्महती जयमिच्छताम्
अभ्यधावत तां सेनां रक्षसां कामरूपिणाम् ४
एतस्मिन्नन्तरे तेषामन्योन्यमभिधावताम्
रक्षसां वानराणां च द्वंद्वयुद्धमवर्तत ५
अङ्गदेनेन्द्रजित्सार्धं वालिपुत्रेण राक्षसः
अयुध्यत महातेजास्त्र्यम्बकेण यथान्धकः ६
प्रजङ्घेन च संपातिर्नित्यं दुर्मर्षणो रणे
जम्बुमालिनमारब्धो हनूमानपि वानरः ७
संगतः सुमहाक्रोधो राक्षसो रावणानुजः
समरे तीक्ष्णवेगेन मित्रघ्नेन विभीषणः ८
तपनेन गजः सार्धं राक्षसेन महाबलः
निकुम्भेन महातेजा नीलोऽपि समयुध्यत ९
वानरेन्द्रस्य सुग्रीवः प्रघसेन समागतः
संगतः समरे श्रीमान्विरूपाक्षेण लक्ष्मणः १०
अग्निकेतुश्च दुर्धर्षो रश्मिकेतुश्च राक्षसः
सुप्तघ्नो यज्ञकोपश्च रामेण सह संगताः ११
वज्रमुष्टिस्तु मैन्देन द्विविदेनाशनिप्रभः
राक्षसाभ्यां सुघोराभ्यां कपिमुख्यौ समागतौ १२
वीरः प्रतपनो घोरो राक्षसो रणदुर्धरः
समरे तीक्ष्णवेगेन नलेन समयुध्यत १३
धर्मस्य पुत्रो बलवान्सुषेण इति विश्रुतः
स विद्युन्मालिना सार्धमयुध्यत महाकपिः १४
वानराश्चापरे भीमा राक्षसैरपरैः सह

द्वंद्वं समीयुर्बहुधा युद्धाय बहुभिः सह १५
तत्रासीत्सुमहद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम्
रक्षसां वानराणां च वीराणां जयमिच्छताम् १६
हरिराक्षसदेहेभ्यः प्रसृताः केशशाड्वलाः
शरीरसंघाटवहाः प्रसुस्रुः शोणितापगाः १७
आजघानेन्द्रजित्क्रुद्धो वज्रेणेव शतक्रतुः
अङ्गदं गदया वीरं शत्रुसैन्यविदारणम् १८
तस्य काञ्चनचित्राङ्गं रथं साश्वं ससारथिम्
जघान समरे श्रीमानङ्गदो वेगवान्कपिः १९
संपातिस्तु त्रिभिर्बाणैः प्रजङ्घेन समाहतः
निजघानाश्वकर्णेन प्रजङ्घं रणमूर्धनि २०
जम्बुमाली रथस्थस्तु रथशक्त्या महाबलः
बिभेद समरे क्रुद्धो हनूमन्तं स्तनान्तरे २१
तस्य तं रथमास्थाय हनूमान्मारुतात्मजः
प्रममाथ तलेनाशु सह तेनैव रक्षसा २२
भिन्नगात्रः शरैस्तीक्ष्णैः क्षिप्रहस्तेन रक्षसा
प्रजघानाद्रिशृङ्गेण तपनं मुष्टिना गजः २३
ग्रसन्तमिव सैन्यानि प्रघसं वानराधिपः
सुग्रीवः सप्तपर्णेन निर्बिभेद जघान च २४
प्रपीड्य शरवर्षेण राक्षसं भीमदर्शनम्
निजघान विरूपाक्षं शरेणैकेन लक्ष्मणः २५
अग्निकेतुश्च दुर्धर्षो रश्मिकेतुश्च राक्षसः
सुप्तघ्नो यज्ञकोपश्च रामं निर्बिभिदुः शरैः २६
तेषां चतुर्णां रामस्तु शिरांसि समरे शरैः
क्रुद्धश्चतुर्भिश्चिच्छेद घोरैरग्निशिखोपमैः २७
वज्रमुष्टिस्तु मैन्देन मुष्टिना निहतो रणे
पपात सरथः साश्वः पुराट्ट इव भूतले २८
वज्राशनिसमस्पर्शो द्विविदोऽप्यशनिप्रभम्
जघान गिरिशृङ्गेण मिषतां सर्वरक्षसाम् २९
द्विविदं वानरेन्द्रं तु द्रुमयोधिनमाहवे

शरैरशनिसंकाशैः स विव्याधाशनिप्रभः ३०
स शरैरतिविद्धाङ्गो द्विविदः क्रोधमूर्छितः
सालेन सरथं साश्वं निजघानाशनिप्रभम् ३१
निकुम्भस्तु रणे नीलं नीलाञ्जनचयप्रभम्
निर्बिभेद शरैस्तीक्ष्णैः करैर्मेघमिवांशुमान् ३२
पुनः शरशतेनाथ क्षिप्रहस्तो निशाचरः
बिभेद समरे नीलं निकुम्भः प्रजहास च ३३
तस्यैव रथचक्रेण नीलो विष्णुरिवाहवे
शिरश्चिच्छेद समरे निकुम्भस्य च सारथेः ३४
विद्युन्माली रथस्थस्तु शरैः काञ्चनभूषणैः
सुषेणं ताडयामास ननाद च मुहुर्मुहुः ३५
तं रथस्थमथो दृष्ट्वा सुषेणो वानरोत्तमः
गिरिश्‍ृङ्गेण महता रथमाशु न्यपातयत् ३६
लाघवेन तु संयुक्तो विद्युन्माली निशाचरः
अपक्रम्य रथात्तूर्णं गदापाणिः क्षितौ स्थितः ३७
ततः क्रोधसमाविष्टः सुषेणो हरिपुंगवः
शिलां सुमहतीं गृह्य निशाचरमभिद्रवत् ३८
तमापतन्तं गदया विद्युन्माली निशाचरः
वक्षस्यभिजघानाशु सुषेणं हरिसत्तमम् ३९
गदाप्रहारं तं घोरमचिन्त्य प्लवगोत्तमः
तां शिलां पातयामास तस्योरसि महामृधे ४०
शिलाप्रहाराभिहतो विद्युन्माली निशाचरः
निष्पिष्टहृदयो भूमौ गतासुर्निपपात ह ४१
एवं तैर्वानरैः शूरैः शूरास्ते रजनीचराः
द्वंद्वे विमृदितास्तत्र दैत्या इव दिवौकसैः ४२
भल्लैः खड्गैर्गदाभिश्च शक्तितोमरपट्टसैः
अपविद्धैश्च भिन्नैश्च रथैः सांग्रामिकैर्हयैः ४३
निहतैः कुञ्जरैर्मत्तैस्तथा वानरराक्षसैः
चक्राक्षयुगदण्डैश्च भग्नैर्धरणिसंश्रितैः
बभूवायोधनं घोरं गोमायुगणसेवितम् ४४

कबन्धानि समुत्पेतुर्दिक्षु वानररक्षसाम्
विमर्दे तुमुले तस्मिन्देवासुररणोपमे ४५
विदार्यमाणा हरिपुंगवैस्तदा
निशाचराः शोणितदिग्धगात्राः
पुनः सुयुद्धं तरसा समाश्रिता
दिवाकरस्यास्तमयाभिकाङ्क्षिणः ४६
इति श्रीरामायणे युद्धकाराडे त्रयस्त्रिंशः सर्गः ३३

६-३४

युध्यतामेव तेषां तु तदा वानररक्षसाम्
रविरस्तं गतो रात्रिः प्रवृत्ता प्राणहारिणी १
अन्योन्यं बद्धवैराणां घोराणां जयमिच्छताम्
संप्रवृत्तं निशायुद्धं तदा वानररक्षसाम् २
राक्षसोऽसीति हरयो हरिश्चासीति राक्षसाः
अन्योन्यं समरे जघ्नुस्तस्मिंस्तमसि दारुणे ३
जहि दारय चैहीति कथं विद्रवसीति च
एवं सुतुमुलः शब्दस्तस्मिंस्तिमसि शुश्रुवे ४
कालाः काञ्चनसंनाहास्तस्मिंस्तमसि राक्षसाः
संप्रादृश्यन्त शैलेन्द्रा दीप्तौषधिवना इव ५
तस्मिंस्तमसि दुष्पारे राक्षसाः क्रोधमूर्छिताः
परिपेतुर्महावेगा भक्षयन्तः प्लवंगमान् ६
ते हयान्काञ्चनापीडान्ध्वजांश्चाग्निशिखोपमान्
आप्लुत्य दशनैस्तीक्ष्णैर्भीमकोपा व्यदारयन् ७
कुञ्जरान्कुञ्जरारोहान्पताकाध्वजिनो रथान्
चकर्षुश्च ददंशुश्च दशनैः क्रोधमूर्छिताः ८
लक्ष्मणश्चापि रामश्च शरैराशीविषोपमैः
दृश्यादृश्यानि रक्षांसि प्रवराणि निजघ्नतुः ९
तुरंगखुरविध्वस्तं रथनेमिसमुद्धतम्
रुरोध कर्णनेत्राणि युध्यतां धरणीरजः १०

वर्तमाने तथा घोरे संग्रामे लोमहर्षणे
रुधिरोदा महावेगा नद्यस्तत्र प्रसुस्रुवुः ११
ततो भेरीमृदङ्गानां पणवानां च निस्वनः
शङ्खवेणुस्वनोन्मिश्रः संबभूवाद्भुतोपमः १२
हतानां स्तनमानानां राक्षसानां च निस्वनः
शस्त्राणां वानराणां च संबभूवातिदारुणः १३
शस्त्रपुष्पोपहारा च तत्रासीद्युद्धमेदिनी
दुर्ज्ञेया दुर्निवेशा च शोणितास्रवकर्दमा १४
सा बभूव निशा घोरा हरिराक्षसहारिणी
कालरात्रीव भूतानां सर्वेषां दुरतिक्रमा १५
ततस्ते राक्षसास्तत्र तस्मिंस्तमसि दारुणे
राममेवाभ्यधावन्त संहृष्टाः शरवृष्टिभिः १६
तेषामापततां शब्दः क्रुद्धानामभिगर्जताम्
उद्वर्त इव सप्तानां समुद्राणामभूत्स्वनः १७
तेषां रामः शरैः षड्भिः षड्जघान निशाचरान्
निमेषान्तरमात्रेण शितैरग्निशिखोपमैः १८
यज्ञशत्रुश्च दुर्धर्षो महापार्श्वमहोदरौ
वज्रदंष्ट्रो महाकायस्तौ चोभौ शुकसारणौ १९
ते तु रामेण बाणौधैः सर्वमर्मसु ताडिताः
युद्धादपसृतास्तत्र सावशेषायुषोऽभवन् २०
ततः काञ्चनचित्राङ्गैः शरैरग्निशिखोपमैः
दिशश्चकार विमलाः प्रदिशश्च महाबलः २१
ये त्वन्ये राक्षसा वीरा रामस्याभिमुखे स्थिताः
तेऽपि नष्टाः समासाद्य पतंगा इव पावकम् २२
सुवर्णपुङ्खैर्विशिखैः संपतद्भिः सहस्रशः
बभूव रजनी चित्रा खद्योतैरिव शारदी २३
राक्षसानां च निनदैर्हरीणां चापि गर्जितैः
सा बभूव निशा घोरा भूयो घोरतरा तदा २४
तेन शब्देन महता प्रवृद्धेन समन्ततः
त्रिकूटः कन्दराकीर्णः प्रव्याहरदिवाचलः २५

गोलाङ्गूला महाकायास्तमसा तुल्यवर्चसः
संपरिष्वज्य बाहुभ्यां भक्षयन्रजनीचरान् २६
अङ्गदस्तु रणे शत्रुं निहन्तुं समुपस्थितः
रावणेर्निजघानाशु सारथिं च हयानपि २७
इन्द्रजित्तु रथं त्यक्त्वा हताश्वो हतसारथिः
अङ्गदेन महामायस्तत्रैवान्तरधीयत २८
सोऽन्तर्धानगतः पापो रावणी रणकर्कशः
ब्रह्मदत्तवरो वीरो रावणिः क्रोधमूर्छितः
अदृश्यो निशितान्बाणान्मुमोचाशनिवर्चसः २९
स रामं लक्ष्मणं चैव घोरैर्नागमयैः शरैः
बिभेद समरे क्रुद्धः सर्वगात्रेषु राक्षसः ३०
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुस्त्रिंशः सर्गः ३४

६-३५

स तस्य गतिमन्विच्छन्राजपुत्रः प्रतापवान्
दिदेशातिबलो रामो दश वानरयूथपान् १
द्वौ सुषेणस्य दायादौ नीलं च प्लवगर्षभम्
अङ्गदं वालिपुत्रं च शरभं च तरस्विनम् २
विनतं जाम्बवन्तं च सानुप्रस्थं महाबलम्
ऋषभं चर्षभस्कन्धमादिदेश परंतपः ३
ते संप्रहृष्टा हरयो भीमानुद्यम्य पादपान्
आकाशं विविशुः सर्वे मार्गमाणा दिशो दश ४
तेषां वेगवतां वेगमिषुभिर्वेगवत्तरैः
अस्त्रवित्परमास्त्रेण वारयामास रावणिः ५
तं भीमवेगा हरयो नाराचैः क्षतविक्षताः
अन्धकारे न ददृशुर्मेघैः सूर्यमिवावृतम् ६
रामलक्ष्मणयोरेव सर्वमर्मभिदः शरान्
भृशमावेशयामास रावणिः समितिंजयः ७
निरन्तरशरीरौ तु भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ

क्रुद्धेनेन्द्रजिता वीरौ पन्नगैः शरतां गतैः ८
तयोः क्षतजमार्गेण सुस्राव रुधिरं बहु
तावुभौ च प्रकाशेते पुष्पिताविव किंशुकौ ९
ततः पर्यन्तरक्ताक्षो भिन्नाञ्जनचयोपमः
रावणिर्भ्रातरौ वाक्यमन्तर्धानगतोऽब्रवीत् १०
युध्यमानमनालक्ष्यं शक्रोऽपि त्रिदशेश्वरः
द्रष्टुमासादितुं वापि न शक्तः किं पुनर्युवाम् ११
प्रावृताविषुजालेन राघवौ कङ्कपत्रिणा
एष रोषपरीतात्मा नयामि यमसादनम् १२
एवमुक्त्वा तु धर्मज्ञौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
निर्बिभेद शितैर्बाणैः प्रजहर्ष ननाद च १३
भिन्नाञ्जनचयश्यामो विस्फार्य विपुलं धनुः
भूयो भूयः शरान्घोरान्विससर्ज महामृधे १४
ततो मर्मसु मर्मज्ञो मज्जयन्निशिताञ्शरान्
रामलक्ष्मणयोर्वीरो ननाद च मुहुर्मुहुः १५
बद्धौ तु शरबन्धेन तावुभौ रणमूर्धनि
निमेषान्तरमात्रेण न शेकतुरुदीक्षितुम् १६
ततो विभिन्नसर्वाङ्गौ शरशल्याचितावुभौ
ध्वजाविव महेन्द्रस्य रज्जुमुक्तौ प्रकम्पितौ १७
तौ संप्रचलितौ वीरौ मर्मभेदेन कर्शितौ
निपेततुर्महेष्वासौ जगत्यां जगतीपती १८
तौ वीरशयने वीरौ शयानौ रुधिरोक्षितौ
शरवेष्टितसर्वाङ्गावार्तौ परमपीडितौ १९
न ह्यविद्धं तयोर्गात्रं बभूवाङ्गुलमन्तरम्
नानिर्भिन्नं न चास्तब्धमा कराग्रादजिह्मगैः २०
तौ तु क्रूरेण निहतौ रक्षसा कामरूपिणा
असृक्सुस्रुवतुस्तीव्रं जलं प्रस्रवणाविव २१
पपात प्रथमं रामो विद्धो मर्मसु मार्गणैः
क्रोधादिन्द्रजिता येन पुरा शक्रो विनिर्जितः २२
नाराचैरर्धनाराचैर्भल्लैरञ्जलिकैरपि

विव्याध वत्सदन्तैश्च सिंहदंष्ट्रैः क्षुरैस्तथा २३
स वीरशयने शिश्ये विज्यमादाय कार्मुकम्
भिन्नमुष्टिपरीणाहं त्रिणतं रुक्मभूषितम् २४
बाणपातान्तरे रामं पतितं पुरुषर्षभम्
स तत्र लक्ष्मणो दृष्ट्वा निराशो जीवितेऽभवत् २५
बद्धौ तु वीरौ पतितौ शयानौ
तौ वानराः संपरिवार्य तस्थुः
समागता वायुसुतप्रमुख्या
विषादमार्ताः परमं च जग्मुः २६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चत्रिंशः सर्गः ३५

६-३६

ततो द्यां पृथिवीं चैव वीक्षमाणा वनौकसः
ददृशुः संततौ बाणैर्भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ १
वृष्ट्वेवोपरते देवे कृतकर्मणि राक्षसे
आजगामाथ तं देशं ससुग्रीवो विभीषणः २
नीलद्विविदमैन्दाश्च सुषेणसुमुखाङ्गदाः
तूर्णं हनुमता सार्धमन्वशोचन्त राघवौ ३
निश्चेष्टौ मन्दनिःश्वासौ शोणितौघपरिप्लुतौ
शरजालाचितौ स्तब्धौ शयानौ शरतल्पयोः ४
निःश्वसन्तौ यथा सर्पौ निश्चेष्टौ मन्दविक्रमौ
रुधिरस्त्रावदिग्धाङ्गौ तापनीयाविव ध्वजौ ५
तौ वीरशयने वीरौ शयानौ मन्दचेष्टितौ
यूथपैस्तैः परिवृतौ बाष्पव्याकुललोचनैः ६
राघवौ पतितौ दृष्ट्वा शरजालसमावृतौ
बभूवुर्व्यथिताः सर्वे वानराः सविभीषणाः ७
अन्तरिक्षं निरीक्षन्तो दिशः सर्वाश्च वानराः
न चैनं मायया छन्नं ददृशू रावणिं रणे ८
तं तु मायाप्रतिच्छन्नं माययैव विभीषणः
वीक्षमाणो ददर्शाथ भ्रातुः पुत्रमवस्थितम् ९

तमप्रतिमकर्माणमप्रतिद्वंद्वमाहवे
ददर्शान्तर्हितं वीरं वरदानाद्विभीषणः १०
इन्द्रजित्त्वात्मनः कर्म तौ शयानौ समीक्ष्य च
उवाच परमप्रीतो हर्षयन्सर्वनैर्ऋृतान् ११
दूषणस्य च हन्तारौ खरस्य च महाबलौ
सदितौ मामकैर्बाणैर्भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ १२
नेमौ मोक्षयितुं शक्यावेतस्मादिषुबन्धनात्
सर्वैरपि समागम्य सर्षिसंघैः सुरासुरैः १३
यत्कृते चिन्तयानस्य शोकार्तस्य पितुर्मम
अस्पृष्ट्वा शयनं गात्रैस्त्रियामा याति शर्वरी १४
कृत्स्नेयं यत्कृते लङ्का नदी वर्षास्विवाकुला
सोऽय मूलहरोऽनर्थः सर्वेषां निहतो मया १५
रामस्य लक्ष्मणस्यैव सर्वेषां च वनौकसाम्
विक्रमा निष्फलाः सर्वे यथा शरदि तोयदाः १६
एवमुक्त्वा तु तान्सर्वान्राक्षसान्परिपार्श्वगान्
यूथपानपि तान्सर्वांस्ताडयामास रावणिः १७
तानर्दयित्वा बाणौघैस्त्रासयित्वा च वानरान्
प्रजहास महाबाहुर्वचनं चेदमब्रवीत् १८
शरबन्धेन घोरेण मया बद्धौ चमूमुखे
सहितौ भ्रातरावेतौ निशामयत राक्षसाः १९
एवमुक्तास्तु ते सर्वे राक्षसाः कूटयोधिनः
परं विस्मयमाजग्मुः कर्मणा तेन तोषिताः २०
विनेदुश्च महानादान्सर्वे ते जलदोपमाः
हतो राम इति ज्ञात्वा रावणिं समपूजयन् २१
निष्पन्दौ तु तदा दृष्ट्वा तावुभौ रामलक्ष्मणौ
वसुधायां निरुच्छ्वासौ हतावित्यन्वमन्यत २२
हर्षेण तु समाविष्ट इन्द्रजित्समितिंजयः
प्रविवेश पुरीं लङ्कां हर्षयन्सर्वनैर्ऋृतान् २३
रामलक्ष्मणयोर्दृष्ट्वा शरीरे सायकैश्चिते
सर्वाणि चाङ्गोपाङ्गानि सुग्रीवं भयमाविशत् २४

तमुवाच परित्रस्तं वानरेन्द्रं विभीषणः
सबाष्पवदनं दीनं शोकव्याकुललोचनम् २५
अलं त्रासेन सुग्रीव बाष्पवेगो निगृह्यताम्
एवंप्रायाणि युद्धानि विजयो नास्ति नैष्ठिकः २६
सशेषभाग्यतास्माकं यदि वीर भविष्यति
मोहमेतौ प्रहास्येते भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ २७
पर्यवस्थापयात्मानमनाथं मां च वानर
सत्यधर्मानुरक्तानां नास्ति मृत्युकृतं भयम् २८
एवमुक्त्वा ततस्तस्य जलक्लिन्नेन पाणिना
सुग्रीवस्य शुभे नेत्रे प्रममार्ज विभीषणः २९
प्रमृज्य वदनं तस्य कपिराजस्य धीमतः
अब्रवीत्कालसंप्राप्तमसंभ्रान्तमिदं वचः ३०
न कालः कपिराजेन्द्र वैक्लव्यमनुवर्तितुम्
अतिस्नेहोऽप्यकालेऽस्मिन्मरणायोपपद्यते ३१
तस्मादुत्सृज्य वैक्लव्यं सर्वकार्यविनाशनम्
हितं रामपुरोगाणां सैन्यानामनुचिन्त्यताम् ३२
अथ वा रक्ष्यतां रामो यावत्संज्ञाविपर्ययः
लब्धसंज्ञौ तु काकुत्स्थौ भयं नो व्यपनेष्यतः ३३
नैतत्किंचन रामस्य न च रामो मुमूर्षति
न ह्येनं हास्यते लक्ष्मीर्दुर्लभा या गतायुषाम् ३४
तस्मादाश्वासयात्मानं बलं चाश्वासय स्वकम्
यावत्सर्वाणि सैन्यानि पुनः संस्थापयाम्यहम् ३५
एते ह्युत्फुल्लनयनास्त्रासादागतसाध्वसाः
कर्णे कर्णे प्रकथिता हरयो हरिपुंगव ३६श
मां तु दृष्ट्वा प्रधावन्तमनीकं संप्रहर्षितुम्
त्यजन्तु हरयस्त्रासं भुक्तपूर्वामिव स्रजम् ३७
समाश्वास्य तु सुग्रीवं राक्षसेन्द्रो विभीषणः
विद्रुतं वानरानीकं तत्समाश्वासयत्पुनः ३८
इन्द्रजित्तु महामायः सर्वसैन्यसमावृतः
विवेश नगरीं लङ्कां पितरं चाभ्युपागमत् ३९

तत्र रावणमासीनमभिवाद्य कृताञ्जलि
आचचक्षे प्रियं पित्रे निहतौ रामलक्ष्मणौ ४०
उत्पपात ततो हृष्टः पुत्रं च परिषस्वजे
रावणो रक्षसां मध्ये श्रुत्वा शत्रू निपातितौ ४१
उपाघ्राय स मूर्ध्न्येनं पप्रच्छ प्रीतमानसः
पृच्छते च यथावृत्तं पित्रे सर्वं न्यवेदयत् ४२
स हर्षवेगानुगतान्तरात्मा
श्रुत्वा वचस्तस्य महारथस्य
जहौ ज्वरं दाशरथेः समुत्थितं
प्रहृष्य वाचाभिननन्द पुत्रम् ४३

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षट्त्रिंशः सर्गः ३६

६-३७

प्रतिप्रविष्टे लङ्कां तु कृतार्थे रावणात्मजे
राघवं परिवार्यार्ता ररक्षुर्वानरर्षभाः १
हनूमानङ्गदो नीलः सुषेणः कुमुदो नलः
गजो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः २
जाम्बवानृषभः सुन्दो रम्भः शतबलि पृथुः
व्यूढानीकाश्च यत्ताश्च द्रुमानादाय सर्वतः ३
वीक्षमाणा दिशः सर्वास्तिर्यगूर्ध्वं च वानराः
तृणेष्वपि च चेष्टत्सु राक्षसा इति मेनिरे ४
रावणश्चापि संहृष्टो विसृज्येन्द्रजितं सुतम्
आजुहाव ततः सीतारक्षणी राक्षसीस्तदा ५
राक्षस्यस्त्रिजटा चापि शासनात्तमुपस्थिताः
ता उवाच ततो हृष्टो राक्षसी राक्षसेश्वरः ६
हताविन्द्रजिताख्यात वैदेह्या रामलक्ष्मणौ
पुष्पकं च समारोप्य दर्शयध्वं हतौ रणे ७
यदाश्रयादवष्टब्धा नेयं मामुपतिष्ठति
सोऽस्या भर्ता सह भ्रात्रा निरस्तो रणमूर्धनि ८

निर्विशङ्का निरुद्विग्ना निरपेक्षा च मैथिली
मामुपस्थास्यते सीता सर्वाभरणभूषिता ९
अद्य कालवशं प्राप्तं रणे रामं सलक्ष्मणम्
अवेक्ष्य विनिवृत्ताशा नान्यां गतिमपश्यती १०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रावणस्य दुरात्मनः
राक्षस्यस्तास्तथेत्युक्त्वा प्रजग्मुर्यत्र पुष्पकम् ११
ततः पुष्पकमादाय राक्षस्यो रावणाज्ञया
अशोकवनिकास्थां तां मैथिलद्यं समुपानयन् १२
तामादाय तु राक्षस्यो भर्तृशोकपरायणाम्
सीतामारोपयामासुर्विमानं पुष्पकं तदा १३
ततः पुष्पकमारोप्य सीतां त्रिजटया सह
रावणोऽकारयल्लङ्कां पताकाध्वजमालिनीम् १४
प्राघोषयत हृष्टश्च लङ्कायां राक्षसेश्वरः
राघवो लक्ष्मणश्चैव हताविन्द्रजिता रणे १५
विमानेनापि सीता तु गत्वा त्रिजटया सह
ददर्श वानराणां तु सर्वं सैन्यं निपातितम् १६
प्रहृष्टमनसश्चापि ददर्श पिशिताशनान्
वानरांश्चापि दुःखार्तान्रामलक्ष्मणपार्श्वतः १७
ततः सीता ददर्शोभौ शयानौ शरतल्पयोः
लक्ष्मणं चैव रामं च विसंज्ञौ शरपीडितौ १८
विध्वस्तकवचौ वीरौ विप्रविद्धशरासनौ
सायकैश्छिन्नसर्वाङ्गौ शरस्तम्भमयौ क्षितौ १९
तौ दृष्ट्वा भ्रातरौ तत्र वीरौ सा पुरुषर्षभौ
दुःखार्ता सुभृशं सीता करुणं विललाप ह २०
सा बाष्पशोकाभिहता समीक्ष्य
तौ भ्रातरौ देवसमप्रभावौ
वितर्कयन्ती निधनं तयोः सा
दुःखान्विता वाक्यमिदं जगाद २१

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तत्रिंशः सर्गः ३७

६-३८

भर्तारं निहतं दृष्ट्वा लक्ष्मणं च महाबलम्
विललाप भृशं सीता करुणं शोककर्शिता १
ऊचुर्लक्षणिका ये मां पुत्रिण्यविधवेति च
तेऽद्य सर्वे हते रामेऽज्ञानिनोऽनृतवादिनः २
यज्वनो महिषीं ये मामूचुः पत्नीं च सत्रिणः
तेऽद्य सर्वे हते रामेऽज्ञानिनोऽनृतवादिनः ३
वीरपार्थिवपत्नी त्वं ये धन्येति च मां विदुः
तेऽद्य सर्वे हते रामेऽज्ञानिनोऽनृतवादिनः ४
ऊचुः संश्रवणे ये मां द्विजाः कार्तान्तिकाः शुभाम्
तेऽद्य सर्वे हते रामेऽज्ञानिनोऽनृतवादिनः ५
इमानि खलु पद्मानि पादयोर्यैः किल स्त्रियः
अधिराज्येऽभिषिच्यन्ते नरेन्द्रैः पतिभिः सह ६
वैधव्यं यान्ति यैर्नार्योऽलक्षणैर्भाग्यदुर्लभाः
नात्मनस्तानि पश्यामि पश्यन्ती हतलक्षणा ७
सत्यानीमानि पद्मानि स्त्रीणामुक्तानि लक्षणे
तान्यद्य निहते रामे वितथानि भवन्ति मे ८
केशाः सूक्ष्माः समा नीला भ्रुवौ चासंगते मम
वृत्ते चालोमशे जङ्घे दन्ताश्चाविरला मम ९
शङ्खे नेत्रे करौ पादौ गुल्फावूरू च मे चितौ
अनुवृत्ता नखाः स्निग्धाः समाश्चाङ्गुलयो मम १०
स्तनौ चाविरलौ पीनौ ममेमौ मग्नचूचुकौ
मग्ना चोत्सङ्गिनी नाभिः पार्श्वोरस्कं च मे चितम् ११
मम वर्णो मणिनिभो मृदून्यङ्गरुहाणि च
प्रतिष्ठितां द्वादशभिर्मामूचुः शुभलक्षणाम् १२
समग्रयवमच्छिद्रं पाणिपादं च वर्णवत्
मन्दस्मितेत्येव च मां कन्यालक्षणिका विदुः १३
अधिराज्येऽभिषेको मे ब्राह्मणैः पतिना सह
कृतान्तकुशलैरुक्तं तत्सर्वं वितथीकृतम् १४
शोधयित्वा जनस्थानं प्रवृत्तिमुपलभ्य च

तीर्त्वा सागरमक्षोभ्यं भ्रातरौ गोष्पदे हतौ १५
ननु वारुणमाग्नेयमैन्द्रं वायव्यमेव च
अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव राघवौ प्रत्यपद्यताम् १६
अदृश्यमानेन रणे मायया वासवोपमौ
मम नाथावनाथाया निहतौ रामलक्ष्मणौ १७
न हि दृष्टिपथं प्राप्य राघवस्य रणे रिपुः
जीवन्प्रतिनिवर्तेत यद्यपि स्यान्मनोजवः १८
न कालस्यातिभारोऽस्ति कृतान्तश्च सुदुर्जयः
यत्र रामः सह भ्रात्रा शेते युधि निपातितः १९
नाहं शोचामि भर्तारं निहतं न च लक्ष्मणम्
नात्मानं जननीं चापि यथा श्वश्रूं तपस्विनीम् २०
सा हि चिन्तयते नित्यं समाप्तव्रतमागतम्
कदा द्रक्ष्यामि सीतां च रामं च सहलक्ष्मणम् २१
परिदेवयमानां तां राक्षसी त्रिजटाब्रवीत्
मा विषादं कृथा देवि भर्तायं तव जीवति २२
कारणानि च वक्ष्यामि महान्ति सदृशानि च
यथेमौ जीवतो देवि भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ २३
न हि कोपपरीतानि हर्षपर्युत्सुकानि च
भवन्ति युधि योधानां मुखानि निहते पतौ २४
इदं विमानं वैदेहि पुष्पकं नाम नामतः
दिव्यं त्वां धारयेन्नेदं यद्येतौ गतजीवितौ २५
हतवीरप्रधाना हि हतोत्साहा निरुद्यमा
सेना भ्रमति संख्येषु हतकर्णेव नौर्जले २६
इयं पुनरसंभ्रान्ता निरुद्विग्ना तरस्विनी
सेना रक्षति काकुत्स्थौ मायया निर्जितौ रणे २७
सा त्वं भव सुविस्रब्धा अनुमानैः सुखोदयैः
अहतौ पश्य काकुत्स्थौ स्नेहादेतद्ब्रवीमि ते २८
अनृतं नोक्तपूर्वं मे न च वक्ष्ये कदाचन
चारित्रसुखशीलत्वात्प्रविष्टासि मनो मम २९
नेमौ शक्यौ रणे जेतुं सेन्द्रैरपि सुरासुरैः

एतयोराननं दृष्ट्वा मया चावेदितं तव ३०
इदं च सुमहच्चिह्नं शनैः पश्यस्व मैथिलि
निःसंज्ञावप्युभावेतौ नैव लक्ष्मीर्वियुज्यते ३१
प्रायेण गतसत्त्वानां पुरुषाणां गतायुषाम्
दृश्यमानेषु वक्त्रेषु परं भवति वैकृतम् ३२
त्यज शोकं च दुःखं च मोहं च जनकात्मजे
रामलक्ष्मणयोरर्थे नाद्य शक्यमजीवितुम् ३३
श्रुत्वा तु वचनं तस्याः सीता सुरसुतोपमा
कृताञ्जलिरुवाचेदमेवमस्त्विति मैथिली ३४
विमानं पुष्पकं तत्तु संनिवर्त्य मनोजवम्
दीना त्रिजटया सीता लङ्कामेव प्रवेशिता ३५
ततस्त्रिजटया सार्धं पुष्पकादवरुह्य सा
अशोकवनिकामेव राक्षसीभिः प्रवेशिता ३६
प्रविश्य सीता बहुवृक्षषण्डां
तां राक्षसेन्द्रस्य विहारभूमिम्
संप्रेक्ष्य संचिन्त्य च राजपुत्रौ
परं विषादं समुपाजगाम ३७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टत्रिंशः सर्गः ३८

६-३९

घोरेण शरबन्धेन बद्धौ दशरथात्मजौ
निश्वसन्तौ यथा नागौ शयानौ रुधिरोक्षितौ १
सर्वे ते वानरश्रेष्ठाः ससुग्रीवा महाबलाः
परिवार्य महात्मानौ तस्थुः शोकपरिप्लुताः २
एतस्मिन्नन्तरे रामः प्रत्यबुध्यत वीर्यवान्
स्थिरत्वात्सत्त्वयोगाच्च शरैः संदानितोऽपि सन् ३
ततो दृष्ट्वा सरुधिरं विषण्णं गाढमर्पितम्
भ्रातरं दीनवदनं पर्यदेवयदातुरः ४
किं नु मे सीतया कार्यं किं कार्यं जीवितेन वा
शयानं योऽद्य पश्यामि भ्रातरं युधि निर्जितम् ५

शक्या सीतासमा नारी प्राप्तुं लोके विचिन्वता
न लक्ष्मणसमो भ्राता सचिवः सांपरायिकः ६
परित्यक्ष्याम्यहं प्राणान्वानराणां तु पश्यताम्
यदि पञ्चत्वमापन्नः सुमित्रानन्दवर्धनः ७
किं नु वक्ष्यामि कौसल्यां मातरं किं नु कैकयीम्
कथमम्बां सुमित्रां च पुत्रदर्शनलालसाम् ८
विवत्सां वेपमानां च क्रोशन्तीं कुररीमिव
कथमाश्वासयिष्यामि यदि यास्यामि तं विना ९
कथं वक्ष्यामि शत्रुघ्नं भरतं च यशस्विनम्
मया सह वनं यातो विना तेनागतः पुनः १०
उपालम्भं न शक्ष्यामि सोढुं बत सुमित्रया
इहैव देहं त्यक्ष्यामि न हि जीवितुमुत्सहे ११
धिङ्मां दुष्कृतकर्माणमनार्यं यत्कृते ह्यसौ
लक्ष्मणः पतितः शेते शरतल्पे गतासुवत् १२
त्वं नित्यं सुविषण्णं मामाश्वासयसि लक्ष्मण
गतासुर्नाद्य शक्नोषि मामार्तमभिभाषितुम् १३
येनाद्य बहवो युद्धे राक्षसा निहताः क्षितौ
तस्यामेव क्षितौ वीरः स शेते निहतः परैः १४
शयानः शरतल्पेऽस्मिन्स्वशोणितपरिप्लुतः
शरजालैश्चितो भाति भास्करोऽस्तमिव व्रजन् १५
बाणाभिहतमर्मत्वान्न शक्नोत्यभिवीक्षितुम्
रुजा चाब्रुवतो ह्यस्य दृष्टिरागेण सूच्यते १६
यथैव मां वनं यान्तमनुयातो महाद्युतिः
अहमप्यनुयास्यामि तथैवैनं यमक्षयम् १७
इष्टबन्धुजनो नित्यं मां च नित्यमनुव्रतः
इमामद्य गतोऽवस्थां ममानार्यस्य दुर्नयैः १८
सुरुष्टेनापि वीरेण लक्ष्मणेन न संस्मरे
परुषं विप्रियं वापि श्रावितं न कदाचन १९
विससर्जैकवेगेन पञ्चबाणशतानि यः
इष्वस्त्रेष्वधिकस्तस्मात्कार्तवीर्याच्च लक्ष्मणः २०

अस्त्रैरस्त्राणि यो हन्याच्छक्रस्यापि महात्मनः
सोऽयमुर्व्यां हतः शेते महार्हशयनोचितः २१
तच्च मिथ्याप्रलप्तं मां प्रधक्ष्यति न संशयः
यन्मया न कृतो राजा राक्षसानां विभीषणः २२
अस्मिन्मुहूर्ते सुग्रीव प्रतियातुमितोऽहसि
मत्वा हीनं मया राजन्रावणोऽभिद्रवेद्बली २३
अङ्गदं तु पुरस्कृत्य ससैन्यः ससुहृज्जनः
सागरं तर सुग्रीव पुनस्तेनैव सेतुना २४
कृतं हनुमता कार्यं यदन्यैर्दुष्करं रणे
ऋक्षराजेन तुष्यामि गोलाङ्गूलाधिपेन च २५
अङ्गदेन कृतं कर्म मैन्देन द्विविदेन च
युद्धं केसरिणा संख्ये घोरं संपातिना कृतम् २६
गवयेन गवाक्षेण शरभेण गजेन च
अन्यैश्च हरिभिर्युद्धं मदर्थे त्यक्तजीवितैः २७
न चातिक्रमितुं शक्यं दैवं सुग्रीव मानुषैः
यत्तु शक्यं वयस्येन सुहृदा वा परंतप
कृतं सुग्रीव तत्सर्वं भवताधर्मभीरुणा २८
मित्रकार्यं कृतमिदं भवद्भिर्वानरर्षभाः
अनुज्ञाता मया सर्वे यथेष्टं गन्तुमर्हथ २९
शुश्रुवुस्तस्य ते सर्वे वानराः परिदेवितम्
वर्तयांचक्रुरश्रूणि नेत्रैः कृष्णेतरेक्षणाः ३०
ततः सर्वाण्यनीकानि स्थापयित्वा विभीषणः
आजगाम गदापाणिस्त्वरितो यत्र राघवः ३१
तं दृष्ट्वा त्वरितं यान्तं नीलाञ्जनचयोपमम्
वानरा दुद्रुवुः सर्वे मन्यमानास्तु रावणिम् ३२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनचत्वारिंशः सर्गः ३९

६-४०

अथोवाच महातेजा हरिराजो महाबलः
किमियं व्यथिता सेना मूढवातेव नौर्जले १

सुग्रीवस्य वचः श्रुत्वा वालिपुत्रोऽङ्गदोऽब्रवीत्
न त्वं पश्यसि रामं च लक्ष्मणं च महाबलम् २
शरजालाचितौ वीरावुभौ दशरथात्मजौ
शरतल्पे महात्मानौ शयानौ रुधिरोक्षितौ ३
अथाब्रवीद्वानरेन्द्रः सुग्रीवः पुत्रमङ्गदम्
नानिमित्तमिदं मन्ये भवितव्यं भयेन तु ४
विषण्णवदना ह्येते त्यक्तप्रहरणा दिशः
प्रपलायन्ति हरयस्त्रासादुत्फुल्ललोचनाः ५
अन्योन्यस्य न लज्जन्ते न निरीक्षन्ति पृष्ठतः
विप्रकर्षन्ति चान्योन्यं पतितं लङ्घयन्ति च ६
एतस्मिन्नन्तरे वीरो गदापाणिर्विभीषणः
सुग्रीवं वर्धयामास राघवं च निरैक्षत ७
विभीषणं तं सुग्रीवो दृष्ट्वा वानरभीषणम्
ऋक्षराजं समीपस्थं जाम्बवन्तमुवाच ह ८
विभीषणोऽय संप्राप्तो यं दृष्ट्वा वानरर्षभाः
विद्रवन्ति परित्रस्ता रावणात्मजशङ्कया ९
शीघ्रमेतान्सुवित्रस्तान्बहुधा विप्रधावितान्
पर्यवस्थापयाख्याहि विभीषणमुपस्थितम् १०
सुग्रीवेणैवमुक्तस्तु जाम्बवानृक्षपार्थिवः
वानरान्सान्त्वयामास संनिवर्त्य प्रधावतः ११
ते निवृत्ताः पुनः सर्वे वानरास्त्यक्तसंभ्रमाः
ऋक्षराजवचः श्रुत्वा तं च दृष्ट्वा विभीषणम् १२
विभीषणस्तु रामस्य दृष्ट्वा गात्रं शरैश्चितम्
लक्ष्मणस्य च धर्मात्मा बभूव व्यथितेन्द्रियः १३
जलक्लिन्नेन हस्तेन तयोर्नेत्रे प्रमृज्य च
शोकसंपीडितमना रुरोद विललाप च १४
इमौ तौ सत्त्वसम्पन्नौ विक्रान्तौ प्रियसंयुगौ
इमामवस्थां गमितौ राक्षसैः कूटयोधिभिः १५
भ्रातुः पुत्रेण मे तेन दुष्पुत्रेण दुरात्मना
राक्षस्या जिह्मया बुद्ध्या छलितावृजुविक्रमौ १६

शरैरिमावलं विद्धौ रुधिरेण समुक्षितौ
वसुधायामिमौ सुप्तौ दृश्येते शल्यकाविव १७
ययोर्वीर्यमुपाश्रित्य प्रतिष्ठा काङ्क्षिता मया
तावुभौ देहनाशाय प्रसुप्तौ पुरुषर्षभौ १८
जीवन्नद्य विपन्नोऽस्मि नष्टराज्यमनोरथः
प्राप्तप्रतिज्ञश्च रिपुः सकामो रावणः कृतः १९
एवं विलपमानं तं परिष्वज्य विभीषणम्
सुग्रीवः सत्त्वसम्पन्नो हरिराजोऽब्रवीदिदम् २०
राज्यं प्राप्स्यसि धर्मज्ञ लङ्कायां नात्र संशयः
रावणः सह पुत्रेण स राज्यं नेह लप्स्यते २१
शरसंपीडितावेतावुभौ राघवलक्ष्मणौ
त्यक्त्वा मोहं वधिष्येते सगणं रावणं रणे २२
तमेवं सान्त्वयित्वा तु समाश्वास्य च राक्षसम्
सुषेणं श्वशुरं पार्श्वे सुग्रीवस्तमुवाच ह २३
सह शूरैर्हरिगणैर्लब्धसंज्ञावरिंदमौ
गच्छ त्वं भ्रातरौ गृह्य किष्किन्धां रामलक्ष्मणौ २४
अहं तु रावणं हत्वा सपुत्रं सहबान्धवम्
मैथिलीमानयिष्यामि शक्रो नष्टामिव श्रियम् २५
श्रुत्वैतद्वानरेन्द्रस्य सुषेणो वाक्यमब्रवीत्
देवासुरं महायुद्धमनुभूतं सुदारुणम् २६
तदा स्म दानवा देवाञ्शरसंस्पर्शकोविदाः
निजघ्नुः शस्त्रविदुषश्छादयन्तो मुहुर्मुहुः २७
तानार्तान्नष्टसंज्ञांश्च परासूंश्च बृहस्पतिः
विद्याभिर्मन्त्रयुक्ताभिरोषधीभिश्चिकित्सति २८
तान्यौषधान्यानयितुं क्षीरोदं यान्तु सागरम्
जवेन वानराः शीघ्रं संपातिपनसादयः २९
हरयस्तु विजानन्ति पार्वती ते महौषधी
संजीवकरणीं दिव्यां विशल्यां देवनिर्मिताम् ३०
चन्द्रश्च नाम द्रोणश्च पर्वतौ सागरोत्तमे
अमृतं यत्र मथितं तत्र ते परमौषधी ३१

ते तत्र निहिते देवैः पर्वते परमौषधी
अयं वायुसुतो राजन्हनूमांस्तत्र गच्छतु ३२
एतस्मिन्नन्तरे वायुर्मेघांश्चापि सविद्युतः
पर्यस्यन्सागरे तोयं कम्पयन्निव पर्वतान् ३३
महता पक्षवातेन सर्वे द्वीपमहाद्रुमाः
निपेतुर्भग्नविटपाः समूला लवणाम्भसि ३४
अभवन्पन्नगास्त्रस्ता भोगिनस्तत्रवासिनः
शीघ्रं सर्वाणि यादांसि जग्मुश्च लवणार्णवम् ३५
ततो मुहूर्ताद्गरुडं वैनतेयं महाबलम्
वानरा ददृशुः सर्वे ज्वलन्तमिव पावकम् ३६
तमागतमभिप्रेक्ष्य नागास्ते विप्रदुद्रुवुः
यैस्तौ सत्पुरुषौ बद्धौ शरभूतैर्महाबलौ ३७
ततः सुपर्णः काकुत्स्थौ दृष्ट्वा प्रत्यभिनन्द्य च
विममर्श च पाणिभ्यां मुखे चन्द्रसमप्रभे ३८
वैनतेयेन संस्पृष्टास्तयोः संरुरुहुर्व्रणाः
सुवर्णे च तनू स्निग्धे तयोराशु बभूवतुः ३९
तेजो वीर्यं बलं चौज उत्साहश्च महागुणाः
प्रदर्शनं च बुद्धिश्च स्मृतिश्च द्विगुणं तयोः ४०
तावुत्थाप्य महावीर्यौ गरुडो वासवोपमौ
उभौ तौ सस्वजे हृष्टौ रामश्चैनमुवाच ह ४१
भवत्प्रसादाद्व्यसनं रावणिप्रभवं महत्
आवामिह व्यतिक्रान्तौ शीघ्रं च बलिनौ कृतौ ४२
यथा तातं दशरथं यथाजं च पितामहम्
तथा भवन्तमासाद्य हृदयं मे प्रसीदति ४३
को भवान्रूपसम्पन्नो दिव्यस्रगनुलेपनः
वसानो विरजे वस्त्रे दिव्याभरणभूषितः ४४
तमुवाच महातेजा वैनतेयो महाबलः
पतत्रिराजः प्रीतात्मा हर्षपर्याकुलेक्षणः ४५
अहं सखा ते काकुत्स्थ प्रियः प्राणो बहिश्चरः
गरुत्मानिह संप्राप्तो युवयोः साह्यकारणात् ४६

असुरा वा महावीर्या दानवा वा महाबलाः
सुराश्चापि सगन्धर्वाः पुरस्कृत्य शतक्रतुम् ४७
नेमं मोक्षयितुं शक्ताः शरबन्धं सुदारुणम्
मायाबलादिन्द्रजिता निर्मितं क्रूरकर्मणा ४८
एते नागाः काद्रवेयास्तीक्ष्णदंष्ट्रा विषोल्बणाः
रक्षोमायाप्रभावेन शरा भूत्वा त्वदाश्रिताः ४९
सभाग्यश्चासि धर्मज्ञ राम सत्यपराक्रम
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा समरे रिपुघातिना ५०
इमं श्रुत्वा तु वृत्तान्तं त्वरमाणोऽहमागतः
सहसा युवयोः स्नेहात्सखित्वमनुपालयन् ५१
मोक्षितौ च महाघोरादस्मात्सायकबन्धनात्
अप्रमादश्च कर्तव्यो युवाभ्यां नित्यमेव हि ५२
प्रकृत्या राक्षसाः सर्वे संग्रामे कूटयोधिनः
शूराणां शुद्धभावानां भवतामार्जवं बलम् ५३
तन्न विश्वसितव्यं वो राक्षसानां रणाजिरे
एतनैवोपमानेन नित्यजिह्मा हि राक्षसाः ५४
एवमुक्त्वा ततो रामं सुपर्णः सुमहाबलः
परिष्वज्य सुहृत्स्निग्धमाप्रष्टुमुपचक्रमे ५५
सखे राघव धर्मज्ञ रिपूणामपि वत्सल
अभ्यनुज्ञातुमिच्छामि गमिष्यामि यथागतम् ५६
बालवृद्धावशेषां तु लङ्कां कृत्वा शरोर्मिभिः
रावणं च रिपुं हत्वा सीतां समुपलप्स्यसे ५७
इत्येवमुक्त्वा वचनं सुपर्णः शीघ्रविक्रमः
रामं च विरुजं कृत्वा मध्ये तेषां वनौकसाम् ५८
प्रदक्षिणं ततः कृत्वा परिष्वज्य च वीर्यवान्
जगामाकाशमाविश्य सुपर्णः पवनो यथा ५९
विरुजौ राघवौ दृष्ट्वा ततो वानरयूथपाः
सिंहनादांस्तदा नेदुर्लाङ्गूलं दुधुवुश्च ते ६०
ततो भेरीः समाजघ्नुर्मृदङ्गांश्च व्यनादयन्
दध्मुः शङ्खान्संप्रहृष्टाः क्ष्वेलन्त्यपि यथापुरम् ६१

ग्रास्फोटयास्फोटय विक्रान्ता वानरा नगयोधिनः
द्रुमानुत्पाटय विविधांस्तस्थुः शतसहस्रशः ६२
विसृजन्तो महानादांस्त्रासयन्तो निशाचरान्
लङ्काद्वाराराययुपाजग्मुर्योद्धुकामाः प्लवंगमाः ६३
ततस्तु भीमस्तुमुलो निनादो
बभूव शाखामृगयूथपानाम्
क्षये निदाघस्य यथा घनानां
नादः सुभीमो नदतां निशीथे ६४
इति श्रीरामायणे युद्धकाराडे चत्वारिंशः सर्गः ४०

६-४१
तेषां सुतुमुलं शब्दं वानराणां तरस्विनाम्
नर्दतां राक्षसैः सार्धं तदा शुश्राव रावणः १
स्निग्धगम्भीरनिर्घोषं श्रुत्वा स निनदं भृशम्
सचिवानां ततस्तेषां मध्ये वचनमब्रवीत् २
यथासौ संप्रहृष्टानां वानराणां समुत्थितः
बहूनां सुमहान्नादो मेघानामिव गर्जताम् ३
व्यक्तं सुमहती प्रीतिरेतेषां नात्र संशयः
तथा हि विपुलैर्नादैश्चुक्षुभे वरुणालयः ४
तौ तु बद्धौ शरैस्तीक्ष्णैर्भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
ग्रयं च सुमहान्नादः शङ्कां जनयतीव मे ५
एतत्तु वचनं चोक्त्वा मन्त्रिणो राक्षसेश्वरः
उवाच नैरृतांस्तत्र समीपपरिवर्तिनः ६
ज्ञायतां तूर्णमेतेषां सर्वेषां वनचारिणाम्
शोककाले समुत्पन्ने हर्षकारणमुत्थितम् ७
तथोक्तास्तेन संभ्रान्ताः प्राकारमधिरुह्य ते
ददृशुः पालितां सेनां सुग्रीवेण महात्मना ८
तौ च मुक्तौ सुघोरेण शरबन्धेन राघवौ
समुत्थितौ महाभागौ विषेदुः प्रेक्ष्य राक्षसाः ९
संत्रस्तहृदयाः सर्वे प्राकारादवरुह्य ते

विषरणवदनाः सर्वे राक्षसेन्द्रमुपस्थिताः १०
तदप्रियं दीनमुखा रावणस्य निशाचराः
कृत्स्नं निवेदयामासुर्यथावद्वाक्यकोविदाः ११
यौ ताविन्द्रजिता युद्धे भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
निबद्धौ शरबन्धेन निष्प्रकम्पभुजौ कृतौ १२
विमुक्तौ शरबन्धेन तौ दृश्येते रणाजिरे
पाशानिव गजौ छित्त्वा गजेन्द्रसमविक्रमौ १३
तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां राक्षसेन्द्रो महाबलः
चिन्ताशोकसमाक्रान्तो विषरणवदनोऽब्रवीत् १४
घोरैर्दत्तवरैर्बद्धौ शरैराशीविषोपमैः
अमोघैः सूर्यसंकाशैः प्रमथ्येन्द्रजिता युधि १५
तमस्त्रबन्धमासाद्य यदि मुक्तौ रिपू मम
संशयस्थमिदं सर्वमनुपश्याम्यहं बलम् १६
निष्फलाः खलु संवृत्ताः शरा वासुकितेजसः
आदत्तं यैस्तु संग्रामे रिपूणां मम जीवितम् १७
एवमुक्त्वा तु संक्रुद्धो निश्वसन्नुरगो यथा
अब्रवीद्रक्षसां मध्ये धूम्राक्षं नाम राक्षसम् १८
बलेन महता युक्तो रक्षसां भीमकर्मणाम्
त्वं वधायाभिनिर्याहि रामस्य सह वानरैः १९
एवमुक्तस्तु धूम्राक्षो राक्षसेन्द्रेण धीमता
कृत्वा प्रणामं संहृष्टो निर्जगाम नृपालयात् २०
अभिनिष्क्रम्य तद्द्वारं बलाध्यक्षमुवाच ह
त्वरयस्व बलं तूर्णं किं चिरेण युयुत्सतः २१
धूम्राक्षस्य वचः श्रुत्वा बलाध्यक्षो बलानुगः
बलमुद्योजयामास रावणस्याज्ञया द्रुतम् २२
ते बद्धघरटा बलिनो घोररूपा निशाचराः
विनर्दमानाः संहृष्टा धूम्राक्षं पर्यवारयन् २३
विविधायुधहस्ताश्च शूलमुद्गरपाणयः
गदाभिः पट्टसैर्दरडैरायसैर्मुसलैर्भृशम् २४
परिघैर्भिरिडपालैश्च भल्लैः प्रासैः परश्वधैः

निर्ययू राक्षसा घोरा नर्दन्तो जलदा यथा २५
रथैः कवचिनस्त्वन्ये ध्वजैश्च समलंकृतैः
सुवर्णजालविहितैः खरैश्च विविधाननैः २६
हयैः परमशीघ्रैश्च गजेन्द्रैश्च मदोत्कटैः
निर्ययू राक्षसव्याघ्रा व्याघ्रा इव दुरासदाः २७
वृकसिंहमुखैर्युक्तं खरैः कनकभूषणैः
आरुरोह रथं दिव्यं धूम्राक्षः खरनिस्वनः २८
स निर्यातो महावीर्यो धूम्राक्षो राक्षसैर्वृतः
प्रहसन्पश्चिमद्वारं हनूमान्यत्र यूथपः २९
प्रयान्तं तु महाघोरं राक्षसं भीमदर्शनम्
अन्तरिक्षगताः क्रूराः शकुनाः प्रत्यवारयन् ३०
रथशीर्षे महाभीमो गृध्रश्च निपपात ह
ध्वजाग्रे ग्रथिताश्चैव निपेतुः कुणपाशनाः ३१
रुधिरार्द्रो महाञ्श्वेतः कबन्धः पतितो भुवि
विस्वरं चोत्सृजन्नादं धूम्राक्षस्य समीपतः ३२
ववर्ष रुधिरं देवः संचचाल च मेदिनी
प्रतिलोमं ववौ वायुर्निर्घातसमनिस्वनः
तिमिरौघावृतास्तत्र दिशश्च न चकाशिरे ३३
स तूत्पातांस्ततो दृष्ट्वा राक्षसानां भयावहान्
प्रादुर्भूतान्सुघोरांश्च धूम्राक्षो व्यथितोऽभवत् ३४
ततः सुभीमो बहुभिर्निशाचरै
र्वृतोऽभिनिष्क्रम्य रणोत्सुको बली
ददर्श तां राघवबाहुपालितां
समुद्रकल्पां बहुवानरीं चमूम् ३५
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकचत्वरिंशः सर्गः ४१

६-४२
धूम्राक्षं प्रेक्ष्य निर्यान्तं राक्षसं भीमनिस्वनम्
विनेदुर्वानराः सर्वे प्रहृष्टा युद्धकाङ्क्षिणः १
तेषां तु तुमुलं युद्धं संजज्ञे हरिरक्षसाम्

अन्योन्यं पादपैर्घोरैर्निघ्नतां शूलमुद्गरैः २
राक्षसैर्वानरा घोरा विनिकृत्ताः समन्ततः
वानरै राक्षसाश्चापि द्रुमैर्भूमौ समीकृताः ३
राक्षसाश्चापि संक्रुद्धा वानरान्निशितैः शरैः
विव्यधुर्घोरसंकाशैः कङ्कपत्रैरजिह्मगैः ४
ते गदाभिश्च भीमाभिः पट्टसैः कूटमुद्गरैः
घोरैश्च परिघैश्चित्रैस्त्रिशूलैश्चापि संशितैः ५
विदार्यमाणा रक्षोभिर्वानरास्ते महाबलाः
अमर्षाज्जनितोद्धर्षाश्चक्रुः कर्माण्यभीतवत् ६
शरनिर्भिन्नगात्रास्ते शूलनिर्भिन्नदेहिनः
जगृहुस्ते द्रुमांस्तत्र शिलाश्च हरियूथपाः ७
ते भीमवेगा हरयो नर्दमानास्ततस्ततः
ममन्थू राक्षसान्भीमान्नामानि च बभाषिरे ८
तद्बभूवाद्भुतं घोरं युद्धं वानररक्षसाम्
शिलाभिर्विविधाभिश्च बहुशाखैश्च पादपैः ९
राक्षसा मथिताः केचिद्वानरैर्जितकाशिभिः
ववर्षू रुधिरं केचिन्मुखै रुधिरभोजनाः १०
पार्श्वेषु दारिताः केचित्केचिद्राशीकृता द्रुमैः
शिलाभिश्चूर्णिताः केचित्केचिद्दन्तैर्विदारिताः ११
ध्वजैर्विमथितैर्भग्नैः खरैश्च विनिपातितैः
रथैर्विध्वंसितैश्चापि पतितै रजनीचरैः १२
वानरैर्भीमविक्रान्तैराप्लुत्याप्लुत्य वेगितैः
राक्षसाः करजैस्तीक्ष्णैर्मुखेषु विनिकर्तिताः १३
विवर्णवदना भूयो विप्रकीर्णशिरोरुहाः
मूढाः शोणितगन्धेन निपेतुर्धरणीतले १४
अन्ये तु परमक्रुद्धा राक्षसा भीमविक्रमाः
तलैरेवाभिधावन्ति वज्रस्पर्शसमैर्हरीन् १५
वानरैरापतन्तस्ते वेगिता वेगवत्तरैः
मुष्टिभिश्चरणैर्दन्तैः पादपैश्चावपोथिताः १६
सैन्यं तु विद्रुतं दृष्ट्वा धूम्राक्षो राक्षसर्षभः

क्रोधेन कदनं चक्रे वानराणां युयुत्सताम् १७
प्रासैः प्रमथिताः केचिद्वानराः शोणितस्रवाः
मुद्गरैराहताः केचित्पतिता धरणीतले १८
परिघैर्मथिताः केचिद्भिण्डपालैर्विदारिताः
पट्टसैराहताः केचिद्विह्वलन्तो गतासवः १९
केचिद्विनिहता भूमौ रुधिरार्द्रा वनौकसः
केचिद्विद्राविता नष्टाः संक्रुद्धै राक्षसैर्युधि २०
विभिन्नहृदयाः केचिदेकपार्श्वेन शायिताः
विदारितास्त्रिशूलैश्च केचिदान्त्रैर्विनिस्रुताः २१
तत्सुभीमं महद्युद्धं हरिराक्षससंकुलम्
प्रबभौ शस्त्रबहुलं शिलापादपसंकुलम् २२
धनुर्ज्यातन्त्रिमधुरं हिक्कातालसमन्वितम्
मन्द्रस्तनितसंगीतं युद्धगान्धर्वमाबभौ २३
धूम्राक्षस्तु धनुष्पाणिर्वानरान्रणमूर्धनि
हसन्विद्रावयामास दिशस्ताञ्शरवृष्टिभिः २४
धूम्राक्षेणार्दितं सैन्यं व्यथितं दृश्य मारुतिः
अभ्यवर्तत संक्रुद्धः प्रगृह्य विपुलां शिलाम् २५
क्रोधाद्द्विगुणताम्राक्षः पितृतुल्यपराक्रमः
शिलां तां पातयामास धूम्राक्षस्य रथं प्रति २६
आपतन्तीं शिलां दृष्ट्वा गदामुद्यम्य संभ्रमात्
रथादाप्लुत्य वेगेन वसुधायां व्यतिष्ठत २७
सा प्रमथ्य रथं तस्य निपपात शिला भुवि
सचक्रकूबरं साश्वं सध्वजं सशरासनम् २८
स भङ्क्त्वा तु रथं तस्य हनूमान्मारुतात्मजः
रक्षसां कदनं चक्रे सस्कन्धविटपैर्द्रुमैः २९
विभिन्नशिरसो भूत्वा राक्षसाः शोणितोक्षिताः
द्रुमैः प्रमथिताश्चान्ये निपेतुर्धरणीतले ३०
विद्राव्य राक्षसं सैन्यं हनूमान्मारुतात्मजः
गिरेः शिखरमादाय धूम्राक्षमभिदुद्रुवे ३१
तमापतन्तं धूम्राक्षो गदामुद्यम्य वीर्यवान्

विनर्दमानः सहसा हनूमन्तमभिद्रवत् ३२
ततः क्रुद्धस्तु वेगेन गदां तां बहुकण्टकाम्
पातयामास धूम्राक्षो मस्तके तु हनूमतः ३३
ताडितः स तया तत्र गदया भीमरूपया
स कपिर्मारुतबलस्तं प्रहारमचिन्तयन्
धूम्राक्षस्य शिरोमध्ये गिरिशृङ्गमपातयत् ३४
स विह्वलितसर्वाङ्गो गिरिशृङ्गेण ताडितः
पपात सहसा भूमौ विकीर्ण इव पर्वतः ३५
धूम्राक्षं निहतं दृष्ट्वा हतशेषा निशाचराः
त्रस्ताः प्रविविशुर्लङ्कां वध्यमानाः प्लवंगमैः ३६
स तु पवनसुतो निहत्य शत्रुं
क्षतजवहाः सरितश्च संविकीर्य
रिपुवधजनितश्रमो महात्मा
मुदमगमत्कपिभिश्च पूज्यमानः ३७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्विचत्वारिंशः सर्गः ४२

६-४३
धूम्राक्षं निहतं श्रुत्वा रावणो राक्षसेश्वरः
बलाध्यक्षमुवाचेदं कृताञ्जलिमुपस्थितम् १
शीघ्रं निर्यान्तु दुर्धर्षा राक्षसा भीमविक्रमाः
अकम्पनं पुरस्कृत्य सर्वशस्त्रप्रकोविदम् २
ततो नानाप्रहरणा भीमाक्षा भीमदर्शनाः
निष्पेतू राक्षसा मुख्या बलाध्यक्षप्रचोदिताः३
रथमास्थाय विपुलं तप्तकाञ्चनकुण्डलः
राक्षसैः संवृतो घोरैस्तदा निर्यात्यकम्पनः ४
न हि कम्पयितुं शक्यः सुरैरपि महामृधे
अकम्पनस्ततस्तेषामादित्य इव तेजसा ५
तस्य निधावमानस्य संरब्धस्य युयुत्सया
अकस्माद्दैन्यमागच्छद्धयानां रथवाहिनाम् ६
व्यस्फुरन्नयनं चास्य सव्यं युद्धाभिनन्दिनः

विवर्णो मुखवर्णश्च गद्गदश्चाभवत्स्वरः ७
अभवत्सुदिने चापि दुर्दिनं रूक्षमारुतम्
ऊचुः खगा मृगाः सर्वे वाचः क्रूरा भयावहाः ८
स सिंहोपचितस्कन्धः शार्दूलसमविक्रमः
तानुत्पातानचिन्त्यैव निर्जगाम रणाजिरम् ९
तदा निर्गच्छतस्तस्य रक्षसः सह राक्षसैः
बभूव सुमहान्नादः क्षोभयन्निव सागरम् १०
तेन शब्देन वित्रस्ता वानराणां महाचमूः
द्रुमशैलप्रहरणा योद्धुं समवतिष्ठत ११
तेषां युद्धं महारौद्रं संजज्ञे कपिरक्षसाम्
रामरावणयोरर्थे समभित्यक्तजीविनाम् १२
सर्वे ह्यतिबलाः शूराः सर्वे पर्वतसंनिभाः
हरयो राक्षसाश्चैव परस्परजिघांसवः १३
तेषां विनर्दतां शब्दः संयुगेऽतितरस्विनाम्
शुश्रुवे सुमहान्क्रोधादन्योन्यमभिगर्जताम् १४
रजश्चारुणवर्णाभं सुभीममभवद्भृशम्
उद्धूतं हरिरक्षोभिः संरुरोध दिशो दश १५
अन्योन्यं रजसा तेन कौशेयोद्धूतपाण्डुना
संवृतानि च भूतानि ददृशुर्न रणाजिरे १६
न ध्वजो न पताका वा वर्म वा तुरगोऽपि वा
आयुधं स्यन्दनं वापि ददृशे तेन रेणुना १७
शब्दश्च सुमहांस्तेषां नर्दतामभिधावताम्
श्रूयते तुमुले युद्धे न रूपाणि चकाशिरे १८
हरीनेव सुसंक्रुद्धा हरयो जघ्नुराहवे
राक्षसाश्चापि रक्षांसि निजघ्नुस्तिमिरे तदा १९
परांश्चैव विनिघ्नन्तः स्वांश्च वानरराक्षसाः
रुधिरार्द्रां तदा चक्रुर्महीं पङ्कानुलेपनाम् २०
ततस्तु रुधिरौघेण सिक्तं व्यपगतं रजः
शरीरशवसंकीर्णा बभूव च वसुंधरा २१
द्रुमशक्तिशिलाप्रासैर्गदापरिघतोमरैः

हरयो राक्षसास्तूर्णं जघ्नुरन्योन्यमोजसा २२
बाहुभिः परिघाकारैर्युध्यन्तः पर्वतोपमाः
हरयो भीमकर्माणो राक्षसाञ्जघ्नुराहवे २३
राक्षसाश्चापि संक्रुद्धाः प्रासतोमरपाणयः
कपीन्निजघ्निरे तत्र शस्त्रैः परमदारुणैः २४
हरयस्त्वपि रक्षांसि महाद्रुममहाश्मभिः
विदारयन्त्यभिक्रम्य शस्त्राण्याच्छिद्य वीर्यतः २५
एतस्मिन्नन्तरे वीरा हरयः कुमुदो नलः
मैन्दश्च परमक्रुद्धाश्चक्रुर्वेगमनुत्तमम् २६
ते तु वृक्षैर्महावेगा राक्षसानां चमूमुखे
कदनं सुमहच्चक्रुर्लीलया हरियूथपाः २७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रिचत्वारिंशः सर्गः ४३

६-४४

तद्दृष्ट्वा सुमहत्कर्म कृतं वानरसत्तमैः
क्रोधमाहारयामास युधि तीव्रमकम्पनः १
क्रोधमूर्छितरूपस्तु धुन्वन्परमकार्मुकम्
दृष्ट्वा तु कर्म शत्रूणां सारथिं वाक्यमब्रवीत् २
तत्रैव तावत्त्वरितं रथं प्रापय सारथे
एतेऽत्र बहवो घ्नन्ति सुबहून्राक्षसान्रणे ३
एतेऽत्र बलवन्तो हि भीमकायाश्च वानराः
द्रुमशैलप्रहरणास्तिष्ठन्ति प्रमुखे मम ४
एतान्निहन्तुमिच्छामि समरश्लाघिनो ह्यहम्
एतैः प्रमथितं सर्वं दृश्यते राक्षसं बलम् ५
ततः प्रजविताश्वेन रथेन रथिनां वरः
हरीनभ्यहनत्क्रोधाच्छरजालैरकम्पनः ६
न स्थातुं वानराः शेकुः किं पुनर्योद्धुमाहवे
अकम्पनशरैर्भग्नाः सर्व एव प्रदुद्रुवुः ७
तान्मृत्युवशमापन्नानकम्पनवशं गतान्
समीक्ष्य हनुमाञ्ज्ञातीनुपतस्थे महाबलः ८

तं महाप्लवगं दृष्ट्वा सर्वे प्लवगयूथपाः
समेत्य समरे वीराः सहिताः पर्यवारयन् ९
व्यवस्थितं हनूमन्तं ते दृष्ट्वा हरियूथपाः
बभूवुर्बलवन्तो हि बलवन्तमुपाश्रिताः १०
अकम्पनस्तु शैलाभं हनूमन्तमवस्थितम्
महेन्द्र इव धाराभिः शरैरभिववर्ष ह ११
अचिन्तयित्वा बाणौघाञ्शरीरे पतिताञ्शितान्
अकम्पनवधार्थाय मनो दध्रे महाबलः १२
स प्रहस्य महातेजा हनूमान्मारुतात्मजः
अभिदुद्राव तद्रक्षः कम्पयन्निव मेदिनीम् १३
तस्याभिनर्दमानस्य दीप्यमानस्य तेजसा
बभूव रूपं दुर्धर्षं दीप्तस्येव विभावसोः १४
आत्मानं त्वप्रहरणं ज्ञात्वा क्रोधसमन्वितः
शैलमुत्पाटयामास वेगेन हरिपुंगवः १५
तं गृहीत्वा महाशैलं पाणिनैकेन मारुतिः
विनद्य सुमहानादं भ्रामयामास वीर्यवान् १६
ततस्तमभिदुद्राव राक्षसेन्द्रमकम्पनम्
यथा हि नमुचिं संख्ये वज्रेणेव पुरंदरः १७
अकम्पनस्तु तद्दृष्ट्वा गिरिशृङ्गं समुद्यतम्
दूरादेव महाबाणैरर्धचन्द्रैर्व्यदारयत् १८
तत्पर्वताग्रमाकाशे रक्षोबाणविदारितम्
विकीर्णं पतितं दृष्ट्वा हनूमान्क्रोधमूर्छितः १९
सोऽश्वकर्णं समासाद्य रोषदर्पान्वितो हरिः
तूर्णमुत्पाटयामास महागिरिमिवोच्छ्रितम् २०
तं गृहीत्वा महास्कन्धं सोऽश्वकर्णं महाद्युतिः
प्रहस्य परया प्रीत्या भ्रामयामास संयुगे २१
प्रधावन्नुरुवेगेन प्रभञ्जंस्तरसा द्रुमान्
हनूमान्परमक्रुद्धश्चरणैर्दारयत्क्षितिम् २२
गजांश्च सगजारोहान्सरथान्रथिनस्तथा
जघान हनुमान्धीमान्राक्षसांश्च पदातिकान् २३

तमन्तकमिव क्रुद्धं समरे प्राणहारिणम्
हनूमन्तमभिप्रेक्ष्य राक्षसा विप्रदुद्रुवुः २४
तमापतन्तं संक्रुद्धं राक्षसानां भयावहम्
ददर्शाकम्पनो वीरश्चुक्रोध च ननाद च २५
सचतुर्दशभिर्बाणैः शितैर्देहविदारणैः
निर्बिभेद हनूमन्तं महावीर्यमकम्पनः २६
स तथा प्रतिविद्धस्तु बह्वीभिः शरवृष्टिभिः
हनूमान्ददृशे वीरः प्ररुढ इव सानुमान् २७
ततोऽन्य वृक्षमुत्पाट्य कृत्वा वेगमनुत्तमम्
शिरस्यभिजघानाशु राक्षसेन्द्रमकम्पनम् २८
स वृक्षेण हतस्तेन सक्रोधेन महात्मना
राक्षसो वानरेन्द्रेण पपात च ममार च २९
तं दृष्ट्वा निहतं भूमौ राक्षसेन्द्रमकम्पनम्
व्यथिता राक्षसाः सर्वे क्षितिकम्प इव द्रुमाः ३०
त्यक्तप्रहरणाः सर्वे राक्षसास्ते पराजिताः
लङ्कामभिययुस्त्रस्ता वानरैस्तैरभिद्रुताः ३१
ते मुक्तकेशाः संभ्रान्ता भग्नमानाः पराजिताः
स्रवच्छ्रमजलैरङ्गैः श्वसन्तो विप्रदुद्रुवुः ३२
अन्योन्यं प्रममन्थुस्ते विविशुर्नगरं भयात्
पृष्ठतस्ते सुसंमूढाः प्रेक्षमाणा मुहुर्मुहुः ३३
तेषु लङ्कां प्रविष्टेषु राक्षसेषु महाबलाः
समेत्य हरयः सर्वे हनूमन्तमपूजयन् ३४
सोऽपि प्रहृष्टस्तान्सर्वान्हरीन्संप्रत्यपूजयत्
हनूमान्सत्त्वसम्पन्नो यथार्हमनुकूलतः ३५
विनेदुश्च यथाप्राणं हरयो जितकाशिनः श
चकर्षुश्च पुनस्तत्र सप्राणानेव राक्षसान् ३६
स वीरशोभामभजन्महाकपिः
समेत्य रक्षांसि निहत्य मारुतिः
महासुरं भीमममित्रनाशनं
यथैव विष्णुर्बलिनं चमूमुखे ३७

अपूजयन्देवगणास्तदा कपिं
स्वयं च रामोऽतिबलश्च लक्ष्मणः
तथैव सुग्रीवमुखाः प्लवंगमा
विभीषणश्चैव महाबलस्तदा ३८
इति श्रीरामायणे युद्धकाराडे चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ४४

६-४५

अकम्पनवधं श्रुत्वा क्रुद्धो वै राक्षसेश्वरः
किंचिद्दीनमुखश्चापि सचिवांस्तानुदैक्षत १
स तु ध्यात्वा मुहूर्तं तु मन्त्रिभिः संविचार्य च
पुरीं परिययौ लङ्कां सर्वान्गुल्मानवेक्षितुम् २
तां राक्षसगणैर्गुप्तां गुल्मैर्बहुभिरावृताम्
ददर्श नगरीं लङ्कां पताकाध्वजमालिनीम् ३
रुद्धां तु नगरीं दृष्ट्वा रावणो राक्षसेश्वरः
उवाचामर्षितः काले प्रहस्तं युद्धकोविदम् ४
पुरस्योपनिविष्टस्य सहसा पीडितस्य च
नान्यं युद्धात्प्रपश्यामि मोक्षं युद्धविशारद ५
अहं वा कुम्भकर्णो वा त्वं वा सेनापतिर्मम
इन्द्रजिद्वा निकुम्भो वा वहेयुर्भारमीदृशम् ६
स त्वं बलमितः शीघ्रमादाय परिगृह्य च
विजयायाभिनिर्याहि यत्र सर्वे वनौकसः ७
निर्याणादेव ते नूनं चपला हरिवाहिनी
नर्दतां राक्षसेन्द्राणां श्रुत्वा नादं द्रविष्यति ८
चपला ह्यविनीताश्च चलचिताश्च वानराः
न सहिष्यन्ति ते नादं सिंहनादमिव द्विपाः ९
विद्रुते च बले तस्मिन्रामः सौमित्रिणा सह
अवशस्ते निरालम्बः प्रहस्त वशमेष्यति १०
आपत्संशयिता श्रेयो नात्र निःसंशयीकृता
प्रतिलोमानुलोमं वा यद्वा नो मन्यसे हितम् ११
रावणेनैवमुक्तस्तु प्रहस्तो वाहिनीपतिः

राक्षसेन्द्रमुवाचेदमसुरेन्द्रमिवोशना १२
राजन्मन्त्रितपूर्वं नः कुशलैः सह मन्त्रिभिः
विवादश्चापि नो वृत्तः समवेक्ष्य परस्परम् १३
प्रदानेन तु सीतायाः श्रेयो व्यवसितं मया
अप्रदाने पुनर्युद्धं दृष्टमेतत्तथ्व नः १४
सोऽह दानैश्च मानैश्च सततं पूजितस्त्वया
सान्त्वैश्च विविधैः काले किं न कुर्यां प्रियं तव १५
न हि मे जीवितं रक्ष्यं पुत्रदारधनानि वा
त्वं पश्य मां जुहूषन्तं त्वदर्थे जीवितं युधि १६
एवमुक्त्वा तु भर्तारं रावणं वाहिनीपतिः
उवाचेदं बलाध्यक्षान्प्रहस्तः पुरतः स्थितान्
समानयत मे शीघ्रं राक्षसानां महद्बलम् १७
मद्बाणाशनिवेगेन हतानां तु रणाजिरे
अद्य तृप्यन्तु मांसेन पक्षिणः काननौकसाम् १८
इत्युक्तास्ते प्रहस्तेन बलाध्यक्षाः कृतत्वराः
बलमुद्योजयामासुस्तस्मिन्राक्षसमन्दिरे १९
सावभूव मुहूर्तेन तिग्मनानाविधायुधैः
लङ्का राक्षसवीरैस्तैर्गजैरिव समाकुला २०
हुताशनं तर्पयतां ब्राह्मणांश्च नमस्यताम्
आज्यगन्धप्रतिवहः सुरभिर्मारुतो ववौ २१
स्रजश्च विविधाकारा जगृहुस्त्वभिमन्त्रिताः
संग्रामसज्जाः संहृष्टा धारयन्राक्षसास्तदा २२
सधनुष्काः कवचिनो वेगादाप्लुत्य राक्षसाः
रावणं प्रेक्ष्य राजानं प्रहस्तं पर्यवारयन् २३
अथामन्त्र्य च राजानं भेरीमाहत्य भैरवाम्
आरुरोह रथं दिव्यं प्रहस्तः सज्जकल्पितम् २४
हयैर्महाजवैर्युक्तं सम्यक्सूतसुसंयुतम्
महाजलदनिर्घोषं साक्षाच्चन्द्रार्कभास्वरम् २५
उरगध्वजदुर्धर्षं सुवरूथं स्वपस्करम्
सुवर्णजालसंयुक्तं प्रहसन्तमिव श्रिया २६

ततस्तं रथमास्थाय रावणार्पितशासनः
लङ्काया निर्ययौ तूर्णं बलेन महता वृतः २७
ततो दुंदुभिनिर्घोषः पर्जन्यनिनदोपमः
शुश्रुवे शङ्खशब्दश्च प्रयाते वाहिनीपतौ २८
निनदन्तः स्वरान्घोरान्राक्षसा जग्मुरग्रतः
भीमरुपामहाकायाः प्रहस्तस्य पुरःसराः २९
व्यूढेनैव सुघोरेण पूर्वद्वारात्स निर्ययौ
गजयूथनिकाशेन बलेन महता वृतः ३०
सागरप्रतिमौघेन वृतस्तेन बलेन सः
प्रहस्तो निर्ययौ तूर्णं क्रुद्धः कालान्तकोपमः ३१
तस्य निर्याणघोषेण राक्षसानां च नर्दताम्
लङ्कायां सर्वभूतानि विनेदुर्विकृतैः स्वरैः ३२
व्यभ्रमाकाशमाविश्य मांसशोणितभोजनाः
मण्डलान्यपसव्यानाः खगाश्चक्रू रथं प्रति ३३
वमन्त्यः पावकज्वालाः शिवा घोरा ववाशिरे ३४
अन्तरिक्षात्पपातोल्का वायुश्च परुषो ववौ
अन्योन्यमभिसंरब्धा ग्रहाश्च न चकाशिरे ३५
ववर्षू रुधिरं चास्य सिषिचुश्च पुरःसरान्
केतुमूर्धनि गृध्रोऽस्य विलीनो दक्षिणामुखः ३६
सारथेर्बहुशश्चास्य संग्राममवगाहतः
प्रतोदो न्यपतद्धस्तात्सूतस्य हयसादिनः ३७
निर्याणश्रीश्च यास्यासीद्भास्वरा च सुदुर्लभा
सा ननाश मुहूर्तेन समे च स्खलिता हयाः ३८
प्रहस्तं त्वभिनिर्यान्तं प्रख्यातबलपौरुषम्
युधि नानाप्रहरणा कपिसेनाभ्यवर्तत ३९
अथ घोषः सुतुमुलो हरीणां समजायत
वृक्षानारुजतां चैव गुर्वीश्चागृह्णतां शिलाः ४०
उभे प्रमुदिते सैन्ये रक्षोगणवनौकसाम्
वेगितानां समर्थानामन्योन्यवधकाङ्क्षिणाम्
परस्परं चाह्वयतां निनादः श्रूयते महान् ४१

ततः प्रहस्तः कपिराजवाहिनी
मभि प्रतस्थे विजयाय दुर्मतिः
विवृद्धवेगां च विवेश तां चमूं
यथा मुमूर्षुः शलभो विभावसुम्४२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चचत्वारिंशः सर्गः ४५

६-४६
ततः प्रहस्तं निर्यान्तं भीमं भीमपराक्रमम्
गर्जन्तं सुमहाकायं राक्षसैरभिसंवृतम् १
ददर्श महती सेना वानराणां बलीयसाम्
अतिसंजातरोषाणां प्रहस्तमभिगर्जताम् २
खड्गशक्त्यष्टिबाणाश्च शूलानि मुसलानि च
गदाश्च परिघाः प्रासा विविधाश्च परश्वधाः ३
धनूंषि च विचित्राणि राक्षसानां जयैषिणाम्
प्रगृहीतान्यशोभन्त वानरानभिधावताम् ४
जगृहुः पादापांश्चापि पुष्पितान्वानरर्षभाः
शिलाश्च विपुला दीर्घा योद्धुकामाः प्लवंगमाः ५
तेषामन्योन्यमासाद्य संग्रामः सुमहानभूत्
बहूनामश्मवृष्टिं च शरवृष्टिं च वर्षताम् ६
बहवो राक्षसा युद्धे बहून्वानरयूथपान्
वानरा राक्षसांश्चापि निजघ्नुर्बहवो बहून् ७
शूलैः प्रमथिताः केचित्केचित्तु परमायुधैः
परिघैराहताः केचित्केचिच्छिन्नाः परश्वधैः ८
निरुच्छ्वासाः पुनः केचित्पतिता धरणीतले
विभिन्नहृदयाः केचिदिषुसंतानसंदिताः ९
केचिद्द्विधाकृताः खड्गैः स्फुरन्तः पतिता भुवि
वानरा राक्षसैः शूलैः पार्श्वतश्च विदारिताः १०
वानरैश्चापि संक्रुद्धै राक्षसौघाः समन्ततः
पादपैर्गिरिशृङ्गैश्च संपिष्टा वसुधातले ११
वज्रस्पर्शतलैर्हस्तैर्मुष्टिभिश्च हता भृशम्

वेमुः शोणितमास्येभ्यो विशीर्णदशनेक्षणाः १२
आर्तस्वरं च स्वनतां सिंहनादं च नर्दताम्
बभूव तुमुलः शब्दो हरीणां रक्षसां युधि १३
वानरा राक्षसाः क्रुद्धा वीरमार्गमनुव्रताः
विवृत्तनयनाः क्रूराश्चक्रुः कर्माण्यभीतवत् १४
नरान्तकः कुम्भहनुर्महानादः समुन्नतः
एते प्रहस्तसचिवाः सर्वे जघ्नुर्वनौकसः १५
तेषामापततां शीघ्रं निघ्नतां चापि वानरान्
द्विविदो गिरिशृङ्गेण जघानैकं नरान्तकम् १६
दुर्मुखः पुनरुत्पाट्य कपिः स विपुलद्रुमम्
राक्षसं क्षिप्रहस्तस्तु समुन्नतमपोथयत् १७
जाम्बवांस्तु सुसंक्रुद्धः प्रगृह्य महतीं शिलाम्
पातयामास तेजस्वी महानादस्य वक्षसि १८
अथ कुम्भहनुस्तत्र तारेणासाद्य वीर्यवान्
वृक्षेणाभिहतो मूर्ध्नि प्राणांस्तत्याज राक्षसः १९
अमृष्यमाणस्तत्कर्म प्रहस्तो रथमास्थितः
चकार कदनं घोरं धनुष्पाणिर्वनौकसाम् २०
आवर्त इव संजज्ञे उभयोः सेनयोस्तदा
क्षुभितस्याप्रमेयस्य सागरस्येव निस्वनः २१
महता हि शरौघेण प्रहस्तो युद्धकोविदः
अर्दयामास संक्रुद्धो वानरान्परमाहवे २२
वानराणां शरीरैस्तु राक्षसानां च मेदिनी
बभूव निचिता घोरा पतितैरिव पर्वतैः २३
सा मही रुधिरौघेण प्रच्छन्ना संप्रकाशते
संछन्ना माधवे मासि पलाशैरिव पुष्पितैः २४
हतवीरौघवप्रां तु भग्नायुधमहाद्रुमाम्
शोणितौघमहातोयां यमसागरगामिनीम् २५
यकृत्प्लीहमहापङ्कां विनिकीर्णान्त्रशैवलाम्
भिन्नकायशिरोमीनामङ्गावयवशाड्वलाम् २६
गृध्रहंसगणाकीर्णां कङ्कसारससेविताम्

मेदः फेनसमाकीर्णामार्तस्तनितनिस्वनाम् २७
तां कापुरुषदुस्तारां युद्धभूमिमयीं नदीम्
नदीमिव घनापाये हंससारससेविताम् २८
राक्षसाः कपिमुख्याश्च तेरुस्तां दुस्तरां नदीम्
यथा पद्मरजोध्वस्तां नलिनीं गजयूथपाः २९
ततः सृजन्तं बाणौघान्प्रहस्तं स्यन्दने स्थितम्
ददर्श तरसा नीलो विनिघ्नन्तं प्लवंगमान् ३०
स तं परमदुर्धर्षमापतन्तं महाकपिः
प्रहस्तं ताडयामास वृक्षमुत्पाट्य वीर्यवान् ३१
स तेनाभिहतः क्रुद्धो नदन्राक्षसपुंगवः
ववर्ष शरवर्षाणि प्लवगानां चमूपतौ ३२
अपारयन्वारयितुं प्रत्यगृह्णान्निमीलितः
यथैव गोवृषो वर्षं शारदं शीघ्रमागतम् ३३
एवमेव प्रहस्तस्य शरवर्षं दुरासदम्
निमीलिताक्षः सहसा नीलः सेहे सुदारुणम् ३४
रोषितः शरवर्षेण सालेन महता महान्
प्रजघान हयान्नीलः प्रहस्तस्य मनोजवान् ३५
विधनुस्तु कृतस्तेन प्रहस्तो वाहिनीपतिः
प्रगृह्य मुसलं घोरं स्यन्दनादवपुप्लुवे ३६
तावुभौ वाहिनीमुख्यौ जातरोषौ तरस्विनौ
स्थितौ क्षतजदिग्धाङ्गौ प्रभिन्नाविव कुञ्जरौ ३७
उल्लिखन्तौ सुतीक्ष्णाभिर्दंष्ट्राभिरितरेतरम्
सिंहशार्दूलसदृशौ सिंहशार्दूलचेष्टितौ ३८
विक्रान्तविजयौ वीरौ समरेष्वनिवर्तिनौ
काङ्क्षमाणौ यशः प्राप्तुं वृत्रवासवयोः समौ ३९
आजघान तदा नीलं ललाटे मुसलेन सः
प्रहस्तः परमायस्तस्तस्य सुस्राव शोणितम् ४०
ततः शोणितदिग्धाङ्गः प्रगृह्य सुमहातरुम्
प्रहस्तस्योरसि क्रुद्धो विससर्ज महाकपिः ४१
तमचिन्त्य प्रहारं स प्रगृह्य मुसलं महत्

अभिदुद्राव बलिनं बली नीलं प्लवंगमम् ४२
तमुग्रवेगं संरब्धमापतन्तं महाकपिः
ततः संप्रेक्ष्य जग्राह महावेगो महाशिलाम् ४३
तस्य युद्धाभिकामस्य मृधे मुसलयोधिनः
प्रहस्तस्य शिलां नीलो मूर्ध्नि तूर्णमपातयत् ४४
सा तेन कपिमुख्येन विमुक्ता महती शिला
बिभेद बहुधा घोरा प्रहस्तस्य शिरस्तदा ४५
स गतासुर्गतश्रीको गतसत्त्वो गतेन्द्रियः
पपात सहसा भूमौ छिन्नमूल इव द्रुमः ४६
विभिन्नशिरसस्तस्य बहु सुस्राव शोणितम्
शरीरादपि सुस्राव गिरेः प्रस्रवणं यथा ४७
हते प्रहस्ते नीलेन तदकम्प्यं महद्बलम्
रक्षसामप्रहृष्टानां लङ्कामभिजगाम ह ४८
न शेकुः समवस्थातुं निहते वाहिनीपतौ
सेतुबन्धं समासाद्य विशीर्णं सलिलं यथा ४९
हते तस्मिंश्चमूमुख्ये राक्षसास्ते निरुद्यमाः
रक्षः पतिगृहं गत्वा ध्यानमूकत्वमागतः ५०
ततस्तु नीलो विजयी महाबलः
प्रशस्यमानः स्वकृतेन कर्मणा
समेत्य रामेण सलक्ष्मणेन
प्रहृष्टरूपस्तु बभूव यूथपः ५१
इति श्रीरामयणे युद्धकाण्डे षट्चत्वारिंशः सर्गः ४६

६-४७

तस्मिन्हते राक्षसैन्यपाले
प्लवंगमानामृषभेण युद्धे
भीमायुधं सागरतुल्यवेगं
प्रदुद्रुवे राक्षसराजसैन्यम् १
गत्वा तु रक्षोधिपतेः शशंसुः
सेनापतिं पावकसूनुशस्तम्

तच्चापि तेषां वचनं निशम्य
रक्षोधिपः क्रोधवशं जगाम २
संख्ये प्रहस्तं निहतं निशम्य
शोकार्दितः क्रोधपरीतचेताः
उवाच तान्नैरृतयोधमुख्या
निन्द्रो यथा चामरयोधमुख्यान् ३
नावज्ञा रिपवे कार्या यैरिन्द्रबलसूदनः
सूदितः सैन्यपालो मे सानुयात्रः सकुञ्जरः ४
सोऽह रिपुविनाशाय विजयायाविचारयन्
स्वयमेव गमिष्यामि रणशीर्षं तदद्भुतम् ५
अद्य तद्वानरानीकं रामं च सहलक्ष्मणम्
निर्दहिष्यामि बाणौघैर्वनं दीप्तैरिवाग्निभिः ६
स एवमुक्त्वा ज्वलनप्रकाशं
रथं तुरंगोत्तमराजियुक्तम्
प्रकाशमानं वपुषा ज्वलन्तं
समारुरोहामरराजशत्रुः ७
स शङ्खभेरीपटहप्रणादै-
रास्फोटितक्ष्वेडितसिंहनादैः
पुण्यैःस्तवैश्चाप्यभिपूज्यमान-
स्तदा ययौ राक्षसराजमुख्यः ८
स शैलजीमूतनिकाशरूपै-
र्मांसाशनैः पावकदीप्तनेत्रैः
बभौ वृतो राक्षसराजमुख्यै
र्भूतैर्वृतो रुद्र इवामरेशः ९
ततो नगर्याः सहसा महौजा
निष्क्रम्य तद्वानरसैन्यमुग्रम्
महार्णवाभ्रस्तनितं ददर्श
समुद्यतं पादपशैलहस्तम् १०
तद्राक्षसानीकमतिप्रचण्ड-
मालोक्य रामो भुजगेन्द्रबाहुः

विभीषणं शस्त्रभृतां वरिष्ठ-
मुवाच सेनानुगतः पृथुश्रीः ११
नानापताकाध्वजशस्त्रजुष्टं
प्रासासिशूलायुधिचक्रजुष्टम्
सैन्यं नगेन्द्रोपमनागजुष्टं
कस्येदमक्षोभ्यमभीरुजुष्टम् १२
ततस्तु रामस्य निशम्य वाक्यं
विभीषणः शक्रसमानवीर्यः
शशंस रामस्य बलप्रवेकं
महात्मनां राक्षसपुंगवानाम् १३
योऽसौ गजस्कन्धगतो महात्मा
नवोदितार्कोपमताम्रवक्त्रः
प्रकम्पयन्नागशिरोऽभ्युपैति
ह्यकम्पनं त्वेनमवेहि राजन् १४
योऽसौ रथस्थो मृगराजकेतु-
र्धून्वन्धनुः शक्रधनुःप्रकाशम्
करीव भात्युग्रविवृत्तदंष्ट्रः
स इन्द्रजिन्नाम वरप्रधानः १५
यश्चैष विन्ध्यास्तमहेन्द्रकल्पो
धन्वी रथस्थोऽतिरथोऽतिवीर्यः
विस्फारयंश्चापमतुल्यमानं
नाम्नातिकायोऽतिविवृद्धकायः १६
योऽसौ नवार्कोदितताम्रचक्षु
रारुह्य घण्टानिनदप्रणादम्
गजं खरं गर्जति वै महात्मा
महोदरो नाम स एष वीरः १७
योऽसौ हयं काञ्चनचित्रभाण्ड
मारुह्य संध्याभ्रगिरिप्रकाशम्
प्रासं समुद्यम्य मरीचिनद्धं
पिशाच एषोऽशनितुल्यवेगः १८

यश्चैष शूलं निशितं प्रगृह्य
विद्युत्प्रभं किंकरवज्रवेगम्
वृषेन्द्रमास्थाय गिरिप्रकाश-
मायाति सोऽसौ त्रिशिरा यशस्वी १९
असौ च जीमूतनिकाशरूपः
कुम्भः पृथुव्यूढसुजातवक्षाः
समाहितः पन्नगराजकेतु-
र्विस्फारयन्भाति धनुर्विधून्वन् २०
यश्चैष जाम्बूनदवज्रजुष्टं
दीप्तं सधूमं परिघं प्रगृह्य
आयाति रक्षोबलकेतुभूतः
सोऽसौ निकुम्भोऽद्भुतघोरकर्मा २१
यश्चैष चापासिशरौघजुष्टं
पताकिनं पावकदीप्तरूपम्
रथं समास्थाय विभात्युदग्रो
नरान्तकोऽसौ नगशृङ्गयोधी २२
यश्चैष नानाविधघोररूपै-
र्व्याघ्रोष्ट्रनागेन्द्रमृगेन्द्रवक्त्रैः
भूतैर्वृतो भाति विवृत्तनेत्रैः
सोऽसौ सुराणामपि दर्पहन्ता २३
यत्रैतदिन्दुप्रतिमं विभाति
च्छत्रं सितं सूक्ष्मशलाकमग्र्यम्
अत्रैष रक्षोधिपतिर्महात्मा
भूतैर्वृतो रुद्र इवावभाति २४
असौ किरीटी चलकुण्डलास्यो
नागेन्द्रविन्ध्योपमभीमकायः
महेन्द्रवैवस्वतदर्पहन्ता
रक्षोधिपः सूर्य इवावभाति २५
प्रत्युवाच ततो रामो विभीषणमरिंदमम्
अहो दीप्तो महातेजा रावणो राक्षसेश्वरः २६

आदित्य इव दुष्प्रेक्ष्यो रश्मिभिर्भाति रावणः
सुव्यक्तं लक्षये ह्यस्य रूपं तेजः समावृतम् २७
देवदानववीराणां वपुर्नैवंविधं भवेत
यादृशं राक्षसेन्द्रस्य वपुरेतत्प्रकाशते २८
सर्वे पर्वतसंकाशाः सर्वे पर्वतयोधिनः
सर्वे दीप्तायुधधरा योधाश्चास्य महौजसः २९
भाति राक्षसराजोऽसौ प्रदीप्तैर्भीमविक्रमैः
भूतैः परिवृतस्तीक्ष्णैर्देहवद्भिरिवान्तकः ३०
एवमुक्त्वा ततो रामो धनुरादाय वीर्यवान्
लक्ष्मणानुचरस्तस्थौ समुद्धृत्य शरोत्तमम् ३१
ततः स रक्षोधिपतिर्महात्मा
रक्षांसि तान्याह महाबलानि
द्वारेषु चर्यागृहगोपुरेष
सुनिर्वृतास्तिष्ठत निर्विशङ्काः ३२
विसर्जयित्वा सहसा ततस्ता-
न्गतेषु रक्षःसु यथानियोगम्
व्यदारयद्वानरसागरौघं
महाझषः पूर्णमिवार्णवौघम् ३३
तपापतन्तं सहसा समीक्ष्य
दीप्तेषुचापं युधि राक्षसेन्द्रम्
महत्समुत्पाटय महीधराग्रं
दुद्राव रक्षोधिपतिं हरीशः ३४
तच्छैलशृङ्गं बहुवृक्षसानुं
प्रगृह्य चिक्षेप निशाचराय
तमापतन्तं सहसा समीक्ष्य
बिभेद बाणैस्तपनीयपुङ्खैः ३५
तस्मिन्प्रवृद्धोत्तमसानुवृक्षे
शृङ्गे विकीर्णे पतिते पृथिव्याम्
महाहिकल्पं शरमन्तकाभं
समाददे राक्षसलोकनाथः ३६

स तं गृहीत्वानिलतुल्यवेगं
सविस्फुलिङ्गज्वलनप्रकाशम्
बाणं महेन्द्राशनितुल्यवेगं
चिक्षेप सुग्रीववधाय रुष्टः ३७
स सायको रावणबाहुमुक्तः
शक्राशनिप्रख्यवपुः शिताग्रः
सुग्रीवमासाद्यबिभेद वेगा-
द्गुहेरिताक्रौञ्चमिवोग्रशक्तिः ३८
स सायकार्तो विपरीतचेताः
कूजन्पृथिव्यां निपपात वीरः
तं प्रेक्ष्य भूमौ पतितं विसंज्ञं
नेदुः प्रहृष्टा युधि यातुधानाः ३९
ततो गवाक्षो गवयः सुदंष्ट्र-
स्तथर्षभो ज्योतिमुखो नलश्च
शैलान्समुद्यम्य विवृद्धकायाः
प्रदुद्रुवुस्तं प्रति राक्षसेन्द्रम् ४०
तेषां प्रहारान्स चकार मोघा-
न्रक्षोधिपो बाणगणैः शिताग्रैः
तान्वानरेन्द्रानपि बाणजालै-
र्बिभेद जाम्बूनदचित्रपुङ्खैः ४१
ते वानरेन्द्रास्त्रिदशारिबाणै-
र्भिन्ना निपेतुर्भुवि भीमरूपाः
ततस्तु तद्वानरसैन्यमुग्रं
प्रच्छादयामास स बाणजालैः ४२
ते वध्यमानाः पतिताग्र्यवीरा
नानद्यमाना भयशल्यविद्धाः
शाखामृगा रावणसायकार्ता
जग्मुः शरण्यं शरणं स्म रामम् ४३
ततो महात्मा स धनुर्धनुष्मा-
नादाय रामः सहसा जगाम

तं लक्ष्मणः प्राञ्जलिरभ्युपेत्य
उवाच वाक्यं परमार्थयुक्तम् ४४
काममार्यः सुपर्याप्तो वधायास्य दुरात्मनः
विधमिष्याम्यहं नीचमनुजानीहि मां विभो ४५
तमब्रवीन्महातेजा रामः सत्यपराक्रमः
गच्छ यत्नपरश्चापि भव लक्ष्मण संयुगे ४६
रावणो हि महावीर्यो रणेऽद्भुतपराक्रमः
त्रैलोक्येनापि संक्रुद्धो दुष्प्रसह्यो न संशयः ४७
तस्य च्छिद्राणि मार्गस्व स्वच्छिद्राणि च गोपय
चक्षुषा धनुषा यत्नाद्रक्षात्मानं समाहितः ४८
राघवस्य वचः श्रुत्वा संपरिष्वज्य पूज्य च
अभिवाद्य ततो रामं ययौ सौमित्रिराहवम् ४९
स रावणं वारणहस्तबाहु-
र्ददर्श दीप्तोद्यतभीमचापम्
प्रच्छादयन्तं शरवृष्टिजालै-
स्तान्वानरान्भिन्नविकीर्णदेहान् ५०
तमालोक्य महातेजा हनूमान्मारुतात्मजः
निवार्य शरजालानि प्रदुद्राव स रावणम् ५१
रथं तस्य समासाद्य भुजमुद्यम्य दक्षिणम्
त्रासयन्रावणं धीमान्हनूमान्वाक्यमब्रवीत् ५२
देवदानवगन्धर्वा यक्षाश्च सह राक्षसैः
अवध्यत्वात्त्वया भग्ना वानरेभ्यस्तु ते भयम् ५३
एष मे दक्षिणो बाहुः पञ्चशाखः समुद्यतः
विधमिष्यति ते देहाद्भूतात्मानं चिरोषितम् ५४
श्रुत्वा हनूमतो वाक्यं रावणो भीमविक्रमः
संरक्तनयनः क्रोधादिदं वचनमब्रवीत् ५५
क्षिप्रं प्रहर निःशङ्कं स्थिरां कीर्तिमवाप्नुहि
ततस्त्वां ज्ञातविक्रान्तं नाशयिष्यामि वानर ५६
रावणस्य वचः श्रुत्वा वायुसूनुर्वचोऽब्रवीत्
प्रहृतं हि मया पूर्वमक्षं स्मर सुतं तव ५७

एवमुक्तो महातेजा रावणो राक्षसेश्वरः
आजघानानिलसुतं तलेनोरसि वीर्यवान् ५८
स तलाभिहतस्तेन चचाल च मुहुर्मुहुः
आजघानाभिसंक्रुद्धस्तलेनैवामरद्विषम् ५९
ततस्तलेनाभिहतो वानरेण महात्मना
दशग्रीवः समाधूतो यथा भूमिचलेऽचलः ६०
संग्रामे तं तथा दृष्ट्वा रावणं तलताडितम्
ऋषयो वानराः सिद्धा नेदुर्देवाः सहासुराः ६१
अथाश्वस्य महातेजा रावणो वाक्यमब्रवीत्
साधु वानर वीर्येण श्लाघनीयोऽसि मे रिपुः ६२
रावणेनैवमुक्तस्तु मारुतिर्वाक्यमब्रवीत्
धिगस्तु मम वीर्यं तु यत्त्वं जीवसि रावण ६३
सकृत्तु प्रहरेदानीं दुर्बुद्धे किं विकत्थसे
ततस्त्वां मामको मुष्टिर्नयिष्यति यमक्षयम्
ततो मारुतिवाक्येन क्रोधस्तस्य तदाज्वलत् ६४
संरक्तनयनो यत्नान्मुष्टिमुद्यम्य दक्षिणम्
पातयामास वेगेन वानरोरसि वीर्यवान्
हनूमान्वक्षसि व्यूढे संचचाल हतः पुनः ६५
विह्वलं तं तदा दृष्ट्वा हनूमन्तं महाबलम्
रथेनातिरथः शीघ्रं नीलं प्रति समभ्यगात् ६६
पन्नगप्रतिमैर्भीमैः परमर्मातिभेदिभिः
शरैरादीपयामास नीलं हरिचमूपतिम् ६७
स शरौघसमायस्तो नीलः कपिचमूपतिः
करेणैकेन शैलाग्रं रक्षोधिपतयेऽसृजत् ६८
हनूमानपि तेजस्वी समाश्वस्तो महामनाः
विप्रेक्षमाणो युद्धेप्सुः सरोषमिदमब्रवीत् ६९
नीलेन सह संयुक्तं रावणं राक्षसेश्वरम्
अन्येन युध्यमानस्य न युक्तमभिधावनम् ७०
रावणोऽपि महातेजास्तच्छृङ्गं सप्तभिः शरैः
आजघान सुतीक्ष्णाग्रैस्तद्विकीर्णं पपात ह ७१

तद्विकीर्णं गिरेः शृङ्गं दृष्ट्वा हरिचमूपतिः
कालाग्निरिव जज्वाल क्रोधेन परवीरहा ७२
सोऽश्वकर्णान्धवान्सालांश्चूतांश्चापि सुपुष्पितान्
अन्यांश्च विधिन्वृक्षान्नीलश्चिक्षेप संयुगे ७३
स तान्वृक्षान्समासाद्य प्रतिचिच्छेद रावणः
अभ्यवर्षत्सुघोरेण शरवर्षेण पावकिम् ७४
अभिवृष्टः शरौघेण मेघेनेव महाचलः
ह्रस्वं कृत्वा तदा रूपं ध्वजाग्रे निपपात ह ७५
पावकात्मजमालोक्य ध्वजाग्रे समवस्थितम्
जज्वाल रावणः क्रोधात्ततो नीलो ननाद ह ७६
ध्वजाग्रे धनुषश्चाग्रे किरीटाग्रे च तं हरिम्
लक्ष्मणोऽथ हनूमांश्च दृष्ट्वा रामश्च विस्मिताः ७७
रावणोऽपि महातेजाः कपिलाघवविस्मितः
अस्त्रमाहारयामास दीप्तमाग्नेयमद्भुतम् ७८
ततस्ते चुक्रुशुर्हृष्टा लब्धलक्ष्याः प्लवंगमाः
नीललाघवसंभ्रान्तं दृष्ट्वा रावणमाहवे ७९
वानराणां च नादेन संरब्धो रावणस्तदा
संभ्रमाविष्टहृदयो न किंचित्प्रत्यपद्यत ८०
आग्नेयेनाथ संयुक्तं गृहीत्वा रावणः शरम्
ध्वजशीर्षस्थितं नीलमुदैक्षत निशाचरः ८१
ततोऽब्रवीन्महातेजा रावणो राक्षसेश्वरः
कपे लाघवयुक्तोऽसि मायया परयानया ८२
जीवितं खलु रक्षस्व यदि शक्नोषि वानर
तानि तान्यात्मरूपाणि सृजसे त्वमनेकशः ८३
तथापि त्वां मया मुक्तः सायकोऽस्त्रप्रयोजितः
जीवितं परिरक्षन्तं जीविताद्भ्रंशयिष्यति ८४
एवमुक्त्वा महाबाहू रावणो राक्षसेश्वरः
संधाय बाणमस्त्रेण चमूपतिमताडयत् ८५
सोऽस्त्रयुक्तेन बाणेन नीलो वक्षसि ताडितः
निर्दह्यमानः सहसा निपपात महीतले ८६

पितृमाहत्म्यसंयोगादात्मनश्चापि तेजसा
जानुभ्यामपतद्भूमौ न च प्राणैर्व्ययुज्यत ८७
विसंज्ञं वानरं दृष्ट्वा दशग्रीवो रणोत्सुकः
रथेनाम्बुदनादेन सौमित्रिमभिदुद्रुवे ८८
तमाह सौमित्रिरदीनसत्त्वो
विस्फारयन्तं धनुरप्रमेयम्
अन्वेहि मामेव निशाचरेन्द्र
न वानरांस्त्वं प्रति योद्धुमर्हसि ८९
स तस्य वाक्यं परिपूर्णघोषं
ज्याशब्दमुग्रं च निशम्य राजा
आसाद्य सौमित्रिमवस्थितं तं
कोपान्वितं वाक्यमुवाच रक्षः ९०
दृष्ट्यासि मे राघव दृष्टिमार्गं
प्राप्तोऽन्तगामी विपरीतबुद्धिः
अस्मिन्क्षणे यास्यसि मृत्युदेशं
संसाद्यमानो मम बाणजालैः ९१
तमाह सौमित्रिरविस्मयानो
गर्जन्तमुद्वृत्तसिताग्रदंष्ट्रम्
राजन्न गर्जन्ति महाप्रभावा
विकत्थसे पापकृतां वरिष्ठ ९२
जानामि वीर्यं तव राक्षसेन्द्र
बलं प्रतापं च पराक्रमं च
अवस्थितोऽहं शरचापपाणि-
रागच्छ किं मोघविकत्थनेन ९३
स एवमुक्तः कुपितः ससर्ज
रक्षोधिपः सप्त शरान्सुपुङ्खान्
तांल्लक्ष्मणः काञ्चनचित्रपुङ्खै-
श्चिच्छेद बाणैर्निशिताग्रधारैः ९४
तान्प्रेक्षमाणः सहसा निकृत्ता-
न्निकृत्तभोगानिव पन्नगेन्द्रान्

लङ्केश्वरः क्रोधवशं जगाम
ससर्ज चान्यान्निशितान्पृषत्कान् ९५
स बाणवर्षं तु ववर्ष तीव्रं
रामानुजः कार्मुकसंप्रयुक्तम्
क्षुरार्धचन्द्रोत्तमकर्णिभल्लैः
शरांश्च चिच्छेद न चुक्षुभे च ९६
स लक्ष्मणश्चाशु शराञ्शिताग्रा-
न्महेन्द्रवज्राशनितुल्यवेगान्
संधाय चापे ज्वलनप्रकाशा-
न्ससर्ज रक्षोधिपतेर्वधाय ९७
स तान्प्रचिच्छेद हि राक्षसेन्द्र
श्छित्त्वा च ताँल्लक्ष्मणमाजघान
शरेण कालाग्निसमप्रभेण
स्वयंभुदत्तेन ललाटदेशे ९८
स लक्ष्मणो रावणसायकार्त-
श्चचाल चापं शिथिलं प्रगृह्य
पुनश्च संज्ञां प्रतिलभ्य कृच्छ्रा-
च्चिच्छेद चापं त्रिदशेन्द्रशत्रोः ९९
निकृत्तचापं त्रिभिराजघान
बाणैस्तदा दाशरथिः शिताग्रैः
स सायकार्तो विचचाल राजा
कृच्छ्राच्च संज्ञां पुनराससाद १००
स कृत्तचापः शरताडितश्च
स्वेदार्द्रगात्रो रुधिरावसिक्तः
जग्राह शक्तिं समुदग्रशक्तिः
स्वयंभुदत्तां युधि देवशत्रुः १०१
स तां विधूमानलसंनिकाशां
वित्रासनीं वानरवाहिनीनाम्
चिक्षेप शक्तिं तरसा ज्वलन्तीं
सौमित्रये राक्षसराष्ट्रनाथः १०२

तामापतन्तीं भरतानुजोऽस्त्रै-
र्जघान बाणैश्च हुताग्निकल्पैः
तथापि सा तस्य विवेश शक्ति-
र्भुजान्तरं दाशरथेर्विशालम् १०३
शक्त्या ब्राह्म्या तु सौमित्रिस्ताडितस्तु स्तनान्तरे
विष्णोरचिन्त्यं स्वं भागमात्मानं प्रत्यनुस्मरत् १०४
ततो दानवदर्पघ्नं सौमित्रिं देवकण्टकः
तं पीडयित्वा बाहुभ्यामप्रभुर्लङ्घनेऽभवत् १०५
हिमवान्मन्दरो मेरुस्त्रैलोक्यं वा सहामरैः
शक्य भुजाभ्यामुद्धर्तुं न संख्ये भरतानुजः १०६
अथैनं वैष्णवं भागं मानुषं देहमास्थितम्
विसंज्ञं लक्ष्मणं दृष्ट्वा रावणो विस्मितोऽभवत् १०७
अथ वायुसुतः क्रुद्धो रावणं समभिद्रवत्
आजघानोरसि क्रुद्धो वज्रकल्पेन मुष्टिना १०८
तेन मुष्टिप्रहारेण रावणो राक्षसेश्वरः
जानुभ्यामपतद्भूमौ चचाल च पपात च १०९
विसंज्ञं रावणं दृष्ट्वा समरे भीमविक्रमम्
ऋषयो वानराश्चैव नेदुर्देवाः सवासवाः ११०
हनूमानपि तेजस्वी लक्ष्मणं रावणार्दितम्
अनयद्राघवाभ्याशं बाहुभ्यां परिगृह्य तम् १११
वायुसूनोः सुहृत्त्वेन भक्त्या परमया च सः
शत्रूणामप्रकम्प्योऽपि लघुत्वमगमत्कपेः ११२
तं समुत्सृज्य सा शक्तिः सौमित्रिं युधि दुर्जयम्
रावणस्य रथे तस्मिन्स्थानं पुनरुपागमत् ११३
रावणोऽपि महातेजाः प्राप्य संज्ञां महाहवे
आददे निशितान्बाणाञ्जग्राह च महद्धनुः ११४
आश्वस्तश्च विशल्यश्च लक्ष्मणः शत्रुसूदनः
विष्णोर्भागममीमांस्यमात्मानं प्रत्यनुस्मरन् ११५
निपातितमहावीरां वानराणां महाचमूम्
राघवस्तु रणे दृष्ट्वा रावणं समभिद्रवत् ११६

अथैनमुपसंगम्य हनूमान्वाक्यमब्रवीत्
मम पृष्ठं समारुह्य राक्षसं शास्तुमर्हसि ११७
तच्छ्रुत्वा राघवो वाक्यं वायुपुत्रेण भाषितम्
आरोहत्सहसा शूरो हनूमन्तं महाकपिम्
रथस्थं रावणं संख्ये ददर्श मनुजाधिपः ११८
तमालोक्य महातेजाःप्रदुद्राव स राघवः
वैरोचनमिव क्रुद्धो विष्णुरभ्युद्यतायुधः ११९
ज्याशब्दमकरोत्तीव्रं वज्रनिष्पेषनिस्वनम्
गिरा गम्भीरया रामो राक्षसेन्द्रमुवाच ह १२०
तिष्ठ तिष्ठ मम त्वं हि कृत्वा विप्रियमीदृशम्
क्व नु राक्षसशार्दूल गतो मोक्षमवाप्स्यसि १२१
यदीन्द्रवैवस्वतभास्करान्वा
स्वयंभुवैश्वानरशंकरान्वा
गमिष्यसि त्वं दश वा दिशो वा
तथापि मे नाद्य गतो विमोक्ष्यसे १२२
यश्चैष शक्त्याभिहतस्त्वयाद्य
इच्छन्विषादं सहसाभ्युपेतः
स एष रक्षोगणराज मृत्युः
स पुत्रदारस्य तवाद्य युद्धे १२३
राघवस्य वचः श्रुत्वा राक्षसेन्द्रो महाकपिम्
आजघान शरैस्तीक्ष्णैः कालानलशिखोपमैः १२४
राक्षसेनाहवे तस्य ताडितस्यापि सायकैः
स्वभावतेजोयुक्तस्य भूयस्तेजो व्यवर्धत १२५
ततो रामो महातेजा रावणेन कृतव्रणम्
दृष्ट्वा प्लवगशार्दूलं क्रोधस्य वशमेयिवान् १२६
तस्याभिसंक्रम्य रथं सचक्रं
साश्वध्वजच्छत्रमहापताकम्
ससारथिं साशनिशूलखड्गं
रामः प्रचिच्छेद शरैः सुपुङ्खैः १२७
अथेन्द्रशत्रुं तरसा जघान

बाणेन वज्राशनिसंनिभेन
भुजान्तरे व्यूढसुजातरूपे
वज्रेण मेरुं भगवानिवेन्द्रः १२८
यो वज्रपाताशनिसंनिपाता-
न्न चुक्षुभे नापि चचाल राजा
स रामबाणाभिहतो भृशार्त-
श्चचाल चापं च मुमोच वीरः १२९
तं विह्वलन्तं प्रसमीक्ष्य रामः
समाददे दीप्तमथार्धचन्द्रम्
तेनार्कवर्णं सहसा किरीटं
चिच्छेद रक्षोधिपतेर्महात्मा १३०
तं निर्विषाशीविषसंनिकाशं
शान्तार्चिषं सूर्यमिवाप्रकाशम्
गतश्रियं कृत्तकिरीटकूट-
मुवाच रामो युधि राक्षसेन्द्रम् १३१
कृतं त्वया कर्म महत्सुभीमं
हतप्रवीरश्च कृतस्त्वयाहम्
तस्मात्परिश्रान्त इति व्यवस्य
न त्वां शरैर्मृत्युवशं नयामि १३२
स एवमुक्तो हतदर्पहर्षो
निकृत्तचापः स हताश्वसूतः
शरार्दितः कृत्तमहाकिरीटो
विवेश लङ्कां सहसा स्म राजा १३३
तस्मिन्प्रविष्टे रजनीचरेन्द्रे
महाबले दानवदेवशत्रौ
हरीन्विशल्यान्सह लक्ष्मणेन
चकार रामः परमाहवाग्रे १३४
तस्मिन्प्रभग्ने त्रिदशेन्द्रशत्रौ
सुरासुरा भूतगणा दिशश्च
ससागराः सर्षिमहोरगाश्च

तथैव भूम्यम्बुचराश्च हृष्टाः १३५
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तचत्वारिंशः सर्गः ४७

६-४८
स प्रविश्य पुरीं लङ्कां रामबाणभयार्दितः
भग्नदर्पस्तदा राजा बभूव व्यथितेन्द्रियः १
मातंग इव सिंहेन गरुडेनेव पन्नगः
अभिभूतोऽभवद्राजा राघवेण महात्मना २
ब्रह्मदण्डप्रकाशानां विद्युत्सदृशवर्चसाम्
स्मरन्राघवबाणानां विव्यथे राक्षसेश्वरः ३
स काञ्चनमयं दिव्यमाश्रित्य परमासनम्
विप्रेक्षमाणो रक्षांसि रावणो वाक्यमब्रवीत् ४
सर्वं तत्खलु मे मोघं यत्तप्तं परमं तपः
यत्समानो महेन्द्रेण मानुषेणास्मि निर्जितः ५
इदं तद्ब्रह्मणो घोरं वाक्यं मामभ्युपस्थितम्
मानुषेभ्यो विजानीहि भयं त्वमिति तत्तथा ६
देवदानवगन्धर्वैर्यक्षराक्षसपन्नगैः
अवध्यत्वं मया प्राप्तं मानुषेभ्यो न याचितम् ७
एतदेवाभ्युपागम्य यत्नं कर्तुमिहार्हथ
राक्षसाश्चापि तिष्ठन्तु चर्यागोपुरमूर्धसु ८
स चाप्रतिमगम्भीरो देवदानवदर्पहा
ब्रह्मशापाभिभूतस्तु कुम्भकर्णो विबोध्यताम् ९
स पराजितमात्मानं प्रहस्तं च निषूदितम्
ज्ञात्वा रक्षोबलं भीममादिदेश महाबलः १०
द्वारेषु यत्नः क्रियतां प्राकाराश्चाधिरुह्यताम्
निद्रावशसमाविष्टः कुम्भकर्णो विबोध्यताम् ११
नव षट् सप्त चाष्टौ च मासान्स्वपिति राक्षसः
तं तु बोधयत क्षिप्रं कुम्भकर्णं महाबलम् १२
स हि संख्ये महाबाहुः ककु दं सर्वरक्षसाम्
वानरान्राजपुत्रौ च क्षिप्रमेव वधिष्यति १३

कुम्भकर्णः सदा शेते मूढो ग्राम्यसुखे रतः
रामेणाभिनिरस्तस्य संग्रामेऽस्मिन्सुदारुणे
भविष्यति न मे शोकः कुम्भकर्णे विबोधिते १४
किं करिष्याम्यहं तेन शक्रतुल्यबलेन हि
ईदृशे व्यसने प्राप्ते यो न साह्याय कल्पते १५
ते तु तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्य राक्षसाः
जग्मुः परमसंभ्रान्ताः कुम्भकर्णनिवेशनम् १६
ते रावणसमादिष्टा मांसशोणितभोजनाः
गन्धमाल्यांस्तथा भक्ष्यानादाय सहसा ययुः १७
तां प्रविश्य महाद्वारां सर्वतो योजनायताम्
कुम्भकर्णगुहां रम्यां सर्वगन्धप्रवाहिनीम् १८
कुम्भकर्णस्य निश्वासादवधूता महाबलाः
प्रतिष्ठमानाः कृच्छ्रेण यत्नात्प्रविविशुर्गुहाम् १९
तां प्रविश्य गुहां रम्यां शुभां काञ्चनकुट्टिमाम्
ददृशुर्नैर्ऋतव्याघ्रं शयानं भीमदर्शनम् २०
ते तु तं विकृतं सुप्तं विकीर्णमिव पर्वतम्
कुम्भकर्णं महानिद्रं सहिताः प्रत्यबोधयन् २१
ऊर्ध्वरोमाञ्चिततनुं श्वसन्तमिव पन्नगम्
त्रासयन्तं महाश्वासैः शयानं भीमदर्शनम् २२
भीमनासापुटं तं तु पातालविपुलाननम्
ददृशुर्नैर्ऋतव्याघ्रं कुम्भकर्णं महाबलम् २३
ततश्चक्रुर्महात्मानः कुम्भकर्णाग्रतस्तदा
मांसानां मेरुसंकाशं राशिं परमतर्पणम् २४
मृगाणां महिषाणां च वराहाणां च संचयान्
चक्रुर्नैर्ऋतशार्दूला राशिमन्नस्य चाद्भुतम् २५
ततः शोणितकुम्भांश्च मद्यानि विविधानि च
पुरस्तात्कुम्भकर्णस्य चक्रुस्त्रिदशशत्रवः २६
लिलिपुश्च परार्ध्येन चन्दनेन परंतपम्
दिव्यैराच्छादयामासुर्माल्यैर्गन्धैः सुगन्धिभिः २७
धूपं सुगन्धं ससृजुस्तुष्टुवुश्च परंतपम्

जलदा इव चोन्नेदुर्यातुधानाः सहस्रशः २८
शङ्खानापूरयामासुः शशाङ्कसदृशप्रभान्
तुमुलं युगपच्चापि विनेदुश्चाप्यमर्षिताः २९
नेदुरास्फोटयामासुश्चिक्षिपुस्ते निशाचराः
कुम्भकर्णविबोधार्थं चक्रुस्ते विपुलं स्वनम् ३०
सशङ्खभेरीपटहप्रणाद
मास्फोटितक्ष्वेडितसिंहनादम्
दिशो द्रवन्तस्त्रिदिवं किरन्तः
श्रुत्वा विहंगाः सहसा निपेतुः ३१
यदा भृशं तैर्निनदैर्महात्मा
न कुम्भकर्णो बुबुधे प्रसुप्तः
ततो मुसुण्डीमुसलानि सर्वे
रक्षोगणास्ते जगृहुर्गदाश्च ३२
तं शैलशृङ्गैर्मुसलैर्गदाभि-
र्वृक्षैस्तलैर्मुद्गरमुष्टिभिश्च
सुखप्रसुप्तं भुवि कुम्भकर्णं
रक्षांस्युदग्राणि तदा निजघ्नुः ३३
तस्य निश्वासवातेन कुम्भकर्णस्य रक्षसः
राक्षसा बलवन्तोऽपि स्थातुं नाशक्नुवन्पुरः ३४
ततोऽस्य पुरतो गाढं राक्षसा भीमविक्रमाः
मृदङ्गपणवान्भेरीः शङ्खकुम्भगणांस्तथा
दशराक्षससाहस्रं युगपत्पर्यवादयन् ३५
नीलाञ्जनचयाकारं ते तु तं प्रत्यबोधयन्
अभिघ्नन्तो नदन्तश्च नैव संविविदे तु सः ३६
यदा चैनं न शेकुस्ते प्रतिबोधयितुं तदा
ततो गुरुतरं यत्नं दारुणं समुपाक्रमन् ३७
अश्वानुष्ट्रान्खरान्नागाञ्जघ्नुर्दण्डकशाङ्कुशैः
भेरीशङ्खमृदङ्गांश्च सर्वप्राणैरवादयन् ३८
निजघ्नुश्चास्य गात्राणि महाकाष्ठकटंकरैः
मुद्गरैर्मुसलैश्चैव सर्वप्राणसमुद्यतैः ३९

तेन शब्देन महता लङ्का समभिपूरिता
सपर्वतवना सर्वा सोऽपि नैव प्रबुध्यते ४०
ततः सहस्रं भेरीणां युगपत्समहन्यत
मृष्टकाञ्चनकोणानामसक्तानां समन्ततः ४१
एवमप्यतिनिद्रस्तु यदा नैव प्रबुध्यत
शापस्य वशमापन्नस्ततः क्रुद्धा निशाचराः ४२
महाक्रोधसमाविष्टाः सर्वे भीमपराक्रमाः
तद्रक्षो बोधयिष्यन्तश्चक्रुरन्ये पराक्रमम् ४३
अन्ये भेरीः समाजघ्नुरन्ये चक्रुर्महास्वनम्
केशानन्ये प्रलुलुपुः कर्णावन्ये दशन्ति च
न कुम्भकर्णः पस्पन्दे महानिद्रावशं गतः ४४
अन्ये च बलिनस्तस्य कूटमुद्गरपाणयः
मूर्ध्नि वक्षसि गात्रेषु पातयन्कूटमुद्गरान् ४५
रज्जुबन्धनबद्धाभिः शतघ्नीभिश्च सर्वतः
वध्यमानो महाकायो न प्राबुध्यत राक्षसः ४६
वारणानां सहस्रं तु शरीरेऽस्य प्रधावितम्
कुम्भकर्णस्ततो बुद्धः स्पर्शं परमबुध्यत ४७
स पात्यमानैर्गिरिशृङ्गवृक्षै-
रचिन्तयंस्तान्विपुलान्प्रहारान्
निद्राक्षयात्क्षुद्भयपीडितश्च
विजृम्भमाणः सहसोत्पपात ४८
स नागभोगाचलशृङ्गकल्पौ
विक्षिप्य बाहू गिरिशृङ्गसारौ
विवृत्य वक्त्रं वडवामुखाभं
निशाचरोऽसौ विकृतं जजृम्भे ४९
तस्य जाजृम्भमाणस्य वक्त्रं पातालसंनिभम्
ददृशे मेरुशृङ्गाग्रे दिवाकर इवोदितः ५०
विजृम्भमाणोऽतिबलः प्रतिबुद्धो निशाचरः
निश्वासश्चास्य संजज्ञे पर्वतादिव मारुतः ५१
रूपमुत्तिष्ठतस्तस्य कुम्भकर्णस्य तद्बभौ

तपान्ते सबलाकस्य मेघस्येव विवर्षतः ५२
तस्य दीप्ताग्निसदृशे विद्युत्सदृशवर्चसी
ददृशाते महानेत्रे दीप्ताविव महाग्रहौ ५३
आदद्बुभुक्षितो मांसं शोणितं तृषितोऽपिबत्
मेदःकुम्भं च मद्यं च पपौ शक्ररिपुस्तदा ५४
ततस्तृप्त इति ज्ञात्वा समुत्पेतुर्निशाचराः
शिरोभिश्च प्रणम्यैनं सर्वतः पर्यवारयन् ५५
स सर्वान्सान्त्वयामास नैरृतान्नैरृतर्षभः
बोधनाद्विस्मितश्चापि राक्षसानिदमब्रवीत् ५६
किमर्थमहमाहत्य भवद्भिः प्रतिबोधितः
कच्चित्सुकुशलं राज्ञो भयं वा नेह किंचन ५७
अथ वा ध्रुवमन्येभ्यो भयं परमुपस्थितम्
यदर्थमेव त्वरितैर्भवद्भिः प्रतिबोधितः ५८
अद्य राक्षसराजस्य भयमुत्पाटयाम्यहम्
पातयिष्ये महेन्द्रं वा शातयिष्ये तथानलम् ५९
न ह्यल्पकारणे सुप्तं बोधयिष्यति मां भृशम्
तदाख्यातार्थतत्त्वेन मत्प्रबोधनकारणम् ६०
एवं ब्रुवाणं संरब्धं कुम्भकर्णमरिंदमम्
यूपाक्षः सचिवो राज्ञः कृताञ्जलिरुवाच ह ६१
न नो देवकृतं किंचिद्भयमस्ति कदाचन
न दैत्यदानवेभ्यो वा भयमस्ति हि तादृशम्
यादृशं मानुषं राजन्भयमस्मानुपस्थितम् ६२
वानरैः पर्वताकारैर्लङ्केयं परिवारिता
सीताहरणसंतप्ताद्रामान्नस्तुमुलं भयम् ६३
एकेन वानरेणेयं पूर्वं दग्धा महापुरी
कुमारो निहतश्चाक्षः सानुयात्रः सकुञ्जरः ६४
स्वयं रक्षोधिपश्चापि पौलस्त्यो देवकण्टकः
मृतेति संयुगे मुक्ता रामेणादित्यतेजसा ६५
यन्न देवैः कृतो राजा नापि दैत्यैर्न दानवैः
कृतः स इह रामेण विमुक्तः प्राणसंशयात् ६६

स यूपाक्षवचः श्रुत्वा भ्रातुर्युधि पराजयम्
कुम्भकर्णो विवृत्ताक्षो यूपाक्षमिदमब्रवीत् ६७
सर्वमद्यैव यूपाक्ष हरिसैन्यं सलक्ष्मणम्
राघवं च रणे हत्वा पश्चाद्द्रक्ष्यामि रावणम् ६८
राक्षसांस्तर्पयिष्यामि हरीणां मांसशोणितैः
रामलक्ष्मणयोश्चापि स्वयं पास्यामि शोणितम् ६९
तत्तस्य वाक्यं ब्रुवतो निशम्य
सगर्वितं रोषविवृद्धदोषम्
महोदरो नैरृतयोधमुख्यः
कृताञ्जलिर्वाक्यमिदं बभाषे ७०
रावणस्य वचः श्रुत्वा गुणदोषौ विमृश्य च
पश्चादपि महाबाहो शत्रून्युधि विजेष्यसि ७१
महोदरवचः श्रुत्वा राक्षसैः परिवारितः
कुम्भकर्णो महातेजाः संप्रतस्थे महाबलः ७२
तं समुत्थाप्य भीमाक्षं भीमरूपपराक्रमम्
राक्षसास्त्वरिता जग्मुर्दशग्रीवनिवेशनम् ७३
ततो गत्वा दशग्रीवमासीनं परमासने
ऊचुर्बद्धाञ्जलिपुटाः सर्व एव निशाचराः ७४
प्रबुद्धः कुम्भकर्णोऽसौ भ्राता ते राक्षसर्षभ
कथं तत्रैव निर्यातु द्रक्ष्यसे तमिहागतम् ७५
रावणस्त्वब्रवीद्धृष्टो राक्षसांस्तानुपस्थितान्
द्रष्टुमेनमिहेच्छामि यथान्यायं च पूजितम् ७६
तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे पुनरागम्य राक्षसाः
कुम्भकर्णमिदं वाक्यमूचू रावणचोदिताः ७७
द्रष्टुं त्वां काङ्क्षते राजा सर्वराक्षसपुंगवः
गमने क्रियतां बुद्धिर्भ्रातरं संप्रहर्षय ७८
कुम्भकर्णस्तु दुधर्षो भ्रातुराज्ञाय शासनम्
तथेत्युक्त्वा महावीर्यः शयनादुत्पपात ह ७९
प्रक्षाल्य वदनं हृष्टः स्नातः परमभूषितः
पिपासुस्त्वरयामास पानं बलसमीरणम् ८०

ततस्ते त्वरितास्तस्य राक्षसा रावणाज्ञया
मद्यं भक्ष्यांश्च विविधान्क्षिप्रमेवोपहारयन् ८१
पीत्वा घटसहस्रं स गमनायोपचक्रमे ८२
ईषत्समुत्कटो मत्तस्तेजोबलसमन्वितः
कुम्भकर्णो बभौ हृष्टः कालान्तकयमोपमः ८३
भ्रातुः स भवनं गच्छन्रक्षोबलसमन्वितः
कुम्भकर्णः पदन्यासैरकम्पयत मेदिनीम् ८४
स राजमार्गं वपुषा प्रकाश
न्सहस्ररश्मिर्धरणीमिवांशुभिः
जगाम तत्राञ्जलिमालया वृतः
शतक्रतुर्गेहमिव स्वयंभुवः ८५
केचिच्छरण्यं शरणं स्म रामं
व्रजन्ति केचिद्व्यथिताः पतन्ति
केचिद्दिशः स्म व्यथिताः प्रयान्ति
केचिद्भयार्ता भुवि शेरते स्म ८६
तमद्रिशृङ्गप्रतिमं किरीटिनं
स्पृशन्तमादित्यमिवात्मतेजसा
वनौकसः प्रेक्ष्य विवृद्धमद्भुतं
भयार्दिता दुद्रुविरे ततस्ततः ८७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टचत्वारिंशः सर्गः ४८

६-४९

ततो रामो महातेजा धनुरादाय वीर्यवान्
किरीटिनं महाकायं कुम्भकर्णं ददर्श ह १
तं दृष्ट्वा राक्षसश्रेष्ठं पर्वताकारदर्शनम्
क्रममाणमिवाकाशं पुरा नारायणं प्रभुम् २
सतोयाम्बुदसंकाशं काञ्चनाङ्गदभूषणम्
दृष्ट्वा पुनः प्रदुद्राव वानराणां महाचमूः ३
विद्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा वर्धमानं च राक्षसम्
सविस्मयमिदं रामो विभीषणमुवाच ह ४

कोऽसौ पर्वतसंकाशः किरीटी हरिलोचनः
लङ्कायां दृश्यते वीरः सविद्युदिव तोयदः ५
पृथिव्याः केतुभूतोऽसौ महानेकोऽत्र दृश्यते
यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे विद्रवन्ति ततस्ततः ६
आचक्ष्व मे महान्कोऽसौ रक्षो वा यदि वासुरः
न मयैवंविधं भूतं दृष्टपूर्वं कदाचन ७
स पृष्टो राजपुत्रेण रामेणाक्लिष्टकारिणा
विभीषणो महाप्रज्ञः काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ८
येन वैवस्वतो युद्धे वासवश्च पराजितः
सैष विश्रवसः पुत्रः कुम्भकर्णः प्रतापवान् ९
एतेन देवा युधि दानवाश्च
यक्षा भुजंगाः पिशिताशनाश्च
गन्धर्वविद्याधरकिंनराश्च
सहस्रशो राघव संप्रभग्नाः १०
शूलपाणिं विरूपाक्षं कुम्भकर्णं महाबलम्
हन्तुं न शेकुस्त्रिदशाः कालोऽयमिति मोहिताः ११
प्रकृत्या ह्येष तेजस्वी कुम्भकर्णो महाबलः
अन्येषां राक्षसेन्द्राणां वरदानकृतं बलम् १२
एतेन जातमात्रेण क्षुधार्तेन महात्मना
भक्षितानि सहस्राणि सत्त्वानां सुबहून्यपि १३
तेषु संभक्ष्यमाणेषु प्रजा भयनिपीडिताः
यान्ति स्म शरणं शक्रं तमप्यर्थं न्यवेदयन् १४
स कुम्भकर्णं कुपितो महेन्द्रो
जघान वज्रेण शितेन वज्री
स शक्रवज्राभिहतो महात्मा
चचाल कोपाच्च भृशं ननाद १५
तस्य नानद्यमानस्य कुम्भकर्णस्य धीमतः
श्रुत्वा निनादं वित्रस्ता भूयो भूमिर्वितत्रसे १६
ततः कोपान्महेन्द्रस्य कुम्भकर्णो महाबलः
विकृष्यैरावताद्दन्तं जघानोरसि वासवम् १७

कुम्भकर्णप्रहारार्तो विचचाल स वासवः
ततो विषेदुः सहसा देवब्रह्मर्षिदानवाः १८
प्रजाभिः सह शक्रश्च ययौ स्थानं स्वयंभुवः
कुम्भकर्णस्य दौरात्म्यं शशंसुस्ते प्रजापतेः
प्रजानां भक्षणं चापि देवानां चापि धर्षणम् १९
एवं प्रजा यदि त्वेष भक्षयिष्यति नित्यशः
अचिरेणैव कालेन शून्यो लोको भविष्यति २०
वासवस्य वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः
रक्षांस्यावाहयामास कुम्भकर्णं ददर्श ह २१
कुम्भकर्णं समीक्ष्यैव वितत्रास प्रजापतिः
दृष्ट्वा निश्वस्य चैवेदं स्वयंभूरिदमब्रवीत् २२
ध्रुवं लोकविनाशाय पौलस्त्येनासि निर्मितः
तस्मात्त्वमद्यप्रभृति मृतकल्पः शयिष्यसि
ब्रह्मशापाभिभूतोऽथ निपपाताग्रतः प्रभोः २३
ततः परमसंभ्रान्तो रावणो वाक्यमब्रवीत्
विवृद्धः काञ्चनो वृक्षः फलकाले निकृत्यते २४
न नप्तारं स्वकं न्याय्यं शप्तुमेवं प्रजापते
न मिथ्यावचनश्च त्वं स्वप्स्यत्येष न संशयः
कालस्तु क्रियतामस्य शयने जागरे तथा २५
रावणस्य वचः श्रुत्वा स्वयंभूरिदमब्रवीत्
शयिता ह्येष षण्मासानेकाहं जागरिष्यति २६
एकेनाह्ना त्वसौ वीरश्चरन्भूमिं बुभुक्षितः
व्यात्तास्यो भक्षयेल्लोकान्संक्रुद्ध इव पावकः २७
सोऽसौ व्यसनमापन्नः कुम्भकर्णमबोधयत्
त्वत्पराक्रमभीतश्च राजा संप्रति रावणः २८
स एष निर्गतो वीरः शिबिराद्भीमविक्रमः
वानरान्भृशसंक्रुद्धो भक्षयन्परिधावति २९
कुम्भकर्णं समीक्ष्यैव हरयो विप्रदुद्रुवुः
कथमेनं रणे क्रुद्धं वारयिष्यन्ति वानराः ३०
उच्यन्तां वानराः सर्वे यन्त्रमेतत्समुच्छ्रितम्

इति विज्ञाय हरयो भविष्यन्तीह निर्भयाः ३१
विभीषणवचः श्रुत्वा हेतुमत्सुमुखोद्गतम्
उवाच राघवो वाक्यं नीलं सेनापतिं तदा ३२
गच्छ सैन्यानि सर्वाणि व्यूह्य तिष्ठस्व पावके
द्वाराण्यादाय लङ्कायाश्चर्याश्चाप्यथ संक्रमान् ३३
शैलशृङ्गाणि वृक्षांश्च शिलाश्चाप्युपसंहरन्
तिष्ठन्तु वानराः सर्वे सायुधाः शैलपाणयः ३४
राघवेण समादिष्टो नीलो हरिचमूपतिः
शशास वानरानीकं यथावत्कपिकुञ्जरः ३५
ततो गवाक्षः शरभो हनुमानङ्गदो नलः
शैलशृङ्गणि शैलाभा गृहीत्वा द्वारमभ्ययुः ३६
ततो हरीणां तदनीकमुग्रं
रराज शैलोद्यतवृक्षहस्तम्
गिरेः समीपानुगतं यथैव
महन्महाम्भोधरजालमुग्रम् ३७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनपञ्चाशः सर्गः ४९

६-५०

स तु राक्षसशार्दूलो निद्रामदसमाकुलः
राजमार्गं श्रिया जुष्टं ययौ विपुलविक्रमः १
राक्षसानां सहस्रैश्च वृतः परमदुर्जयः
गृहेभ्यः पुष्पवर्षेण कीर्यमाणस्तदा ययौ २
स हेमजालविततं भानुभास्वरदर्शनम्
ददर्श विपुलं रम्यं राक्षसेन्द्रनिवेशनम् ३
स तत्तदा सूर्य इवाभ्रजालं
प्रविश्य रक्षोधिपतेर्निवेशनम्
ददर्श दूरेऽग्रजमासनस्थं
स्वयंभुवं शक्र इवासनस्थम् ४
सोऽभिगम्य गृहं भ्रातुः कक्ष्यामभिविगाह्य च
ददर्शोद्विग्नमासीनं विमाने पुष्पके गुरुम् ५

अथ दृष्ट्वा दशग्रीवः कुम्भकर्णमुपस्थितम्
तूर्णमुत्थाय संहृष्टः संनिकर्षमुपानयत् ६
अथासीनस्य पर्यङ्के कुम्भकर्णो महाबलः
भ्रातुर्ववन्दे चरणौ किं कृत्यमिति चाब्रवीत्
उत्पत्य चैनं मुदितो रावणः परिषस्वजे ७
स भ्रात्रा संपरिष्वक्तो यथावच्चाभिनन्दितः
कुम्भकर्णः शुभं दिव्यं प्रतिपेदे वरासनम् ८
स तदासनमाश्रित्य कुम्भकर्णो महाबलः
संरक्तनयनः कोपाद्रावणं वाक्यमब्रवीत् ९
किमर्थमहमादृत्य त्वया राजन्प्रबोधितः
शंस कस्माद्भयं तेऽस्ति कोऽद्य प्रेतो भविष्यति १०
भ्रातरं रावणः क्रुद्धं कुम्भकर्णमवस्थितम्
ईषत्तु परिवृत्ताभ्यां नेत्राभ्यां वाक्यमब्रवीत् ११
अद्य ते सुमहान्कालः शयानस्य महाबल
सुखितस्त्वं न जानीषे मम रामकृतं भयम् १२
एष दाशरथी रामः सुग्रीवसहितो बली
समुद्रं सबलस्तीर्त्वा मूलं नः परिकृन्तति १३
हन्त पश्यस्व लङ्काया वनान्युपवनानि च
सेतुना सुखमागम्य वानरैकार्णवं कृतम् १४
ये राक्षसा मुख्यतमा हतास्ते वानरैर्युधि
वानराणां क्षयं युद्धे न पश्यामि कदाचन १५
सर्वक्षपितकोशं च स त्वमभ्यवपद्य माम्
त्रायस्वेमां पुरीं लङ्कां बालवृद्धावशेषिताम् १६
भ्रातुरर्थे महाबाहो कुरु कर्म सुदुष्करम्
मयैवं नोक्तपूर्वो हि कश्चिद्भ्रातः परंतप
त्वय्यस्ति मम च स्नेहः परा संभावना च मे १७
देवासुरविमर्देषु बहुशो राक्षसर्षभ
त्वया देवाः प्रतिव्यूह्य निर्जिताश्चासुरा युधि
न हि ते सर्वभूतेषु दृश्यते सदृशो बली १८
कुरुष्व मे प्रियहितमेतदुत्तमं

यथाप्रियं प्रियरण बान्धवप्रिय
स्वतेजसा विधम सपत्नवाहिनीं
शरद्घनं पवन इवोद्यतो महान् १९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चाशः सर्गः ५०

६-५१

तस्य राक्षसराजस्य निशम्य परिदेवितम्
कुम्भकर्णो बभाषेऽथ वचनं प्रजहास च १
दृष्टो दोषो हि योऽस्माभिः पुरा मन्त्रविनिर्णये
हितेष्वनभियुक्तेन सोऽयमासादितस्त्वया २
शीघ्रं खल्वभ्युपेतं त्वां फलं पापस्य कर्मणः
निरयेष्वेव पतनं यथा दुष्कृतकर्मणः ३
प्रथमं वै महाराज कृत्यमेतदचिन्तितम्
केवलं वीर्यदर्पेण नानुबन्धो विचारितः ४
यः पश्चात्पूर्वकार्याणि कुर्यादैश्वर्यमास्थितः
पूर्वं चोत्तरकार्याणि न स वेद नयानयौ ५
देशकालविहीनानि कर्माणि विपरीतवत्
क्रियमाणानि दुष्यन्ति हवींष्यप्रयतेष्विव ६
त्रयाणां पञ्चधा योगं कर्मणां यः प्रपश्यति
सचिवैः समयं कृत्वा स सभ्ये वर्तते पथि ७
यथागमं च यो राजा समयं विचिकीर्षति
बुध्यते सचिवान्बुद्ध्या सुहृदश्चानुपश्यति ८
धर्ममर्थं च कामं च सर्वान्वा रक्षसां पते
भजते पुरुषः काले त्रीणि द्वंद्वानि वा पुनः ९
त्रिषु चैतेषु यच्छ्रेष्ठं श्रुत्वा तन्नावबुध्यते
राजा वा राजमात्रो वा व्यर्थं तस्य बहुश्रुतम् १०
उपप्रदानं सान्त्वं वा भेदं काले च विक्रमम्
योगं च रक्षसां श्रेष्ठ तावुभौ च नयानयौ ११
काले धर्मार्थकामान्यः संमन्त्र्य सचिवैः सह
निषेवेतात्मवाँल्लोके न स व्यसनमाप्नुयात् १२

हितानुबन्धमालोक्य कार्याकार्यमिहात्मनः
राजा सहार्थतत्त्वज्ञैः सचिवैः सह जीवति १३
अनभिज्ञाय शास्त्रार्थान्पुरुषाः पशुबुद्धयः
प्रागल्भ्याद्वक्तुमिच्छन्ति मन्त्रेष्वभ्यन्तरीकृताः १४
अशास्त्रविदुषां तेषां न कार्यमहितं वचः
अर्थशास्त्रानभिज्ञानां विपुलां श्रियमिच्छताम् १५
अहितं च हिताकारं धार्ष्ट्याज्जल्पन्ति ये नराः
अवेक्ष्य मन्त्रबाह्यास्ते कर्तव्याः कृत्यदूषणाः १६
विनाशयन्तो भर्तारं सहिताः शत्रुभिर्बुधैः
विपरीतानि कृत्यानि कारयन्तीह मन्त्रिणः १७
तान्भर्ता मित्रसंकाशानमित्रान्मन्त्रनिर्णये
व्यवहारेण जानीयात्सचिवानुपसंहितान् १८
चपलस्येह कृत्यानि सहसानुप्रधावतः
छिद्रमन्ये प्रपद्यन्ते क्रौञ्चस्य खमिव द्विजाः १९
यो हि शत्रुमवज्ञाय नात्मानमभिरक्षति
अवाप्नोति हि सोऽनर्थान्स्थानाच्च व्यवरोप्यते २०
तत्तु श्रुत्वा दशग्रीवः कुम्भकर्णस्य भाषितम्
भ्रुकुटिं चैव संचक्रे क्रुद्धश्चैनमुवाच ह २१
मान्यो गुरुरिवाचार्यः किं मां त्वमनुशाससि
किमेवं वाक्श्रमं कृत्वा काले युक्तं विधीयताम् २२
विभ्रमाच्चित्तमोहाद्वा बलवीर्याश्रयेण वा
नाभिपन्नमिदानीं यद्व्यर्थास्तस्य पुनः कथाः २३
अस्मिन्काले तु यद्युक्तं तदिदानीं विधीयताम्
ममापनयजं दोषं विक्रमेण समीकुरु २४
यदि खल्वस्ति मे स्नेहो भ्रातृत्वं वावगच्छसि
यदि वा कार्यमेतत्ते हृदि कार्यतमं मतम् २५
स सुहृद्यो विपन्नार्थं दीनमभ्यवपद्यते
स बन्धुर्योऽपनीतेषु साहाय्यायोपकल्पते २६
तमथैवं ब्रुवाणं तु वचनं धीरदारुणम्
रुष्टोऽयमिति विज्ञाय शनैः श्लक्ष्णमुवाच ह २७

अतीव हि समालक्ष्य भ्रातरं क्षुभितेन्द्रियम्
कुम्भकर्णः शनैर्वाक्यं बभाषे परिसान्त्वयन् २८
अलं राक्षसराजेन्द्र संतापमुपपद्य ते
रोषं च संपरित्यज्य स्वस्थो भवितुमर्हसि २९
नैतन्मनसि कर्तव्यं मयि जीवति पार्थिव
तमहं नाशयिष्यामि यत्कृते परितप्यसे ३०
अवश्यं तु हितं वाच्यं सर्वावस्थं मया तव
बन्धुभावादभिहितं भ्रातृस्नेहाच्च पार्थिव ३१
सदृशं यत्तु कालेऽस्मिन्कर्तुं स्निग्धेन बन्धुना
शत्रूणां कदनं पश्य क्रियमाणं मया रणे ३२
अद्य पश्य महाबाहो मया समरमूर्धनि
हते रामे सह भ्रात्रा द्रवन्तीं हरिवाहिनीम् ३३
अद्य रामस्य तद्दृष्ट्वा मयानीतं रणाच्छिरः
सुखी भव महाबाहो सीता भवतु दुःखिता ३४
अद्य रामस्य पश्यन्तु निधनं सुमहत्प्रियम्
लङ्कायां राक्षसाः सर्वे ये ते निहतबान्धवाः ३५
अद्य शोकपरीतानां स्वबन्धुवधकारणात्
शत्रोर्युधि विनाशेन करोम्यस्त्रप्रमार्जनम् ३६
अद्य पर्वतसंकाशं ससूर्यमिव तोयदम्
विकीर्णं पश्य समरे सुग्रीवं प्लवगेश्वरम् ३७
न परः प्रेषणीयस्ते युद्धायातुलविक्रम
अहमुत्सादयिष्यामि शत्रूंस्तव महाबल ३८
यदि शक्रो यदि यमो यदि पावकमारुतौ
तानहं योधयिष्यामि कुबेरवरुणावपि ३९
गिरिमात्रशरीरस्य शितशूलधरस्य मे
नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्य बिभीयाच्च पुरंदरः ४०
अथ वा त्यक्तशस्त्रस्य मृद्नतस्तरसा रिपून्
न मे प्रतिमुखे कश्चिच्छक्तः स्थातुं जिजीविषुः ४१
नैव शक्त्या न गदया नासिना न शितैः शरैः
हस्ताभ्यामेव संरब्धो हनिष्याम्यपि वज्रिणम् ४२

यदि मे मुष्टिवेगं स राघवोऽद्य सहिष्यति
ततः पास्यन्ति बाणौघा रुधिरं राघवस्य ते ४३
चिन्तया बाध्यसे राजन्किमर्थं मयि तिष्ठति
सोऽह शत्रुविनाशाय तव निर्यातुमुद्यतः ४४
मुञ्च रामाद्भयं राजन्हनिष्यामीह संयुगे
राघवं लक्ष्मणं चैव सुग्रीवं च महाबलम्
असाधारणमिच्छामि तव दातुं महद्यशः ४५
वधेन ते दाशरथेः सुखावहं
सुखं समाहर्तुमहं व्रजामि
निहत्य रामं सह लक्ष्मणेन
खादामि सर्वान्हरियूथमुख्यान् ४६
रमस्व कामं पिब चाग्र्यवारुणीं
कुरुष्व कृत्यानि विनीयतां ज्वरः
मयाद्य रामे गमिते यमक्षयं
चिराय सीता वशगा भविष्यति ४७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकपञ्चाशः सर्गः ५१

६-५२

तदुक्तमतिकायस्य बलिनो बाहुशालिनः
कुम्भकर्णस्य वचनं श्रुत्वोवाच महोदरः १
कुम्भकर्ण कुले जातो धृष्टः प्राकृतदर्शनः
अवलिप्तो न शक्नोषि कृत्यं सर्वत्र वेदितुम् २
न हि राजा न जानीते कुम्भकर्ण नयानयौ
त्वं तु कैशोरकाद्धृष्टः केवलं वक्तुमिच्छसि ३
स्थानं वृद्धिं च हानिं च देशकालविभागवित्
आत्मनश्च परेषां च बुध्यते राक्षसर्षभ ४
यत्तु शक्यं बलवता कर्तुं प्राकृतबुद्धिना
अनुपासितवृद्धेन कः कुर्यात्तादृशं बुधः ५
यांस्तु धर्मार्थकामांस्त्वं ब्रवीषि पृथगाश्रयान्
अनुबोद्धुं स्वभावेन न हि लक्षणमस्ति ते ६

कर्म चैव हि सर्वेषां कारणानां प्रयोजनम्
श्रेयः पापीयसां चात्र फलं भवति कर्मणाम् ७
निःश्रेयसफलावेव धर्मार्थावितरावपि
अधर्मानर्थयोः प्राप्तिः फलं च प्रत्यवायिकम् ८
एहलौकिकपारत्र्यं कर्म पुंभिर्निषेव्यते
कर्माण्यपि तु कल्यानि लभते काममास्थितः ९
तत्र क्लृप्तमिदं राज्ञा हृदि कार्यं मतं च नः
शत्रौ हि साहसं यत्स्यात्किमिवात्रापनीयते १०
एकस्यैवाभियाने तु हेतुर्यः प्रकृतस्त्वया
तत्राप्यनुपपन्नं ते वक्ष्यामि यदसाधु च ११
येन पूर्वं जनस्थाने बहवोऽतिबला हताः
राक्षसा राघवं तं त्वं कथमेको जयिष्यसि १२
ये पुरा निर्जितास्तेन जनस्थाने महौजसः
राक्षसांस्तान्पुरे सर्वान्भीतानद्यापि पश्यसि १३
तं सिंहमिव संक्रुद्धं रामं दशरथात्मजम्
सर्पं सुप्तमिवाबुद्ध्या प्रबोधयितुमिच्छसि १४
ज्वलन्तं तेजसा नित्यं क्रोधेन च दुरासदम्
कस्तं मृत्युमिवासह्यमासादयितुमर्हति १५
संशयस्थमिदं सर्वं शत्रोः प्रतिसमासने
एकस्य गमनं तत्र न हि मे रोचते तव १६
हीनार्थस्तु समृद्धार्थं को रिपुं प्राकृतो यथा
निश्चितं जीवितत्यागे वशमानेतुमिच्छति १७
यस्य नास्ति मनुष्येषु सदृशो राक्षसोत्तम
कथमाशंससे योद्धुं तुल्येनेन्द्रविवस्वतोः १८
एवमुक्त्वा तु संरब्धं कुम्भकर्णं महोदरः
उवाच रक्षसां मध्ये रावणं लोकरावणम् १९
लब्ध्वा पुनस्तां वैदेहीं किमर्थं त्वं प्रजल्पसि
यदेच्छसि तदा सीता वशगा ते भविष्यति २०
दृष्टः कश्चिदुपायो मे सीतोपस्थानकारकः
रुचितश्चेत्स्वया बुद्ध्या राक्षसेश्वर तं शृणु २१

अहं द्विजिह्वः संह्रादी कुम्भकर्णो वितर्दनः
पञ्च रामवधायैते निर्यान्तीत्यवघोषय २२
ततो गत्वा वयं युद्धं दास्यामस्तस्य यत्नतः
जेष्यामो यदि ते शत्रून्नोपायैः कृत्यमस्ति नः २३
अथ जीवति नः शत्रुर्वयं च कृतसंयुगाः
ततः समभिपत्स्यामो मनसा यत्समीक्षितम् २४
वयं युद्धादिहेष्यामो रुधिरेण समुक्षिताः
विदार्य स्वतनुं बाणै रामनामाङ्कितैः शितैः २५
भक्षितो राघवोऽस्माभिर्लक्ष्मणश्चेति वादिनः
तव पादौ ग्रहीष्यामस्त्वं नः कामं प्रपूरय २६
ततोऽवघोषय पुरे गजस्कन्धेन पार्थिव
हतो रामः सह भ्रात्रा ससैन्य इति सर्वतः २७
प्रीतो नाम ततो भूत्वा भृत्यानां त्वमरिंदम
भोगांश्च परिवारांश्च कामांश्च वसु दापय २८
ततो माल्यानि वासांसि वीराणामनुलेपनम्
पेयं च बहु योधेभ्यः स्वयं च मुदितः पिब २९
ततोऽस्मिन्बहुलीभूते कौलीने सर्वतो गते
प्रविश्याश्वास्य चापि त्वं सीतां रहसि सान्त्वय
धनधान्यैश्च कामैश्च रत्नैश्चैनां प्रलोभय ३०
अनयोपधया राजन्भयशोकानुबन्धया
अकामा त्वद्वशं सीता नष्टनाथा गमिष्यति ३१
रञ्जनीयं हि भर्तारं विनष्टमवगम्य सा
नैराश्यात्स्त्रीलघुत्वाच्च त्वद्वशं प्रतिपत्स्यते ३२
सा पुरा सुखसंवृद्धा सुखार्हा दुःखकर्शिता
त्वय्यधीनं सुखं ज्ञात्वा सर्वथोपगमिष्यति ३३
एतत्सुनीतं मम दर्शनेन
रामं हि दृष्ट्वैव भवेदनर्थः
इहैव ते सेत्स्यति मोत्सुको भू
र्महानयुद्धेन सुखस्य लाभः ३४
अनष्टसैन्यो ह्यनवाप्तसंशयो

रिपूनयुद्धेन जयञ्जनाधिप
यशश्च पुण्यं च महन्महीपते
श्रियं च कीर्तिं च चिरं समश्नुते ३५
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्विपञ्चाशः सर्गः ५२

६-५३
स तथोक्तस्तु निर्भर्त्स्य कुम्भकर्णो महोदरम्
अब्रवीद्राक्षसश्रेष्ठं भ्रातरं रावणं ततः १
सोऽह तव भयं घोरं वधात्तस्य दुरात्मनः
रामस्याद्य प्रमार्जामि निर्वैरस्त्वं सुखी भव २
गर्जन्ति न वृथा शूरा निर्जला इव तोयदाः
पश्य संपाद्यमानं तु गर्जितं युधि कर्मणा ३
न मर्षयति चात्मानं संभावयति नात्मना
अदर्शयित्वा शूरास्तु कर्म कुर्वन्ति दुष्करम् ४
विक्लवानामबुद्धीनां राज्ञां पण्डितमानिनाम्
शृण्वतामादित इदं त्वद्विधानां महोदर ५
युद्धे कापुरुषैर्नित्यं भवद्भिः प्रियवादिभिः
राजानमनुगच्छद्भिः कृत्यमेतद्विनाशितम् ६
राजशेषा कृता लङ्का क्षीणः कोशो बलं हतम्
राजानमिममासाद्य सुहृच्चिह्नममित्रकम् ७
एष निर्याम्यहं युद्धमुद्यतः शत्रुनिर्जये
दुर्नयं भवतामद्य समीकर्तुं महाहवे ८
एवमुक्तवतो वाक्यं कुम्भकर्णस्य धीमतः
प्रत्युवाच ततो वाक्यं प्रहसन्राक्षसाधिपः ९
महोदरोऽय रामात्तु परित्रस्तो न संशयः
न हि रोचयते तात युद्धं युद्धविशारद १०
कश्चिन्मे त्वत्समो नास्ति सौहृदेन बलेन च
गच्छ शत्रुवधाय त्वं कुम्भकर्ण जयाय च ११
आददे निशितं शूलं वेगाच्छत्रुनिबर्हणः
सर्वकालायसं दीप्तं तप्तकाञ्चनभूषणम् १२

इन्द्राशनिसमं भीमं वज्रप्रतिमगौरवम्
देवदानवगन्धर्वयक्षकिंनरसूदनम् १३
रक्तमाल्यमहादाम स्वतश्चोद्गतपावकम्
आदाय निशितं शूलं शत्रुशोणितरञ्जितम्
कुम्भकर्णो महातेजा रावणं वाक्यमब्रवीत् १४
गमिष्याम्यहमेकाकी तिष्ठत्विह बलं महत्
अद्य तान्क्षुधितः क्रुद्धो भक्षयिष्यामि वानरान् १५
कुम्भकर्णवचः श्रुत्वा रावणो वाक्यमब्रवीत्
सैन्यैः परिवृतो गच्छ शूलमुद्गरपाणिभिः १६
वानरा हि महात्मानः शीघ्राश्च व्यवसायिनः
एकाकिनं प्रमत्तं वा नयेयुर्दशनैः क्षयम् १७
तस्मात्परमदुर्धर्षैः सैन्यैः परिवृतो व्रज
रक्षसामहितं सर्वं शत्रुपक्षं निसूदय १८
अथासनात्समुत्पत्य स्रजं मणिकृतान्तराम्
आबबन्ध महातेजाः कुम्भकर्णस्य रावणः १९
अङ्गदानङ्गुलीवेष्टान्वराण्याभरणानि च
हारं च शशिसंकाशमाबबन्ध महात्मनः २०
दिव्यानि च सुगन्धीनि माल्यदामानि रावणः
श्रोत्रे चासञ्जयामास श्रीमती चास्य कुण्डले २१
काञ्चनाङ्गदकेयूरो निष्काभरणभूषितः
कुम्भकर्णो बृहत्कर्णः सुहुतोऽग्निरिवाबभौ २२
श्रोणीसूत्रेण महता मेचकेन विराजितः
अमृतोत्पादने नद्धो भुजंगेनेव मन्दरः २३
स काञ्चनं भारसहं निवातं
विद्युत्प्रभं दीप्तमिवात्मभासा
आबध्यमानः कवचं रराज
संध्याभ्रसंवीत इवाद्रिराजः २४
सर्वाभरणनद्धाङ्गः शूलपाणिः स राक्षसः
त्रिविक्रमकृतोत्साहो नारायण इवाबभौ २५
भ्रातरं संपरिष्वज्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणम्

प्रणम्य शिरसा तस्मै संप्रतस्थे महाबलः
तमाशीर्भिः प्रशस्ताभिः प्रेषयामास रावणः २६
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैः सैन्यैश्चापि वरायुधैः
तं गजैश्च तुरंगैश्च स्यन्दनैश्चाम्बुदस्वनैः
अनुजग्मुर्महात्मानं रथिनो रथिनां वरम् २७
सर्पैरुष्ट्रैः खरैरश्वैः सिंह द्विपमृगद्विजैः
अनुजग्मुश्च तं घोरं कुम्भकर्णं महाबलम् २८
स पुष्पवर्षैरवकीर्यमाणो
धृतातपत्रः शितशूलपाणिः
मदोत्कटः शोणितगन्धमत्तो
विनिर्ययौ दानवदेवशत्रुः २९
पदातयश्च बहवो महानादा महाबलाः
अन्वयू राक्षसा भीमा भीमाक्षाः शस्त्रपाणयः ३०
रक्ताक्षा सुमहाकाया नीलाञ्जनचयोपमाः
शूलानुद्यम्य खड्गांश्च निशितांश्च परश्वधान् ३१
बहुव्यामांश्च परिघान्गदाश्च मुसलानि च
तालस्कन्धांश्च विपुलान्क्षेपणीयान्दुरासदान् ३२
अथान्यद्वपुरादाय दारुणं लोमहर्षणम्
निष्पपात महातेजाः कुम्भकर्णो महाबलः ३३
धनुःशतपरीणाहः स षट्शतसमुच्छ्रितः
रौद्रः शकटचक्राक्षो महापर्वतसंनिभः ३४
संनिपत्य च रक्षांसि दग्धशैलोपमो महान्
कुम्भकर्णो महावक्त्रः प्रहसन्निदमब्रवीत् ३५
अद्य वानरमुख्यानां तानि यूथानि भागशः
निर्दहिष्यामि संक्रुद्धः शलभानिव पावकः ३६
नापराध्यन्ति मे कामं वानरा वनचारिणः
जातिरस्मद्विधानां सा पुरोद्यानविभूषणम् ३७
पुररोधस्य मूलं तु राघवः सहलक्ष्मणः
हते तस्मिन्हतं सर्वं तं वधिष्यामि संयुगे ३८
एवं तस्य ब्रुवाणस्य कुम्भकर्णस्य राक्षसाः

नादं चक्रुर्महाघोरं कम्पयन्त इवार्णवम् ३९
तस्य निष्पततस्तूर्णं कुम्भकर्णस्य धीमतः
बभूवुर्घोररूपाणि निमित्तानि समन्ततः ४०
उल्काशनियुता मेघा विनेदुश्च सुदारुणाः
ससागरवना चैव वसुधा समकम्पत ४१
घोररुपाः शिवा नेदुः सज्वालकवलैर्मुखैः
मण्डलान्यपसव्यानि बबन्धुश्च विहंगमाः ४२
निष्पपात च गृध्रोऽस्य शूले वै पथि गच्छतः
प्रास्फुरन्नयनं चास्य सव्यो बाहुरकम्पत ४३
निष्पपात तदा चोल्का ज्वलन्ती भीमनिस्वना
आदित्यो निष्प्रभश्चासीन्न प्रवाति सुखोऽनिलः ४४
अचिन्तयन्महोत्पातानुत्थिताँल्लोमहर्षणान्
निर्ययौ कुम्भकर्णस्तु कृतान्तबलचोदितः ४५
स लङ्घयित्वा प्राकारं पद्भ्यां पर्वतसंनिभः
ददर्शाभ्रघनप्रख्यं वानरानीकमद्भुतम् ४६
ते दृष्ट्वा राक्षसश्रेष्ठं वानराः पर्वतोपम्
वायुनुन्ना इव घना ययुः सर्वा दिशस्तदा ४७
तद्वानरानीकमतिप्रचण्डं
दिशो द्रवद्भिन्नमिवाभ्रजालम्
स कुम्भकर्णः समवेक्ष्य हर्षा-
न्ननाद भूयो घनवद्घनाभः ४८
ते तस्य घोरं निनदं निशम्य
यथा निनादं दिवि वारिदस्य
पेतुर्धरण्यां बहवः प्लवंगा
निकृत्तमूला इव सालवृक्षाः ४९
विपुलपरिघवान्स कुम्भकर्णो
रिपुनिधनाय विनिःसृतो महात्मा
कपिगणभयमाददत्सुभीमं
प्रभुरिव किंकरदण्डवान्युगान्ते ५०
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रिपञ्चाशः सर्गः ५३

६-५४
स ननाद महानादं समुद्रमभिनादयन्
जनयन्निव निर्घातान्विधमन्निव पर्वतान् १
तमवध्यं मघवता यमेन वरुणेन च
प्रेक्ष्य भीमाक्षमायान्तं वानरा विप्रदुद्रुवुः २
तांस्तु विद्रवतो दृष्ट्वा वालिपुत्रोऽङ्गदोऽब्रवीत्
नलं नीलं गवाक्षं च कुमुदं च महाबलम् ३
आत्मानमत्र विस्मृत्य वीर्याण्यभिजनानि च
क्व गच्छत भयत्रस्ताः प्राकृता हरयो यथा ४
साधु सौम्या निवर्तध्वं किं प्राणान्परिरक्षथ
नालं युद्धाय वै रक्षो महतीयं विभीषिका ५
महतीमुत्थितामेनां राक्षसानां विभीषिकाम्
विक्रमाद्विधमिष्यामो निवर्तध्वं प्लवंगमाः ६
कृच्छ्रेण तु समाश्वास्य संगम्य च ततस्ततः
वृक्षाद्रिहस्ता हरयः संप्रतस्थू रणाजिरम् ७
ते निवृत्य तु संक्रुद्धाः कुम्भकर्णं वनौकसः
निजघ्नुः परमक्रुद्धाः समदा इव कुञ्जराः
प्रांशुभिर्गिरिशृङ्गैश्च शिलाभिश्च महाबलाः ८
पादपैः पुष्पिताग्रैश्च हन्यमानो न कम्पते
तस्य गात्रेषु पतिता भिद्यन्ते शतशः शिलाः
पादपाः पुष्पिताग्राश्च भग्नाः पेतुर्महीतले ९
सोऽपि सैन्यानि संक्रुद्धो वानराणां महौजसाम्
ममन्थ परमायत्तो वनान्यग्निरिवोत्थितः १०
लोहितार्द्रास्तु बहवः शेरते वानरर्षभाः
निरस्ताः पतिता भूमौ ताम्रपुष्पा इव द्रुमाः ११
लङ्घयन्तः प्रधावन्तो वानरा नावलोकयन्
केचित्समुद्रे पतिता केचिद्गगनमाश्रिताः १२
बध्यमानास्तु ते वीरा राक्षसेन बलीयसा
सागरं येन ते तीर्णाः पथा तेनैव दुद्रुवुः १३
ते स्थलानि तथा निम्नं विषण्णवदना भयात्

ऋत्ता वृक्षान्समारूढाः केचित्पर्वतमाश्रिताः १४
ममज्जुरर्णवे केचिद्गुहाः केचित्समाश्रिता
निषेदुः प्लवगाः केचित्केचिन्नैवावतस्थिरे १५
तान्समीक्ष्याङ्गदो भग्नान्वानरानिदमब्रवीत्
अवतिष्ठत युध्यामो निवर्तध्वं प्लवंगमाः १६
भग्नानां वो न पश्यामि परिगम्य महीमिमाम्
स्थानं सर्वे निवर्तध्वं किं प्राणान्परिरक्षथ १७
निरायुधानां द्रवतामसंगगतिपौरुषाः
दारा ह्यपहसिष्यन्ति स वै घातस्तु जीवताम् १८
कुलेषु जाताः सर्वे स्म विस्तीर्णेषु महत्सु च
अनार्याः खलु यद्भीतास्त्यक्त्वा वीर्यं प्रधावत १९
विकत्थनानि वो यानि तदा वै जनसंसदि
तानि वः क्व च यातानि सोदग्राणि महान्ति च २०
भीरुप्रवादाः श्रूयन्ते यस्तु जीवति धिक्कृतः
मार्गः सत्पुरुषैर्जुष्टः सेव्यतां त्यज्यतां भयम् २१
शयामहे वा निहताः पृथिव्यामल्पजीविताः
दुष्प्रापं ब्रह्मलोकं वा प्राप्नुमो युधि सूदिताः
संप्राप्नुयामः कीर्तिं वा निहत्वा शत्रुमाहवे २२
न कुम्भकर्णः काकुत्स्थं दृष्ट्वा जीवन्गमिष्यति
दीप्यमानमिवासाद्य पतंगो ज्वलनं यथा २३
पलायनेन चोद्दिष्टाः प्राणान्रक्षामहे वयम्
एकेन बहवो भग्ना यशो नाशं गमिष्यति २४
एवं ब्रुवाणं तं शूरमङ्गदं कनकाङ्गदम्
द्रवमाणास्ततो वाक्यमूचुः शूरविगर्हितम् २५
कृतं नः कदनं घोरं कुम्भकर्णेन रक्षसा
न स्थानकालो गच्छामो दयितं जीवितं हि नः २६
एतावदुक्त्वा वचनं सर्वे ते भेजिरे दिशः
भीमं भीमाक्षमायान्तं दृष्ट्वा वानरयूथपाः २७
द्रवमाणास्तु ते वीरा अङ्गदेन वलीमुखाः
सान्त्वैश्च बहुमानैश्च ततः सर्वे निवर्तिताः २८

ऋषभशरभमैन्दधूम्रनीलाः
कुमुदसुषेणगवाक्षरम्भताराः
द्विविदपनसवायुपुत्रमुख्या
स्त्वरिततराभिमुखं रणं प्रयाताः २९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुष्पञ्चाशः सर्गः ५४

६-५५

ते निवृत्ता महाकायाः श्रुत्वाङ्गदवचस्तदा
नैष्ठिकीं बुद्धिमास्थाय सर्वे संग्रामकाङ्क्षिणः १
समुदीरितवीर्यास्ते समारोपितविक्रमाः
पर्यवस्थापिता वाक्यैरङ्गदेन वलीमुखाः २
प्रयाताश्च गता हर्षं मरणे कृतनिश्चयाः
चक्रुः सुतुमुलं युद्धं वानरास्त्यक्तजीविताः ३
अथ वृक्षान्महाकायाः सानूनि सुमहान्ति च
वानरास्तूर्णमुद्यम्य कुम्भकर्णमभिद्रवन् ४
स कुम्भकर्णः संक्रुद्धो गदामुद्यम्य वीर्यवान्
अर्दयन्सुमहाकायः समन्ताद्व्याक्षिपद्रिपून् ५
शतानि सप्त चाष्टौ च सहस्राणि च वानराः
प्रकीर्णाः शेरते भूमौ कुम्भकर्णेन पोथिताः ६
षोडशाष्टौ च दश च विंशत् त्रिंशत्तथैव च
परिक्षिप्य च बाहुभ्यां खादन्विपरिधावति
भक्षयन्भृशसंक्रुद्धो गरुडः पन्नगानिव ७
हनूमाञ्शैलशृङ्गाणि वृक्षांश्च विविधान्बहून्
ववर्ष कुम्भकर्णस्य शिरस्यम्बरमास्थितः ८
तानि पर्वतशृङ्गाणि शूलेन तु बिभेद ह
बभञ्ज वृक्षवर्षं च कुम्भकर्णो महाबलः ९
ततो हरीणां तदनीकमुग्रं
दुद्राव शूलं निशितं प्रगृह्य
तस्थौ ततोऽस्यापततः पुरस्ता-
न्महीधराग्रं हनुमान्प्रगृह्य १०

स कुम्भकर्णं कुपितो जघान
वेगेन शैलोत्तमभीमकायम्
स चुक्षुभे तेन तदाभिभूतो
मेदार्द्रगात्रो रुधिरावसिक्तः ११
स शूलमाविध्य तडित्प्रकाशं
गिरिं यथा प्रज्वलिताग्रशृङ्गम्
बाह्वन्तरे मारुतिमाजघान
गुहोऽचलं क्रौञ्चमिवोग्रशक्त्या १२
स शूलनिर्भिन्नमहाभुजान्तरः
प्रविह्वलः शोणितमुद्वमन्मुखात्
ननाद भीमं हनुमान्महाहवे
युगान्तमेघस्तनितस्वनोपमम् १३
ततो विनेदुः सहसा प्रहृष्टा
रक्षोगणास्तं व्यथितं समीक्ष्य
प्लवंगमास्तु व्यथिता भयार्ताः
प्रदुद्रुवुः संयति कुम्भकर्णात् १४
नीलश्चिक्षेप शैलाग्रं कुम्भकर्णाय धीमते
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य मुष्टिनाभिजघान ह १५
मुष्टिप्रहाराभिहतं तच्छैलाग्रं व्यशीर्यत
सविस्फुलिङ्गं सज्वालं निपपात महीतले १६
ऋषभः शरभो नीलो गवाक्षो गन्धमादनः
पञ्च वानरशार्दूलाः कुम्भकर्णमुपाद्रवन् १७
शैलैर्वृक्षैस्तलैः पादैर्मुष्टिभिश्च महाबलाः
कुम्भकर्णं महाकायं सर्वतोऽभिनिजघ्निरे १८
स्पर्शानिव प्रहारांस्तान्वेदयानो न विव्यथे
ऋषभं तु महावेगं बाहुभ्यां परिषस्वजे १९
कुम्भकर्णभुजाभ्यां तु पीडितो वानरर्षभः
निपपातर्षभो भीमः प्रमुखागतशोणितः २०
मुष्टिना शरभं हत्वा जानुना नीलमाहवे
आजघान गवाक्षं च तलेनेन्द्ररिपुस्तदा २१

दत्तप्रहारव्यथिता मुमुहुः शोणितोक्षिताः
निपेतुस्ते तु मेदिन्यां निकृत्ता इव किंशुकाः २२
तेषु वानरमुख्येषु पतितेषु महात्मसु
वानराणां सहस्राणि कुम्भकर्णं प्रदुद्रुवुः २३
तं शैलमिव शैलाभाः सर्वे तु प्लवगर्षभाः
समारुह्य समुत्पत्य ददंशुश्च महाबलाः २४
तं नखैर्दशनैश्चापि मुष्टिभिर्जानुभिस्तथा
कुम्भकर्णं महाकायं ते जघ्नुः प्लवगर्षभाः २५
स वानरसहस्रैस्तैराचितः पर्वतोपमः
रराज राक्षसव्याघ्रो गिरिरात्मरुहैरिव २६
बाहुभ्यां वानरान्सर्वान्प्रगृह्य स महाबलः
भक्षयामास संक्रुद्धो गरुडः पन्नगानिव २७
प्रक्षिप्ताः कुम्भकर्णेन वक्त्रे पातालसंनिभे
नासापुटाभ्यां निर्जग्मुः कर्णाभ्यां चैव वानराः २८
भक्षयन्भृशसंक्रुद्धो हरीन्पर्वतसंनिभः
बभञ्ज वानरान्सर्वान्संक्रुद्धो राक्षसोत्तमः २९
मांसशोणितसंक्लेदां भूमिं कुर्वन्स राक्षसः
चचार हरिसैन्येषु कालाग्निरिव मूर्छितः ३०
वज्रहस्तो यथा शक्रः पाशहस्त इवान्तकः
शूलहस्तो बभौ तस्मिन्कुम्भकर्णो महाबलः ३१
यथा शुष्काण्यरण्यानि ग्रीष्मे दहति पावकः
तथा वानरसैन्यानि कुम्भकर्णो विनिर्दहत् ३२
ततस्ते वध्यमानास्तु हतयूथा विनायकाः
वानरा भयसंविग्ना विनेदुर्विस्वरं भृशम् ३३
अनेकशो वध्यमानाः कुम्भकर्णेन वानराः
राघवं शरणं जग्मुर्व्यथिताः खिन्नचेतसः ३४
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कुम्भकर्णं महाबलम्
उत्पपात तदा वीरः सुग्रीवो वानराधिपः ३५
स पर्वताग्रमुत्क्षिप्य समाविध्य महाकपिः
अभिदुद्राव वेगेन कुम्भकर्णं महाबलम् ३६

तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कुम्भकर्णः प्लवंगमम्
तस्थौ विवृतसर्वाङ्गो वानरेन्द्रस्य संमुखः ३७
कपिशोणितदिग्धाङ्गं भक्षयन्तं महाकपीन्
कुम्भकर्णं स्थितं दृष्ट्वा सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत् ३८
पातिताश्च त्वया वीराः कृतं कर्म सुदुष्करम्
भक्षितानि च सैन्यानि प्राप्तं ते परमं यशः ३९
त्यज तद्वानरानीकं प्राकृतैः किं करिष्यसि
सहस्वैकं निपातं मे पर्वतस्यास्य राक्षस ४०
तद्वाक्यं हरिराजस्य सत्त्वधैर्यसमन्वितम्
श्रुत्वा राक्षसशार्दूलः कुम्भकर्णोऽब्रवीद्वचः ४१
प्रजापतेस्तु पौत्रस्त्वं तथैवर्क्षरजःसुतः
श्रुतपौरुषसम्पन्नस्तस्माद्गर्जसि वानर ४२
स कुम्भकर्णस्य वचो निशम्य
व्याविध्य शैलं सहसा मुमोच
तेनाजघानोरसि कुम्भकर्णं
शैलेन वज्राशनिसंनिभेन ४३
तच्छैलशृङ्गं सहसा विकीर्णं
भुजान्तरे तस्य तदा विशाले
ततो विषेदुः सहसा प्लवंगमा
रक्षोगणाश्चापि मुदा विनेदुः ४४
स शैलशृङ्गाभिहतश्चुकोप
ननाद कोपाच्च विवृत्य वक्त्रम्
व्याविध्य शूलं च तडित्प्रकाशं
चिक्षेप हर्यृक्षपतेर्वधाय ४५
तत्कुम्भकर्णस्य भुजप्रविद्धं
शूलं शितं काञ्चनदामजुष्टम्
क्षिप्रं समुत्पत्य निगृह्य दोर्भ्यां
बभञ्ज वेगेन सुतोऽनिलस्य ४६
कृतं भारसहस्रस्य शूलं कालायसं महत्
बभञ्ज जानुमारोप्य प्रहृष्टः प्लवगर्षभः ४७

स तत्तदा भग्नमवेक्ष्य शूलं
चुकोप रक्षोधिपतिर्महात्मा
उत्पाट्य लङ्कामलयात्स शृङ्गं
जघान सुग्रीवमुपेत्य तेन ४८
स शैलशृङ्गाभिहतो विसञ्ज्ञं
पपात भूमौ युधि वानरेन्द्रः
तं प्रेक्ष्य भूमौ पतितं विसञ्ज्ञं
नेदुः प्रहृष्टा युधि यातुधानाः ४९
तमभ्युपेत्याद्भुतघोरवीर्यं
स कुम्भकर्णो युधि वानरेन्द्रम्
जहार सुग्रीवमभिप्रगृह्य
यथानिलो मेघमतिप्रचण्डः ५०
स तं महामेघनिकाशरूप-
मुत्पाट्य गच्छन्युधि कुम्भकर्णः
रराज मेरुप्रतिमानरूपो
मेरुर्यथात्युच्छ्रितघोरशृङ्गः ५१
ततः समुत्पाट्य जगाम वीरः
संस्तूयमानो युधि राक्षसेन्द्रैः
शृण्वन्निनादं त्रिदशालयानां
प्लवंगराजग्रहविस्मितानाम् ५२
ततस्तमादाय तदा स मेने
हरीन्द्रमिन्द्रोपममिन्द्रवीर्यः
अस्मिन्हृते सर्वमिदं हृतं स्या-
त्सराघवं सैन्यमितीन्द्रशत्रुः ५३
विद्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा वानराणां ततस्ततः
कुम्भकर्णेन सुग्रीवं गृहीतं चापि वानरम् ५४
हनूमांश्चिन्तयामास मतिमान्मारुतात्मजः
एवं गृहीते सुग्रीवे किं कर्तव्यं मया भवेत् ५५
यद्वै न्याय्यं मया कर्तुं तत्करिष्यामि सर्वथा
भूत्वा पर्वतसंकाशो नाशयिष्यामि राक्षसम् ५६

मया हते संयति कुम्भकर्णे
महाबले मुष्टिविशीर्णदेहे
विमोचिते वानरपार्थिवे च
भवन्तु हृष्टाः प्लवगाः समग्राः ५७
अथ वा स्वयमप्येष मोक्षं प्राप्स्यति पार्थिवः
गृहीतोऽय यदि भवेत्त्रिदशैः सासुरोरगैः ५८
मन्ये न तावदात्मानं बुध्यते वानराधिपः
शैलप्रहाराभिहतः कुम्भकर्णेन संयुगे ५९
अयं मुहूर्तात्सुग्रीवो लब्धसंज्ञो महाहवे
आत्मनो वानराणां च यत्पथ्यं तत्करिष्यति ६०
मया तु मोक्षितस्यास्य सुग्रीवस्य महात्मनः
अप्रीतिश्च भवेत्कष्टा कीर्तिनाशश्च शाश्वतः ६१
तस्मान्मुहूर्तं काङ्क्षिष्ये विक्रमं पार्थिवस्य नः
भिन्नं च वानरानीकं तावदाश्वासयाम्यहम् ६२
इत्येवं चिन्तयित्वा तु हनूमान्मारुतात्मजः
भूयः संस्तम्भयामास वानराणां महाचमूम् ६३
स कुम्भकर्णोऽथ विवेश लङ्कां
स्फुरन्तमादाय महाहरिं तम्
विमानचर्यागृहगोपुरस्थैः
पुष्पाग्र्यवर्षैरवकीर्यमाणः ६४
ततः स संज्ञामुपलभ्य कृच्छ्रा
द्बलीयसस्तस्य भुजान्तरस्थः
अवेक्षमाणः पुरराजमार्गं
विचिन्तयामास मुहुर्महात्मा ६५
एवं गृहीतेन कथं नु नाम
शक्यं मया संप्रति कर्तुमद्य
तथा करिष्यामि यथा हरीणां
भविष्यतीष्टं च हितं च कार्यम् ६६
ततः कराग्रैः सहसा समेत्य
राजा हरीणाममरेन्द्रशत्रोः

नखैश्च कर्णौ दशनैश्च नासां
ददंश पार्श्वेषु च कुम्भकर्णम् ६७
स कुम्भकर्णो हृतकर्णनासो
विदारितस्तेन विमर्दितश्च
रोषाभिभूतः क्षतजार्द्रगात्रः
सुग्रीवमाविध्य पिपेष भूमौ ६८
स भूतले भीमबलाभिपिष्टः
सुरारिभिस्तैरभिहन्यमानः
जगाम खं वेगवदभ्युपेत्य
पुनश्च रामेण समाजगाम ६९
कर्णनासाविहीनस्तु कुम्भकर्णो महाबलः
रराज शोणितोत्सिक्तो गिरिः प्रस्रवणैरिव ७०
ततः स पुर्याः सहसा महात्मा
निष्क्रम्य तद्वानरसैन्यमुग्रम्
बभक्ष रक्षो युधि कुम्भकर्णः
प्रजा युगान्ताग्निरिव प्रदीप्तः ७१
बुभुक्षितः शोणितमांसगृध्नुः
प्रविश्य तद्वानरसैन्यमुग्रम्
चखाद रक्षांसि हरीन्पिशाचा-
नृक्षांश्च मोहाद्युधि कुम्भकर्णः ७२
एकं द्वौ त्रीन्बहून्क्रुद्धो वानरान्सह राक्षसैः
समादायैकहस्तेन प्रचिक्षेप त्वरन्मुखे ७३
संप्रस्रवंस्तदा मेदः शोणितं च महाबलः
वध्यमानो नगेन्द्राग्रैर्भक्षयामास वानरान्
ते भक्ष्यमाणा हरयो रामं जग्मुस्तदा गतिम् ७४
तस्मिन्काले सुमित्रायाः पुत्रः परबलार्दनः
चकार लक्ष्मणः क्रुद्धो युद्धं परपुरंजयः ७५
स कुम्भकर्णस्य शराञ्शरीरे सप्त वीर्यवान्
निचखानाददे चान्यान्विससर्ज च लक्ष्मणः ७६
अतिक्रम्य च सौमित्रिं कुम्भकर्णो महाबलः

राममेवाभिदुद्राव दारयन्निव मेदिनीम् ७७
अथ दाशरथी रामो रौद्रमस्त्रं प्रयोजयन्
कुम्भकर्णस्य हृदये ससर्ज निशिताञ्शरान् ७८
तस्य रामेण विद्धस्य सहसाभिप्रधावतः
अङ्गारमिश्राः क्रुद्धस्य मुखान्निश्चेरुरर्चिषः ७९
तस्योरसि निमग्नाश्च शरा बर्हिणवाससः
हस्ताच्चास्य परिभ्रष्टा पपातोर्व्यां महागदा ८०
स निरायुधमात्मानं यदा मेने महाबलः
मुष्टिभ्यां चरणाभ्यां च चकार कदनं महत् ८१
स बाणैरतिविद्धाङ्गः क्षतजेन समुक्षितः
रुधिरं परिसुस्राव गिरिः प्रस्रवणानिव ८२
स तीव्रेण च कोपेन रुधिरेण च मूर्छितः
वानरान्राक्षसानृक्षान्खादन्विपरिधावति ८३
तस्मिन्काले स धर्मात्मा लक्ष्मणो राममब्रवीत्
कुम्भकर्णवधे युक्तो योगान्परिमृशन्बहून् ८४
नैवायं वानरान्राजन्न विजानाति राक्षसान्
मत्तः शोणितगन्धेन स्वान्परांश्चैव खादति ८५
साध्वेनमधिरोहन्तु सर्वतो वानरर्षभाः
यूथपाश्च यथा मुख्यास्तिष्ठन्त्वस्य समन्ततः ८६
अप्ययं दुर्मतिः काले गुरुभारप्रपीडितः
प्रपतन्राक्षसो भूमौ नान्यान्हन्यात्प्लवंगमान् ८७
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रस्य धीमतः
ते समारुरुहुर्हृष्टाः कुम्भकर्णं प्लवंगमाः ८८
कुम्भकर्णस्तु संक्रुद्धः समारूढः प्लवंगमैः
व्यधूनयत्तान्वेगेन दुष्टहस्तीव हस्तिपान् ८९
तान्दृष्ट्वा निर्धुतान्रामो रुष्टोऽयमिति राक्षसः
समुत्पपात वेगेन धनुरुत्तममाददे ९०
स चापमादाय भुजंगकल्पं
दृढज्यमुग्रं तपनीयचित्रम्
हरीन्समाश्वास्य समुत्पपात

रामो निबद्धोत्तमतूणबाणः ९१
स वानरगणैस्तैस्तु वृतः परमदुर्जयः
लक्ष्मणानुचरो रामः संप्रतस्थे महाबलः ९२
स ददर्श महात्मानं किरीटिनमरिंदमम्
शोणिताप्लुतसर्वाङ्गं कुम्भकर्णं महाबलम् ९३
सर्वान्समभिधावन्तं यथा रुष्टं दिशागजम्
मार्गमाणं हरीन्क्रुद्धं राक्षसैः परिवारितम् ९४
विन्ध्यमन्दरसंकाशं काञ्चनाङ्गदभूषणम्
स्रवन्तं रुधिरं वक्त्राद्वर्षमेघमिवोत्थितम् ९५
जिह्वया परिलिह्यन्तं शोणितं शोणितोक्षितम्
मृद्गन्तं वानरानीकं कालान्तकयमोपमम् ९६
तं दृष्ट्वा राक्षसश्रेष्ठं प्रदीप्तानलवर्चसम्
विस्फारयामास तदा कार्मुकं पुरुषर्षभः ९७
स तस्य चापनिर्घोषात्कुपितो नैर्ऋतर्षभः
अमृष्यमाणस्तं घोषमभिदुद्राव राघवम् ९८
ततस्तु वातोद्धतमेघकल्पं
भुजंगराजोत्तमभोगबाहुम्
तमापतन्तं धरणीधराभ-
मुवाच रामो युधि कुम्भकर्णम् ९९
आगच्छ रक्षोधिप मा विषाद-
मवस्थितोऽह प्रगृहीतचापः
अवेहि मां शक्रसपत्न राम-
मयं मुहूर्ताद्भविता विचेताः १००
रामोऽयमिति विज्ञाय जहास विकृतस्वनम्
पातयन्निव सर्वेषां हृदयानि वनौकसाम् १०१
प्रहस्य विकृतं भीमं स मेघस्तनितोपमम्
कुम्भकर्णो महातेजा राघवं वाक्यमब्रवीत् १०२
नाहं विराधो विज्ञेयो न कबन्धः खरो न च
न वाली न च मारीचः कुम्भकर्णोऽहमागतः १०३
पश्य मे मुद्गरं घोरं सर्वकालायसं महत्

अनेन निर्जिता देवा दानवाश्च मया पुरा १०४
विकर्णनास इति मां नावज्ञातुं त्वमर्हसि
स्वल्पापि हि न मे पीडा कर्णनासाविनाशनात् १०५
दर्शयेक्ष्वाकुशार्दूल वीर्यं गात्रेषु मे लघु
ततस्त्वां भक्षयिष्यामि दृष्टपौरुषविक्रमम् १०६
स कुम्भकर्णस्य वचो निशम्य
रामः सुपुङ्खान्विससर्ज बाणान्
तैराहतो वज्रसमप्रवेगै-
र्न चुक्षुभे न व्यथते सुरारिः १०७
यैः सायकैः सालवरा निकृत्ता
वाली हतो वानरपुंगवश्च
ते कुम्भकर्णस्य तदा शरीरं
वज्रोपमा न व्यथयांप्रचक्रुः १०८
स वारिधारा इव सायकांस्ता
न्पिबञ्शरीरेण महेन्द्रशत्रुः
जघान रामस्य शरप्रवेगं
व्याविध्य तं मुद्गरमुग्रवेगम् १०९
ततस्तु रक्षः क्षतजानुलिप्तं
वित्रासनं देवमहाचमूनाम्
व्याविध्य तं मुद्गरमुग्रवेगं
विद्रावयामास चमूं हरीणाम् ११०
वायव्यमादाय ततो वरास्त्रं
रामः प्रचिक्षेप निशाचराय
समुद्गरं तेन जहार बाहुं
स कृत्तबाहुस्तुमुलं ननाद १११
स तस्य बाहुर्गिरिशृङ्गकल्पः
समुद्गरो राघवबाणकृत्तः
पपात तस्मिन्हरिराजसैन्ये
जघान तां वानरवाहिनीं च ११२
ते वानरा भग्नहतावशेषाः

पर्यन्तमाश्रित्य तदा विषण्णाः
प्रवेपिताङ्गा ददृशुः सुघोरं
नरेन्द्ररक्षोधिपसंनिपातम् ११३
स कुम्भकर्णोऽस्त्रनिकृत्तबाहु-
र्महान्निकृत्ताग्र इवाचलेन्द्रः
उत्पाटयामास करेण वृक्षं
ततोऽभिदुद्राव रणे नरेन्द्रम् ११४
तं तस्य बाहुं सहसालवृक्षं
समुद्यतं पन्नगभोगकल्पम्
एन्द्रास्त्रयुक्तेन जहार रामो
बाणेन जाम्बूनदचित्रितेन ११५
स कुम्भकर्णस्य भुजो निकृत्तः
पपात भूमौ गिरिसंनिकाशः
विवेष्टमानो निजघान वृक्षा-
ञ्शैलाञ्शिला वानरराक्षसांश्च ११६
तं छिन्नबाहुं समवेक्ष्य रामः
समापतन्तं सहसा नदन्तम्
द्वावर्धचन्द्रौ निशितौ प्रगृह्य
चिच्छेद पादौ युधि राक्षसस्य ११७
निकृत्तबाहुर्विनिकृत्तपादो
विदार्य वक्त्रं वडवामुखाभम्
दुद्राव रामं सहसाभिगर्ज-
न्राहुर्यथा चन्द्रमिवान्तरिक्षे ११८
अपूरयत्तस्य मुखं शिताग्रै
रामः शरैर्हेमपिनद्धपुङ्खैः
स पूर्णवक्त्रो न शशाक वक्तुं
चुकूज कृच्छ्रेण मुमोह चापि ११९
अथाददे सूर्यमरीचिकल्पं
स ब्रह्मदण्डान्तककालकल्पम्
अरिष्टमैन्द्रं निशितं सुपुङ्खं

रामः शरं मारुततुल्यवेगम् १२०
तं वज्रजाम्बूनदचारुपुङ्खं
प्रदीप्तसूर्यज्वलनप्रकाशम्
महेन्द्रवज्राशनितुल्यवेगं
रामः प्रचिक्षेप निशाचराय १२१
स सायको राघवबाहुचोदितो
दिशः स्वभासा दश संप्रकाशयन्
विधूमवैश्वानरदीप्तदर्शनो
जगाम शक्राशनितुल्यविक्रमः १२२
स तन्महापर्वतकूटसंनिभं
विवृत्तदंष्ट्रं चलचारुकुण्डलम्
चकर्त रक्षोधिपतेः शिरस्तदा
यथैव वृत्रस्य पुरा पुरंदरः १२३
तद्रामबाणाभिहतं पपात
रक्षःशिरः पर्वतसंनिकाशम्
बभञ्ज चर्यागृहगोपुराणि
प्राकारमुच्चं तमपातयच्च १२४
तच्चातिकायं हिमवत्प्रकाशं
रक्षस्तदा तोयनिधौ पपात
ग्राहान्महामीनचयान्भुजंगमा-
न्ममर्द भूमिं च तथा विवेश १२५
तस्मिन्हते ब्राह्मणदेवशत्रौ
महाबले संयति कुम्भकर्णे
चचाल भूर्भूमिधराश्च सर्वे
हर्षाच्च देवास्तुमुलं प्रणेदुः १२६
ततस्तु देवर्षिमहर्षिपन्नगाः
सुराश्च भूतानि सुपर्णगुह्यकाः
सयक्षगन्धर्वगणा नभोगताः
प्रहर्षिता रामपराक्रमेण १२७
प्रहर्षमीयुर्वहवस्तु वानराः

प्रबुद्धपद्मप्रतिमैरिवाननैः
अपूजयन्राघवमिष्टभागिनं
हते रिपौ भीमबले दुरासदे १२८
स कुम्भकर्णं सुरसैन्यमर्दनं
महत्सु युद्धेष्वपराजितश्रमम्
ननन्द हत्वा भरताग्रजो रणे
महासुरं वृत्रमिवामराधिपः १२९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चपञ्चाशः सर्गः ५५

६-५६
कुम्भकर्णं हतं दृष्ट्वा राघवेण महात्मना
राक्षसा राक्षसेन्द्राय रावणाय न्यवेदयन् १
श्रुत्वा विनिहतं संख्ये कुम्भकर्णं महाबलम्
रावणः शोकसंतप्तो मुमोह च पपात च २
पितृव्यं निहतं श्रुत्वा देवान्तकनरान्तकौ
त्रिशिराश्चातिकायश्च रुरुदुः शोकपीडिताः ३
भ्रातरं निहतं श्रुत्वा रामेणाक्लिष्टकर्मणा
महोदरमहापार्श्वौ शोकाक्रान्तौ बभूवतुः ४
ततः कृच्छ्रात्समासाद्य संज्ञां राक्षसपुंगवः
कुम्भकर्णवधाद्दीनो विललाप स रावणः ५
हा वीर रिपुदर्पघ्न कुम्भकर्ण महाबल
शत्रुसैन्यं प्रताप्यैकः क्व मां संत्यज्य गच्छसि ६
इदानीं खल्वहं नास्मि यस्य मे पतितो भुजः
दक्षिणो यं समाश्रित्य न बिभेमि सुरासुरान् ७
कथमेवंविधो वीरो देवदानवदर्पहा
कालाग्निप्रतिमो ह्यद्य राघवेण रणे हतः ८
यस्य ते वज्रनिष्पेषो न कुर्याद्व्यसनं सदा
स कथं रामबाणार्तः प्रसुप्तोऽसि महीतले ९
एते देवगणाः सार्धमृषिभिर्गगने स्थिताः
निहतं त्वां रणे दृष्ट्वा निनदन्ति प्रहर्षिताः १०

ध्रुवमद्यैव संहृष्टा लब्धलक्ष्याः प्लवंगमाः
आरोक्ष्यन्तीह दुर्गाणि लङ्काद्वाराणि सर्वशः ११
राज्येन नास्ति मे कार्यं किं करिष्यामि सीतया
कुम्भकर्णविहीनस्य जीविते नास्ति मे रतिः १२
यद्यहं भ्रातृहन्तारं न हन्मि युधि राघवम्
ननु मे मरणं श्रेयो न चेदं व्यर्थजीवितम् १३
अद्यैव तं गमिष्यामि देशं यत्रानुजो मम
न हि भ्रातॄन्समुत्सृज्य क्षणं जीवितुमुत्सहे १४
देवा हि मां हसिष्यन्ति दृष्ट्वा पूर्वापकारिणम्
कथमिन्द्रं जयिष्यामि कुम्भकर्ण हते त्वयि १५
तदिदं मामनुप्राप्तं विभीषणवचः शुभम्
यदज्ञानान्मया तस्य न गृहीतं महात्मनः १६
विभीषणवचो यावत्कुम्भकर्णप्रहस्तयोः
विनाशोऽय समुत्पन्नो मां व्रीडयति दारुणः १७
तस्यायं कर्मणः प्राप्तो विपाको मम शोकदः
यन्मया धार्मिकः श्रीमान्स निरस्तो विभीषणः १८
इति बहुविधमाकुलान्तरात्मा
कृपणमतीव विलप्य कुम्भकर्णम्
न्यपतदथ दशाननो भृशार्त-
स्तमनुजमिन्द्ररिपुं हतं विदित्वा १९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षट्पञ्चाशः सर्गः ५६

६-५७

एवं विलपमानस्य रावणस्य दुरात्मनः
श्रुत्वा शोकाभितप्तस्य त्रिशिरा वाक्यमब्रवीत् १
एवमेव महावीर्यो हतो नस्तातमध्यमः
न तु सत्पुरुषा राजन्विलपन्ति यथा भवान् २
नूनं त्रिभुवनस्यापि पर्याप्तस्त्वमसि प्रभो
स कस्मात्प्राकृत इव शोचस्यात्मानमीदृशम् ३
ब्रह्मदत्तास्ति ते शक्तिः कवचः सायको धनुः

सहस्रखरसंयुक्तो रथो मेघसमस्वनः ४
त्वयासकृद्विशस्त्रेण विशस्ता देवदानवाः
स सर्वायुधसम्पन्नो राघवं शास्तुमर्हसि ५
कामं तिष्ठ महाराज निर्गमिष्याम्यहं रणम्
उद्धरिष्यामि ते शत्रून्गरुडः पन्नगानिव ६
शम्बरो देवराजेन नरको विष्णुना यथा
तथाद्य शयिता रामो मया युधि निपातितः ७
श्रुत्वा त्रिशिरसो वाक्यं रावणो राक्षसाधिपः
पुनर्जातमिवात्मानं मन्यते कालचोदितः ८
श्रुत्वा त्रिशिरसो वाक्यं देवान्तकनरान्तकौ
अतिकायश्च तेजस्वी बभूवुर्युद्धहर्षिताः ९
ततोऽहमहमित्येव गर्जन्तो नैर्ऋतर्षभाः
रावणस्य सुता वीराः शक्रतुल्यपराक्रमाः १०
अन्तरिक्षचराः सर्वे सर्वे मायाविशारदाः
सर्वे त्रिदशदर्पघ्नाः सर्वे च रणदुर्मदाः ११
सर्वेऽस्त्रबलसम्पन्नाः सर्वे विस्तीर्णकीर्तयः
सर्वे समरमासाद्य न श्रूयन्ते स्म निर्जिताः १२
सर्वेऽस्त्रविदुषो वीराः सर्वे युद्धविशारदाः
सर्वे प्रवरविज्ञानाः सर्वे लब्धवरास्तथा १३
स तैस्तथा भास्करतुल्यवर्चसैः
सुतैर्वृतः शत्रुबलप्रमर्दनैः
रराज राजा मघवान्यथामरै-
र्वृतो महादानवदर्पनाशनैः १४
स पुत्रान्संपरिष्वज्य भूषयित्वा च भूषणैः
आशीर्भिश्च प्रशस्ताभिः प्रेषयामास संयुगे १५
महोदरमहापार्श्वौ भ्रातरौ चापि रावणः
रक्षणार्थं कुमाराणां प्रेषयामास संयुगे १६
तेऽभिवाद्य महात्मानं रावणं रिपुरावणम्
कृत्वा प्रदक्षिणं चैव महाकायाः प्रतस्थिरे १७
सर्वौषधीभिर्गन्धैश्च समालभ्य महाबलाः

निर्जग्मुर्नैर्ऋतश्रेष्ठाः षडेते युद्धकाङ्क्षिणः १८
ततः सुदर्शनं नाम नीलजीमूतसंनिभम्
एरावतकुले जातमारुरोह महोदरः १९
सर्वायुधसमायुक्तं तूणीभिश्च स्वलंकृतम्
रराज गजमास्थाय सवितेवास्तमूर्धनि २०
हयोत्तमसमायुक्तं सर्वायुधसमाकुलम्
आरुरोह रथश्रेष्ठं त्रिशिरा रावणात्मजः २१
त्रिशिरा रथमास्थाय विरराज धनुर्धरः
सविद्युदुल्कः सज्वालः सेन्द्रचाप इवाम्बुदः २२
त्रिभिः किरीटैस्त्रिशिराः शुशुभे स रथोत्तमे
हिमवानिव शैलेन्द्रस्त्रिभिः काञ्चनपर्वतैः २३
अतिकायोऽपि तेजस्वी राक्षसेन्द्रसुतस्तदा
आरुरोह रथश्रेष्ठं श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् २४
सुचक्राक्षं सुसंयुक्तं सानुकर्षं सकूबरम्
तूणीबाणासनैर्दीप्तं प्रासासिपरिघाकुलम् २५
स काञ्चनविचित्रेण किरीटेन विराजता
भूषणैश्च बभौ मेरुः प्रभाभिरिव भास्वतः २६
स रराज रथे तस्मिन्राजसूनुर्महाबलः
वृतो नैर्ऋतशार्दूलैर्वज्रपाणिरिवामरैः २७
हयमुच्चैःश्रवःप्रख्यं श्वेतं कनकभूषणम्
मनोजवं महाकायमारुरोह नरान्तकः २८
गृहीत्वा प्रासमुल्काभं विरराज नरान्तकः
शक्तिमादाय तेजस्वी गुहः शत्रुष्विवाहवे २९
देवान्तकः समादाय परिघं वज्रभूषणम्
परिगृह्य गिरिं दोर्भ्यां वपुर्विष्णोर्विडम्बयन् ३०
महापार्श्वो महातेजा गदामादाय वीर्यवान्
विरराज गदापाणिः कुबेर इव संयुगे ३१
ते प्रतस्थुर्महात्मानो बलैरप्रतिमैर्वृताः
सुरा इवामरावत्यां बलैरप्रतिमैर्वृताः ३२
तान्गजैश्च तुरंगैश्च रथैश्चाम्बुदनिस्वनैः

अनुजग्मुर्महात्मानो राक्षसाः प्रवरायुधाः ३३
ते विरेजुर्महात्मानः कुमाराः सूर्यवर्चसः
किरीटिनः श्रिया जुष्टा ग्रहा दीप्ता इवाम्बरे ३४
प्रगृहीता बभौ तेषां छत्राणामावलि सिता
शारदाभ्रप्रतीकाशा हंसावलिरिवाम्बरे ३५
मरणं वापि निश्चित्य शत्रूणां वा पराजयम्
इति कृत्वा मतिं वीरा निर्जग्मुः संयुगार्थिनः ३६
जगर्जुश्च प्रणेदुश्च चिक्षिपुश्चापि सायकान्
जहृषुश्च महात्मानो निर्यान्तो युद्धदुर्मदाः ३७
क्ष्वेडितास्फोटनिनदैः संचचालेव मेदिनी
रक्षसां सिंहनादैश्च पुस्फोटेव तदाम्बरम् ३८
तेऽभिनिष्क्रम्य मुदिता राक्षसेन्द्रा महाबलाः
ददृशुर्वानरानीकं समुद्यतशिलानगम् ३९
हरयोऽपि महात्मानो ददृशुर्नैरृतं बलम्
हस्त्यश्वरथसंबाधं किङ्किणीशतनादितम् ४०
नीलजीमूतसंकाशं समुद्यतमहायुधम्
दीप्तानलरविप्रख्यैर्नैरृतैः सर्वतो वृतम् ४१
तद्दृष्ट्वा बलमायान्तं लब्धलक्ष्याः प्लवंगमाः
समुद्यतमहाशैलाः संप्रणेदुर्मुहुर्मुहुः ४२
ततः समुद्घुष्टरवं निशम्य
रक्षोगणा वानरयूथपानाम्
अमृष्यमाणाः परहर्षमुग्रं
महाबला भीमतरं विनेदुः ४३
ते राक्षसबलं घोरं प्रविश्य हरियूथपाः
विचेरुरुद्यतैः शैलैर्नगाः शिखरिणो यथा ४४
केचिदाकाशमाविश्य केचिदुर्व्यां प्लवंगमाः
रक्षःसैन्येषु संक्रुद्धाश्चेरुर्द्रुमशिलायुधाः ४५
ते पादपशिलाशैलैश्चक्रुर्वृष्टिमनुत्तमाम्
बाणौघैर्वार्यमाणाश्च हरयो भीमविक्रमाः ४६
सिंहनादान्विनेदुश्च रणे राक्षसवानराः

शिलाभिश्चूर्णयामासुर्यातुधानान्प्लवंगमाः ४७
निजघ्नुः संयुगे क्रुद्धाः कवचाभरणावृतान्
केचिद्रथगतान्वीरान्गजवाजिगतानपि ४८
निजघ्नुः सहसाप्लुत्य यातुधानान्प्लवंगमाः
शैलशृङ्गनिपातैश्च मुष्टिभिर्वान्तलोचनाः
चेलुः पेतुश्च नेदुश्च तत्र राक्षसपुंगवाः ४९
ततः शैलैश्च खड्गैश्च विसृष्टैर्हरिराक्षसैः
मुहूर्तेनावृता भूमिरभवच्छोणिताप्लुता ५०
विकीर्णपर्वताकारै रक्षोभिररिमर्दनैः
आक्षिप्ताः क्षिप्यमाणाश्च भग्नशूलाश्च वानरैः ५१
वानरान्वानरैरेव जघ्नुस्ते रजनीचराः
राक्षसान्राक्षसैरेव जघ्नुस्ते वानरा अपि ५२
आक्षिप्य च शिलास्तेषां निजघ्नू राक्षसा हरीन्
तेषां चाच्छिद्य शस्त्राणि जघ्नू रक्षांसि वानराः ५३
निजघ्नुः शैलशूलास्त्रैर्बिभिदुश्च परस्परम्
सिंहनादान्विनेदुश्च रणे वानरराक्षसाः ५४
छिन्नवर्मतनुत्राणा राक्षसा वानरैर्हताः
रुधिरं प्रस्रुतास्तत्र रससारमिव द्रुमाः ५५
रथेन च रथं चापि वारणेन च वारणम्
हयेन च हयं केचिन्निजघ्नुर्वानरा रणे ५६
क्षुरप्रैरर्धचन्द्रैश्च भल्लैश्च निशितैः शरैः
राक्षसा वानरेन्द्राणां चिच्छिदुः पादपाञ्शिलाः ५७
विकीर्णैः पर्वताग्रैश्च द्रुमैश्छिन्नैश्च संयुगे
हतैश्च कपिरक्षोभिर्दुर्गमा वसुधाभवत् ५८
तस्मिन्प्रवृत्ते तुमुले विमर्दे
प्रहृष्यमाणेषु वलीमुखेषु
निपात्यमानेषु च राक्षसेषु
महर्षयो देवगणाश्च नेदुः ५९
ततो हयं मारुततुल्यवेग-
मारुह्य शक्तिं निशितां प्रगृह्य

नरान्तको वानरराजसैन्यं
महार्णवं मीन इवाविवेश ६०
स वानरान्सप्त शतानि वीरः
प्रासेन दीप्तेन विनिर्बिभेद
एकः क्षणेनेन्द्ररिपुर्महात्मा
जघान सैन्यं हरिपुंगवानाम् ६१
ददृशुश्च महात्मानं हयपृष्ठे प्रतिष्ठितम्
चरन्तं हरिसैन्येषु विद्याधरमहर्षयः ६२
स तस्य ददृशे मार्गो मांसशोणितकर्दमः
पतितैः पर्वताकारैर्वानरैरभिसंवृतः ६३
यावद्विक्रमितुं बुद्धिं चक्रुः प्लवगपुंगवाः
तावदेतानतिक्रम्य निर्बिभेद नरान्तकः ६४
ज्वलन्तं प्रासमुद्यम्य संग्रामान्ते नरान्तकः
ददाह हरिसैन्यानि वनानीव विभावसुः ६५
यावदुत्पाटयामासुर्वृक्षाञ्शैलान्वनौकसः
तावत्प्रासहताः पेतुर्वज्रकृत्ता इवाचलाः ६६
दिक्षु सर्वासु बलवान्विचचार नरान्तकः
प्रमृद्गन्सर्वतो युद्धे प्रावृट्काले यथानिलः ६७
न शेकुर्धावितुं वीरा न स्थातुं स्पन्दितुं कुतः
उत्पतन्तं स्थितं यान्तं सर्वान्विव्याध वीर्यवान् ६८
एकेनान्तककल्पेन प्रासेनादित्यतेजसा
भिन्नानि हरिसैन्यानि निपेतुर्धरणीतले ६९
वज्रनिष्पेषसदृशं प्रासस्याभिनिपातनम्
न शेकुर्वानराः सोढुं ते विनेदुर्महास्वनम् ७०
पततां हरिवीराणां रूपाणि प्रचकाशिरे
वज्रभिन्नाग्रकूटानां शैलानां पततामिव ७१
ये तु पूर्वं महात्मानः कुम्भकर्णेन पातिताः
तेऽस्वस्था वानरश्रेष्ठाः सुग्रीवमुपतस्थिरे ७२
विप्रेक्षमाणः सुग्रीवो ददर्श हरिवाहिनीम्
नरान्तकभयत्रस्तां विद्रवन्तीमितस्ततः ७३

विद्रुतां वाहिनीं दृष्ट्वा स ददर्श नरान्तकम्
गृहीतप्रासमायान्तं हयपृष्ठे प्रतिष्ठितम् ७४
अथोवाच महातेजाः सुग्रीवो वानराधिपः
कुमारमङ्गदं वीरं शक्रतुल्यपराक्रमम् ७५
गच्छैनं राक्षसं वीर योऽसौ तुरगमास्थितः
क्षोभयन्तं हरिबलं क्षिप्रं प्राणैर्वियोजय ७६
स भर्तुर्वचनं श्रुत्वा निष्पपाताङ्गदस्तदा
अनीकान्मेघसंकाशान्मेघानीकादिवांशुमान् ७७
शैलसंघातसंकाशो हरीणामुत्तमोऽङ्गदः
रराजाङ्गदसंनद्धः सधातुरिव पर्वतः ७८
निरायुधो महातेजाः केवलं नखदंष्ट्रवान्
नरान्तकमभिक्रम्य वालिपुत्रोऽब्रवीद्वचः ७९
तिष्ठ किं प्राकृतैरेभिर्हरिभिस्त्वं करिष्यसि
अस्मिन्वज्रसमस्पर्शे प्रासं क्षिप ममोरसि ८०
अङ्गदस्य वचः श्रुत्वा प्रचुक्रोध नरान्तकः
संदश्य दशनैरोष्ठं निश्वस्य च भुजंगवत् ८१
स प्रासमाविध्य तदाङ्गदाय
समुज्ज्वलन्तं सहसोत्ससर्ज
स वालिपुत्रोरसि वज्रकल्पे
बभूव भग्नो न्यपतच्च भूमौ ८२
तं प्रासमालोक्य तदा विभग्नं
सुपर्णकृत्तोरगभोगकल्पम्
तलं समुद्यम्य स वालिपुत्र-
स्तुरंगमस्याभिजघान मूर्ध्नि ८३
निमग्नपादः स्फुटिताक्षितारो
निष्क्रान्तजिह्वोऽचलसंनिकाशः
स तस्य वाजी निपपात भूमौ
तलप्रहारेण विकीर्णमूर्धा ८४
नरान्तकः क्रोधवशं जगाम
हतं तुरंगं पतितं निरीक्ष्य

स मुष्टिमुद्यम्य महाप्रभावो
जघान शीर्षे युधि वालिपुत्रम् ८५
अथाङ्गदो मुष्टिविभिन्नमूर्धा
सुस्राव तीव्रं रुधिरं भृशोष्णम्
मुहुर्विजज्वाल मुमोह चापि
संज्ञां समासाद्य विसिष्मिये च ८६
अथाङ्गदो वज्रसमानवेगं
संवर्त्य मुष्टिं गिरिशृङ्गकल्पम्
निपातयामास तदा महात्मा
नरान्तकस्योरसि वालिपुत्रः ८७
स मुष्टिनिष्पिष्टविभिन्नवक्षा
ज्वालां वमञ्शोणितदिग्धगात्रः
नरान्तको भूमितले पपात
यथाचलो वज्रनिपातभग्नः ८८
अथान्तरिक्षे त्रिदशोत्तमानां
वनौकसां चैव महाप्रणादः
बभूव तस्मिन्निहतेऽग्र्यवीरे
नरान्तके वालिसुतेन संख्ये ८९
अथाङ्गदो राममनःप्रहर्षणं
सुदुष्करं तं कृतवान्हि विक्रमम्
विसिष्मिये सोऽप्यतिवीर्यविक्रमः
पुनश्च युद्धे स बभूव हर्षितः ९०
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तपञ्चाशः सर्गः ५७

६-५८

नरान्तकं हतं दृष्ट्वा चुक्रुशुर्नैरृतर्षभाः
देवान्तकस्त्रिमूर्धा च पौलस्त्यश्च महोदरः १
आरूढो मेघसंकाशं वारणेन्द्रं महोदरः
वालिपुत्रं महावीर्यमभिदुद्राव वीर्यवान् २
भ्रातृव्यसनसंतप्तस्तदा देवान्तको बली

आदाय परिघं दीप्तमङ्गदं समभिद्रवत् ३
रथमादित्यसंकाशं युक्तं परमवाजिभिः
आस्थाय त्रिशिरा वीरो वालिपुत्रमथाभ्ययात् ४
स त्रिभिर्देवदर्पघ्नैर्नैर्ऋतेन्द्रैरभिद्रुतः
वृक्षमुत्पाटयामास महाविटपमङ्गदः ५
देवान्तकाय तं वीरश्चिक्षेप सहसाङ्गदः
महावृक्षं महाशाखं शक्रो दीप्तमिवाशनिम् ६
त्रिशिरास्तं प्रचिच्छेद शरैराशीविषोपमैः
स वृक्षं कृत्तमालोक्य उत्पपात ततोऽङ्गदः ७
स ववर्ष ततो वृक्षाञ्शिलाश्च कपिकुञ्जरः
तान्प्रचिच्छेद संक्रुद्धस्त्रिशिरा निशितैः शरैः ८
परिघाग्रेण तान्वृक्षान्बभञ्ज च सुरान्तकः
त्रिशिराश्चाङ्गदं वीरमभिदुद्राव सायकैः ९
गजेन समभिद्रुत्य वालिपुत्रं महोदरः
जघानोरसि संक्रुद्धस्तोमरैर्वज्रसंनिभैः १०
देवान्तकश्च संक्रुद्धः परिघेण तदाङ्गदम्
उपगम्याभिहत्याशु व्यपचक्राम वेगवान् ११
स त्रिभिर्नैर्ऋतश्रेष्ठैर्युगपत्समभिद्रुतः
न विव्यथे महातेजा वालिपुत्रः प्रतापवान् १२
तलेन भृशमुत्पत्य जघानास्य महागजम्
पेततुर्लोचने तस्य विननाद स वारणः १३
विषाणं चास्य निष्कृष्य वालिपुत्रो महाबलः
देवान्तकमभिद्रुत्य ताडयामास संयुगे १४
स विह्वलितसर्वाङ्गो वातोद्धूत इव द्रुमः
लाक्षारससवर्णं च सुस्राव रुधिरं मुखात् १५
अथाश्वास्य महातेजाः कृच्छ्राद्देवान्तको बली
आविध्य परिघं घोरमाजघान तदाङ्गदम् १६
परिघाभिहतश्चापि वानरेन्द्रात्मजस्तदा
जानुभ्यां पतितो भूमौ पुनरेवोत्पपात ह १७
समुत्पतन्तं त्रिशिरास्त्रिभिराशीविषोपमैः

घोरैर्हरिपतेः पुत्रं ललाटेऽभिजघान ह १८
ततोऽङ्गदं परिक्षिप्तं त्रिभिर्नैरृतपुंगवैः
हनूमानपि विज्ञाय नीलश्चापि प्रतस्थतुः १९
ततश्चिक्षेप शैलाग्रं नीलस्त्रिशिरसे तदा
तद्रावणसुतो धीमान्बिभेद निशितैः शरैः २०
तद्बाणशतनिर्भिन्नं विदारितशिलातलम्
सविस्फुलिङ्गं सज्वालं निपपात गिरेः शिरः २१
ततो जृम्भितमालोक्य हर्षाद्देवान्तकस्तदा
परिघेणाभिदुद्राव मारुतात्मजमाहवे २२
तमापतन्तमुत्पत्य हनूमान्मारुतात्मजः
आजघान तदा मूर्ध्नि वज्रवेगेन मुष्टिना २३
स मुष्टिनिष्पिष्टविकीर्णमूर्धा
निर्वान्तदन्ताक्षिविलम्बिजिह्वः
देवान्तको राक्षसराजसूनु-
र्गतासुरुर्व्यां सहसा पपात २४
तस्मिन्हते राक्षसयोधमुख्ये
महाबले संयति देवशत्रौ
क्रुद्धस्त्रिमूर्धा निशिताग्रमुग्रं
ववर्ष नीलोरसि बाणवर्षम् २५
स तैः शरौघैरभिवर्ष्यमाणो
विभिन्नगात्रः कपिसैन्यपालः
नीलो बभूवाथ विसृष्टगात्रो
विष्टम्भितस्तेन महाबलेन २६
ततस्तु नीलः प्रतिलभ्य संज्ञां
शैलं समुत्पाट्य सवृक्षषण्डम्
ततः समुत्पत्य भृशोग्रवेगो
महोदरं तेन जघान मूर्ध्नि २७
ततः स शैलाभिनिपातभग्नो
महोदरस्तेन सह द्विपेन
विपोथितो भूमितले गतासुः

पपात वज्राभिहतो यथाद्रिः २८
पितृव्यं निहतं दृष्ट्वा त्रिशिराश्चापमाददे
हनूमन्तं च संक्रुद्धो विव्याध निशितैः शरैः २९
हनूमांस्तु समुत्पत्य हयांस्त्रिशिरसस्तदा
विददार नखैः क्रुद्धो गजेन्द्रं मृगराडिव ३०
अथ शक्तिं समादाय कालरात्रिमिवान्तकः
चिक्षेपानिलपुत्राय त्रिशिरा रावणात्मजः ३१
दिवि क्षिप्तामिवोल्कां तां शक्तिं क्षिप्तामसंगताम्
गृहीत्वा हरिशार्दूलो बभञ्ज च ननाद च ३२
तां दृष्ट्वा घोरसंकाशां शक्तिं भग्नां हनूमता
प्रहृष्टा वानरगणा विनेदुर्जलदा इव ३३
ततः खड्गं समुद्यम्य त्रिशिरा राक्षसोत्तमः
निचखान तदा रोषा द्वानरेन्द्रस्य वक्षसि ३४
खड्गप्रहाराभिहतो हनूमान्मारुतात्मजः
आजघान त्रिमूर्धानं तलेनोरसि वीर्यवान् ३५
स तलाभिहतस्तेन स्रस्तहस्ताम्बरो भुवि
निपपात महतेजास्त्रिशिरास्त्यक्तचेतनः ३६
स तस्य पततः खड्गं समाच्छिद्य महाकपिः
ननाद गिरिसंकाशस्त्रासयन्सर्वनैरृतान् ३७
अमृष्यमाणस्तं घोषमुत्पपात निशाचरः
उत्पत्य च हनूमन्तं ताडयामास मुष्टिना ३८
तेन मुष्टिप्रहारेण संचुकोप महाकपिः
कुपितश्च निजग्राह किरीटे राक्षसर्षभम् ३९
स तस्य शीर्षाण्यसिना शितेन
किरीटजुष्टानि सकुण्डलानि
क्रुद्धः प्रचिच्छेद सुतोऽनिलस्य
त्वष्टुः सुतस्येव शिरांसि शक्रः ४०
तान्यायताक्षाण्यगसंनिभानि
प्रदीप्तवैश्वानरलोचनानि
पेतुः शिरांसीन्द्ररिपोर्धरण्यां

ज्योतींषि मुक्तानि यथार्कमार्गात् ४१
तस्मिन्हते देवरिपौ त्रिशीर्षे
हनूमता शक्रपराक्रमेण
नेदुः प्लवंगा प्रचचाल भूमी
रक्षांस्यथो दुद्रुविरे समन्तात् ४२
हतं त्रिशिरसं दृष्ट्वा तथैव च महोदरम्
हतौ प्रेक्ष्य दुराधर्षौ देवान्तकनरान्तकौ ४३
चुकोप परमामर्षी महापार्श्वो महाबलः
जग्राहार्चिष्मतीं चापि गदां सर्वायसीं शुभाम् ४४
हेमपट्टपरिक्षिप्तां मांसशोणितलेपनाम्
विराजमानां वपुषा शत्रुशोणितरञ्जिताम् ४५
तेजसा संप्रदीप्ताग्रां रक्तमाल्यविभूषिताम्
ऐरावतमहापद्मसार्वभौमभयावहाम् ४६
गदामादाय संक्रुद्धो महापार्श्वो महाबलः
हरीन्समभिदुद्राव युगान्ताग्निरिव ज्वलन् ४७
अथर्षभः समुत्पत्य वानरो रावणानुजम्
महापार्श्वमुपागम्य तस्थौ तस्याग्रतो बली ४८
तं पुरस्तात्स्थितं दृष्ट्वा वानरं पर्वतोपमम्
आजघानोरसि क्रुद्धो गदया वज्रकल्पया ४९
स तयाभिहतस्तेन गदया वानरर्षभः
भिन्नवक्षाः समाधूतः सुस्राव रुधिरं बहु ५०
स संप्राप्य चिरात्संज्ञामृषभो वानरर्षभः
क्रुद्धो विस्फुरमाणौष्ठो महापार्श्वमुदैक्षत ५१
तां गृहीत्वा गदां भीमामाविध्य च पुनः पुनः
मत्तानीकं महापार्श्वं जघान रणमूर्धनि ५२
स स्वया गदया भिन्नो विकीर्णदशनेक्षणः
निपपात महापार्श्वो वज्राहत इवाचलः ५३
तस्मिन्हते भ्रातरि रावणस्य
तन्नैरृतानां बलमर्णवाभम्
त्यक्त्वायुधं केवलजीवितार्थं

दुद्राव भिन्नार्णवसंनिकाशम् ५४
इति श्रीरामायणे युद्धकाराडे अष्टपञ्चाशः सर्गः ५८

६-५९
स्वबलं व्यथितं दृष्ट्वा तुमुलं लोमहर्षणम्
भ्रातृंश्च निहतान्दृष्ट्वा शक्रतुल्यपराक्रमान् १
पितृव्यौ चापि संदृश्य समरे संनिषूदितौ
महोदरमहापार्श्वौ भ्रातरौ राक्षसर्षभौ २
चुकोप च महातेजा ब्रह्मदत्तवरो युधि
अतिकायोऽद्रिसंकाशो देवदानवदर्पहा ३
स भास्करसहस्रस्य संघातमिव भास्वरम्
रथमास्थाय शक्रारिरभिदुद्राव वानरान् ४
स विस्फार्य महच्चापं किरीटी मृष्टकुराडलः
नाम विश्रावयामास ननाद च महास्वनम् ५
तेन सिंहप्रणादेन नामविश्रावणेन च
ज्याशब्देन च भीमेन त्रासयामास वानरान् ६
ते तस्य रूपमालोक्य यथा विष्णोस्त्रिविक्रमे
भयार्ता वानराः सर्वे विद्रवन्ति दिशो दश ७
तेऽतिकायं समासाद्य वानरा मूढचेतसः
शरगयं शरणं जग्मुर्लक्ष्मणाग्रजमाहवे ८
ततोऽतिकायं काकुत्स्थो रथस्थं पर्वतोपमम्
ददर्श धन्विनं दूराद्गर्जन्तं कालमेघवत् ९
स तं दृष्ट्वा महात्मानं राघवस्तु सुविस्मितः
वानरान्सान्त्वयित्वा तु विभीषणमुवाच ह १०
कोऽसौ पर्वतसंकाशो धनुष्मान्हरिलोचनः
युक्ते हयसहस्रेण विशाले स्यन्दने स्थितः ११
य एष निशितैः शूलैः सुतीक्ष्णैः प्रासतोमरैः
अर्चिष्मद्भिर्वृतो भाति भूतैरिव महेश्वरः १२
कालजिह्वाप्रकाशाभिर्य एषोऽभिविराजते
आवृतो रथशक्तीभिर्विद्युद्भिरिव तोयदः १३

धनूंषि चास्य सज्यानि हेमपृष्ठानि सर्वशः
शोभयन्ति रथश्रेष्ठं शक्रचापमिवाम्बरम् १४
क एष रक्षःशार्दूलो रणभूमिं विराजयन्
अभ्येति रथिनां श्रेष्ठो रथेनादित्यतेजसा १५
ध्वजशृङ्गप्रतिष्ठेन राहुणाभिविराजते
सूर्यरश्मिप्रभैर्बाणैर्दिशो दश विराजयन् १६
त्रिणतं मेघनिर्ह्रादं हेमपृष्ठमलंकृतम्
शतक्रतुधनुःप्रख्यं धनुश्चास्य विराजते १७
सध्वजः सपताकश्च सानुकर्षो महारथः
चतुःसादिसमायुक्तो मेघस्तनितनिस्वनः १८
विंशतिर्दश चाष्टौ च तूणीरा रथमास्थिताः
कार्मुकाणि च भीमानि ज्याश्च काञ्चनपिङ्गलाः १९
द्वौ च खड्गौ रथगतौ पार्श्वस्थौ पार्श्वशोभिनौ
चतुर्हस्तत्सरुचितौ व्यक्तहस्तदशायतौ २०
रक्तकण्ठगुणो धीरो महापर्वतसंनिभः
कालः कालमहावक्त्रो मेघस्थ इव भास्करः २१
काञ्चनाङ्गदनद्धाभ्यां भुजाभ्यामेष शोभते
शृङ्गाभ्यामिव तुङ्गाभ्यां हिमवान्पर्वतोत्तमः २२
कुण्डलाभ्यां तु यस्यैतद्भाति वक्त्रं शुभेक्षणम्
पुनर्वस्वन्तरगतं पूर्णबिम्बमिवैन्दवम् २३
आचक्ष्व मे महाबाहो त्वमेनं राक्षसोत्तमम्
यं दृष्ट्वा वानराः सर्वे भयार्ता विद्रुता दिशः २४
स पृष्टो राजपुत्रेण रामेणामिततेजसा
आचचक्षे महातेजा राघवाय विभीषणः २५
दशग्रीवो महातेजा राजा वैश्रवणानुजः
भीमकर्मा महोत्साहो रावणो राक्षसाधिपः २६
तस्यासीद्वीर्यवान्पुत्रो रावणप्रतिमो रणे
वृद्धसेवी श्रुतधरः सर्वास्त्रविदुषां वरः २७
अश्वपृष्ठे रथे नागे खड्गे धनुषि कर्षणे
भेदे सान्त्वे च दाने च नये मन्त्रे च संमतः २८

यस्य बाहुं समाश्रित्य लङ्का भवति निर्भया
तनयं धान्यमालिन्या अतिकायमिमं विदुः २९
एतेनाराधितो ब्रह्मा तपसा भावितात्मना
अस्त्राणि चाप्यवाप्तानि रिपवश्च पराजिताः ३०
सुरासुरैरवध्यत्वं दत्तमस्मै स्वयंभुवा
एतच्च कवचं दिव्यं रथश्चैषोऽकभास्वरः ३१
एतेन शतशो देवा दानवाश्च पराजिताः
रक्षितानि च रक्षांसि यक्षाश्चापि निषूदिताः ३२
वज्रं विष्टम्भितं येन बाणैरिन्द्रस्य धीमतः
पाशः सलिलराजस्य युद्धे प्रतिहतस्तथा ३३
एषोऽतिकायो बलवान्राक्षसानामथर्षभः
रावणस्य सुतो धीमान्देवदानवदर्पहा ३४
तदस्मिन्क्रियतां यत्नः क्षिप्रं पुरुषपुगंव
पुरा वानरसैन्यानि क्षयं नयति सायकैः ३५
ततोऽतिकायो बलवान्प्रविश्य हरिवाहिनीम्
विस्फारयामास धनुर्ननाद च पुनः पुनः ३६
तं भीमवपुषं दृष्ट्वा रथस्थं रथिनां वरम्
अभिपेतुर्महात्मानो ये प्रधानाः प्लवंगमाः ३७
कुमुदो द्विविदो मैन्दो नीलः शरभ एव च
पादपैर्गिरिशृङ्गैश्च युगपत्समभिद्रवन् ३८
तेषां वृक्षांश्च शैलांश्च शरैः काञ्चनभूषणैः
अतिकायो महातेजाश्चिच्छेदास्त्रविदां वरः ३९
तांश्चैव सर्वान्स हरीञ्शरैः सर्वायसैर्बली
विव्याधाभिमुखः संख्ये भीमकायो निशाचरः ४०
तेऽदिता बाणवर्षेण भिन्नगात्राः प्लवंगमाः
न शेकुरतिकायस्य प्रतिकर्तुं महारणे ४१
तत्सैन्यं हरिवीराणां त्रासयामास राक्षसः
मृगयूथमिव क्रुद्धो हरिर्यौवनमास्थितः ४२
स राक्षसेन्द्रो हरिसैन्यमध्ये
नायुध्यमानं निजघान कंचित्

उपेत्य रामं स धनुःकलापी
सगर्वितं वाक्यमिदं बभाषे ४३
रथे स्थितोऽह शरचापपाणि-
र्न प्राकृतं कंचन योधयामि
यस्यास्ति शक्तिर्व्यवसाययुक्ता
ददातु मे क्षिप्रमिहाद्य युद्धम् ४४
तत्तस्य वाक्यं ब्रुवतो निशम्य
चुकोप सौमित्रिरमित्रहन्ता
अमृष्यमाणश्च समुत्पपात
जग्राह चापं च ततः स्मयित्वा ४५
क्रुद्धः सौमित्रिरुत्पत्य तूणादाक्षिप्य सायकम्
पुरस्तादतिकायस्य विचकर्ष महद्धनुः ४६
पूरयन्स महीं शैलानाकाशं सागरं दिशः
ज्याशब्दो लक्ष्मणस्योग्रस्त्रासयन्रजनीचरान् ४७
सौमित्रेश्चापनिर्घोषं श्रुत्वा प्रतिभयं तदा
विसिष्मिये महातेजा राक्षसेन्द्रात्मजो बली ४८
अथातिकायः कुपितो दृष्ट्वा लक्ष्मणमुत्थितम्
आदाय निशितं बाणमिदं वचनमब्रवीत् ४९
बालस्त्वमसि सौमित्रे विक्रमेष्वविचक्षणः
गच्छ किं कालसदृशं मां योधयितुमिच्छसि ५०
न हि मद्बाहुसृष्टानामस्त्राणां हिमवानपि
सोढुमुत्सहते वेगमन्तरिक्षमथो मही ५१
सुखप्रसुप्तं कालाग्निं प्रबोधयितुमिच्छसि
न्यस्य चापं निवर्तस्व मा प्राणाञ्जहि मद्गतः ५२
अथ वा त्वं प्रतिष्टब्धो न निवर्तितुमिच्छसि
तिष्ठ प्राणान्परित्यज्य गमिष्यसि यमक्षयम् ५३
पश्य मे निशितान्बाणानरिदर्पनिषूदनान्
ईश्वरायुधसंकाशांस्तप्तकाञ्चनभूषणान् ५४
एष ते सर्पसंकाशो बाणः पास्यति शोणितम्
मृगराज इव क्रुद्धो नागराजस्य शोणितम् ५५

श्रुत्वातिकायस्य वचः सरोषं
सगर्वितं संयति राजपुत्रः
स संचुकोपातिबलो बृहच्छ्री-
रुवाच वाक्यं च ततो महार्थम् ५६
न वाक्यमात्रेण भवान्प्रधानो
न कत्थनात्सत्पुरुषा भवन्ति
मयि स्थिते धन्विनि बाणपाणौ
विदर्शयस्वात्मबलं दुरात्मन् ५७
कर्मणा सूचयात्मानं न विकत्थितुमर्हसि
पौरुषेण तु यो युक्तः स तु शूर इति स्मृतः ५८
सर्वायुधसमायुक्तो धन्वी त्वं रथमास्थितः
शरैर्वा यदि वाप्यस्त्रैर्दर्शयस्व पराक्रमम् ५९
ततः शिरस्ते निशितैः पातयिष्याम्यहं शरैः
मारुतः कालसंपक्वं वृन्तात्तालफलं यथा ६०
अद्य ते मामका बाणास्तप्तकाञ्चनभूषणाः
पास्यन्ति रुधिरं गात्राद्बाणशल्यान्तरोत्थितम् ६१
बालोऽयमिति विज्ञाय न मावज्ञातुमर्हसि
बालो वा यदि वा वृद्धो मृत्युं जानीहि संयुगे ६२
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा हेतुमत्परमार्थवत्
अतिकायः प्रचुक्रोध बाणं चोत्तममाददे ६३
ततो विद्याधरा भूता देवा दैत्या महर्षयः
गुह्यकाश्च महात्मानस्तद्युद्धं ददृशुस्तदा ६४
ततोऽतिकायः कुपितश्चापमारोप्य सायकम्
लक्ष्मणाय प्रचिक्षेप संक्षिपन्निव चाम्बरम् ६५
तमापतन्तं निशितं शरमाशीविषोपमम्
अर्धचन्द्रेण चिच्छेद लक्ष्मणः परवीरहा ६६
तं निकृत्तं शरं दृष्ट्वा कृत्तभोगमिवोरगम्
अतिकायो भृशं क्रुद्धः पञ्च बाणान्समाददे ६७
ताञ्शरान्संप्रचिक्षेप लक्ष्मणाय निशाचरः
तानप्राप्ताञ्शरैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद भरतानुजः ६८

स तांश्छित्त्वा शरैस्तीक्ष्णैर्लक्ष्मणः परवीरहा
आददे निशितं बाणं ज्वलन्तमिव तेजसा ६९
तमादाय धनुःश्रेष्ठे योजयामास लक्ष्मणः
विचकर्ष च वेगेन विससर्ज च सायकम् ७०
पूर्णायतविसृष्टेन शरेणानतपर्वणा
ललाटे राक्षसश्रेष्ठमाजघान स वीर्यवान् ७१
स ललाटे शरो मग्नस्तस्य भीमस्य रक्षसः
ददृशे शोणितेनाक्तः पन्नगेन्द्र इवाहवे ७२
राक्षसः प्रचकम्पे च लक्ष्मणेषुप्रकम्पितः
रुद्रबाणहतं भीमं यथा त्रिपुरगोपुरम् ७३
चिन्तयामास चाश्वस्य विमृश्य च महाबलः
साधु बाणनिपातेन श्लाघनीयोऽसि मे रिपुः ७४
विचार्यैवं विनम्यास्यं विनम्य च भुजावुभौ
स रथोपस्थमास्थाय रथेन प्रचचार ह ७५
एकं त्रीन्पञ्च सप्तेति सायकान्राक्षसर्षभः
आददे संदधे चापि विचकर्षोत्ससर्ज च ७६
ते बाणाः कालसंकाशा राक्षसेन्द्रधनुश्च्युताः
हेमपुङ्खा रविप्रख्याश्चक्रुर्दीप्तमिवाम्बरम् ७७
ततस्तान्राक्षसोत्सृष्टाञ्शरौघान्राघवानुजः
असंभ्रान्तः प्रचिच्छेद निशितैर्बहुभिः शरैः ७८
ताञ्शरान्युधि संप्रेक्ष्य निकृत्तान्रावणात्मजः
चुकोप त्रिदशेन्द्रारिर्जग्राह निशितं शरम् ७९
स संधाय महातेजास्तं बाणं सहसोत्सृजत्
ततः सौमित्रिमायान्तमाजघान स्तनान्तरे ८०
अतिकायेन सौमित्रिस्ताडितो युधि वक्षसि
सुस्राव रुधिरं तीव्रं मदं मत्त इव द्विपः ८१
स चकार तदात्मानं विशल्यं सहसा विभुः
जग्राह च शरं तीक्ष्णमस्त्रेणापि समादधे ८२
आग्नेयेन तदास्त्रेण योजयामास सायकम्
स जज्वाल तदा बाणो धनुश्चास्य महात्मनः ८३

अतिकायोऽतितेजस्वी सौरमस्त्रं समाददे
तेन बाणं भुजंगाभं हेमपुङ्खमयोजयत् ८४
ततस्तं ज्वलितं घोरं लक्ष्मणः शरमाहितम्
अतिकायाय चिक्षेप कालदण्डमिवान्तकः ८५
आग्नेयेनाभिसंयुक्तं दृष्ट्वा बाणं निशाचरः
उत्ससर्ज तदा बाणं दीप्तं सूर्यास्त्रयोजितम् ८६
तावुभावम्बरे बाणावन्योन्यमभिजघ्नतुः
तेजसा संप्रदीप्ताग्रौ क्रुद्धाविव भुजंगमौ ८७
तावन्योन्यं विनिर्दह्य पेततुर्धरणीतले
निरर्चिषौ भस्मकृतौ न भ्राजेते शरोत्तमौ ८८
ततोऽतिकायः संक्रुधस्त्वस्त्रमैषीकमुत्सृजत्
तत्प्रचिच्छेद सौमित्रिरस्त्रमैन्द्रेण वीर्यवान् ८९
एषीकं निहतं दृष्ट्वा कुमारो रावणात्मजः
याम्येनास्त्रेण संक्रुद्धो योजयामास सायकम् ९०
ततस्तदस्त्रं चिक्षेप लक्ष्मणाय निशाचरः
वायव्येन तदस्त्रं तु निजघान स लक्ष्मणः ९१
अथैनं शरधाराभिर्धाराभिरिव तोयदः
अभ्यवर्षत संक्रुद्धो लक्ष्मणो रावणात्मजम् ९२
तेऽतिकायं समासाद्य कवचे वज्रभूषिते
भग्नाग्रशल्याः सहसा पेतुर्बाणा महीतले ९३
तान्मोघानभिसंप्रेक्ष्य लक्ष्मणः परवीरहा
अभ्यवर्षत बाणानां सहस्रेण महायशाः ९४
स वर्ष्यमाणो बाणौघैरतिकायो महाबलः
अवध्यकवचः संख्ये राक्षसो नैव विव्यथे ९५
न शशाक रुजं कर्तुं युधि तस्य नरोत्तमः
अथैनमभ्युपागम्य वायुर्वाक्यमुवाच ह ९६
ब्रह्मदत्तवरो ह्येष अवध्यकवचावृतः
ब्राह्मेणास्त्रेण भिन्ध्येनमेष वध्यो हि नान्यथा ९७
ततः स वायोर्वचनं निशम्य
सौमित्रिरिन्द्रप्रतिमानवीर्यः

समाददे बाणममोघवेगं
तद्ब्राह्ममस्त्रं सहसा नियोज्य ९८
तस्मिन्वरास्त्रे तु नियुज्यमाने
सौमित्रिणा बाणवरे शिताग्रे
दिशः सचन्द्रार्कमहाग्रहाश्च
नभश्च तत्रास ररास चोर्वी ९९
तं ब्रह्मणोऽस्त्रेण नियुज्य चापे
शरं सुपुङ्खं यमदूतकल्पम्
सौमित्रिरिन्द्रारिसुतस्य तस्य
ससर्ज बाणं युधि वज्रकल्पम् १००
तं लक्ष्मणोत्सृष्टममोघवेगं
समापतन्तं ज्वलनप्रकाशम्
सुवर्णवज्रोत्तमचित्रपुङ्खं
तदातिकायः समरे ददर्श १०१
तं प्रेक्षमाणः सहसातिकायो
जघान बाणैर्निशितैरनेकैः
स सायकस्तस्य सुपर्णवेग
स्तदातिवेगेन जगाम पार्श्वम् १०२
तमागतं प्रेक्ष्य तदातिकायो
बाणं प्रदीप्तान्तककालकल्पम्
जघान शक्त्यृष्टिगदाकुठारैः
शूलैर्हलैश्चाप्यविपन्नचेष्टः १०३
तान्यायुधान्यद्भुतविग्रहाणि
मोघानि कृत्वा स शरोऽग्निदीप्तः
प्रसह्य तस्यैव किरीटजुष्टं
तदातिकायस्य शिरो जहार १०४
तच्छिरः सशिरस्त्राणं लक्ष्मणेषुप्रपीडितम्
पपात सहसा भूमौ शृङ्गं हिमवतो यथा १०५
प्रहर्षयुक्ता बहवस्तु वानराः
प्रबुद्धपद्मप्रतिमाननास्तदा

अपूजयंल्लक्ष्मणमिष्टभागिनं
हते रिपौ भीमबले दुरासदे १०९
इति श्रीरामायणे युद्धकाराडे एकोनषष्टितमः सर्गः ५९

६-६०

ततो हतान्राक्षसपुंगवांस्ता
न्देवान्तकादित्रिशिरोतिकायान्
रक्षोगणास्तत्र हतावशिष्टा
स्तेरावणाय त्वरितं शशंसुः १
ततो हतांस्तान्सहसा निशम्य
राजा मुमोहाश्रुपरिप्लुताक्षः
पुत्रक्षयं भ्रातृवधं च घोरं
विचिन्त्य राजा विपुलं प्रदध्यौ २
ततस्तु राजानमुदीक्ष्य दीनं
शोकार्णवे संपरिपुप्लुवानम्
अथर्षभो राक्षसराजसूनु-
रथेन्द्रजिद्वाक्यमिदं बभाषे ३
न तात मोहं प्रतिगन्तुमर्हसि
यत्रेन्द्रजिज्जीवति राक्षसेन्द्र
नेन्द्रारिबाणाभिहतो हि कश्चि-
त्प्राणान्समर्थः समरेऽभिधर्तुम् ४
पश्याद्य रामं सह लक्ष्मणेन
मद्बाणनिर्भिन्नविकीर्णदेहम्
गतायुषं भूमितले शयानं
शरैः शितैराचितसर्वगात्रम् ५
इमां प्रतिज्ञां शृणु शक्रशत्रोः
सुनिश्चितां पौरुषदैवयुक्ताम्
अद्यैव रामं सह लक्ष्मणेन
संतापयिष्यामि शरैरमोघैः ६
अद्येन्द्रवैवस्वतविष्णुमित्र

साध्याश्विवैश्वानरचन्द्रसूर्याः
द्रक्ष्यन्ति मे विक्रममप्रमेयं
विष्णोरिवोग्रं बलियज्ञवाटे ७
स एवमुक्त्वा त्रिदशेन्द्रशत्रु
रापृच्छ्य राजानमदीनसत्त्वः
समारुरोहानिलतुल्यवेगं
रथं खरश्रेष्ठसमाधियुक्तम् ८
समास्थाय महातेजा रथं हरिरथोपमम्
जगाम सहसा तत्र यत्र युद्धमरिंदमः ९
तं प्रस्थितं महात्मानमनुजग्मुर्महाबलाः
संहर्षमाणा बहवो धनुःप्रवरपाणयः १०
गजस्कन्धगताः केचित्केचित्परमवाजिभिः
प्रासमुद्गरनिंस्त्रिशपरश्वधगदाधराः ११
स शङ्खनिनदैर्भीमैर्भेरीणां च महास्वनैः
जगाम त्रिदशेन्द्रारिः स्तूयमानो निशाचरैः १२
स शङ्खशशिवर्णेन छत्रेण रिपुसूदनः
रराज परिपूर्णेन नभश्चन्द्रमसा यथा १३
अवीज्यत ततो वीरो हैमैर्हेमविभूषितैः
चारुचामरमुख्यैश्च मुख्यः सर्वधनुष्मताम् १४
ततस्त्विन्द्रजिता लङ्का सूर्यप्रतिमतेजसा
रराजाप्रतिवीर्येण द्यौरिवार्केण भास्वता १५
स तु दृष्ट्वा विनिर्यान्तं बलेन महता वृतम्
राक्षसाधिपतिः श्रीमान्रावणः पुत्रमब्रवीत् १६
त्वमप्रतिरथः पुत्र जितस्ते युधि वासवः
किं पुनर्मानुषं धृष्यं न वधिष्यसि राघवम् १७
तथोक्तो राक्षसेन्द्रेण प्रतिगृह्य महाशिषः
रथेनाश्वयुजा वीरः शीघ्रं गत्वा निकुम्भिलाम् १८
स संप्राप्य महातेजा युद्धभूमिमरिंदमः
स्थापयामास रक्षांसि रथं प्रति समन्ततः १९
ततस्तु हुतभोक्तारं हुतभुक्सदृशप्रभः

जुहुवे राक्षसश्रेष्ठो मन्त्रवद्विधिवत्तदा २०
स हविर्लाजसंस्कारैर्माल्यगन्धपुरस्कृतैः
जुहुवे पावकं तत्र राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् २१
शस्त्राणि शरपत्राणि समिधोऽथ विभीतकाः
लोहितानि च वासांसि स्रुवं कार्ष्णायसं तथा २२
स तत्राग्निं समास्तीर्य शरपत्रैः सतोमरैः
छागस्य सर्वकृष्णस्य गलं जग्राह जीवतः २३
सकृदेव समिद्धस्य विधूमस्य महार्चिषः
बभूवुस्तानि लिङ्गानि विजयं यान्यदर्शयन् २४
प्रदक्षिणावर्तशिखस्तप्तकाञ्चनसंनिभः
हविस्तत्प्रतिजग्राह पावकः स्वयमुत्थितः २५
सोऽस्त्रमाहारयामास ब्राह्ममस्त्रविदां वरः
धनुश्चात्मरथं चैव सर्वं तत्राभ्यमन्त्रयत् २६
तस्मिन्नाहूयमानेऽस्त्रे हूयमाने च पावके
सार्कग्रहेन्दुनक्षत्रं वितत्रास नभस्तलम् २७
स पावकं पावकदीप्ततेजा
हुत्वा महेन्द्रप्रतिमप्रभावः
सचापबाणासिरथाश्वसूतः
खेऽन्तर्दधेऽत्मानमचिन्त्यरूपः २८
स सैन्यमुत्सृज्य समेत्य तूर्णं
महारणे वानरवाहिनीषु
अदृश्यमानः शरजालमुग्रं
ववर्ष नीलाम्बुधरो यथाम्बु २९
ते शक्रजिद्बाणविशीर्णदेहा
मायाहता विस्वरमुन्नदन्तः
रणे निपेतुर्हरयोऽद्रिकल्पा
यथेन्द्रवज्राभिहता नगेन्द्राः ३०
ते केवलं संददृशुः शिताग्रा-
न्बाणान्रणे वानरवाहिनीषु
मायानिगूढं च सुरेन्द्रशत्रुं

न चात्र तं राक्षसमभ्यपश्यन् ३१
ततः स रक्षोधिपतिर्महात्मा
सर्वा दिशो बाणगणैः शिताग्रैः
प्रच्छादयामास रविप्रकाशै-
र्विषादयामास च वानरेन्द्रान् ३२
स शूलनिस्त्रिंशपरश्वधानि
व्याविध्य दीप्तानलसंनिभानि
सविस्फुलिङ्गोज्ज्वलपावकानि
ववर्ष तीव्रं प्लवगेन्द्रसैन्ये ३३
ततो ज्वलनसंकाशैः शितैर्वानरयूथपाः
ताडिताः शक्रजिद्बाणैः प्रफुल्ला इव किंशुकाः ३४
अन्योन्यमभिसर्पन्तो निनदन्तश्च विस्वरम्
राक्षसेन्द्रास्त्रनिर्भिन्ना निपेतुर्वानरर्षभाः ३५
उदीक्षमाणा गगनं केचिन्नेत्रेषु ताडिताः
शरैर्विविशुरन्योन्यं पेतुश्च जगतीतले ३६
हनूमन्तं च सुग्रीवमङ्गदं गन्धमादनम्
जाम्बवन्तं सुषेणं च वेगदर्शिनमेव च ३७
मैन्दं च द्विविदं नीलं गवाक्षं गजगोमुखौ
केसरिं हरिलोमानं विद्युद्दंष्ट्रं च वानरम् ३८
सूर्याननं ज्योतिमुखं तथा दधिमुखं हरिम्
पावकाक्षं नलं चैव कुमुदं चैव वानरम् ३९
प्रासैः शूलैः शितैर्बाणैरिन्द्रजिन्मन्त्रसंहितैः
विव्याध हरिशार्दूलान्सर्वांस्तान्राक्षसोत्तमः ४०
स वै गदाभिर्हरियूथमुख्या
न्निर्भिद्य बाणैस्तपनीयपुङ्खैः
ववर्ष रामं शरवृष्टिजालैः
सलक्ष्मणं भास्कररश्मिकल्पैः ४१
स बाणवर्षैरभिवर्ष्यमाणो
धारानिपातानिव तान्विचिन्त्य
समीक्षमाणः परमाद्भुतश्री

रामस्तदा लक्ष्मणमित्युवाच ४२
असौ पुनर्लक्ष्मण राक्षसेन्द्रो
ब्रह्मास्त्रमाश्रित्य सुरेन्द्रशत्रुः
निपातयित्वा हरिसैन्यमुग्र
मस्माञ्शरैरर्दयति प्रसक्तम् ४३
स्वयंभुवा दत्तवरो महात्मा
खमास्थितोऽन्तर्हितभीमकायः
कथं नु शक्यो युधि नष्टदेहो
निहन्तुमद्येन्द्रजिदुद्यतास्त्रः ४४
मन्ये स्वयंभूर्भगवानचिन्त्यो
यस्यैतदस्त्रं प्रभवश्च योऽस्य
बाणावपातांस्त्वमिहाद्य धीम
न्मया सहाव्यग्रमनाः सहस्व ४५
प्रच्छादयत्येष हि राक्षसेन्द्रः
सर्वा दिशः सायकवृष्टिजालैः
एतच्च सर्वं पतिताग्र्यवीरं
न भ्राजते वानरराजसैन्यम् ४६
आवां तु दृष्ट्वा पतितौ विसंज्ञौ
निवृत्तयुद्धौ हतरोषहर्षौ
ध्रुवं प्रवेक्ष्यत्यमरारिवास
मसौ समादाय रणाग्रलक्ष्मीम् ४७
ततस्तु ताविन्द्रजिदस्त्रजालै
र्बभूवतुस्तत्र तदा विशस्तौ
स चापि तौ तत्र विषादयित्वा
ननाद हर्षाद्युधि राक्षसेन्द्रः ४८
स तत्तदा वानरराजसैन्यं
रामं च संख्ये सह लक्ष्मणेन
विषादयित्वा सहसा विवेश
पुरीं दशग्रीवभुजाभिगुप्ताम् ४९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षष्टितमः सर्गः ६०

६-६१

तयोस्तदा सादितयो रणाग्रे
मुमोह सैन्यं हरियूथपानाम्
सुग्रीवनीलाङ्गदजाम्बवन्तो
न चापि किंचित्प्रतिपेदिरे ते १
ततो विषण्णं समवेक्ष्य सैन्यं
विभीषणो बुद्धिमतां वरिष्ठः
उवाच शाखामृगराजवीरा
नाश्वासयन्नप्रतिमैर्वचोभिः २
मा भैष्ट नास्त्यत्र विषादकालो
यदार्यपुत्राववशौ विषण्णौ
स्वयभुवो वाक्यमथोद्वहन्तौ
यत्सादिताविन्द्रजिदस्त्रजालैः ३
तस्मै तु दत्तं परमास्त्रमेत
त्स्वयंभुवा ब्राह्मममोघवेगम्
तन्मानयन्तौ यदि राजपुत्रौ
निपातितौ कोऽत्र विषादकालः ४
ब्राह्ममस्त्रं तदा धीमान्मानयित्वा तु मारुतिः
विभीषणवचः श्रुत्वा हनूमांस्तमथाब्रवीत् ५
एतस्मिन्निहते सैन्ये वानराणां तरस्विनाम्
यो यो धारयते प्राणांस्तं तमाश्वासयावहे ६
तावुभौ युगपद्वीरौ हनूमद्राक्षसोत्तमौ
उल्काहस्तौ तदा रात्रौ रणशीर्षे विचेरतुः ७
छिन्नलाङ्गूलहस्तोरुपादाङ्गुलिशिरोधरैः
स्रवद्भिः क्षतजं गात्रैः प्रस्रवद्भिः समन्ततः ८
पतितैः पर्वताकारैर्वानरैरभिसंकुलाम्
शस्त्रैश्च पतितैर्दीप्तैर्ददृशाते वसुंधराम् ९
सुग्रीवमङ्गदं नीलं शरभं गन्धमादनम्
जाम्बवन्तं सुषेणं च वेगदर्शिनमाहुकम् १०
मैन्दं नलं ज्योतिमुखं द्विविदं पनसं तथा

विभीषणो हनूमांश्च ददृशाते हतान्रणे ११
सप्तषष्टिर्हताः कोट्यो वानराणां तरस्विनाम्
अह्नः पञ्चमशेषेण वल्लभेन स्वयंभुवः १२
सागरौघनिभं भीमं दृष्ट्वा बाणार्दितं बलम्
मार्गते जाम्बवन्तं स्म हनूमान्सविभीषणः १३
स्वभावजरया युक्तं वृद्धं शरशतैश्चितम्
प्रजापतिसुतं वीरं शाम्यन्तमिव पावकम् १४
दृष्ट्वा तमुपसंगम्य पौलस्त्यो वाक्यमब्रवीत्
कच्चिदार्य शरैस्तीक्ष्णैर्न प्राणा ध्वंसितास्तव १५
विभीषणवचः श्रुत्वा जाम्बवानृक्षपुंगवः
कृच्छ्रादभ्युद्गिरन्वाक्यमिदं वचनमब्रवीत् १६
नैर्ऋतेन्द्र महावीर्य स्वरेण त्वाभिलक्षये
पीड्यमानः शितैर्बाणैर्न त्वां पश्यामि चक्षुषा १७
अञ्जना सुप्रजा येन मातरिश्वा च नैर्ऋत
हनूमान्वानरश्रेष्ठः प्राणान्धारयते क्वचित् १८
श्रुत्वा जाम्बवतो वाक्यमुवाचेदं विभीषणः
आर्यपुत्रावतिक्रम्य कस्मात्पृच्छसि मारुतिम् १९
नैव राजनि सुग्रीवे नाङ्गदे नापि राघवे
आर्य संदर्शितः स्नेहो यथा वायुसुते परः २०
विभीषणवचः श्रुत्वा जाम्बवान्वाक्यमब्रवीत्
शृणु नैर्ऋतशार्दूल यस्मात्पृच्छामि मारुतिम् २१
तस्मिञ्जीवति वीरे तु हतमप्यहतं बलम्
हनूमत्युज्झितप्राणे जीवन्तोऽपि वयं हताः २२
ध्रियते मारुतिस्तात मारुतप्रतिमो यदि
वैश्वानरसमो वीर्ये जीविताशा ततो भवेत् २३
ततो वृद्धमुपागम्य नियमेनाभ्यवादयत्
गृह्य जाम्बवतः पादौ हनूमान्मारुतात्मजः २४
श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं तथापि व्यथितेन्द्रियः
पुनर्जातमिवात्मानं स मेने ऋक्षपुंगवः २५
ततोऽब्रवीन्महातेजा हनूमन्तं स जाम्बवान्

आगच्छ हरिशार्दूल वानरांस्त्रातुमर्हसि २६
नान्यो विक्रमपर्याप्तस्त्वमेषां परमः सखा
त्वत्पराक्रमकालोऽय नान्यं पश्यामि कंचन २७
ऋक्षवानरवीराणामनीकानि प्रहर्षय
विशल्यौ कुरु चाप्येतौ सादितौ रामलक्ष्मणौ २८
गत्वा परममध्वानमुपर्युपरि सागरम्
हिमवन्तं नगश्रेष्ठं हनूमन्गन्तुमर्हसि २९
ततः काञ्चनमत्युग्रमृषभं पर्वतोत्तमम्
कैलासशिखरं चापि द्रक्ष्यस्यरिनिषूदन ३०
तयोः शिखरयोर्मध्ये प्रदीप्तमतुलप्रभम्
सर्वौषधियुतं वीर द्रक्ष्यस्यौषधिपर्वतम् ३१
तस्य वानरशार्दूल चतस्रो मूर्ध्निसंभवाः
द्रक्ष्यस्योषधयो दीप्ता दीपयन्त्यो दिशो दश ३२
मृतसंजीवनीं चैव विशल्यकरणीमपि
सौवर्णकरणीं चैव संधानीं च महौषधीम् ३३
ताः सर्वा हनुमन्गृह्य क्षिप्रमागन्तुमर्हसि
आश्वासय हरीन्प्राणैर्योज्य गन्धवहात्मज ३४
श्रुत्वा जाम्बवतो वाक्यं हनूमान्हरिपुंगवः
आपूर्यत बलोद्धर्षैस्तोयवेगैरिवार्णवः ३५
स पर्वततटाग्रस्थः पीडयन्पर्वतोत्तमम्
हनूमान्दृश्यते वीरो द्वितीय इव पर्वतः ३६
हरिपादविनिर्भिन्नो निषसाद स पर्वतः
न शशाक तदात्मानं सोढुं भृशनिपीडितः ३७
तस्य पेतुर्नगा भूमौ हरिवेगाच्च जज्वलुः
शृङ्गाणि च व्यकीर्यन्त पीडितस्य हनुमता ३८
तस्मिन्संपीड्यमाने तु भग्नद्रुमशिलातले
न शेकुर्वानराः स्थातुं घूर्णमाने नगोत्तमे ३९
सा घूर्णितमहाद्वारा प्रभग्नगृहगोपुरा
लङ्का त्रासाकुला रात्रौ प्रनृत्तेवाभवत्तदा ४०
पृथिवीधरसंकाशो निपीड्य धरणीधरम्

पृथिवीं क्षोभयामास सार्णवां मारुतात्मजः ४१
पद्भ्यां तु शैलमापीड्य वडवामुखवन्मुखम्
विवृत्योग्रं ननादोच्चैस्त्रासयन्निव राक्षसान् ४२
तस्य नानद्यमानस्य श्रुत्वा निनदमद्भुतम्
लङ्कास्था राक्षसाः सर्वे न शेकुः स्पन्दितुं भयात् ४३
नमस्कृत्वाथ रामाय मारुतिर्भीमविक्रमः
राघवार्थे परं कर्म समैहत परंतपः ४४
स पुच्छमुद्यम्य भुजंगकल्पं
विनम्य पृष्ठं श्रवणे निकुञ्च्य
विवृत्य वक्त्रं वडवामुखाभ
मापुप्लुवे व्योम्नि स चण्डवेगः ४५
स वृक्षषण्डांस्तरसा जहार
शैलाञ्शिलाः प्राकृतवानरांश्च
बाहूरुवेगोद्धतसंप्रणुन्ना
स्ते क्षीणवेगाः सलिले निपेतुः ४६
स तौ प्रसार्योरगभोगकल्पौ
भुजौ भुजंगारिनिकाशवीर्यः
जगाम मेरुं नगराजमग्र्यं
दिशः प्रकर्षन्निव वायुसूनुः ४७
स सागरं घूर्णितवीचिमालं
तदा भृशं भ्रामितसर्वसत्त्वम्
समीक्षमाणः सहसा जगाम
चक्रं यथा विष्णुकराग्रमुक्तम् ४८
स पर्वतान्वृक्षगणान्सरांसि
नदीस्तटाकानि पुरोत्तमानि
स्फीताञ्जनांस्तानपि संप्रपश्य
ञ्जगाम वेगात्पितृतुल्यवेगः ४९
आदित्यपथमाश्रित्य जगाम स गतश्रमः
स ददर्श हरिश्रेष्ठो हिमवन्तं नगोत्तमम् ५०
नानाप्रस्रवणोपेतं बहुकंदरनिर्झरम्

श्वेताभ्रचयसंकाशैः शिखरैश्चारुदर्शनैः ५१
स तं समासाद्य महानगेन्द्र
मतिप्रवृद्धोत्तमघोरशृङ्गम्
ददर्श पुण्यानि महाश्रमाणि
सुरर्षिसंघोत्तमसेवितानि ५२
स ब्रह्मकोशं रजतालयं च
शक्रालयं रुद्रशरप्रमोक्षम्
हयाननं ब्रह्मशिरश्च दीप्तं
ददर्श वैवस्वतकिंकरांश्च ५३
वज्रालयं वैश्रवणालयं च
सूर्यप्रभं सूर्यनिबन्धनं च
ब्रह्मासनं शंकरकार्मुकं च
ददर्श नाभिं च वसुंधरायाः ५४
कैलासमग्र्यं हिमवच्छिलां च
तथर्षभं काञ्चनशैलमग्र्यम्
स दीप्तसर्वौषधिसंप्रदीप्तं
ददर्श सर्वौषधिपर्वतेन्द्रम् ५५
स तं समीक्ष्यानलरश्मिदीप्तं
विसिष्मिये वासवदूतसूनुः
आप्लुत्य तं चौषधिपर्वतेन्द्रं
तत्रौषधीनां विचयं चकार ५६
स योजनसहस्राणि समतीत्य महाकपिः
दिव्यौषधिधरं शैलं व्यचरन्मारुतात्मजः ५७
महौषध्यस्तु ताः सर्वास्तस्मिन्पर्वतसत्तमे
विज्ञायार्थिनमायान्तं ततो जग्मुरदर्शनम् ५८
स ता महात्मा हनुमानपश्यं
श्चुकोप कोपाच्च भृशं ननाद
अमृष्यमाणोऽग्निनिकाशचक्षु
र्महीधरेन्द्रं तमुवाच वाक्यम् ५९
किमेतदेवं सुविनिश्चितं ते

यद्राघवे नासि कृतानुकम्पः
पश्याद्य मद्बाहुबलाभिभूतो
विकीर्णमात्मानमथो नगेन्द्र ६०
स तस्य शृङ्गं सनगं सनागं
सकाञ्चनं धातुसहस्रजुष्टम्
विकीर्णकूटं चलिताग्रसानुं
प्रगृह्य वेगात्सहसोन्ममाथ ६१
स तं समुत्पाट्य खमुत्पपात
वित्रास्य लोकान्ससुरान्सुरेन्द्रान्
संस्तूयमानः खचरैरनेकै-
र्जगाम वेगाद्गरुडोग्रवीर्यः ६२
स भास्कराध्वानमनुप्रपन्न-
स्तद्भास्कराभं शिखरं प्रगृह्य
बभौ तदा भास्करसंनिकाशो
रवेः समीपे प्रतिभास्कराभः ६३
स तेन शैलेन भृशं रराज
शैलोपमो गन्धवहात्मजस्तु
सहस्रधारेण सपावकेन
चक्रेण खे विष्णुरिवोद्धृतेन ६४
तं वानराः प्रेक्ष्य तदा विनेदुः
स तानपि प्रेक्ष्य मुदा ननाद
तेषां समुद्धुष्टरवं निशम्य
लङ्कालया भीमतरं विनेदुः ६५
ततो महात्मा निपपात तस्मि-
ञ्शैलोत्तमे वानरसैन्यमध्ये
हर्युत्तमेभ्यः शिरसाभिवाद्य
विभीषणं तत्र च सस्वजे सः ६६
तावप्युभौ मानुषराजपुत्रौ
तं गन्धमाघ्राय महौषधीनाम्
बभूवतुस्तत्र तदा विशल्या-

वृत्तस्थुरन्ये च हरिप्रवीराः ६७
ततो हरिर्गन्धवहात्मजस्तु
तमोषधीशैलमुदग्रवीर्यः
निनाय वेगाद्धिमवन्तमेव
पुनश्च रामेण समाजगाम ६८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकषष्टितमः सर्गः ६१

६-६२
ततोऽब्रवीन्महातेजाः सुग्रीवो वानराधिपः
अर्थ्यं विज्ञापयंश्चापि हनूमन्तं महाबलम् १
यतो हतः कुम्भकर्णः कुमाराश्च निषूदिताः
नेदानीमुपनिर्हारं रावणो दातुमर्हति २
ये ये महाबलाः सन्ति लघवश्च प्लवंगमाः
लङ्कामभ्युत्पतन्त्वाशु गृह्योल्काः प्लवगर्षभाः ३
ततोऽस्तगत आदित्ये रौद्रे तस्मिन्निशामुखे
लङ्कामभिमुखाः सोल्का जग्मुस्ते प्लवगर्षभाः ४
उल्काहस्तैर्हरिगणैः सर्वतः समभिद्रुताः
आरक्षस्था विरूपाक्षा सहसा विप्रदुद्रुवुः ५
गोपुराट्टप्रतोलीषु चर्यासु विविधासु च
प्रासादेषु च संहृष्टाः ससृजुस्ते हुताशनम् ६
तेषां गृहसहस्राणि ददाह हुतभुक्तदा
आवासान्राक्षसानां च सर्वेषां गृहमेधिनाम् ७
हेमचित्रतनुत्राणां स्रग्दामाम्बरधारिणाम्
सीधुपानचलाक्षाणां मदविह्वलगामिनाम् ८
कान्तालम्बितवस्त्राणां शत्रुसंजातमन्युनाम्
गदाशूलासिहस्तानां खादतां पिबतामपि ९
शयनेषु महार्हेषु प्रसुप्तानां प्रियैः सह
त्रस्तानां गच्छतां तूर्णं पुत्रानादाय सर्वतः १०
तेषां गृहसहस्राणि तदा लङ्कानिवासिनाम्
अदहत्पावकस्तत्र जज्वाल च पुनः पुनः ११

सारवन्ति महार्हाणि गम्भीरगुणवन्ति च
हेमचन्द्रार्धचन्द्राणि चन्द्रशालोन्नतानि च १२
रत्नचित्रगवाक्षाणि साधिष्ठानानि सर्वशः
मणिविद्रुमचित्राणि स्पृशन्तीव च भास्करम् १३
क्रौञ्चबर्हिणवीणानां भूषणानां च निस्वनैः
नादितान्यचलाभानि वेश्मान्यग्निर्ददाह सः १४
ज्वलनेन परीतानि तोरणानि चकाशिरे
विद्युद्भिरिव नद्धानि मेघजालानि घर्मगे १५
विमानेषु प्रसुप्ताश्च दह्यमाना वराङ्गनाः
त्यक्ताभरणसंयोगा हाहेत्युच्चैर्विचुक्रुशुः १६
तत्र चाग्निपरीतानि निपेतुर्भवनान्यपि
वज्रिवज्रहतानीव शिखराणि महागिरेः १७
तानि निर्दह्यमानानि दूरतः प्रचकाशिरे
हिमवच्छिखराणीव दीप्तौषधिवनानि च १८
हर्म्याग्रैर्दह्यमानैश्च ज्वालाप्रज्वलितैरपि
रात्रौ सा दृश्यते लङ्का पुष्पितैरिव किंशुकैः १९
हस्त्यध्यक्षैर्गजैर्मुक्तैर्मुक्तैश्च तुरगैरपि
बभूव लङ्का लोकान्ते भ्रान्तग्राह इवार्णवः २०
अश्वं मुक्तं गजो दृष्ट्वा क्वचिद्भीतोऽपसर्पति
भीतो भीतं गजं दृष्ट्वा क्वचिदश्वो निवर्तते २१
सा बभूव मुहूर्तेन हरिभिर्दीपिता पुरी
लोकस्यास्य क्षये घोरे प्रदीप्तेव वसुंधरा २२
नारीजनस्य धूमेन व्याप्तस्योच्चैर्विनेदुषः
स्वनो ज्वलनतप्तस्य शुश्रुवे दशयोजनम् २३
प्रदग्धकायानपरान्राक्षसान्निर्गतान्बहिः
सहसाभ्युत्पतन्ति स्म हरयोऽथ युयुत्सवः २४
उद्घुष्टं वानराणां च राक्षसानां च निस्वनः
दिशो दश समुद्रं च पृथिवीं चान्वनादयत् २५
विशल्यौ तु महात्मानौ तावुभौ रामलक्ष्मणौ
असंभ्रान्तौ जगृहतुस्तावुभौ धनुषी वरे २६

ततो विस्फारयानस्य रामस्य धनुरुत्तमम्
बभूव तुमुलः शब्दो राक्षसानां भयावहः २७
अशोभत तदा रामो धनुर्विस्फारयन्महत्
भगवानिव संक्रुद्धो भवो वेदमयं धनुः २८
वानरोद्धुष्टघोषश्च राक्षसानां च निस्वनः
ज्याशब्दश्चापि रामस्य त्रयं व्याप दिशो दश २९
तस्य कार्मुकमुक्तैश्च शरैस्तत्पुरगोपुरम्
कैलासशृङ्गप्रतिमं विकीर्णमपतद्भुवि ३०
ततो रामशरान्दृष्ट्वा विमानेषु गृहेषु च
संनाहो राक्षसेन्द्राणां तुमुलः समपद्यत ३१
तेषां संनह्यमानानां सिंहनादं च कुर्वताम्
शर्वरी राक्षसेन्द्राणां रौद्रीव समपद्यत ३२
आदिष्टा वानरेन्द्रास्ते सुग्रीवेण महात्मना
आसन्ना द्वारमासाद्य युध्यध्वं प्लवगर्षभाः ३३
यश्च वो वितथं कुर्यात्तत्र तत्र व्यवस्थितः
स हन्तव्योऽभिसंप्लुत्य राजशासनदूषकः ३४
तेषु वानरमुख्येषु दीप्तोल्कोज्ज्वलपाणिषु
स्थितेषु द्वारमासाद्य रावणं मन्युराविशत् ३५
तस्य जृम्भितविक्षेपाद्व्यामिश्रा वै दिशो दश
रूपवानिव रुद्रस्य मन्युर्गात्रिष्वदृश्यत ३६
स निकुम्भं च कुम्भं च कुम्भकर्णात्मजावुभौ
प्रेषयामास संक्रुद्धो राक्षसैर्बहुभिः सह ३७
शशास चैव तान्सर्वान्राक्षसान्राक्षसेश्वरः
राक्षसा गच्छतात्रैव सिंहनादं च नादयन् ३८
ततस्तु चोदितास्तेन राक्षसा ज्वलितायुधाः
लङ्काया निर्ययुर्वीराः प्रणदन्तः पुनः पुनः ३९
भीमाश्वरथमातंगं नानापत्तिसमाकुलम्
दीप्तशूलगदाखड्गप्रासतोमरकार्मुकम् ४०
तद्राक्षसबलं घोरं भीमविक्रमपौरुषम्
ददृशे ज्वलितप्रासं किङ्किणीशतनादितम् ४१

हेमजालाचितभुजं व्यावेष्टितपरश्वधम्
व्याघूर्णितमहाशस्त्रं बाणसंसक्तकार्मुकम् ४२
गन्धमाल्यमधूत्सेकसंमोदितमहानिलम्
घोरं शूरजनाकीर्णं महाम्बुधरनिस्वनम् ४३
तं दृष्ट्वा बलमायान्तं राक्षसानां सुदारुणम्
संचचाल प्लवंगानां बलमुच्चैर्ननाद च ४४
जवेनाप्लुत्य च पुनस्तद्राक्षसबलं महत्
अभ्ययात्प्रत्यरिबलं पतंग इव पावकम् ४५
तेषां भुजपरामर्शव्यामृष्टपरिघाशनि
राक्षसानां बलं श्रेष्ठं भूयस्तरमशोभत ४६
तथैवाप्यपरे तेषां कपीनामसिभिः शितैः
प्रवीरानभितो जघ्नुर्घोररूपा निशाचराः ४७
घ्नन्तमन्यं जघानान्यः पातयन्तमपातयत्
गर्हमाणं जगर्हान्यो दशन्तमपरोऽदशत् ४८
देहीत्यन्यो ददात्यन्यो ददामीत्यपरः पुनः
किं क्लेशयसि तिष्ठेति तत्रान्योन्यं बभाषिरे ४९
समुद्यतमहाप्रासं मुष्टिशूलासिसंकुलम्
प्रावर्तत महारौद्रं युद्धं वानररक्षसाम् ५०
वानरान्दश सप्तेति राक्षसा अभ्यपातयन्
राक्षसान्दश सप्तेति वानरा जघ्नुराहवे ५१
विस्रस्तकेशरसनं विमुक्तकवचध्वजम्
बलं राक्षसमालम्ब्य वानराः पर्यवारयन् ५२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्विषष्टितमः सर्गः ६२

६-६३

प्रवृत्ते संकुले तस्मिन्घोरे वीरजनक्षये
अङ्गदः कम्पनं वीरमाससाद रणोत्सुकः १
आहूय सोऽङ्गदं कोपात्ताडयामास वेगितः
गदया कम्पनः पूर्वं स चचाल भृशाहतः २
स संज्ञां प्राप्य तेजस्वी चिक्षेप शिखरं गिरेः

अर्दितश्च प्रहारेण कम्पनः पतितो भुवि ३
हतप्रवीरा व्यथिता राक्षसेन्द्रचमूस्तदा
जगामाभिमुखी सा तु कुम्भकर्णसुतो यतः
आपतन्तीं च वेगेन कुम्भस्तां सान्त्वयच्चमूम् ४
स धनुर्धन्विनां श्रेष्ठः प्रगृह्य सुसमाहितः
मुमोचाशीविषप्रख्याञ्शरान्देहविदारणान् ५
तस्य तच्छुशुभे भूयः सशरं धनुरुत्तमम्
विद्युदैरावतार्चिष्मद्द्वितीयेन्द्रधनुर्यथा ६
आकर्णकृष्टमुक्तेन जघान द्विविदं तदा
तेन हाटकपुङ्खेन पत्रिणा पत्रवाससा ७
सहसाभिहतस्तेन विप्रमुक्तपदः स्फुरन्
निपपाताद्रिकूटाभो विह्वलः प्लवगोत्तमः ८
मैन्दस्तु भ्रातरं दृष्ट्वा भग्नं तत्र महाहवे
अभिदुद्राव वेगेन प्रगृह्य महतीं शिलाम् ९
तां शिलां तु प्रचिक्षेप राक्षसाय महाबलः
बिभेद तां शिलां कुम्भः प्रसन्नैः पञ्चभिः शरैः १०
संधाय चान्यं सुमुखं शरमाशीविषोपमम्
आजघान महातेजा वक्षसि द्विविदाग्रजम् ११
स तु तेन प्रहारेण मैन्दो वानरयूथपः
मर्मण्यभिहतस्तेन पपात भुवि मूर्छितः १२
अङ्गदो मातुलौ दृष्ट्वा पतितौ तौ महाबलौ
अभिदुद्राव वेगेन कुम्भमुद्यतकार्मुकम् १३
तमापतन्तं विव्याध कुम्भः पञ्चभिरायसैः
त्रिभिश्चान्यैः शितैर्बाणैर्मातंगमिव तोमरैः १४
सोऽङ्गदं विविधैर्बाणैः कुम्भो विव्याध वीर्यवान्
अकुण्ठधारैर्निशितैस्तीक्ष्णैः कनकभूषणैः १५
अङ्गदः प्रतिविद्धाङ्गो वालिपुत्रो न कम्पते
शिलापादपवर्षाणि तस्य मूर्ध्नि ववर्ष ह १६
स प्रचिच्छेद तान्सर्वान्बिभेद च पुनः शिलाः
कुम्भकर्णात्मजः श्रीमान्वालिपुत्रसमीरितान् १७

आपतन्तं च संप्रेक्ष्य कुम्भो वानरयूथपम्
भ्रुवोर्विव्याध बाणाभ्यामुल्काभ्यामिव कुञ्जरम् १८
अङ्गदः पाणिना नेत्रे पिधाय रुधिरोक्षिते
सालमासन्नमेकेन परिजग्राह पाणिना १९
तमिन्द्रकेतुप्रतिमं वृक्षं मन्दरसंनिभम्
समुत्सृजन्तं वेगेन पश्यतां सर्वरक्षसाम् २०
स चिच्छेद शितैर्बाणैः सप्तभिः कायभेदनैः
अङ्गदो विव्यथेऽभीक्ष्णं ससाद च मुमोह च २१
अङ्गदं व्यथितं दृष्ट्वा सीदन्तमिव सागरे
दुरासदं हरिश्रेष्ठा राघवाय न्यवेदयन् २२
रामस्तु व्यथितं श्रुत्वा वालिपुत्रं महाहवे
व्यादिदेश हरिश्रेष्ठाञ्जाम्बवत्प्रमुखांस्ततः २३
ते तु वानरशार्दूलाः श्रुत्वा रामस्य शासनम्
अभिपेतुः सुसंक्रुद्धाः कुम्भमुद्यतकार्मुकम् २४
ततो द्रुमशिलाहस्ताः कोपसंरक्तलोचनाः
रिरक्षिषन्तोऽभ्यपतन्नङ्गदं वानरर्षभाः २५
जाम्बवांश्च सुषेणश्च वेगदर्शी च वानरः
कुम्भकर्णात्मजं वीरं क्रुद्धाः समभिदुद्रुवुः २६
समीक्ष्यापततस्तांस्तु वानरेन्द्रान्महाबलान्
आववार शरौघेण नगेनेव जलाशयम् २७
तस्य बाणचयं प्राप्य न शेकुरतिवर्तितुम्
वानरेन्द्रा महात्मानो वेलामिव महोदधिः २८
तांस्तु दृष्ट्वा हरिगणाञ्शरवृष्टिभिरर्दितान्
अङ्गदं पृष्ठतः कृत्वा भ्रातृजं प्लवगेश्वरः २९
अभिदुद्राव वेगेन सुग्रीवः कुम्भमाहवे
शैलसानुचरं नागं वेगवानिव केसरी ३०
उत्पाट्य च महाशैलानश्वकर्णान्धवान्बहून्
अन्यांश्च विधिन्वृक्षांश्चिक्षेप च महाबलः ३१
तां छादयन्तीमाकाशं वृक्षवृष्टिं दुरासदाम्
कुम्भकर्णात्मजः श्रीमांश्चिच्छेद निशितैः शरैः ३२

अभिलक्ष्येण तीव्रेण कुम्भेन निशितैः शरैः
आचितास्ते द्रुमा रेजुर्यथा घोराः शतघ्नयः ३३
द्रुमवर्षं तु तच्छिन्नं दृष्ट्वा कुम्भेन वीर्यवान्
वानराधिपतिः श्रीमान्महासत्त्वो न विव्यथे ३४
निर्भिद्यमानः सहसा सहमानश्च ताञ्शरान्
कुम्भस्य धनुराक्षिप्य बभञ्जेन्द्रधनुःप्रभम् ३५
अवप्लुत्य ततः शीघ्रं कृत्वा कर्म सुदुष्करम्
अब्रवीत्कुपितः कुम्भं भग्नशृङ्गमिव द्विपम् ३६
निकुम्भाग्रज वीर्यं ते बाणवेगं तदद्भुतम्
संनतिश्च प्रभावश्च तव वा रावणस्य वा ३७
प्रह्लादबलिवृत्रघ्नकुबेरवरुणोपम
एकस्त्वमनुजातोऽसि पितरं बलवत्तरः ३८
त्वामेवैकं महाबाहुं शूलहस्तमरिंदमम्
त्रिदशा नातिवर्तन्ते जितेन्द्रियमिवाधयः ३९
वरदानात्पितृव्यस्ते सहते देवदानवान्
कुम्भकर्णस्तु वीर्येण सहते च सुरासुरान् ४०
धनुषीन्द्रजितस्तुल्यः प्रतापे रावणस्य च
त्वमद्य रक्षसां लोके श्रेष्ठोऽसि बलवीर्यतः ४१
महाविमर्दं समरे मया सह तवाद्भुतम्
अद्य भूतानि पश्यन्तु शक्रशम्बरयोरिव ४२
कृतमप्रतिमं कर्म दर्शितं चास्त्रकौशलम्
पातिता हरिवीराश्च त्वयैते भीमविक्रमाः ४३
उपालम्भभयाच्चापि नासि वीर मया हतः
कृतकर्मा परिश्रान्तो विश्रान्तः पश्य मे बलम् ४४
तेन सुग्रीववाक्येन सावमानेन मानितः
अग्नेराज्यहुतस्येव तेजस्तस्याभ्यवर्धत ४५
ततः कुम्भः समुत्पत्य सुग्रीवमभिपद्य च
आजघानोरसि क्रुद्धो वज्रवेगेन मुष्टिना ४६
तस्य चर्म च पुस्फोट संजज्ञे चास्य शोणितम्
स च मुष्टिर्महावेगः प्रतिजघ्नेऽस्थिमण्डले ४७

तदा वेगेन तत्रासीत्तेजः प्रज्वालितं मुहुः
वज्रनिष्पेषसंजातज्वाला मेरौ यथा गिरौ ४८
स तत्राभिहतस्तेन सुग्रीवो वानरर्षभः
मुष्टिं संवर्तयामास वज्रकल्पं महाबलः ४९
अर्चिःसहस्रविकचं रविमण्डलसप्रभम्
स मुष्टिं पातयामास कुम्भस्योरसि वीर्यवान् ५०
मुष्टिनाभिहतस्तेन निपपाताशु राक्षसः
लोहिताङ्ग इवाकाशाद्दीप्तरश्मिर्यदृच्छया ५१
कुम्भस्य पततो रूपं भग्नस्योरसि मुष्टिना
बभौ रुद्राभिपन्नस्य यथा रूपं गवां पतेः ५२
तस्मिन्हते भीमपराक्रमेण
प्लवंगमानामृषभेण युद्धे
मही सशैला सवना चचाल
भयं च रक्षांस्यधिकं विवेश ५३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रिषष्टितमः सर्गः ६३

६-६४
निकुम्भो भ्रातरं दृष्ट्वा सुग्रीवेण निपातितम्
प्रदहन्निव कोपेन वानरेन्द्रमवैक्षत १
ततः स्रग्दामसंनद्धं दत्तपञ्चाङ्गुलं शुभम्
आददे परिघं वीरो नगेन्द्रशिखरोपमम् २
हेमपट्टपरिक्षिप्तं वज्रविद्रुमभूषितम्
यमदण्डोपमं भीमं रक्षसां भयनाशनम् ३
तमाविध्य महातेजाः शक्रध्वजसमं रणे
विननाद विवृत्तास्यो निकुम्भो भीमविक्रमः ४
उरोगतेन निष्केण भुजस्थैरङ्गदैरपि
कुण्डलाभ्यां च मृष्टाभ्यां मालया च विचित्रया ५
निकुम्भो भूषणैर्भाति तेन स्म परिघेण च
यथेन्द्रधनुषा मेघः सविद्युत्स्तनयित्नुमान् ६
परिघाग्रेण पुस्फोट वातग्रन्थिर्महात्मनः

प्रजज्वाल सघोषश्च विधूम इव पावकः ७
नगर्या विटपावत्या गन्धर्वभवनोत्तमैः
सह चैवामरावत्या सर्वैश्च भवनैः सह ८
सतारागणनक्षत्रं सचन्द्रं समहाग्रहम्
निकुम्भपरिघाघूर्णं भ्रमतीव नभस्तलम् ९
दुरासदश्च संजज्ञे परिघाभरणप्रभः
क्रोधेन्धनो निकुम्भाग्निर्युगान्ताग्निरिवोत्थितः १०
राक्षसा वानराश्चापि न शेकुः स्पन्दितुं भयात्
हनूमांस्तु विवृत्योरस्तस्थौ प्रमुखतो बली ११
परिघोपमबाहुस्तु परिघं भास्करप्रभम्
बली बलवतस्तस्य पातयामास वक्षसि १२
स्थिरे तस्योरसि व्यूढे परिघः शतधा कृतः
विशीर्यमाणः सहसा उल्काशतमिवाम्बरे १३
स तु तेन प्रहारेण चचाल च महाकपिः
परिघेण समाधूतो यथा भूमिचलेऽचलः १४
स तथाभिहतस्तेन हनूमान्प्लवगोत्तमः
मुष्टिं संवर्तयामास बलेनातिमहाबलः १५
तमुद्यम्य महातेजा निकुम्भोरसि वीर्यवान्
अभिचिक्षेप वेगेन वेगवान्वायुविक्रमः १६
ततः पुस्फोट चर्मास्य प्रसुस्राव च शोणितम्
मुष्टिना तेन संजज्ञे ज्वाला विद्युदिवोत्थिता १७
स तु तेन प्रहारेण निकुम्भो विचचाल ह
स्वस्थश्चापि निजग्राह हनूमन्तं महाबलम् १८
विचुक्रुशुस्तदा संख्ये भीमं लङ्कानिवासिनः
निकुम्भेनोद्धृतं दृष्ट्वा हनूमन्तं महाबलम् १९
स तथा ह्रियमाणोऽपि कुम्भकर्णात्मजेन हि
आजघानानिलसुतो वज्रवेगेन मुष्टिना २०
आत्मानं मोचयित्वाथ क्षितावभ्यवपद्यत
हनूमानुन्ममाथाशु निकुम्भं मारुतात्मजः २१
निक्षिप्य परमायत्तो निकुम्भं निष्पिपेष च

उत्पत्य चास्य वेगेन पपातोरसि वीर्यवान् २२
परिगृह्य च बाहुभ्यां परिवृत्य शिरोधराम्
उत्पाटयामास शिरो भैरवं नदतो महत् २३
अथ विनदति सादिते निकुम्भे
पवनसुतेन रणे बभूव युद्धम्
दशरथसुतराक्षसेन्द्रचम्वो
भृशतरमागतरोषयोः सुभीमम् २४
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुःष्टितमः सर्गः ६४

६-६५

निकुम्भं च हतं श्रुत्वा कुम्भं च विनिपातितम्
रावणः परमामर्षी प्रजज्वालानलो यथा १
नैर्ऋतः क्रोधशोकाभ्यां द्वाभ्यां तु परिमूर्छितः
खरपुत्रं विशालाक्षं मकराक्षमचोदयत् २
गच्छ पुत्र मयाज्ञप्तो बलेनाभिसमन्वितः
राघवं लक्ष्मणं चैव जहि तौ सवनौकसौ ३
रावणस्य वचः श्रुत्वा शूरो मानी खरात्मजः
बाढमित्यब्रवीद्धृष्टो मकराक्षो निशाचरः ४
सोऽभिवाद्य दशग्रीवं कृत्वा चापि प्रदक्षिणम्
निर्जगाम गृहाच्छुभ्राद्रावणस्याज्ञया बली ५
समीपस्थं बलाध्यक्षं खरपुत्रोऽब्रवीदिदम्
रथमानीयतां शीघ्रं सैन्यं चानीयतां त्वरात् ६
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बलाध्यक्षो निशाचरः
स्यन्दनं च बलं चैव समीपं प्रत्यपादयत् ७
प्रदक्षिणं रथं कृत्वा आरुरोह निशाचरः
सूतं संचोदयामास शीघ्रं मे रथमावह ८
अथ तान्राक्षसान्सर्वान्मकराक्षोऽब्रवीदिदम्
यूयं सर्वे प्रयुध्यध्वं पुरस्तान्मम राक्षसाः ९
अहं राक्षसराजेन रावणेन महात्मना
आज्ञप्तः समरे हन्तुं तावुभौ रामलक्ष्मणौ १०

अद्य रामं वधिष्यामि लक्ष्मणं च निशाचराः
शाखामृगं च सुग्रीवं वानरांश्च शरोत्तमैः ११
अद्य शूलनिपातैश्च वानराणां महाचमूम्
प्रदहिष्यामि संप्राप्तां शुष्केन्धनमिवानलः १२
मकराक्षस्य तच्छ्रुत्वा वचनं ते निशाचराः
सर्वे नानायुधोपेता बलवन्तः समाहिताः १३
ते कामरूपिणः शूरा दंष्ट्रिणः पिङ्गलेक्षणाः
मातंगा इव नर्दन्तो ध्वस्तकेशा भयानकाः १४
परिवार्य महाकाया महाकायं खरात्मजम्
अभिजग्मुस्तदा हृष्टाश्चालयन्तो वसुंधराम् १५
शङ्खभेरीसहस्राणामाहतानां समन्ततः
क्ष्वेडितास्फोटितानां च ततः शब्दो महानभूत् १६
प्रभ्रष्टोऽथ करात्तस्य प्रतोदः सारथेस्तदा
पपात सहसा चैव ध्वजस्तस्य च रक्षसः १७
तस्य ते रथसंयुक्ता हया विक्रमवर्जिताः
चरणैराकुलैर्गत्वा दीनाः सास्रमुखा ययुः १८
प्रवाति पवनस्तस्य सपांसुः खरदारुणः
निर्याणे तस्य रौद्रस्य मकराक्षस्य दुर्मतेः १९
तानि दृष्ट्वा निमित्तानि राक्षसा वीर्यवत्तमाः
अचिन्त्य निर्गताः सर्वे यत्र तौ रामलक्ष्मणौ २०
घनगजमहिषाङ्गतुल्यवर्णाः
समरमुखेष्वसकृद्गदासिभिन्नाः
अहमहमिति युद्धकौशलास्ते
रजनिचराः परिबभ्रमुर्नदन्तः २१
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चषष्टितमः सर्गः ६५

६-६६

निर्गतं मकराक्षं ते दृष्ट्वा वानरपुंगवाः
आप्लुत्य सहसा सर्वे योद्धुकामा व्यवस्थिताः १
ततः प्रवृत्तं सुमहत्तद्युद्धं लोमहर्षणम्

निशाचरैः प्लवंगानां देवानां दानवैरिव २
वृक्षशूलनिपातैश्च शिलापरिघपातनैः
अन्योन्यं मर्दयन्ति स्म तदा कपिनिशाचराः ३
शक्तिशूलगदाखड्गैस्तोमरैश्च निशाचराः
पट्टसैर्भिन्दिपालैश्च बाणपातैः समन्ततः ४
पाशमुद्गरदण्डैश्च निर्घातैश्चापरैस्तथा
कदनं कपिसिंहानां चक्रुस्ते रजनीचराः ५
बाणौघैरर्दिताश्चापि खरपुत्रेण वानराः
संभ्रान्तमनसः सर्वे दुद्रुवुर्भयपीडिताः ६
तान्दृष्ट्वा राक्षसाः सर्वे द्रवमाणान्वनौकसः
नेदुस्ते सिंहवद्धृष्टा राक्षसा जितकाशिनः ७
विद्रवत्सु तदा तेषु वानरेषु समन्ततः
रामस्तान्वारयामास शरवर्षेण राक्षसान् ८
वारितान्राक्षसान्दृष्ट्वा मकराक्षो निशाचरः
क्रोधानलसमाविष्टो वचनं चेदमब्रवीत् ९
तिष्ठ राम मया सार्धं द्वंद्वयुद्धं ददामि ते
त्याजयिष्यामि ते प्राणान्धनुर्मुक्तैः शितैः शरैः १०
यत्तदा दण्डकारण्ये पितरं हतवान्मम
मदग्रतः स्वकर्मस्थं स्मृत्वा रोषोऽभिवर्धते ११
दह्यन्ते भृशमङ्गानि दुरात्मन्मम राघव
यन्मयासि न दृष्टस्त्वं तस्मिन्काले महावने १२
दिष्ट्यासि दर्शनं राम मम त्वं प्राप्तवानिह
काङ्क्षितोऽसि क्षुधार्तस्य सिंहस्येवेतरो मृगः १३
अद्य मद्बाणवेगेन प्रेतराडविषयं गतः
ये त्वया निहताः शूराः सह तैस्त्वं समेष्यसि १४
बहुनात्र किमुक्तेन शृणु राम वचो मम
पश्यन्तु सकला लोकास्त्वां मां चैव रणाजिरे १५
अस्त्रैर्वा गदया वापि बाहुभ्यां वा महाहवे
अभ्यस्तं येन वा राम तेन वा वर्ततां युधि १६
मकराक्षवचः श्रुत्वा रामो दशरथात्मजः

अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यमुत्तरोत्तरवादिनम् १७
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां त्वत्पिता च यः
त्रिशिरा दूषणश्चापि दण्डके निहता मया १८
स्वाशितास्तव मांसेन गृध्रगोमायुवायसाः
भविष्यन्त्यद्य वै पाप तीक्ष्णतुण्डनखाङ्कुशाः १९
एवमुक्तस्तु रामेण खरपुत्रो निशाचरः
बाणौघानसृजत्तस्मै राघवाय रणाजिरे २०
ताञ्शराञ्शरवर्षेण रामश्चिच्छेद नैकधा
निपेतुर्भुवि ते छिन्ना रुक्मपुङ्खाः सहस्रशः २१
तद्युद्धमभवत्तत्र समेत्यान्योन्यमोजसा
खरराक्षसपुत्रस्य सूनोदशरथस्य च २२
जीमूतयोरिवाकाशे शब्दो ज्यातलयोस्तदा
धनुर्मुक्तः स्वनोत्कृष्ट श्रूयते च रणाजिरे २३
देवदानवगन्धर्वाः किंनराश्च महोरगाः
अन्तरिक्षगताः सर्वे द्रष्टुकामास्तदद्भुतम् २४
विद्धमन्योन्यगात्रेषु द्विगुणं वर्धते बलम्
कृतप्रतिकृतान्योन्यं कुर्वाते तौ रणाजिरे २५
राममुक्तांस्तु बाणौघान्राक्षसस्त्वच्छिनद्रणे
रक्षोमुक्तांस्तु रामो वै नैकधा प्राच्छिनच्छरैः २६
बाणौघविततः सर्वा दिशश्च विदिशस्तथा
संछन्ना वसुधा चैव समन्तान्न प्रकाशते २७
ततः क्रुद्धो महाबाहुर्धनुश्चिच्छेद रक्षसः
अष्टाभिरथ नाराचैः सूतं विव्याध राघवः
भित्त्वा शरै रथं रामो रथाश्वान्समपातयत् २८
विरथो वसुधां तिष्ठन्मकराक्षो निशाचरः
अतिष्ठद्वसुधां रक्षः शूलं जग्राह पाणिना
त्रासनं सर्वभूतानां युगान्ताग्निसमप्रभम् २९
विभ्राम्य च महच्छूलं प्रज्वलन्तं निशाचरः
स क्रोधात्प्राहिणोत्तस्मै राघवाय महाहवे ३०
तमापतन्तं ज्वलितं खरपुत्रकराच्च्युतम्

बाणैस्तु त्रिभिराकाशे शूलं चिच्छेद राघवः ३१
स च्छिन्नो नैकधा शूलो दिव्यहाटकमण्डितः
व्यशीर्यत महोल्केव रामबाणार्दितो भुवि ३२
तच्छूलं निहतं दृष्ट्वा रामेणाद्भुतकर्मणा
साधु साध्विति भूतानि व्याहरन्ति नभोगताः ३३
तद्दृष्ट्वा निहतं शूलं मकराक्षो निशाचरः
मुष्टिमुद्यम्य काकुत्स्थं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ३४
स तं दृष्ट्वा पतन्तं वै प्रहस्य रघुनन्दनः
पावकास्त्रं ततो रामः संदधे स्वशरासने ३५
तेनास्त्रेण हतं रक्षः काकुत्स्थेन तदा रणे
संछिन्नहृदयं तत्र पपात च ममार च ३६
दृष्ट्वा ते राक्षसाः सर्वे मकराक्षस्य पातनम्
लङ्कामेव प्रधावन्त रामबाणार्दितास्तदा ३७
दशरथनृपपुत्रबाणवेगै
रजनिचरं निहतं खरात्मजं तम्
ददृशुरथ च देवता प्रहृष्टा
गिरिमिव वज्रहतं यथा विशीर्णम् ३८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षट्षष्टितमः सर्गः ६६

६-६७

मकराक्षं हतं श्रुत्वा रावणः समितिंजयः
आदिदेशाथ संक्रुद्धो रणायेन्द्रजितं सुतम् १
जहि वीर महावीर्यौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
अदृश्यो दृश्यमानो वा सर्वथा त्वं बलाधिकः २
त्वमप्रतिमकर्माणमिन्द्रं जयसि संयुगे
किं पुनर्मानुषौ दृष्ट्वा न वधिष्यसि संयुगे ३
तथोक्तो राक्षसेन्द्रेण प्रतिगृह्य पितुर्वचः
यज्ञभूमौ स विधिवत्पावकं जुहवेन्द्रजित् ४
जुह्वतश्चापि तत्राग्निं रक्तोष्णीषधराः स्त्रियः
आजग्मुस्तत्र संभ्रान्ता राक्षस्यो यत्र रावणिः ५

शस्त्राणि शरपत्राणि समिधोऽथ विभीतकाः
लोहितानि च वासांसि स्रुवं कार्ष्णायसं तथा ६
सर्वतोऽग्निं समास्तीर्य शरपत्रैः समन्ततः
छागस्य सर्वकृष्णस्य गलं जग्राह जीवतः ७
चरुहोमसमिद्धस्य विधूमस्य महार्चिषः
बभूवुस्तानि लिङ्गानि विजयं दर्शयन्ति च ८
प्रदक्षिणावर्तशिखस्तप्तहाटकसंनिभः
हविस्तत्प्रतिजग्राह पावकः स्वयमुत्थितः ९
हुत्वाग्निं तर्पयित्वाथ देवदानवराक्षसान्
आरुरोह रथश्रेष्ठमन्तर्धानगतं शुभम् १०
स वाजिभिश्चतुर्भिस्तु बाणैश्च निशितैर्युतः
आरोपितमहाचापः शुशुभे स्यन्दनोत्तमे ११
जाज्वल्यमानो वपुषा तपनीयपरिच्छदः
शरैश्चन्द्रार्धचन्द्रैश्च स रथः समलंकृतः १२
जाम्बूनदमहाकम्बुर्दीप्तपावकसंनिभः
बभूवेन्द्रजितः केतुर्वैदूर्यसमलंकृतः १३
तेन चादित्यकल्पेन ब्रह्मास्त्रेण च पालितः
स बभूव दुराधर्षो रावणिः सुमहाबलः १४
सोऽभिनिर्याय नगरादिन्द्रजित्समितिंजयः
हुत्वाग्निं राक्षसैर्मन्त्रैरन्तर्धानगतोऽब्रवीत् १५
अद्य हत्वाहवे यौ तौ मिथ्याप्रव्रजितौ वने
जयं पित्रे प्रदास्यामि रावणाय रणाधिकम् १६
कृत्वा निर्वानरामुर्वीं हत्वा रामं सलक्ष्मणम्
करिष्ये परमां प्रीतिमित्युक्त्वान्तरधीयत १७
आपपाताथ संक्रुद्धो दशग्रीवेण चोदितः
तीक्ष्णकार्मुकनाराचैस्तीक्ष्णस्त्विन्द्ररिपू रणे १८
स ददर्श महावीर्यौ नागौ त्रिशिरसाविव
सृजन्ताविषुजालानि वीरौ वानरमध्यगौ १९
इमौ ताविति संचित्य सज्यं कृत्वा च कार्मुकम्
संततानेषुधाराभिः पर्जन्य इव वृष्टिमान् २०

स तु वैहायसं प्राप्य सरथो रामलक्ष्मणौ
अचक्षुर्विषये तिष्ठन्विव्याध निशितैः शरैः २१
तौ तस्य शरवेगेन परीतौ रामलक्ष्मणौ
धनुषी सशरे कृत्वा दिव्यमस्त्रं प्रचक्रतुः २२
प्रच्छादयन्तौ गगनं शरजालैर्महाबलौ
तमस्त्रैः सुरसंकाशौ नैव पस्पर्शतुः शरैः २३
स हि धूमान्धकारं च चक्रे प्रच्छादयन्नभः
दिशश्चान्तर्दधे श्रीमान्नीहारतमसावृतः २४
नैव ज्यातलनिर्घोषो न च नेमिखुरस्वनः
शुश्रुवे चरतस्तस्य न च रूपं प्रकाशते २५
घनान्धकारे तिमिरे शरवर्षमिवाद्भुतम्
स ववर्ष महाबाहुर्नाराचशरवृष्टिभिः २६
स रामं सूर्यसंकाशैः शरैर्दत्तवरो भृशम्
विव्याध समरे क्रुद्धः सर्वगात्रेषु रावणिः २७
तौ हन्यमानौ नाराचैर्धाराभिरिव पर्वतौ
हेमपुङ्खान्नरव्याघ्रौ तिग्मान्मुमुचतुः शरान् २८
अन्तरिक्षं समासाद्य रावणिं कङ्कपत्रिणः
निकृत्य पतगा भूमौ पेतुस्ते शोणितोक्षिताः २९
अतिमात्रं शरौघेण पीड्यमानौ नरोत्तमौ
तानिषून्पततो भल्लैरनेकैर्निचकर्ततुः ३०
यतो हि ददृशाते तौ शरान्निपतिताञ्शितान्
ततस्ततो दाशरथी ससृजातेऽस्त्रमुत्तमम् ३१
रावणिस्तु दिशः सर्वा रथेनातिरथः पतन्
विव्याध तौ दाशरथी लघ्वस्त्रो निशितैः शरैः ३२
तेनातिविद्धौ तौ वीरौ रुक्मपुङ्खैः सुसंहितैः
बभूवतुर्दाशरथी पुष्पिताविव किंशुकौ ३३
नास्य वेद गतिं कश्चिन्न च रूपं धनुः शरान्
न चान्यद्विदितं किंचित्सूर्यस्येवाभ्रसंप्लवे ३४
तेन विद्धाश्च हरयो निहताश्च गतासवः
बभूवुः शतशस्तत्र पतिता धरणीतले ३५

लक्ष्मणस्तु सुसंक्रुद्धो भ्रातरं वाक्यमब्रवीत्
ब्राह्ममस्त्रं प्रयोक्ष्यामि वधार्थं सर्वरक्षसाम् ३६
तमुवाच ततो रामो लक्ष्मणं शुभलक्षणम्
नैकस्य हेतो रक्षांसि पृथिव्यां हन्तुमर्हसि ३७
अयुध्यमानं प्रच्छन्नं प्राञ्जलिं शरणागतम्
पलायन्तं प्रमत्तं वा न त्वं हन्तुमिहार्हसि ३८
अस्यैव तु वधे यत्नं करिष्यावो महाबल
आदेक्ष्यावो महावेगानस्त्रानाशीविषोपमान् ३९
तमेनं मायिनं क्षुद्रमन्तर्हितरथं बलात्
राक्षसं निहनिष्यन्ति दृष्ट्वा वानरयूथपाः ४०
यद्येष भूमिं विशते दिवं वा
रसातलं वापि नभस्तलं वा
एवं निगूढोऽपि ममास्त्रदग्धः
पतिष्यते भूमितले गतासुः ४१
इत्येवमुक्त्वा वचनं महात्मा
रघुप्रवीरः प्लवगर्षभैर्वृतः
वधाय रौद्रस्य नृशसकर्मण-
स्तदा महात्मा त्वरितं निरीक्षते ४२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तषष्टितमः सर्गः ६७

६-६८

विज्ञाय तु मनस्तस्य राघवस्य महात्मनः
संनिवृत्याहवात्तस्मात्प्रविवेश पुरं ततः १
सोऽनुस्मृत्य वधं तेषां राक्षसानां तरस्विनाम्
क्रोधताम्रेक्षणः शूरो निर्जगाम महाद्युतिः २
स पश्चिमेन द्वारेण निर्ययौ राक्षसैर्वृतः
इन्द्रजित्तु महावीर्यः पौलस्त्यो देवकण्टकः ३
इन्द्रजित्तु ततो दृष्ट्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
रणायाभ्युद्यतौ वीरौ मायां प्रादुष्करोत्तदा ४
इन्द्रजित्तु रथे स्थाप्य सीतां मायामयीं तदा

बलेन महतावृत्य तस्या वधमरोचयत् ५
मोहनार्थं तु सर्वेषां बुद्धिं कृत्वा सुदुर्मतिः
हन्तुं सीतां व्यवसितो वानराभिमुखो ययौ ६
तं दृष्ट्वा त्वभिनिर्यान्तं नगर्याः काननौकसः
उत्पेतुरभिसंक्रुद्धाः शिलाहस्ता युयुत्सवः ७
हनूमान्पुरतस्तेषां जगाम कपिकुञ्जरः
प्रगृह्य सुमहच्छृङ्गं पर्वतस्य दुरासदम् ८
स ददर्श हतानन्दां सीतामिन्द्रजितो रथे
एकवेणीधरां दीनामुपवासकृशाननाम् ९
परिक्लिष्टैकवसनाममृजां राघवप्रियाम्
रजोमलाभ्यामालिप्तैः सर्वगात्रैर्वरस्त्रियम् १०
तां निरीक्ष्य मुहूर्तं तु मैथिलीमध्यवस्य च
बाष्पपर्याकुलमुखो हनूमान्व्यथितोऽभवत् ११
अब्रवीत्तां तु शोकार्तां निरानन्दां तपस्विनीम्
दृष्ट्वा रथे स्थितां सीतां राक्षसेन्द्रसुताश्रिताम् १२
किं समर्थितमस्येति चिन्तयन्स महाकपिः
सह तैर्वानरश्रेष्ठैरभ्यधावत रावणिम् १३
तद्वानरबलं दृष्ट्वा रावणिः क्रोधमूर्छितः
कृत्वा विकोशं निस्त्रिंशं मूर्ध्नि सीतां परामृशत् १४
तां स्त्रियं पश्यतां तेषां ताडयामास रावणिः
क्रोशन्तीं राम रामेति मायया योजितां रथे १५
गृहीतमूर्धजां दृष्ट्वा हनूमान्दैन्यमागतः
दुःखजं वारि नेत्राभ्यामुत्सृजन्मारुतात्मजः
अब्रवीत्परुषं वाक्यं क्रोधाद्रक्षोधिपात्मजम् १६
दुरात्मन्नात्मनाशाय केशपक्षे परामृशः
ब्रह्मर्षीणां कुले जातो राक्षसीं योनिमाश्रितः
धिक्त्वां पापसमाचारं यस्य ते मतिरीदृशी १७
नृशंसानार्य दुर्वृत्त क्षुद्र पापपराक्रम
अनार्यस्येदृशं कर्म घृणा ते नास्ति निर्घृण १८
च्युता गृहाच्च राज्याच्च रामहस्ताच्च मैथिली

किं तवैषापराद्धा हि यदेनां हन्तुमिच्छसि १९
सीतां च हत्वा न चिरं जीविष्यसि कथंचन
वधार्हकर्मणानेन मम हस्तगतो ह्यसि २०
ये च स्त्रीघातिनां लोका लोकवध्यैश्च कुत्सिताः
इह जीवितमुत्सृज्य प्रेत्य तान्प्रतिलप्स्यसे २१
इति ब्रुवाणो हनुमान्सायुधैर्हरिभिर्वृतः
अभ्यधावत संक्रुद्धो राक्षसेन्द्रसुतं प्रति २२
आपतन्तं महावीर्यं तदनीकं वनौकसाम्
रक्षसां भीमवेगानामनीकेन न्यवारयत् २३
स तां बाणसहस्रेण विक्षोभ्य हरिवाहिनीम्
हरिश्रेष्ठं हनूमन्तमिन्द्रजित्प्रत्युवाच ह २४
सुग्रीवस्त्वं च रामश्च यन्निमित्तमिहागताः
तां हनिष्यामि वैदेहीमद्यैव तव पश्यतः २५
इमां हत्वा ततो रामं लक्ष्मणं त्वां च वानर
सुग्रीवं च वधिष्यामि तं चानार्यं विभीषणम् २६
न हन्तव्या स्त्रियश्चेति यद्ब्रवीषि प्लवंगम
पीडाकरममित्राणां यत्स्यात्कर्तव्यमेव तत् २७
तमेवमुक्त्वा रुदतीं सीतां मायामयीं ततः
शितधारेण खड्गेन निजघानेन्द्रजित्स्वयम् २८
यज्ञोपवीतमार्गेण छिन्ना तेन तपस्विनी
सा पृथिव्यां पृथुश्रोणी पपात प्रियदर्शना २९
तामिन्द्रजित्स्त्रियं हत्वा हनूमन्तमुवाच ह
मया रामस्य पश्येमां कोपेन च निषूदिताम् ३०
ततः खड्गेन महता हत्वा तामिन्द्रजित्स्वयम्
हृष्टः स रथमास्थाय विननाद महास्वनम् ३१
वानराः शुश्रुवुः शब्दमदूरे प्रत्यवस्थिताः
व्यादितास्यस्य नदतस्तद्दुर्गं संश्रितस्य तु ३२
तथा तु सीतां विनिहत्य दुर्मतिः
प्रहृष्टचेताः स बभूव रावणिः
तं हृष्टरूपं समुदीक्ष्य वानरा

विषरागरूपाः समभिप्रदुद्रुवुः ३३
इति श्रीरामायणे युद्धकाराडे अष्टषष्टितमः सर्गः ६८

६-६९

श्रुत्वा तं भीमनिर्ह्रादं शक्राशनिसमस्वनम्
वीक्षमाणा दिशः सर्वा दुद्रुवुर्वानरर्षभाः १
तानुवाच ततः सर्वान्हनूमान्मारुतात्मजः
विषरागवदनान्दीनांस्त्रस्तान्विद्रवतः पृथक् २
कस्माद्विषरागवदना विद्रवध्वं प्लवंगमाः
त्यक्तयुद्धसमुत्साहाः शूरत्वं क्व नु वो गतम् ३
पृष्ठतोऽनुव्रजध्वं मामग्रतो यान्तमाहवे
शूरैरभिजनोपेतैरयुक्तं हि निवर्तितुम् ४
एवमुक्ताः सुसंक्रुद्धा वायुपुत्रेण धीमता
शैलशृङ्गान्द्रुमांश्चैव जगृहुर्हृष्टमानसाः ५
अभिपेतुश्च गर्जन्तो राक्षसान्वानरर्षभाः
परिवार्य हनूमन्तमन्वयुश्च महाहवे ६
स तैर्वानरमुख्यैस्तु हनूमान्सर्वतो वृतः
हुताशन इवार्चिष्मानदहच्छत्रुवाहिनीम् ७
स राक्षसानां कदनं चकार सुमहाकपिः
वृतो वानरसैन्येन कालान्तकयमोपमः ८
स तु शोकेन चाविष्टः क्रोधेन च महाकपिः
हनूमान्रावणिरथे महतीं पातयच्छिलाम् ९
तामापतन्तीं दृष्ट्वैव रथः सारथिना तदा
विधेयाश्वसमायुक्तः सुदूरमपवाहितः १०
तमिन्द्रजितमप्राप्य रथस्थं सहसारथिम्
विवेश धरणीं भित्त्वा सा शिला व्यर्थमुद्यता ११
पतितायां शिलायां तु रक्षसां व्यथिता चमूः
तमभ्यधावञ्शतशो नदन्तः काननौकसः १२
ते द्रुमांश्च महाकाया गिरिशृङ्गाणि चोद्यताः
चिक्षिपुर्द्विषतां मध्ये वानरा भीमविक्रमाः १३

वानरैस्तैर्महावीर्यैर्घोररूपा निशाचराः
वीर्यादभिहता वृक्षैर्व्यवेष्टन्त रणक्षितौ १४
स्वसैन्यमभिवीक्ष्याथ वानरार्दितमिन्द्रजित्
प्रगृहीतायुधः क्रुद्धः परानभिमुखो ययौ १५
स शरौघानवसृजन्स्वसैन्येनाभिसंवृतः
जघान कपिशार्दूलान्सुबहून्दृष्टविक्रमः १६
शूलैरशनिभिः खड्गैः पट्टसैः कूटमुद्गरैः
ते चाप्यनुचरांस्तस्य वानरा जघ्नुराहवे १७
सस्कन्धविटपैः सालैः शिलाभिश्च महाबलः
हनूमान्कदनं चक्रे रक्षसां भीमकर्मणाम् १८
स निवार्य परानीकमब्रवीत्तान्वनौकसः
हनूमान्संनिवर्तध्वं न नः साध्यमिदं बलम् १९
त्यक्त्वा प्राणान्विचेष्टन्तो रामप्रियचिकीर्षवः
यन्निमित्तं हि युध्यामो हता सा जनकात्मजा २०
इममर्थं हि विज्ञाप्य रामं सुग्रीवमेव च
तौ यत्प्रतिविधास्येते तत्करिष्यामहे वयम् २१
इत्युक्त्वा वानरश्रेष्ठो वारयन्सर्ववानरान्
शनैः शनैरसंत्रस्तः सबलः स न्यवर्तत २२
स तु प्रेक्ष्य हनूमन्तं व्रजन्तं यत्र राघवः
निकुम्भिलामधिष्ठाय पावकं जुहवेन्द्रजित् २३
यज्ञभूम्यां तु विधिवत्पावकस्तेन रक्षसा
हूयमानः प्रजज्वाल होमशोणितभुक्तदा २४
सोऽर्चिपिनद्धो ददृशे होमशोणिततर्पितः
संध्यागत इवादित्यः स तीव्राग्निः समुत्थितः २५
अथेन्द्रजिद्राक्षसभूतये तु
जुहाव हव्यं विधिना विधानवत्
दृष्ट्वा व्यतिष्ठन्त च राक्षसास्ते
महासमूहेषु नयानयज्ञाः २६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनसप्ततितमः सर्गः ६९

६-७०

राघवश्चापि विपुलं तं राक्षसवनौकसाम्
श्रुत्वा संग्रामनिर्घोषं जाम्बवन्तमुवाच ह १
सौम्य नूनं हनुमता कृतं कर्म सुदुष्करम्
श्रूयते हि यथा भीमः सुमहानायुधस्वनः २
तद्गच्छ कुरु साहाय्यं स्वबलेनाभिसंवृतः
क्षिप्रमृक्षपते तस्य कपिश्रेष्ठस्य युध्यतः ३
ऋक्षराजस्तथेत्युक्त्वा स्वेनानीकेन संवृतः
आगच्छत्पश्चिमद्वारं हनूमान्यत्र वानरः ४
अथायान्तं हनूमन्तं ददर्शर्क्षपतिः पथि
वानरैः कृतसंग्रामैः श्वसद्भिरभिसंवृतम् ५
दृष्ट्वा पथि हनूमांश्च तदृक्षबलमुद्यतम्
नीलमेघनिभं भीमं संनिवार्य न्यवर्तत ६
स तेन हरिसैन्येन संनिकर्षं महायशाः
शीघ्रमागम्य रामाय दुःखितो वाक्यमब्रवीत् ७
समरे युध्यमानानामस्माकं प्रेक्षतां च सः
जघान रुदतीं सीतामिन्द्रजिद्रावणात्मजः ८
उद्भ्रान्तचित्तस्तां दृष्ट्वा विषण्णोऽहमरिंदम
तदहं भवतो वृत्तं विज्ञापयितुमागतः ९
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवः शोकमूर्छितः
निपपात तदा भूमौ छिन्नमूल इव द्रुमः १०
तं भूमौ देवसंकाशं पतितं दृश्य राघवम्
अभिपेतुः समुत्पत्य सर्वतः कपिसत्तमाः ११
असिञ्चन्सलिलैश्चैनं पद्मोत्पलसुगन्धिभिः
प्रदहन्तमसह्यं च सहसाग्निमिवोत्थितम् १२
तं लक्ष्मणोऽथ बाहुभ्यां परिष्वज्य सुदुःखितः
उवाच राममस्वस्थं वाक्यं हेत्वर्थसंहितम् १३
शुभे वर्त्मनि तिष्ठन्तं त्वामार्य विजितेन्द्रियम्
अनर्थेभ्यो न शक्नोति त्रातुं धर्मो निरर्थकः १४
भूतानां स्थावराणां च जङ्गमानां च दर्शनम्

यथास्ति न तथा धर्मस्तेन नास्तीति मे मतिः १५
यथैव स्थावरं व्यक्तं जङ्गमं च तथाविधम्
नायमर्थस्तथा युक्तस्त्वद्विधो न विपद्यते १६
यद्यधर्मो भवेद्भूतो रावणो नरकं व्रजेत्
भवांश्च धर्मसंयुक्तो नैवं व्यसनमाप्नुयात् १७
तस्य च व्यसनाभावाद्व्यसनं च गते त्वयि
धर्मेणोपलभेद्धर्ममधर्मं चाप्यधर्मतः १८
यदि धर्मेण युज्येरन्नाधर्मरुचयो जनाः
धर्मेण चरतां धर्मस्तथा चैषां फलं भवेत् १९
यस्मादर्था विवर्धन्ते येष्वधर्मः प्रतिष्ठितः
क्लिश्यन्ते धर्मशीलाश्च तस्मादेतौ निरर्थकौ २०
वध्यन्ते पापकर्माणो यद्यधर्मेण राघव
वधकर्महतो धर्मः स हतः कं वधिष्यति २१
अथ वा विहितेनायं हन्यते हन्ति वा परम्
विधिरालिप्यते तेन न स पापेन कर्मणा २२
अदृष्टप्रतिकारेण अव्यक्तेनासता सता
कथं शक्यं परं प्राप्तुं धर्मेणारिविकर्शन २३
यदि सत्स्यात्सतां मुख्य नासत्स्यात्तव किंचन
त्वया यदीदृशं प्राप्तं तस्मात्सन्नोपपद्यते २४
अथ वा दुर्बलः क्लीबो बलं धर्मोऽनुवर्तते
दुर्बलो हृतमर्यादो न सेव्य इति मे मतिः २५
बलस्य यदि चेद्धर्मो गुणभूतः पराक्रमे
धर्ममुत्सृज्य वर्तस्व यथा धर्मे तथा बले २६
अथ चेत्सत्यवचनं धर्मः किल परंतप
अनृतस्त्वय्यकरुणः किं न बद्धस्त्वया पिता २७
यदि धर्मो भवेद्भूत अधर्मो वा परंतप
न स्म हत्वा मुनिं वज्री कुर्यादिज्यां शतक्रतुः २८
अधर्मसंश्रितो धर्मो विनाशयति राघव
सर्वमेतद्यथाकामं काकुत्स्थ कुरुते नरः २९
मम चेदं मतं तात धर्मोऽयमिति राघव

धर्ममूलं त्वया छिन्नं राज्यमुत्सृजता तदा ३०
अर्थेभ्यो हि विवृद्धेभ्यः संवृद्धेभ्यस्ततस्ततः
क्रियाः सर्वाः प्रवर्तन्ते पर्वतेभ्य इवापगाः ३१
अर्थेन हि वियुक्तस्य पुरुषस्याल्पतेजसः
व्युच्छिद्यन्ते क्रियाः सर्वा ग्रीष्मे कुसरितो यथा ३२
सोऽयमर्थं परित्यज्य सुखकामः सुखैधितः
पापमारभते कर्तुं तथा दोषः प्रवर्तते ३३
यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः
यस्यार्थाः स पुमांल्लोके यस्यार्थाः स च पण्डितः ३४
यस्यार्थाः स च विक्रान्तो यस्यार्थाः स च बुद्धिमान्
यस्यार्थाः स महाभागो यस्यार्थाः स महागुणः ३५
अर्थस्यैते परित्यागे दोषाः प्रव्याहृता मया
राज्यमुत्सृजता वीर येन बुद्धिस्त्वया कृता ३६
यस्यार्था धर्मकामार्थास्तस्य सर्वं प्रदक्षिणम्
अधनेनार्थकामेन नार्थः शक्यो विचिन्वता ३७
हर्षः कामश्च दर्पश्च धर्मः क्रोधः शमो दमः
अर्थादेतानि सर्वाणि प्रवर्तन्ते नराधिप ३८
येषां नश्यत्ययं लोकश्चरतां धर्मचारिणाम्
तेऽथास्त्वयि न दृश्यन्ते दुर्दिनेषु यथा ग्रहाः ३९
त्वयि प्रव्रजिते वीर गुरोश्च वचने स्थिते
रक्षसापहृता भार्या प्राणैः प्रियतरा तव ४०
तदद्य विपुलं वीर दुःखमिन्द्रजिता कृतम्
कर्मणा व्यपनेष्यामि तस्मादुत्तिष्ठ राघव ४१
अयमनघ तवोदितः प्रियार्थं
जनकसुतानिधनं निरीक्ष्य रुष्टः
सहयगजरथां सराक्षसेन्द्रां
भृशमिषुभिर्विनिपातयामि लङ्काम् ४२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्ततितमः सर्गः ७०

६-७१

राममाश्वासयाने तु लक्ष्मणे भ्रातृवत्सले
निक्षिप्य गुल्मान्स्वस्थाने तत्रागच्छद्विभीषणः १
नानाप्रहरणैर्वीरैश्चतुर्भिः सचिवैर्वृतः
नीलाञ्जनचयाकारैर्मातंगैरिव यूथपः २
सोऽभिगम्य महात्मानं राघवं शोकलालसम्
वानरांश्चैव ददृशे बाष्पपर्याकुलेक्षणान् ३
राघवं च महात्मानमिक्ष्वाकुकुलनन्दनम्
ददर्श मोहमापन्नं लक्ष्मणस्याङ्कमाश्रितम् ४
व्रीडितं शोकसंतप्तं दृष्ट्वा रामं विभीषणः
अन्तर्दुःखेन दीनात्मा किमेतदिति सोऽब्रवीत् ५
विभीषणमुखं दृष्ट्वा सुग्रीवं तांश्च वानरान्
उवाच लक्ष्मणो वाक्यमिदं बाष्पपरिप्लुतः ६
हतामिन्द्रजिता सीतामिह श्रुत्वैव राघवः
हनूमद्वचनात्सौम्य ततो मोहमुपागतः ७
कथयन्तं तु सौमित्रिं संनिवार्य विभीषणः
पुष्कलार्थमिदं वाक्यं विसंज्ञं राममब्रवीत् ८
मनुजेन्द्रार्तरूपेण यदुक्तस्त्वं हनूमता
तदयुक्तमहं मन्ये सागरस्येव शोषणम् ९
अभिप्रायं तु जानामि रावणस्य दुरात्मनः
सीतां प्रति महाबाहो न च घातं करिष्यति १०
याच्यमानः सुबहुशो मया हितचिकीर्षुणा
वैदेहीमुत्सृजस्वेति न च तत्कृतवान्वचः ११
नैव साम्ना न भेदेन न दानेन कुतो युधा
सा द्रष्टुमपि शक्येत नैव चान्येन केनचित् १२
वानरान्मोहयित्वा तु प्रतियातः स राक्षसः
चैत्यं निकुम्भिलां नाम यत्र होमं करिष्यति १३
हुतवानुपयातो हि देवैरपि सवासवैः
दुराधर्षो भवत्येष संग्रामे रावणात्मजः १४
तेन मोहयता नूनमेषा माया प्रयोजिता

विघ्नमन्विच्छता तात वानराणां पराक्रमे
ससैन्यास्तत्र गच्छामो यावत्तन्न समाप्यते १५
त्यजेमं नरशार्दूल मिथ्यासंतापमागतम्
सीदते हि बलं सर्वं दृष्ट्वा त्वां शोककर्शितम् १६
इह त्वं स्वस्थहृदयस्तिष्ठ सत्त्वसमुच्छ्रितः
लक्ष्मणं प्रेषयास्माभिः सह सैन्यानुकर्षिभिः १७
एष तं नरशार्दूलो रावणिं निशितैः शरैः
त्याजयिष्यति तत्कर्म ततो वध्यो भविष्यति १८
तस्यैते निशितास्तीक्ष्णाः पत्रिपत्राङ्गवाजिनः
पतत्रिण इवासौम्याः शराः पास्यन्ति शोणितम् १९
तत्संदिश महाबाहो लक्ष्मणं शुभलक्षणम्
राक्षसस्य विनाशाय वज्रं वज्रधरो यथा २०
मनुजवर न कालविप्रकर्षो
रिपुनिधनं प्रति यत्क्षमोऽद्य कर्तुम्
त्वमतिसृज रिपोर्वधाय वाणी
मसुरपुरोन्मथने यथा महेन्द्रः २१
समाप्तकर्मा हि स राक्षसेन्द्रो
भवत्यदृश्यः समरे सुरासुरैः
युयुत्सता तेन समाप्तकर्मणा
भवेत्सुराणामपि संशयो महान् २२
इति श्रीरामायणे युद्धकाराडे एकसप्ततितमः सर्गः ७१

६-७२

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवः शोककर्शितः
नोपधारयते व्यक्तं यदुक्तं तेन रक्षसा १
ततो धैर्यमवष्टभ्य रामः परपुरंजयः
विभीषणमुपासीनमुवाच कपिसंनिधौ २
नैर्ऋताधिपते वाक्यं यदुक्तं ते विभीषण
भूयस्तच्छ्रोतुमिच्छामि ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ३
राघवस्य वचः श्रुत्वा वाक्यं वाक्यविशारदः

यत्तत्पुनरिदं वाक्यं बभाषे स विभीषणः ४
यथाज्ञप्तं महाबाहो त्वया गुल्मनिवेशनम्
तत्तथानुष्ठितं वीर त्वद्वाक्यसमनन्तरम् ५
तान्यनीकानि सर्वाणि विभक्तानि समन्ततः
विन्यस्ता यूथपाश्चैव यथान्यायं विभागशः ६
भूयस्तु मम विज्ञाप्यं तच्छृणुष्व महायशः
त्वय्यकारणसंतप्ते संतप्तहृदया वयम् ७
त्यज राजन्निमं शोकं मिथ्यासंतापमागतम्
तदियं त्यज्यतां चिन्ता शत्रुहर्षविवर्धनी ८
उद्यमः क्रियतां वीर हर्षः समुपसेव्यताम्
प्राप्तव्या यदि ते सीता हन्तव्याश्च निशाचराः ९
रघुनन्दन वक्ष्यामि श्रूयतां मे हितं वचः
साध्वयं यातु सौमित्रिर्बलेन महता वृतः
निकुम्भिलायां संप्राप्य हन्तुं रावणिमाहवे १०
धनुर्मण्डलनिर्मुक्तैराशीविषविषोपमैः
शरैर्हन्तुं महेष्वासो रावणिं समितिंजयः ११
तेन वीरेण तपसा वरदानात्स्वयंभुवः
अस्त्रं ब्रह्मशिरः प्राप्तं कामगाश्च तुरंगमाः १२
निकुम्भिलामसंप्राप्तमहुताग्निं च यो रिपुः
त्वामाततायिनं हन्यादिन्द्रशत्रो स ते वधः
इत्येवं विहितो राजन्वधस्तस्यैव धीमतः १३
वधायेन्द्रजितो राम तं दिशस्व महाबलम्
हते तस्मिन्हतं विद्धि रावणं ससुहृज्जनम् १४
विभीषणवचः श्रुत्वा रामो वाक्यमथाब्रवीत्
जानामि तस्य रौद्रस्य मायां सत्यपराक्रम १५
स हि ब्रह्मास्त्रवित्प्राज्ञो महामायो महाबलः
करोत्यसंज्ञान्संग्रामे देवान्सवरुणानपि १६
तस्यान्तरिक्षे चरतो रथस्थस्य महायशः
न गतिर्ज्ञायते वीर सूर्यस्येवाभ्रसंप्लवे १७
राघवस्तु रिपोर्ज्ञात्वा मायावीर्यं दुरात्मनः

लक्ष्मणं कीर्तिसम्पन्नमिदं वचनमब्रवीत् १८
यद्वानरेन्द्रस्य बलं तेन सर्वेण संवृतः
हनूमत्प्रमुखैश्चैव यूथपैः सह लक्ष्मण १९
जाम्बवेनर्क्षपतिना सह सैन्येन संवृतः
जहि तं राक्षससुतं मायाबलविशारदम् २०
अयं त्वां सचिवैः सार्धं महात्मा रजनीचरः
अभिज्ञस्तस्य देशस्य पृष्ठतोऽनुगमिष्यति २१
राघवस्य वचः श्रुत्वा लक्ष्मणः सविभीषणः
जग्राह कार्मुकं श्रेष्ठमन्यद्भीमपराक्रमः २२
संनद्धः कवची खड्गी स शरी हेमचापधृक्
रामपादावुपस्पृश्य हृष्टः सौमित्रिरब्रवीत् २३
अद्य मत्कार्मुकोन्मुक्ताः शरा निर्भिद्य रावणिम्
लङ्कामभिपतिष्यन्ति हंसाः पुष्करिणीमिव २४
अद्यैव तस्य रौद्रस्य शरीरं मामकाः शराः
विधमिष्यन्ति हत्वा तं महाचापगुणच्युताः २५
स एवमुक्त्वा द्युतिमान्वचनं भ्रातुरग्रतः
स रावणिवधाकाङ्क्षी लक्ष्मणस्त्वरितो ययौ २६
सोऽभिवाद्य गुरोः पादौ कृत्वा चापि प्रदक्षिणम्
निकुम्भिलामभिययौ चैत्यं रावणिपालितम् २७
विभीषणेन सहितो राजपुत्रः प्रतापवान्
कृतस्वस्त्ययनो भ्रात्रा लक्ष्मणस्त्वरितो ययौ २८
वानराणां सहस्रैस्तु हनूमान्बहुभिर्वृतः
विभीषणः सहामात्यस्तदा लक्ष्मणमन्वगात् २९
महता हरिसैन्येन सवेगमभिसंवृतः
ऋक्षराजबलं चैव ददर्श पथि विष्ठितम् ३०
स गत्वा दूरमध्वानं सौमित्रिर्मित्रनन्दनः
राक्षसेन्द्रबलं दूरादपश्यद्व्यूहमास्थितम् ३१
स संप्राप्य धनुष्पाणिर्मायायोगमरिंदमः
तस्थौ ब्रह्मविधानेन विजेतुं रघुनन्दनः ३२
विविधममलशस्त्रभास्वरं त-

द्ध्वजगहनं विपुलं महारथैश्च
प्रतिभयतममप्रमेयवेगं
तिमिरमिव द्विषतां बलं विवेश ३३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्वासप्ततितमः सर्गः ७२

६-७३
अथ तस्यामवस्थायां लक्ष्मणं रावणानुजः
परेषामहितं वाक्यमर्थसाधकमब्रवीत् १
अस्यानीकस्य महतो भेदने यत लक्ष्मण
राक्षसेन्द्रसुतोऽप्यत्र भिन्ने दृश्यो भविष्यति २
स त्वमिन्द्राशनिप्रख्यैः शरैरवकिरन्परान्
अभिद्रवाशु यावद्वै नैतत्कर्म समाप्यते ३
जहि वीर दुरात्मानं मायापरमधार्मिकम्
रावणिं क्रूरकर्माणं सर्वलोकभयावहम् ४
विभीषणवचः श्रुत्वा लक्ष्मणः शुभलक्षणः
ववर्ष शरवर्षाणि राक्षसेन्द्रसुतं प्रति ५
ऋक्षाः शाखामृगाश्चैव द्रुमाद्रिवरयोधिनः
अभ्यधावन्त सहितास्तदनीकमवस्थितम् ६
राक्षसाश्च शितैर्बाणैरसिभिः शक्तितोमरैः
उद्यतैः समवर्तन्त कपिसैन्यजिघांसवः ७
स संप्रहारस्तुमुलः संजज्ञे कपिरक्षसाम्
शब्देन महता लङ्कां नादयन्वै समन्ततः ८
शस्त्रैर्बहुविधाकारैः शितैर्बाणैश्च पादपैः
उद्यतैर्गिरिशृङ्गैश्च घोरैराकाशमावृतम् ९
ते राक्षसा वानरेषु विकृताननवाहवः
निवेशयन्तः शस्त्राणि चक्रुस्ते सुमहद्भयम् १०
तथैव सकलैर्वृक्षैर्गिरिशृङ्गैश्च वानराः
अभिजघ्नुर्निजघ्नुश्च समरे राक्षसर्षभान् ११
ऋक्षवानरमुख्यैश्च महाकायैर्महाबलैः
रक्षसां वध्यमानानां महद्भयमजायत १२

स्वमनीकं विषण्णं तु श्रुत्वा शत्रुभिरर्दितम्
उदतिष्ठत दुर्धर्षस्तत्कर्मण्यननुष्ठिते १३
वृक्षान्धकारान्निष्क्रम्य जातक्रोधः स रावणिः
आरुरोह रथं सज्जं पूर्वयुक्तं स राक्षसः १४
स भीमकार्मुकशरः कृष्णाञ्जनचयोपमः
रक्तास्यनयनः क्रूरो बभौ मृत्युरिवान्तकः १५
दृष्ट्वैव तु रथस्थं तं पर्यवर्तत तद्बलम्
रक्षसां भीमवेगानां लक्ष्मणेन युयुत्सताम् १६
तस्मिन्काले तु हनुमानुद्यम्य सुदुरासदम्
धरणीधरसंकाशो महावृक्षमरिंदमः १७
स राक्षसानां तत्सैन्यं कालाग्निरिव निर्दहन्
चकार बहुभिर्वृक्षैर्निःसंज्ञं युधि वानरः १८
विध्वंसयन्तं तरसा दृष्ट्वैव पवनात्मजम्
राक्षसानां सहस्राणि हनूमन्तमवाकिरन् १९
शितशूलधराः शूलैरसिभिश्चासिपाणयः
शक्तिभिः शक्तिहस्ताश्च पट्टसैः पट्टसायुधाः २०
परिघैश्च गदाभिश्च कुन्तैश्च शुभदर्शनैः
शतशश्च शतघ्नीभिरायसैरपि मुद्गरैः २१
घोरैः परशुभिश्चैव भिण्डपालैश्च राक्षसाः
मुष्टिभिर्वज्रवेगैश्च तलैरशनिसंनिभैः २२
अभिजघ्नुः समासाद्य समन्तात्पर्वतोपमम्
तेषामपि च संक्रुद्धश्चकार कदनं महत् २३
स ददर्श कपिश्रेष्ठमचलोपममिन्द्रजित्
सूदयानममित्रघ्नममित्रान्पवनात्मजम् २४
स सारथिमुवाचेदं याहि यत्रैष वानरः
क्षयमेव हि नः कुर्याद्राक्षसानामुपेक्षितः २५
इत्युक्तः सारथिस्तेन ययौ यत्र स मारुतिः
वहन्परमदुर्धर्षं स्थितमिन्द्रजितं रथे २६
सोऽभ्युपेत्य शरान्खड्गान्पट्टसासिपरश्वधान्
अभ्यवर्षत दुर्धर्षः कपिमूर्ध्नि स राक्षसः २७

तानि शस्त्राणि घोराणि प्रतिगृह्य स मारुतिः
रोषेण महताविष्टो वाक्यं चेदमुवाच ह २८
युध्यस्व यदि शूरोऽसि रावणात्मज दुर्मते
वायुपुत्रं समासाद्य न जीवन्प्रतियास्यसि २९
बाहुभ्यां संप्रयुध्यस्व यदि मे द्वंद्वमाहवे
वेगं सहस्व दुर्बुद्धे ततस्त्वं रक्षसां वरः ३०
हनूमन्तं जिघांसन्तं समुद्यतशरासनम्
रावणात्मजमाचष्टे लक्ष्मणाय विभीषणः ३१
यस्तु वासवनिर्जेता रावणस्यात्मसंभवः
स एष रथमास्थाय हनूमन्तं जिघांसति ३२
तमप्रतिमसंस्थानैः शरैः शत्रुविदारणैः
जीवितान्तकरैर्घोरैः सौमित्रे रावणिं जहि ३३
इत्येवमुक्तस्तु तदा महात्मा
विभीषणेनारिविभीषणेन
ददर्श तं पर्वतसंनिकाशं
रथस्थितं भीमबलं दुरासदम् ३४
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रिसप्ततितमः सर्गः ७३

६-७४

एवमुक्त्वा तु सौमित्रिं जातहर्षो विभीषणः
धनुष्पाणिनमादाय त्वरमाणो जगाम सः १
अविदूरं ततो गत्वा प्रविश्य च महद्वनम्
दर्शयामास तत्कर्म लक्ष्मणाय विभीषणः २
नीलजीमूतसंकाशं न्यग्रोधं भीमदर्शनम्
तेजस्वी रावणभ्राता लक्ष्मणाय न्यवेदयत् ३
इहोपहारं भूतानां बलवान्रावणात्मजः
उपहृत्य ततः पश्चात्संग्राममभिवर्तते ४
अदृश्यः सर्वभूतानां ततो भवति राक्षसः
निहन्ति समरे शत्रून्बध्नाति च शरोत्तमैः ५
तमप्रविष्टं न्यग्रोधं बलिनं रावणात्मजम्

विध्वंसय शरैस्तीक्ष्णैः सरथं साश्वसारथिम् ६
तथेत्युक्त्वा महातेजाः सौमित्रिर्मित्रनन्दनः
बभूवावस्थितस्तत्र चित्रं विस्फारयन्धनुः ७
स रथेनाग्निवर्णेन बलवान्रावणात्मजः
इन्द्रजित्कवची खड्गी सध्वजः प्रत्यदृश्यत ८
तमुवाच महातेजाः पौलस्त्यमपराजितम्
समाह्वये त्वां समरे सम्यग्युद्धं प्रयच्छ मे ९
एवमुक्तो महातेजा मनस्वी रावणात्मजः
अब्रवीत्परुषं वाक्यं तत्र दृष्ट्वा विभीषणम् १०
इह त्वं जातसंवृद्धः साक्षाद्भ्राता पितुर्मम
कथं द्रुह्यसि पुत्रस्य पितृव्यो मम राक्षस ११
न ज्ञातित्वं न सौहार्दं न जातिस्तव दुर्मते
प्रमाणं न च सोदर्यं न धर्मो धर्मदूषण १२
शोच्यस्त्वमसि दुर्बुद्धे निन्दनीयश्च साधुभिः
यस्त्वं स्वजनमुत्सृज्य परभृत्यत्वमागतः १३
नैतच्छिथिलया बुद्ध्या त्वं वेत्सि महदन्तरम्
क्व च स्वजनसंवासः क्व च नीचपराश्रयः १४
गुणवान्वा परजनः स्वजनो निर्गुणोऽपि वा
निर्गुणः स्वजनः श्रेयान्यः परः पर एव सः १५
निरनुक्रोशता चेयं यादृशी ते निशाचर
स्वजनेन त्वया शक्यं परुषं रावणानुज १६
इत्युक्तो भ्रातृपुत्रेण प्रत्युवाच विभीषणः
अजानन्निव मच्छीलं किं राक्षस विकत्थसे १७
राक्षसेन्द्रसुतासाधो पारुष्यं त्यज गौरवात्
कुले यद्यप्यहं जातो रक्षसां क्रूरकर्मणाम्
गुणोऽय प्रथमो नृणां तन्मे शीलमराक्षसम् १८
न रमे दारुणेनाहं न चाधर्मेण वै रमे
भ्रात्रा विषमशीलेन कथं भ्राता निरस्यते १९
परस्वानां च हरणं परदाराभिमर्शनम्
सुहृदामतिशङ्का च त्रयो दोषाः क्षयावहाः २०

महर्षीणां वधो घोरः सर्वदेवैश्च विग्रहः
अभिमानश्च कोपश्च वैरित्वं प्रतिकूलता २१
एते दोषा मम भ्रातुर्जीवितैश्वर्यनाशनाः
गुणान्प्रच्छादयामासुः पर्वतानिव तोयदाः २२
दोषैरेतैः परित्यक्तो मया भ्राता पिता तव
नेयमस्ति पुरी लङ्का न च त्वं न च ते पिता २३
अतिमानी च बालश्च दुर्विनीतश्च राक्षस
वद्धस्त्वं कालपाशेन ब्रूहि मां यद्यदिच्छसि २४
अद्य ते व्यसनं प्राप्तं किमिह त्वं तु वक्ष्यसि
प्रवेष्टुं न त्वया शक्यो न्यग्रोधो राक्षसाधम २५
धर्षयित्वा तु काकुत्स्थौ न शक्यं जीवितुं त्वया
युध्यस्व नरदेवेन लक्ष्मणेन रणे सह
इतस्त्वं देवताकार्यं करिष्यसि यमक्षये २६
निदर्शयस्वात्मबलं समुद्यतं
कुरुष्व सर्वायुधसायकव्ययम्
न लक्ष्मणस्यैत्य हि बाणगोचरं
त्वमद्य जीवन्सबलो गमिष्यसि २७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुःसप्ततितमः सर्गः ७४

६-७५
विभीषणवचः श्रुत्वा रावणिः क्रोधमूर्छितः
अब्रवीत्परुषं वाक्यं वेगेनाभ्युत्पपात ह १
उद्यतायुधनिस्त्रिंशो रथे तु समलंकृते
कालाश्वयुक्ते महति स्थितः कालान्तकोपमः २
महाप्रमाणमुद्यम्य विपुलं वेगवद्दृढम्
धनुर्भीमं परामृश्य शरांश्चामित्रनाशनान् ३
उवाचैनं समारब्धः सौमित्रिं सविभीषणम्
तांश्च वानरशार्दूलान्पश्यध्वं मे पराक्रमम् ४
अद्य मत्कार्मुकोत्सृष्टं शरवर्षं दुरासदम्
मुक्तं वर्षमिवाकाशे वारयिष्यथ संयुगे ५

अद्य वो मामका बाणा महाकार्मुकनिःसृताः
विधमिष्यन्ति गात्राणि तूलराशिमिवानलः ६
तीक्ष्णसायकनिर्भिन्नाञ्शूलशक्त्यृष्टितोमरैः
अद्य वो गमयिष्यामि सर्वानेव यमक्षयम् ७
क्षिपतः शरवर्षाणि क्षिप्रहस्तस्य मे युधि
जीमूतस्येव नदतः कः स्थास्यति ममाग्रतः ८
तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्य गर्जितं लक्ष्मणस्तदा
अभीतवदनः क्रुद्धो रावणिं वाक्यमब्रवीत् ९
उक्तश्च दुर्गमः पारः कार्याणां राक्षस त्वया
कार्याणां कर्मणा पारं यो गच्छति स बुद्धिमान् १०
स त्वमर्थस्य हीनार्थो दुरवापस्य केनचित्
वचो व्याहृत्य जानीषे कृतार्थोऽस्मीति दुर्मते ११
अन्तर्धानगतेनाजौ यस्त्वयाचरितस्तदा
तस्कराचरितो मार्गो नैष वीरनिषेवितः १२
यथा बाणपथं प्राप्य स्थितोऽह तव राक्षस
दर्शयस्वाद्य तत्तेजो वाचा त्वं किं विकत्थसे १३
एवमुक्तो धनुर्भीमं परामृश्य महाबलः
ससर्ज निशितान्बाणानिन्द्रजित्समितिंजयः १४
ते निसृष्टा महावेगाः शराः सर्पविषोपमाः
संप्राप्य लक्ष्मणं पेतुः श्वसन्त इव पन्नगाः १५
शरैरतिमहावेगैर्वेगवान्रावणात्मजः
सौमित्रिमिन्द्रजिद्युद्धे विव्याध शुभलक्षणम् १६
स शरैरतिविद्धाङ्गो रुधिरेण समुक्षितः
शुशुभे लक्ष्मणः श्रीमान्विधूम इव पावकः १७
इन्द्रजित्त्वात्मनः कर्म प्रसमीक्ष्याधिगम्य च
विनद्य सुमहानादमिदं वचनमब्रवीत् १८
पत्रिणः शितधारास्ते शरा मत्कार्मुकच्युताः
आदास्यन्तेऽद्य सौमित्रे जीवितं जीवितान्तगाः १९
अद्य गोमायुसंघाश्च श्येनसंघाश्च लक्ष्मण
गृध्राश्च निपतन्तु त्वां गतासुं निहतं मया २०

क्षत्रबन्धुः सदानार्यो रामः परमदुर्मतिः
भक्तं भ्रातरमद्यैव त्वां द्रक्ष्यति मया हतम् २१
विशस्तकवचं भूमौ व्यपविद्धशरासनम्
हृतोत्तमाङ्गं सौमित्रे त्वामद्य निहतं मया २२
इति ब्रुवाणं संरब्धं परुषं रावणात्मजम्
हेतुमद्वाक्यमत्यर्थं लक्ष्मणः प्रत्युवाच ह २३
अकृत्वा कत्थसे कर्म किमर्थमिह राक्षस
कुरु तत्कर्म येनाहं श्रद्दध्यां तव कत्थनम् २४
अनुक्त्वा परुषं वाक्यं किंचिदप्यनवक्षिपन्
अविकत्थन्वधिष्यामि त्वां पश्य पुरुषादन २५
इत्युक्त्वा पञ्च नाराचानाकर्णापूरिताञ्शरान्
निचखान महावेगाँल्लक्ष्मणो राक्षसोरसि २६
स शरैराहतस्तेन सरोषो रावणात्मजः
सुप्रयुक्तैस्त्रिभिर्बाणैः प्रतिविव्याध लक्ष्मणम् २७
स बभूव महाभीमो नरराक्षससिंहयोः
विमर्दस्तुमुलो युद्धे परस्परवधैषिणोः २८
उभौ हि बलसम्पन्नावुभौ विक्रमशालिनौ
उभावपि सुविक्रान्तौ सर्वशस्त्रास्त्रकोविदौ २९
उभौ परमदुर्जेयावतुल्यबलतेजसौ
युयुधाते महावीरौ ग्रहाविव नभोगतौ ३०
बलवृत्राविव हि तौ युधि वै दुष्प्रधर्षणौ
युयुधाते महात्मानौ तदा केसरिणाविव ३१
बहूनवसृजन्तौ हि मार्गणौघानवस्थितौ
नरराक्षससिंहौ तौ प्रहृष्टावभ्ययुध्यताम् ३२
सुसंप्रहृष्टौ नरराक्षसोत्तमौ
जयैषिणौ मार्गणचापधारिणौ
परस्परं तौ प्रववर्षतुर्भृशं
शरौघवर्षेण बलाहकाविव ३३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चसप्ततितमः सर्गः ७५

६-७६

ततः शरं दाशरथिः संधायामित्रकर्शनः
ससर्ज राक्षसेन्द्राय क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् १
तस्य ज्यातलनिर्घोषं स श्रुत्वा रावणात्मजः
विवर्णवदनो भूत्वा लक्ष्मणं समुदैक्षत २
तं विषण्णमुखं दृष्ट्वा राक्षसं रावणात्मजम्
सौमित्रिं युद्धसंसक्तं प्रत्युवाच विभीषणः ३
निमित्तान्यनुपश्यामि यान्यस्मिन्रावणात्मजे
त्वर तेन महाबाहो भग्न एष न संशयः ४
ततः संधाय सौमित्रिः शरानग्निशिखोपमान्
मुमोच निशितांस्तस्मै सर्पानिव विषोल्बणान् ५
शक्राशनिसमस्पर्शैर्लक्ष्मणेनाहतः शरैः
मुहूर्तमभवन्मूढः सर्वसंक्षुभितेन्द्रियः ६
उपलभ्य मुहूर्तेन संज्ञां प्रत्यागतेन्द्रियः
ददर्शावस्थितं वीरं वीरो दशरथात्मजम् ७
सोऽभिचक्राम सौमित्रिं रोषात्संरक्तलोचनः
अब्रवीच्चैनमासाद्य पुनः स परुषं वचः ८
किं न स्मरसि तद्युद्धे प्रथमे मत्पराक्रमम्
निबद्धस्त्वं सह भ्रात्रा यदा युधि विचेष्टसे ९
युवां खलु महायुद्धे शक्राशनिसमैः शरैः
शायितौ प्रथमं भूमौ विसंज्ञौ सपुरःसरौ १०
स्मृतिर्वा नास्ति ते मन्ये व्यक्तं वा यमसादनम्
गन्तुमिच्छसि यस्मात्त्वं मां धर्षयितुमिच्छसि ११
यदि ते प्रथमे युद्धे न दृष्टो मत्पराक्रमः
अद्य त्वां दर्शयिष्यामि तिष्ठेदानीं व्यवस्थितः १२
इत्युक्त्वा सप्तभिर्बाणैरभिविव्याध लक्ष्मणम्
दशभिश्च हनूमन्तं तीक्ष्णधारैः शरोत्तमैः १३
ततः शरशतेनैव सुप्रयुक्तेन वीर्यवान्
क्रोधाद्द्विगुणसंरब्धो निर्बिभेद विभीषणम् १४
तद्दृष्ट्वेन्द्रजितः कर्म कृतं रामानुजस्तदा

अचिन्तयित्वा प्रहसन्नैतत्किंचिदिति ब्रुवन् १५
मुमोच स शरान्घोरान्संगृह्य नरपुंगवः
अभीतवदनः क्रुद्धो रावणिं लक्ष्मणो युधि १६
नैवं रणगताः शूराः प्रहरन्ति निशाचर
लघवश्चाल्पवीर्याश्च सुखा हीमे शरास्तव १७
नैवं शूरास्तु युध्यन्ते समरे जयकाङ्क्षिणः
इत्येवं तं ब्रुवाणस्तु शरवर्षैरवाकिरत् १८
तस्य बाणैस्तु विध्वस्तं कवचं हेमभूषितम्
व्यशीर्यत रथोपस्थे ताराजालमिवाम्बरात् १९
विधूतवर्मा नाराचैर्बभूव स कृतव्रणः
इन्द्रजित्समरे शूरः प्ररूढ इव सानुमान् २०
अभीक्ष्णं निश्वसन्तौ हि युध्येतां तुमुलं युधि
शरसंकृत्तसर्वाङ्गौ सर्वतो रुधिरोक्षितौ २१
अस्त्राण्यस्त्रविदां श्रेष्ठौ दर्शयन्तौ पुनः पुनः
शरानुच्चावचाकारानन्तरिक्षे बबन्धतुः २२
व्यपेतदोषमस्यन्तौ लघु चित्रं च सुष्ठु च
उभौ तु तुमुलं घोरं चक्रतुर्नरराक्षसौ २३
तयोः पृथक्पृथग्भीमः शुश्रुवे तलनिस्वनः
सुघोरयोर्निष्टनतोर्गगने मेघयोरिव २४
ते गात्रयोर्निपतिता रुक्मपुङ्खाः शरा युधि
असृग्दिग्धा विनिष्पेतुर्विविशुर्धरणीतलम् २५
अन्यैः सुनिशितैः शस्त्रैराकाशे संजघट्टिरे
बभञ्जुश्चिच्छिदुश्चापि तयोर्बाणाः सहस्रशः २६
स बभूव रणे घोरस्तयोर्बाणमयश्चयः
अग्निभ्यामिव दीप्ताभ्यां सत्रे कुशमयश्चयः २७
तयोः कृतव्रणौ देहौ शुशुभाते महात्मनोः
सपुष्पाविव निष्पत्रौ वने शाल्मलिकिंशुकौ २८
चक्रतुस्तुमुलं घोरं संनिपातं मुहुर्मुहुः
इन्द्रजिल्लक्ष्मणश्चैव परस्परजयैषिणौ २९
लक्ष्मणो रावणिं युद्धे रावणिश्चापि लक्ष्मणम्

अन्योन्यं तावभिघ्नन्तौ न श्रमं प्रत्यपद्यताम् ३०
बाणजालैः शरीरस्थैरवगाढैस्तरस्विनौ
शुशुभाते महावीरौ विरूढाविव पर्वतौ ३१
तयो रुधिरसिक्तानि संवृतानि शरैर्भृशम्
बभ्राजुः सर्वगात्राणि ज्वलन्त इव पावकाः ३२
तयोरथ महान्कालो व्यतीयाद्युध्यमानयोः
न च तौ युद्धवैमुख्यं श्रमं वाप्युपजग्मतुः ३३
अथ समरपरिश्रमं निहन्तुं
समरमुखेष्वजितस्य लक्ष्मणस्य
प्रियहितमुपपादयन्महौजाः
समरमुपेत्य विभीषणोऽवतस्थे ३४
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षट्सप्ततितमः सर्गः ७६

६-७७

युध्यमानौ तु तौ दृष्ट्वा प्रसक्तौ नरराक्षसौ
शूरः स रावणभ्राता तस्थौ संग्राममूर्धनि १
ततो विस्फारयामास महद्धनुरवस्थितः
उत्ससर्ज च तीक्ष्णाग्रान्राक्षसेषु महाशरान् २
ते शराः शिखिसंकाशा निपतन्तः समाहिताः
राक्षसान्दारयामासुर्वज्रा इव महागिरीन् ३
विभीषणस्यानुचरास्तेऽपि शूलासिपट्टसैः
चिच्छिदुः समरे वीरान्राक्षसान्राक्षसोत्तमाः ४
राक्षसैस्तैः परिवृतः स तदा तु विभीषणः
बभौ मध्ये प्रहृष्टानां कलभानामिव द्विपः ५
ततः संचोदयानो वै हरीन्रक्षोरणप्रियान्
उवाच वचनं काले कालज्ञो रक्षसां वरः ६
एकोऽय राक्षसेन्द्रस्य परायणमिव स्थितः
एतच्छेषं बलं तस्य किं तिष्ठत हरीश्वराः ७
अस्मिन्विनिहते पापे राक्षसे रणमूर्धनि
रावणं वर्जयित्वा तु शेषमस्य बलं हतम् ८

प्रहस्तो निहतो वीरो निकुम्भश्च महाबलः
कुम्भकर्णश्च कुम्भश्च धूम्राक्षश्च निशाचरः ९
अकम्पनः सुपार्श्वश्च चक्रमाली च राक्षसः
कम्पनः सत्त्ववन्तश्च देवान्तकनरान्तकौ १०
एतान्निहत्यातिबलान्बहून्राक्षससत्तमान्
बाहुभ्यां सागरं तीर्त्वा लङ्घ्यतां गोष्पदं लघु ११
एतावदिह शेषं वो जेतव्यमिह वानराः
हताः सर्वे समागम्य राक्षसा बलदर्पिताः १२
अयुक्तं निधनं कर्तुं पुत्रस्य जनितुर्मम
घृणामपास्य रामार्थे निहन्यां भ्रातुरात्मजम् १३
हन्तुकामस्य मे बाष्पं चक्षुश्चैव निरुध्यते
तदेवैष महाबाहुर्लक्ष्मणः शमयिष्यति
वानरा घ्नन्तु संभूय भृत्यानस्य समीपगान् १४
इति तेनातियशसा राक्षसेनाभिचोदिताः
वानरेन्द्रा जहृषिरे लाङ्गूलानि च विव्यधुः १५
ततस्ते कपिशार्दूलाः क्ष्वेडन्तश्च मुहुर्मुहुः
मुमुचुर्विविधान्नादान्मेघान्दृष्ट्वेव बर्हिणः १६
जाम्बवानपि तैः सर्वैः स्वयूथैरभिसंवृतः
अश्मभिस्ताडयामास नखैर्दन्तैश्च राक्षसान् १७
निघ्नन्तमृक्षाधिपतिं राक्षसास्ते महाबलाः
परिवव्रुर्भयं त्यक्त्वा तमनेकविधायुधाः १८
शरैः परशुभिस्तीक्ष्णैः पट्टसैर्यष्टितोमरैः
जाम्बवन्तं मृधे जघ्नुर्निघ्नन्तं राक्षसीं चमूम् १९
स संप्रहारस्तुमुलः संजज्ञे कपिरक्षसाम्
देवासुराणां क्रुद्धानां यथा भीमो महास्वनः २०
हनूमानपि संक्रुद्धः सालमुत्पाट्य पर्वतात्
रक्षसां कदनं चक्रे समासाद्य सहस्रशः २१
स दत्त्वा तुमुलं युद्धं पितृव्यस्येन्द्रजिद्युधि
लक्ष्मणं परवीरघ्नं पुनरेवाभ्यधावत २२
तौ प्रयुद्धौ तदा वीरौ मृधे लक्ष्मणराक्षसौ

शरौघानभिवर्षन्तौ जघ्नतुस्तौ परस्परम् २३
अभीक्ष्णमन्तर्दधतुः शरजालैर्महाबलौ
चन्द्रादित्याविवोष्णान्ते यथा मेघैस्तरस्विनौ २४
न ह्यादानं न संधानं धनुषो वा परिग्रहः
न विप्रमोक्षो बाणानां न विकर्षो न विग्रहः २५
न मुष्टिप्रतिसंधानं न लक्ष्यप्रतिपादनम्
अदृश्यत तयोस्तत्र युध्यतोः पाणिलाघवात् २६
चापवेगप्रमुक्तैश्च बाणजालैः समन्ततः
अन्तरिक्षेऽभिसंछन्ने न रूपाणि चकाशिरे
तमसा पिहितं सर्वमासीद्भीमतरं महत् २७
न तदानीं ववौ वायुर्न जज्वाल च पावकः
स्वस्त्यस्तु लोकेभ्य इति जजल्पुश्च महर्षयः
संपेतुश्चात्र संप्राप्ता गन्धर्वाः सह चारणैः २८
अथ राक्षससिंहस्य कृष्णान्कनकभूषणान्
शरैश्चतुर्भिः सौमित्रिर्विव्याध चतुरो हयान् २९
ततोऽपरेण भल्लेन सूतस्य विचरिष्यतः
लाघवाद्राघवः श्रीमाञ्शिरः कायादपाहरत् ३०
निहतं सारथिं दृष्ट्वा समरे रावणात्मजः
प्रजहौ समरोद्धर्षं विषराणः स बभूव ह ३१
विषराणवदनं दृष्ट्वा राक्षसं हरियूथपाः
ततः परमसंहृष्टा लक्ष्मणं चाभ्यपूजयन् ३२
ततः प्रमाथी शरभो रभसो गन्धमादनः
अमृष्यमाणाश्चत्वारश्चक्रुर्वेगं हरीश्वराः ३३
ते चास्य हयमुख्येषु तूर्णमुत्पत्य वानराः
चतुर्षु सुमहावीर्या निपेतुर्भीमविक्रमाः ३४
तेषामधिष्ठितानां तैर्वानरैः पर्वतोपमैः
मुखेभ्यो रुधिरं व्यक्तं हयानां समवर्तत ३५
ते निहत्य हयांस्तस्य प्रमथ्य च महारथम्
पुनरुत्पत्य वेगेन तस्थुर्लक्ष्मणपार्श्वतः ३६
स हताश्वादवप्लुत्य रथान्मथितसारथेः

शरवर्षेण सौमित्रिमभ्यधावत रावणिः ३७
ततो महेन्द्रप्रतिमः स लक्ष्मणः
पदातिनं तं निशितैः शरोत्तमैः
सृजन्तमादौ निशिताञ्शरोत्तमा-
न्भृशं तदा बाणगणैर्न्यवारयत् ३८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तसप्ततितमः सर्गः ७७

६-७८
स हताश्वो महातेजा भूमौ तिष्ठन्निशाचरः
इन्द्रजित्परमक्रुद्धः संप्रजज्वाल तेजसा १
तौ धन्विनौ जिघांसन्तावन्योन्यमिषुभिर्भृशम्
विजयेनाभिनिष्क्रान्तौ वने गजवृषाविवा २
निबर्हयन्तश्चान्योन्यं ते राक्षसवनौकसः
भर्तारं न जहुर्युद्धे संपतन्तस्ततस्ततः ३
स लक्ष्मणं समुद्दिश्य परं लाघवमास्थितः
ववर्ष शरवर्षाणि वर्षाणीव पुरंदरः ४
मुक्तमिन्द्रजिता तत्तु शरवर्षमरिंदमः
अवारयदसंभ्रान्तो लक्ष्मणः सुदुरासदम् ५
अभेद्यकवचं मत्त्वा लक्ष्मणं रावणात्मजः
ललाटे लक्ष्मणं बाणैः सुपुङ्खैस्त्रिभिरिन्द्रजित्
अविध्यत्परमक्रुद्धः शीघ्रमस्त्रं प्रदर्शयन् ६
तैः पृषत्कैर्ललाटस्थैः शुशुभे रघुनन्दनः
रणाग्रे समरश्लाघी त्रिशृङ्ग इव पर्वतः ७
स तथाप्यर्दितो बाणै राक्षसेन महामृधे
तमाशु प्रतिविव्याध लक्ष्मणः पञ्चभिः शरैः ८
लक्ष्मणेन्द्रजितौ वीरौ महाबलशरासनौ
अन्योन्यं जघ्नतुर्बाणैर्विशिखैर्भीमविक्रमौ ९
तौ परस्परमभ्येत्य सर्वगात्रेषु धन्विनौ
घोरैर्विव्यधतुर्बाणैः कृतभावावुभौ जये १०
तस्मै दृढतरं क्रुद्धो हताश्वाय विभीषणः

वज्रस्पर्शसमान्पञ्च ससर्जोरसि मार्गणान् ११
ते तस्य कायं निर्भिद्य रुक्मपुङ्खा निमित्तगाः १२
बभूवुर्लोहितादिग्धा रक्ता इव महोरगाः
स पितृव्यस्य संक्रुद्ध इन्द्रजिच्छरमाददे
उत्तमं रक्षसां मध्ये यमदत्तं महाबलः १३
तं समीक्ष्य महातेजा महेषुं तेन संहितम्
लक्ष्मणोऽप्याददे बाणमन्यं भीमपराक्रमः १४
कुबेरेण स्वयं स्वप्ने यद्दत्तममितात्मना
दुर्जयं दुर्विषह्यं च सेन्द्रैरपि सुरासुरैः १५
ताभ्यां तौ धनुषि श्रेष्ठे संहितौ सायकोत्तमौ
विकृष्यमाणौ वीराभ्यां भृशं जज्वलतुः श्रिया १६
तौ भासयन्तावाकाशं धनुर्भ्यां विशिखौ च्युतौ
मुखेन मुखमाहत्य संनिपेततुरोजसा १७
तौ महाग्रहसंकाशावन्योन्यं संनिपत्य च
संग्रामे शतधा यातौ मेदिन्यां विनिपेततुः १८
शरौ प्रतिहतौ दृष्ट्वा तावुभौ रणमूर्धनि
व्रीडितौ जातरोषौ च लक्ष्मणेन्द्रजितावुभौ १९
सुसंरब्धस्तु सौमित्रिरस्त्रं वारुणमाददे
रौद्रं महेन्द्रजिद्युद्धे व्यसृजद्युधि विष्ठितः २०
तयोः सुतुमुलं युद्धं संबभूवाद्भुतोपमम्
गगनस्थानि भूतानि लक्ष्मणं पर्यवारयन् २१
भैरवाभिरुते भीमे युद्धे वानररक्षसाम्
भूतैर्बहुभिराकाशं विस्मितैरावृतं बभौ २२
ऋषयः पितरो देवा गन्धर्वा गरुडोरगाः
शतक्रतुं पुरस्कृत्य ररक्षुर्लक्ष्मणं रणे २३
अथान्यं मार्गणश्रेष्ठं संदधे राघवानुजः
हुताशनसमस्पर्शं रावणात्मजदारणम् २४
सुपत्रमनुवृत्ताङ्गं सुपर्वाणं सुसंस्थितम्
सुवर्णविकृतं वीरः शरीरान्तकरं शरम् २५
दुरावारं दुर्विषहं राक्षसानां भयावहम्

आशीविषविषप्रख्यं देवसंघैः समर्चितम् २६
येन शक्रो महातेजा दानवानजयत्प्रभुः
पुरा देवासुरे युद्धे वीर्यवान्हरिवाहनः २७
तदैन्द्रमस्त्रं सौमित्रिः संयुगेष्वपराजितम्
शरश्रेष्ठं धनुःश्रेष्ठे नरश्रेष्ठोऽभिसंदधे २८
संधायामित्रदलनं विचकर्ष शरासनम्
सज्यमायम्य दुर्धर्षः कालो लोकक्षये यथा २९
संधाय धनुषि श्रेष्ठे विकर्षन्निदमब्रवीत्
लक्ष्मीवाँल्लक्ष्मणो वाक्यमर्थसाधकमात्मनः ३०
धर्मात्मा सत्यसंधश्च रामो दाशरथिर्यदि
पौरुषे चाप्रतिद्वंद्वस्तदेनं जहि रावणिम् ३१
इत्युक्त्वा बाणमाकर्णं विकृष्य तमजिह्मगम्
लक्ष्मणः समरे वीरः ससर्जेन्द्रजितं प्रति
एन्द्रास्त्रेण समायुज्य लक्ष्मणः परवीरहा ३२
तच्छिरः सशिरस्त्राणं श्रीमज्ज्वलितकुण्डलम् ३३
प्रमथ्येन्द्रजितः कायात्पपात धरणीतले
तद्राक्षसतनूजस्य छिन्नस्कन्धं शिरो महत्
तपनीयनिभं भूमौ ददृशे रुधिरोक्षितम् ३४
हतस्तु निपपाताशु धरण्यां रावणात्मजः
कवची सशिरस्त्राणो विध्वस्तः सशरासनः ३५
चुक्रुशुस्ते ततः सर्वे वानराः सविभीषणाः
हृष्यन्तो निहते तस्मिन्देवा वृत्रवधे यथा ३६
अथान्तरिक्षे भूतानामृषीणां च महात्मनाम्
अभिजज्ञे च संनादो गन्धर्वाप्सरसामपि ३७
पतितं समभिज्ञाय राक्षसी सा महाचमूः
वध्यमाना दिशो भेजे हरिभिर्जितकाशिभिः ३८
वानरैर्वध्यमानास्ते शस्त्राण्युत्सृज्य राक्षसाः
लङ्कामभिमुखाः सर्वे नष्टसंज्ञाः प्रधाविताः ३९
दुद्रुवुर्बहुधा भीता राक्षसाः शतशो दिशः
त्यक्त्वा प्रहरणान्सर्वे पट्टसासिपरश्वधान् ४०

केचिल्लङ्कां परित्रस्ताः प्रविष्टा वानरार्दिताः
समुद्रे पतिताः केचित्केचित्पर्वतमाश्रिताः ४१
हतमिन्द्रजितं दृष्ट्वा शयानं समरक्षितौ
राक्षसानां सहस्रेषु न कश्चित्प्रत्यदृश्यत ४२
यथास्तंगत आदित्ये नावतिष्ठन्ति रश्मयः
तथा तस्मिन्निपतिते राक्षसास्ते गता दिशः ४३
शान्तरश्मिरिवादित्यो निर्वाण इव पावकः
स बभूव महातेजा व्यपास्तगतजीवितः ४४
प्रशान्तपीडाबहुलो विनष्टारिः प्रहर्षवान्
बभूव लोकः पतिते राक्षसेन्द्रसुते तदा ४५
हर्षं च शक्रो भगवान्सह सर्वैः सुरर्षभैः
जगाम निहते तस्मिन्राक्षसे पापकर्मणि ४६
शुद्धा आपो नभश्चैव जहृषुर्दैत्यदानवाः
आजग्मुः पतिते तस्मिन्सर्वलोकभयावहे ४७
ऊचुश्च सहिताः सर्वे देवगन्धर्वदानवाः
विज्वराः शान्तकलुषा ब्राह्मणा विचरन्त्विति ४८
ततोऽभ्यनन्दन्संहृष्टाः समरे हरियूथपाः
तमप्रतिबलं दृष्ट्वा हतं नैर्ऋतपुंगवम् ४९
विभीषणो हनूमांश्च जाम्बवांश्चर्क्षयूथपः
विजयेनाभिनन्दन्तस्तुष्टुवुश्चापि लक्ष्मणम् ५०
क्ष्वेडन्तश्च नदन्तश्च गर्जन्तश्च प्लवंगमाः
लब्धलक्षा रघुसुतं परिवार्योपतस्थिरे ५१
लाङ्गूलानि प्रविध्यन्तः स्फोटयन्तश्च वानराः
लक्ष्मणो जयतीत्येवं वाक्यं व्यश्रावयंस्तदा ५२
अन्योन्यं च समाश्लिष्य कपयो हृष्टमानसाः
चक्रुरुच्चावचगुणा राघवाश्रयजाः कथाः ५३
तदसुकरमथाभिवीक्ष्य हृष्टाः
प्रियसुहृदो युधि लक्ष्मणस्य कर्म
परममुपलभन्मनःप्रहर्षं
विनिहतमिन्द्ररिपुं निशम्य देवाः ५४

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टसप्ततितमः सर्गः ७८

६-७९

रुधिरक्लिन्नगात्रस्तु लक्ष्मणः शुभलक्षणः
बभूव हृष्टस्तं हत्वा शक्रजेतारमाहवे १
ततः स जाम्बवन्तं च हनूमन्तं च वीर्यवान्
संनिवर्त्य महातेजास्तांश्च सर्वान्वनौकसः २
आजगाम ततः शीघ्रं यत्र सुग्रीवराघवौ
विभीषणमवष्टभ्य हनूमन्तं च लक्ष्मणः ३
ततो राममभिक्रम्य सौमित्रिरभिवाद्य च
तस्थौ भ्रातृसमीपस्थः शक्रस्येन्द्रानुजो यथा
आचचक्षे तदा वीरो घोरमिन्द्रजितो वधम् ४
रावणेस्तु शिरश्छिन्नं लक्ष्मणेन महात्मना
न्यवेदयत रामाय तदा हृष्टो विभीषणः ५
उपवेश्य तमुत्सङ्गे परिष्वज्यावपीडितम्
मूर्ध्नि चैनमुपाघ्राय भूयः संस्पृश्य च त्वरन्
उवाच लक्ष्मणं वाक्यमाश्वास्य पुरुर्षभः ६
कृतं परमकल्याणं कर्म दुष्करकारिणा
निरमित्रः कृतोऽस्म्यद्य निर्यास्यति हि रावणः
बलव्यूहेन महता श्रुत्वा पुत्रं निपातितम् ७
तं पुत्रवधसंतप्तं निर्यान्तं राक्षसाधिपम्
बलेनावृत्य महता निहनिष्यामि दुर्जयम् ८
त्वया लक्ष्मण नाथेन सीता च पृथिवी च मे
न दुष्प्रापा हते त्वद्य शक्रजेतरि चाहवे ९
स तं भ्रातरमाश्वास्य परिष्वज्य च राघवः
रामः सुषेणं मुदितः समाभाष्येदमब्रवीत् १०
सशल्योऽय महाप्राज्ञः सौमित्रिर्मित्रवत्सलः
यथा भवति सुस्वस्थस्तथा त्वं समुपाचर
विशल्यः क्रियतां क्षिप्रं सौमित्रिः सविभीषणः ११
ऋक्षवानरसैन्यानां शूराणां द्रुमयोधिनाम्

ये चान्येऽत्र च युध्यन्तः सशल्या व्रणिनस्तथा
तेऽपि सर्वे प्रयत्नेन क्रियन्तां सुखिनस्तथा १२
एवमुक्तः स रामेण महात्मा हरियूथपः
लक्ष्मणाय ददौ नस्तः सुषेणः परमौषधम् १३
स तस्य गन्धमाघ्राय विशल्यः समपद्यत
तदा निर्वेदनश्चैव संरूढव्रण एव च १४
विभीषणमुखानां च सुहृदां राघवाज्ञया
सर्ववानरमुख्यानां चिकित्सां स तदाकरोत् १५
ततः प्रकृतिमापन्नो हृतशल्यो गतव्यथः
सौमित्रिर्मुदितस्तत्र क्षणेन विगतज्वरः १६
तथैव रामः प्लवगाधिपस्तदा
विभीषणश्चर्क्षपतिश्च जाम्बवान्
अवेक्ष्य सौमित्रिमरोगमुत्थितं
मुदा ससैन्याः सुचिरं जहर्षिरे १७
अपूजयत्कर्म स लक्ष्मणस्य
सुदुष्करं दाशरथिर्महात्मा
हृष्टा बभूवुर्युधि यूथपेन्द्रा
निशम्य तं शक्रजितं निपातितम् १८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोनाशीतितमः सर्गः ७९

६-८०

ततः पौलस्त्यसचिवाः श्रुत्वा चेन्द्रजितं हतम्
आचचक्षुरभिज्ञाय दशग्रीवाय सव्यथाः १
युद्धे हतो महाराज लक्ष्मणेन तवात्मजः
विभीषणसहायेन मिषतां नो महाद्युते २
शूरः शूरेण संगम्य संयुगेष्वपराजितः
लक्ष्मणेन हतः शूरः पुत्रस्ते विबुधेन्द्रजित् ३
स तं प्रतिभयं श्रुत्वा वधं पुत्रस्य दारुणम्
घोरमिन्द्रजितः संख्ये कश्मलं प्राविशन्महत् ४
उपलभ्य चिरात्संज्ञां राजा राक्षसपुंगवः

पुत्रशोकार्दितो दीनो विललापाकुलेन्द्रियः ५
हा राक्षसचमूमुख्य मम वत्स महारथ
जित्वेन्द्रं कथमद्य त्वं लक्ष्मणस्य वशं गतः ६
ननु त्वमिषुभिः क्रुद्धो भिन्द्याः कालान्तकावपि
मन्दरस्यापि शृङ्गाणि किं पुनर्लक्ष्मणं रणे ७
अद्य वैवस्वतो राजा भूयो बहुमतो मम
येनाद्य त्वं महाबाहो संयुक्तः कालधर्मणा ८
एष पन्थाः सुयोधानां सर्वामरगणेष्वपि
यः कृते हन्यते भर्तुः स पुमान्स्वर्गमृच्छति ९
अद्य देवगणाः सर्वे लोकपालास्तथर्षयः
हतमिन्द्रजितं दृष्ट्वा सुखं स्वप्स्यन्ति निर्भयाः १०
अद्य लोकास्त्रयः कृत्स्नाः पृथिवी च सकानना
एकेनेन्द्रजिता हीना शून्येव प्रतिभाति मे ११
अद्य नैरृतकन्यानां श्रोष्याम्यन्तःपुरे रवम्
करेणुसंघस्य यथा निनादं गिरिगह्वरे १२
यौवराज्यं च लङ्कां च रक्षांसि च परंतप
मातरं मां च भार्यां च क्व गतोऽसि विहाय नः १३
मम नाम त्वया वीर गतस्य यमसादनम्
प्रेतकार्याणि कार्याणि विपरीते हि वर्तसे १४
स त्वं जीवति सुग्रीवे राघवे च सलक्ष्मणे
मम शल्यमनुद्धृत्य क्व गतोऽसि विहाय नः १५
एवमादिविलापार्तं रावणं राक्षसाधिपम्
आविवेश महान्कोपः पुत्रव्यसनसंभवः १६
घोरं प्रकृत्या रूपं तत्तस्य क्रोधाग्निमूर्छितम्
बभूव रूपं रुद्रस्य क्रुद्धस्येव दुरासदम् १७
तस्य क्रुद्धस्य नेत्राभ्यां प्रापतन्नस्रबिन्दवः
दीप्ताभ्यामिव दीपाभ्यां सार्चिषः स्नेहबिन्दवः १८
दन्तान्विदशतस्तस्य श्रूयते दशनस्वनः
यन्त्रस्यावेष्ट्यमानस्य महतो दानवैरिव १९
कालाग्निरिव संक्रुद्धो यां यां दिशमवैक्षत

तस्यां तस्यां भयत्रस्ता राक्षसाः संनिलिल्यिरे २०
तमन्तकमिव क्रुद्धं चराचरचिखादिषुम्
वीक्षमाणं दिशः सर्वा राक्षसा नोपचक्रमुः २१
ततः परमसंक्रुद्धो रावणो राक्षसाधिपः
अब्रवीद्रक्षसां मध्ये संस्तम्भयिषुराहवे २२
मया वर्षसहस्राणि चरित्वा दुश्चरं तपः
तेषु तेष्ववकाशेषु स्वयंभूः परितोषितः २३
तस्यैव तपसो व्युष्ट्या प्रसादाच्च स्वयंभुवः
नासुरेभ्यो न देवेभ्यो भयं मम कदाचन २४
कवचं ब्रह्मदत्तं मे यदादित्यसमप्रभम्
देवासुरविमर्देषु न भिन्नं वज्रशक्तिभिः २५
तेन मामद्य संयुक्तं रथस्थमिह संयुगे
प्रतीयात्कोऽद्य मामाजौ साक्षादपि पुरंदरः २६
यत्तदाभिप्रसन्नेन सशरं कार्मुकं महत्
देवासुरविमर्देषु मम दत्तं स्वयंभुवा २७
अद्य तूर्यशतैर्भीमं धनुरुत्थाप्यतां महत्
रामलक्ष्मणयोरेव वधाय परमाहवे २८
स पुत्रवधसंतप्तः शूरः क्रोधवशं गतः
समीक्ष्य रावणो बुद्ध्या सीतां हन्तुं व्यवस्यत २९
प्रत्यवेक्ष्य तु ताम्राक्षः सुघोरो घोरदर्शनान्
दीनो दीनस्वरान्सर्वांस्तानुवाच निशाचरान् ३०
मायया मम वत्सेन वञ्चनार्थं वनौकसाम्
किंचिदेव हतं तत्र सीतेयमिति दर्शितम् ३१
तदिदं सत्यमेवाहं करिष्ये प्रियमात्मनः
वैदेहीं नाशयिष्यामि क्षत्रबन्धुमनुव्रताम्
इत्येवमुक्त्वा सचिवान्खड्गमाशु परामृशत् ३२
उद्धृत्य गुणसम्पन्नं विमलाम्बरवर्चसम्
निष्पपात स वेगेन सभायाः सचिवैर्वृतः ३३
रावणः पुत्रशोकेन भृशमाकुलचेतनः
संक्रुद्धः खड्गमादाय सहसा यत्र मैथिली ३४

व्रजन्तं राक्षसं प्रेक्ष्य सिंहनादं प्रचुक्रुशुः
ऊचुश्चान्योन्यमाश्लिष्य संक्रुद्धं प्रेक्ष्य राक्षसाः ३५
अद्यैनं तावुभौ दृष्ट्वा भ्रातरौ प्रव्यथिष्यतः
लोकपाला हि चत्वारः क्रुद्धेनानेन निर्जिताः
बहवः शत्रवश्चान्ये संयुगेष्वभिपातिताः ३६
तेषां संजल्पमानानामशोकवनिकां गताम्
अभिदुद्राव वैदेहीं रावणः क्रोधमूर्छितः ३७
वार्यमाणः सुसंक्रुद्धः सुहृद्भिर्हितबुद्धिभिः
अभ्यधावत संक्रुद्धः खे ग्रहो रोहिणीमिव ३८
मैथिली रक्ष्यमाणा तु राक्षसीभिरनिन्दिता
ददर्श राक्षसं क्रुद्धं निस्त्रिंशवरधारिणम् ३९
तं निशाम्य सनिस्त्रिंशं व्यथिता जनकात्मजा
निवार्यमाणं बहुशः सुहृद्भिरनिवर्तिनम् ४०
यथायं मामभिक्रुद्धः समभिद्रवति स्वयम्
वधिष्यति सनाथां मामनाथामिव दुर्मतिः ४१
बहुशश्चोदयामास भर्तारं मामनुव्रताम्
भार्या भव रमस्वेति प्रत्याख्यातोऽभवन्मया ४२
सोऽय मामनुपस्थानाद्व्यक्तं नैराश्यमागतः
क्रोधमोहसमाविष्टो निहन्तुं मां समुद्यतः ४३
अथ वा तौ नरव्याघ्रौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
मन्निमित्तमनार्येण समरेऽद्य निपातितौ
अहो धिङ्मन्निमित्तोऽय विनाशो राजपुत्रयोः ४४
हनूमतो हि तद्वाक्यं न कृतं क्षुद्रया मया
यद्यहं तस्य पृष्ठेन तदायासमनिन्दिता
नाद्यैवमनुशोचेयं भर्तुरङ्कगता सती ४५
मन्ये तु हृदयं तस्याः कौसल्यायाः फलिष्यति
एकपुत्रा यदा पुत्रं विनष्टं श्रोष्यते युधि ४६
सा हि जन्म च बाल्यं च यौवनं च महात्मनः
धर्मकार्याणि रूपं च रुदती संस्मरिष्यति ४७
निराशा निहते पुत्रे दत्त्वा श्राद्धमचेतना

अग्निमारोक्ष्यते नूनमपो वापि प्रवेक्ष्यति ४८
धिगस्तु कुब्जामसतीं मन्थरां पापनिश्चयाम्
यन्निमित्तमिदं दुःखं कौसल्या प्रतिपत्स्यते ४९
इत्येवं मैथिलीं दृष्ट्वा विलपन्तीं तपस्विनीम्
रोहिणीमिव चन्द्रेण विना ग्रहवशं गताम् ५०
सुपार्श्वो नाम मेधावी रावणं राक्षसेश्वरम्
निवार्यमाणं सचिवैरिदं वचनमब्रवीत् ५१
कथं नाम दशग्रीव साक्षाद्वैश्रवणानुज
हन्तुमिच्छसि वैदेहीं क्रोधाद्धर्ममपास्य हि ५२
वेदविद्याव्रतस्नातः स्वधर्मनिरतः सदा
स्त्रियाः कस्माद्वधं वीर मन्यसे राक्षसेश्वर ५३
मैथिलीं रूपसम्पन्नां प्रत्यवेक्षस्व पार्थिव
त्वमेव तु सहास्माभी राघवे क्रोधमुत्सृज ५४
अभ्युत्थानं त्वमद्यैव कृष्णपक्षचतुर्दशीम्
कृत्वा निर्याह्यमावास्यां विजयाय बलैर्वृतः ५५
शूरो धीमान्रथी खड्गी रथप्रवरमास्थितः
हत्वा दाशरथिं रामं भवान्प्राप्स्यति मैथिलीम् ५६
स तद्दुरात्मा सुहृदा निवेदितं
वचः सुधर्म्यं प्रतिगृह्य रावणः
गृहं जगामाथ ततश्च वीर्यवा
न्पुनः सभां च प्रययौ सुहृद्वृतः ५७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अशीतितमः सर्गः ८०

६-८१

स प्रविश्य सभां राजा दीनः परमदुःखितः
निषसादासने मुख्ये सिंहः क्रुद्ध इव श्वसन् १
अब्रवीच्च तदा सर्वान्बलमुख्यान्महाबलः
रावणः प्राञ्जलीन्वाक्यं पुत्रव्यसनकर्शितः २
सर्वे भवन्तः सर्वेण हस्त्यश्वेन समावृताः
निर्यान्तु रथसंघैश्च पादातैश्चोपशोभिताः ३

एकं रामं परिक्षिप्य समरे हन्तुमर्हथ
प्रहृष्टाः शरवर्षेण प्रावृट्काल इवाम्बुदाः ४
अथ वाहं शरैस्तीक्ष्णैर्भिन्नगात्रं महारणे
भवद्भिः श्वो निहन्तास्मि रामं लोकस्य पश्यतः ५
इत्येवं राक्षसेन्द्रस्य वाक्यमादाय राक्षसाः
निर्ययुस्ते रथैः शीघ्रं नागानीकैश्च संवृताः ६
स संग्रामो महाभीमः सूर्यस्योदयनं प्रति
रक्षसां वानराणां च तुमुलः समपद्यत ७
ते गदाभिर्विचित्राभिः प्रासैः खड्गैः परश्वधैः
अन्योन्यं समरे जघ्नुस्तदा वानरराक्षसाः ८
मातंगरथकूलाश्च वाजिमत्स्या ध्वजद्रुमाः
शरीरसंघाटवहाः प्रसस्रुः शोणितापगाः ९
ध्वजवर्मरथानश्वान्नानाप्रहरणानि च
आप्लुत्याप्लुत्य समरे वानरेन्द्रा बभञ्जिरे १०
केशान्कर्णललाटांश्च नासिकाश्च प्लवंगमाः
रक्षसां दशनैस्तीक्ष्णैर्नखैश्चापि व्यकर्तयन् ११
एकैकं राक्षसं संख्ये शतं वानरपुंगवाः
अभ्यधावन्त फलिनं वृक्षं शकुनयो यथा १२
तथा गदाभिर्गुर्वीभिः प्रासैः खड्गैः परश्वधैः
निर्जघ्नुर्वानरान्घोरान्राक्षसाः पर्वतोपमाः १३
राक्षसैर्वध्यमानानां वानराणां महाचमूः
शरण्यं शरणं याता रामं दशरथात्मजम् १४
ततो रामो महातेजा धनुरादाय वीर्यवान्
प्रविश्य राक्षसं सैन्यं शरवर्षं ववर्ष ह १५
प्रविष्टं तु तदा रामं मेघाः सूर्यमिवाम्बरे
नाभिजग्मुर्महाघोरं निर्दहन्तं शराग्निना १६
कृतान्येव सुघोराणि रामेण रजनीचराः
रणे रामस्य ददृशुः कर्माण्यसुकराणि च १७
चालयन्तं महानीकं विधमन्तं महारथान्
ददृशुस्ते न वै रामं वातं वनगतं यथा १८

छिन्नं भिन्नं शरैर्दग्धं प्रभग्नं शस्त्रपीडितम्
बलं रामेण ददृशुर्न रामं शीघ्रकारिणम् १९
प्रहरन्तं शरीरेषु न ते पश्यन्ति राघवम्
इन्द्रियार्थेषु तिष्ठन्तं भूतात्मानमिव प्रजाः २०
एष हन्ति गजानीकमेष हन्ति महारथान्
एष हन्ति शरैस्तीक्ष्णैः पदातीन्वाजिभिः सह २१
इति ते राक्षसाः सर्वे रामस्य सदृशान्रणे
अन्योन्यं कुपिता जघ्नुः सादृश्याद्राघवस्य ते २२
न ते ददृशिरे रामं दहन्तमरिवाहिनीम्
मोहिताः परमास्त्रेण गान्धर्वेण महात्मना २३
ते तु रामसहस्राणि रणे पश्यन्ति राक्षसाः
पुनः पश्यन्ति काकुत्स्थमेकमेव महाहवे २४
भ्रमन्तीं काञ्चनीं कोटिं कार्मुकस्य महात्मनः
अलातचक्रप्रतिमां ददृशुस्ते न राघवम् २५
शरीरनाभि सत्त्वार्चिः शरारं नेमिकार्मुकम्
ज्याघोषतलनिर्घोषं तेजोबुद्धिगुणप्रभम् २६
दिव्यास्त्रगुणपर्यन्तं निघ्नन्तं युधि राक्षसान्
ददृशू रामचक्रं तत्कालचक्रमिव प्रजाः २७
अनीकं दशसाहस्रं रथानां वातरंहसाम्
अष्टादश सहस्राणि कुञ्जराणां तरस्विनाम् २८
चतुर्दश सहस्राणि सारोहाणां च वाजिनाम्
पूर्णे शतसहस्रे द्वे राक्षसानां पदातिनाम् २९
दिवसस्याष्टमे भागे शरैरग्निशिखोपमैः
हतान्येकेन रामेण रक्षसां कामरूपिणाम् ३०
ते हताश्वा हतरथाः श्रान्ता विमथितध्वजाः
अभिपेतुः पुरीं लङ्कां हतशेषा निशाचराः ३१
हतैर्गजपदात्यश्वैस्तद्बभूव रणाजिरम्
आक्रीडभूमी रुद्रस्य क्रुद्धस्येव पिनाकिनः ३२
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः
साधु साध्विति रामस्य तत्कर्म समपूजयन् ३३

अब्रवीच्च तदा रामः सुग्रीवं प्रत्यनन्तरम्
एतदस्त्रबलं दिव्यं मम वा त्र्यम्बकस्य वा ३४
निहत्य तां राक्षसवाहिनीं तु
रामस्तदा शक्रसमो महात्मा
अस्त्रेषु शस्त्रेषु जितक्लमश्च
संस्तूयते देवगणैः प्रहृष्टैः ३५
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकाशीतितमः सर्गः ८१

६-८२

तानि नागसहस्राणि सारोहाणां च वाजिनाम्
रथानां चाग्निवर्णानां सध्वजानां सहस्रशः १
राक्षसानां सहस्राणि गदापरिघयोधिनाम्
काञ्चनध्वजचित्राणां शूराणां कामरूपिणाम् २
निहतानि शरैस्तीक्ष्णैस्तप्तकाञ्चनभूषणैः
रावणेन प्रयुक्तानि रामेणाक्लिष्टकर्मणा ३
दृष्ट्वा श्रुत्वा च संभ्रान्ता हतशेषा निशाचराः
राक्षस्यश्च समागम्य दीनाश्चिन्तापरिप्लुताः ४
विधवा हतपुत्राश्च क्रोशन्त्यो हतबान्धवाः
राक्षस्यः सह संगम्य दुःखार्ताः पर्यदेवयन् ५
कथं शूर्पणखा वृद्धा कराला निर्णतोदरी
आससाद वने रामं कन्दर्पमिव रूपिणम् ६
सुकुमारं महासत्त्वं सर्वभूतहिते रतम्
तं दृष्ट्वा लोकवध्या सा हीनरूपा प्रकामिता ७
कथं सर्वगुणैर्हीना गुणवन्तं महौजसम्
सुमुखं दुर्मुखी रामं कामयामास राक्षसी ८
जनस्यास्याल्पभाग्यत्वात्पलिनी श्वेतमूर्धजा
अकार्यमपहास्यं च सर्वलोकविगर्हितम् ९
राक्षसानां विनाशाय दूषणस्य खरस्य च
चकाराप्रतिरूपा सा राघवस्य प्रधर्षणम् १०
तन्निमित्तमिदं वैरं रावणेन कृतं महत्

वधाय नीता सा सीता दशग्रीवेण रक्षसा ११
न च सीतां दशग्रीवः प्राप्नोति जनकात्मजाम्
बद्धं बलवता वैरमक्षयं राघवेण ह १२
वैदेहीं प्रार्थयानं तं विराधं प्रेक्ष्य राक्षसम्
हतमेकेन रामेण पर्याप्तं तन्निदर्शनम् १३
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्
निहतानि जनस्थाने शरैरग्निशिखोपमैः १४
खरश्च निहतः संख्ये दूषणस्त्रिशिरास्तथा
शरैरादित्यसंकाशैः पर्याप्तं तन्निदर्शनम् १५
हतो योजनबाहुश्च कबन्धो रुधिराशनः
क्रोधार्तो विनदन्सोऽथ पर्याप्तं तन्निदर्शनम् १६
जघान बलिनं रामः सहस्रनयनात्मजम्
वालिनं मेघसंकाशं पर्याप्तं तन्निदर्शनम् १७
ऋश्यमूके वसञ्शैले दीनो भग्नमनोरथः
सुग्रीवः स्थापितो राज्ये पर्याप्तं तन्निदर्शनम् १८
धर्मार्थसहितं वाक्यं सर्वेषां रक्षसां हितम्
युक्तं विभीषणेनोक्तं मोहात्तस्य न रोचते १९
विभीषणवचः कुर्याद्यदि स्म धनदानुजः
श्मशानभूता दुःखार्ता नेयं लङ्कापुरी भवेत् २०
कुम्भकर्णं हतं श्रुत्वा राघवेण महाबलम्
प्रियं चेन्द्रजितं पुत्रं रावणो नावबुध्यते २१
मम पुत्रो मम भ्राता मम भर्ता रणे हतः
इत्येवं श्रूयते शब्दो राक्षसानां कुले कुले २२
रथाश्चाश्वाश्च नागाश्च हताः शतसहस्रशः
रणे रामेण शूरेण राक्षसाश्च पदातयः २३
रुद्रो वा यदि वा विष्णुर्महेन्द्रो वा शतक्रतुः
हन्ति नो रामरूपेण यदि वा स्वयमन्तकः २४
हतप्रवीरा रामेण निराशा जीविते वयम्
अपश्यन्त्यो भयस्यान्तमनाथा विलपामहे २५
रामहस्ताद्दशग्रीवः शूरो दत्तवरो युधि

इदं भयं महाघोरमुत्पन्नं नावबुध्यते २६
न देवा न च गन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः
उपसृष्टं परित्रातुं शक्ता रामेण संयुगे २७
उत्पाताश्चापि दृश्यन्ते रावणस्य रणे रणे
कथयिष्यन्ति रामेण रावणस्य निबर्हणम् २८
पितामहेन प्रीतेन देवदानवराक्षसैः
रावणस्याभयं दत्तं मानुषेभ्यो न याचितम् २९
तदिदं मानुषान्मन्ये प्राप्तं निःसंशयं भयम्
जीवितान्तकरं घोरं रक्षसां रावणस्य च ३०
पीड्यमानास्तु बलिना वरदानेन रक्षसा
दीप्तैस्तपोभिर्विबुधाः पितामहमपूजयन् ३१
देवतानां हितार्थाय महात्मा वै पितामहः
उवाच देवताः सर्वा इदं तुष्टो महद्वचः ३२
अद्यप्रभृति लोकांस्त्रीन्सर्वे दानवराक्षसाः
भयेन प्रावृता नित्यं विचरिष्यन्ति शाश्वतम् ३३
दैवतैस्तु समागम्य सर्वैश्चेन्द्रपुरोगमैः
वृषध्वजस्त्रिपुरहा महादेवः प्रसादितः ३४
प्रसन्नस्तु महादेवो देवानेतद्वचोऽब्रवीत्
उत्पत्स्यति हितार्थं वो नारी रक्षःक्षयावहा ३५
एषा देवैः प्रयुक्ता तु क्षुद्यथा दानवान्पुरा
भक्षयिष्यति नः सीता राक्षसघ्नी सरावणान् ३६
रावणस्यापनीतेन दुर्विनीतस्य दुर्मतेः
अयं निष्टानको घोरः शोकेन समभिप्लुतः ३७
तं न पश्यामहे लोके यो नः शरणदो भवेत्
राघवेणोपसृष्टानां कालेनेव युगक्षये ३८
इतीव सर्वा रजनीचरस्त्रियः
परस्परं संपरिरभ्य बाहुभिः
विषेदुरार्तातिभयाभिपीडिता
विनेदुरुच्चैश्च तदा सुदारुणम् ३९

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्व्यशीतितमः सर्गः ८२

६-८३
आर्तानां राक्षसीनां तु लङ्कायां वै कुले कुले
रावणः करुणं शब्दं शुश्राव परिदेवितम् १
स तु दीर्घं विनिश्वस्य मुहूर्तं ध्यानमास्थितः
बभूव परमक्रुद्धो रावणो भीमदर्शनः २
संदश्य दशनैरोष्ठं क्रोधसंरक्तलोचनः
राक्षसैरपि दुर्दर्शः कालाग्निरिव मूर्छितः ३
उवाच च समीपस्थान्राक्षसान्राक्षसेश्वरः
भयाव्यक्तकथांस्तत्र निर्दहन्निव चक्षुषा ४
महोदरं महापार्श्वं विरूपाक्षं च राक्षसम्
शीघ्रं वदत सैन्यानि निर्यातेति ममाज्ञया ५
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसास्ते भयार्दिताः
चोदयामासुरव्यग्रान्राक्षसांस्तान्नृपाज्ञया ६
ते तु सर्वे तथेत्युक्त्वा राक्षसा घोरदर्शनाः
कृतस्वस्त्ययनाः सर्वे रावणाभिमुखा ययुः ७
प्रतिपूज्य यथान्यायं रावणं ते महारथाः
तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे भर्तुर्विजयकाङ्क्षिणः ८
अथोवाच प्रहस्यैतान्रावणः क्रोधमूर्छितः
महोदरमहापार्श्वौ विरूपाक्षं च राक्षसम् ९
अद्य बाणैर्धनुर्मुक्तैर्युगान्तादित्यसंनिभैः
राघवं लक्ष्मणं चैव नेष्यामि यमसादनम् १०
खरस्य कुम्भकर्णस्य प्रहस्तेन्द्रजितोस्तथा
करिष्यामि प्रतीकारमद्य शत्रुवधादहम् ११
नैवान्तरिक्षं न दिशो न नद्यो नापि सागरः
प्रकाशत्वं गमिष्यन्ति मद्बाणजलदावृताः १२
अद्य वानरयूथानां तानि यूथानि भागशः
धनुःसमुद्रादुद्भूतैर्मथिष्यामि शरोर्मिभिः १३
व्याकोशपद्मवक्त्राणि पद्मकेसरवर्चसाम्
अद्य यूथतटाकानि गजवत्प्रमथाम्यहम् १४
सशरैरद्य वदनैः संख्ये वानरयूथपाः

मण्डयिष्यन्ति वसुधां सनालैरिव पङ्कजैः १५
अद्य युद्धप्रचण्डानां हरीणां द्रुमयोधिनाम्
मुक्तेनैकेषुणा युद्धे भेत्स्यामि च शतंशतम् १६
हतो भर्ता हतो भ्राता यासां च तनया हताः
वधेनाद्य रिपोस्तासां करोम्यस्त्रप्रमार्जनम् १७
अद्य मद्बाणनिर्भिन्नैः प्रकीर्णैर्गतचेतनैः
करोमि वानरैर्युद्धे यत्नावेक्ष्यतलां महीम् १८
अद्य गोमायवो गृध्रा ये च मांसाशिनोऽपरे
सर्वांस्तांस्तर्पयिष्यामि शत्रुमांसैः शरार्दितैः १९
कल्प्यतां मे रथः शीघ्रं क्षिप्रमानीयतां धनुः
अनुप्रयान्तु मां युद्धे येऽवशिष्टा निशाचराः २०
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा महापार्श्वोऽब्रवीद्वचः
बलाध्यक्षान्स्थितांस्तत्र बलं संत्वर्यतामिति २१
बलाध्यक्षास्तु संरब्धा राक्षसांस्तान्गृहाद्गृहात्
चोदयन्तः परिययुर्लङ्कां लघुपराक्रमाः २२
ततो मुहूर्तान्निष्पेतू राक्षसा भीमविक्रमाः
नर्दन्तो भीमवदना नानाप्रहरणैर्भुजैः २३
असिभिः पट्टसैः शूलैर्गदाभिर्मुसलैर्हलैः
शक्तिभिस्तीक्ष्णधाराभिर्महद्भिः कूटमुद्गरैः २४
यष्टिभिर्विमलैश्चक्रैर्निशितैश्च परश्वधैः
भिण्डिपालैः शतघ्नीभिरन्यैश्चापि वरायुधैः २५
अथानयन्बलाध्यक्षाश्चत्वारो रावणाज्ञया
द्रुतं सूतसमायुक्तं युक्ताष्टतुरगं रथम् २६
आरुरोह रथं दिव्यं दीप्यमानं स्वतेजसा
रावणः सत्त्वगाम्भीर्याद्दारयन्निव मेदिनीम् २७
रावणेनाभ्यनुज्ञातौ महापार्श्वमहोदरौ
विरूपाक्षश्च दुर्धर्षो रथानारुरुहुस्तदा २८
ते तु हृष्टा विनर्दन्तो भिन्दन्त इव मेदिनीम्
नादं घोरं विमुञ्चन्तो निर्ययुर्जयकाङ्क्षिणः २९
ततो युद्धाय तेजस्वी रक्षोगणबलैर्वृतः

निर्ययावुद्यतधनुः कालान्तकयमोपमः ३०
ततः प्रजवनाश्वेन रथेन स महारथः
द्वारेण निर्ययौ तेन यत्र तौ रामलक्ष्मणौ ३१
ततो नष्टप्रभः सूर्यो दिशश्च तिमिरावृताः
द्विजाश्च नेदुर्घोराश्च संचचाल च मेदिनी ३२
ववर्ष रुधिरं देवश्चस्खलुश्च तुरंगमाः
ध्वजाग्रे न्यपतद्गृध्रो विनेदुश्चाशिवं शिवाः ३३
नयनं चास्फुरद्वामं सव्यो बाहुरकम्पत
विवर्णवदनश्चासीत्किंचिदभ्रश्यत स्वरः ३४
ततो निष्पततो युद्धे दशग्रीवस्य रक्षसः
रणे निधनशंसीनि रूपाण्येतानि जज्ञिरे ३५
अन्तरिक्षात्पपातोल्का निर्घातसमनिस्वना
विनेदुरशिवं गृध्रा वायसैरनुनादिताः ३६
एतानचिन्तयन्घोरानुत्पातान्समुपस्थितान्
निर्ययौ रावणो मोहाद्वधार्थी कालचोदितः ३७
तेषां तु रथघोषेण राक्षसानां महात्मनाम्
वानराणामपि चमूर्युद्धायैवाभ्यवर्तत ३८
तेषां सुतुमुलं युद्धं बभूव कपिरक्षसाम्
अन्योन्यमाह्वयानानां क्रुद्धानां जयमिच्छताम् ३९
ततः क्रुद्धो दशग्रीवः शरैः काञ्चनभूषणैः
वानराणामनीकेषु चकार कदनं महत् ४०
निकृत्तशिरसः केचिद्रावणेन वलीमुखाः
निरुच्छ्वासा हताः केचित्केचित्पार्श्वेषु दारिताः
केचिद्विभिन्नशिरसः केचिच्चक्षुर्विवर्जिताः ४१
दशाननः क्रोधविवृत्तनेत्रो
यतो यतोऽभ्येति रथेन संख्ये
ततस्ततस्तस्य शरप्रवेगं
सोढुं न शेकुर्हरियूथपास्ते ४२
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्र्यशीतितमः सर्गः ८३

६-८४
तथा तैः कृत्तगात्रैस्तु दशग्रीवेण मार्गणैः
बभूव वसुधा तत्र प्रकीर्णा हरिभिर्वृता १
रावणस्याप्रसह्यं तं शरसंपातमेकतः
न शेकुः सहितुं दीप्तं पतंगा इव पावकम् २
तेऽदिता निशितैर्बाणैः क्रोशन्तो विप्रदुद्रुवुः
पावकार्चिःसमाविष्टा दह्यमाना यथा गजाः ३
प्लवंगानामनीकानि महाभ्राणीव मारुतः
स ययौ समरे तस्मिन्विधमन्रावणः शरैः ४
कदनं तरसा कृत्वा राक्षसेन्द्रो वनौकसाम्
आससाद ततो युद्धे राघवं त्वरितस्तदा ५
सुग्रीवस्तान्कपीन्दृष्ट्वा भग्नान्विद्रवतो रणे
गुल्मे सुषेणं निक्षिप्य चक्रे युद्धे द्रुतं मनः ६
आत्मनः सदृशं वीरं स तं निक्षिप्य वानरम्
सुग्रीवोऽभिमुखः शत्रुं प्रतस्थे पादपायुधः ७
पार्श्वतः पृष्ठतश्चास्य सर्वे यूथाधिपाः स्वयम्
अनुजह्रुर्महाशैलान्विविधांश्च महाद्रुमान् ८
स नदन्युधि सुग्रीवः स्वरेण महता महान्
पातयन्विविधांश्चान्याञ्जघानोत्तमराक्षसान् ९
ममर्द च महाकायो राक्षसान्वानरेश्वरः
युगान्तसमये वायुः प्रवृद्धानगमानिव १०
राक्षसानामनीकेषु शैलवर्षं ववर्ष ह
अश्मवर्षं यथा मेघः पक्षिसंघेषु कानने ११
कपिराजविमुक्तैस्तैः शैलवर्षैस्तु राक्षसाः
विकीर्णशिरसः पेतुर्निकृत्ता इव पर्वताः १२
अथ संक्षीयमाणेषु राक्षसेषु समन्ततः
सुग्रीवेण प्रभग्नेषु पतत्सु विनदत्सु च १३
विरूपाक्षः स्वकं नाम धन्वी विश्राव्य राक्षसः
रथादाप्लुत्य दुर्धर्षो गजस्कन्धमुपारुहत् १४
स तं द्विरदमारुह्य विरूपाक्षो महारथः

विनदन्भीमनिर्ह्रादं वानरानभ्यधावत १५
सुग्रीवे स शरान्घोरान्विससर्ज चमूमुखे
स्थापयामास चोद्विग्नान्राक्षसान्संप्रहर्षयन् १६
सोऽतिविद्धः शितैर्बाणैः कपीन्द्रस्तेन रक्षसा
चुक्रोध च महाक्रोधो वधे चास्य मनो दधे १७
ततः पादपमुद्धृत्य शूरः संप्रधने हरिः
अभिपत्य जघानास्य प्रमुखे तं महागजम् १८
स तु प्रहाराभिहतः सुग्रीवेण महागजः
अपासर्पद्धनुर्मात्रं निषसाद ननाद च १९
गजात्तु मथितात्तूर्णमपक्रम्य स वीर्यवान्
राक्षसोऽभिमुखः शत्रुं प्रत्युद्गम्य ततः कपिम् २०
आर्षभं चर्म खड्गं च प्रगृह्य लघुविक्रमः
भर्त्सयन्निव सुग्रीवमाससाद व्यवस्थितम् २१
स हि तस्याभिसंक्रुद्धः प्रगृह्य महतीं शिलाम्
विरूपाक्षाय चिक्षेप सुग्रीवो जलदोपमाम् २२
स तां शिलामापतन्तीं दृष्ट्वा राक्षसपुंगवः
अपक्रम्य सुविक्रान्तः खड्गेन प्राहरत्तदा २३
तेन खड्गेन संक्रुद्धः सुग्रीवस्य चमूमुखे
कवचं पातयामास स खड्गाभिहतोऽपतत् २४
स समुत्थाय पतितः कपिस्तस्य व्यसर्जयत्
तलप्रहारमशनेः समानं भीमनिस्वनम् २५
तलप्रहारं तद्रक्षः सुग्रीवेण समुद्यतम्
नैपुण्यान्मोचयित्वैनं मुष्टिनोरस्यताडयत् २६
ततस्तु संक्रुद्धतरः सुग्रीवो वानरेश्वरः
मोक्षितं चात्मनो दृष्ट्वा प्रहारं तेन रक्षसा २७
स ददर्शान्तरं तस्य विरूपाक्षस्य वानरः
ततो न्यपातयत्क्रोधाच्छङ्खदेशे महातलम् २८
महेन्द्राशनिकल्पेन तलेनाभिहतः क्षितौ
पपात रुधिरक्लिन्नः शोणितं स समुद्वमन् २९
विवृत्तनयनं क्रोधात्सफेनरुधिराप्लुतम्

ददृशुस्ते विरूपाक्षं विरूपाक्षतरं कृतम् ३०
स्फुरन्तं परिवर्तन्तं पार्श्वेन रुधिरोक्षितम्
करुणं च विनर्दन्तं ददृशुः कपयो रिपुम् ३१
तथा तु तौ संयति संप्रयुक्तौ
तरस्विनौ वानरराक्षसानाम्
बलार्णवौ सस्वनतुः सुभीमं
महार्णवौ द्वाविव भिन्नवेलौ ३२
विनाशितं प्रेक्ष्य विरूपनेत्रं
महाबलं तं हरिपार्थिवेन
बलं समस्तं कपिराक्षसाना
मुन्मत्तगङ्गाप्रतिमं बभूव ३३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुरशीतितमः सर्गः ८४

६-८५

हन्यमाने बले तूर्णमन्योन्यं ते महामृधे
सरसीव महाघर्मे सूपक्षीणे बभूवतुः १
स्वबलस्य विघातेन विरूपाक्षवधेन च
बभूव द्विगुणं क्रुद्धो रावणो राक्षसाधिपः २
प्रक्षीणं तु बलं दृष्ट्वा वध्यमानं वलीमुखैः
बभूवास्य व्यथा युद्धे प्रेक्ष्य दैवविपर्ययम् ३
उवाच च समीपस्थं महोदरमरिंदमम्
अस्मिन्काले महाबाहो जयाशा त्वयि मे स्थिता ४
जहि शत्रुचमूं वीर दर्शयाद्य पराक्रमम्
भर्तृपिण्डस्य कालोऽय निर्वेष्टुं साधु युध्यताम् ५
एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा राक्षसेन्द्रं महोदरः
प्रविवेशारिसेनां स पतंग इव पावकम् ६
ततः स कदनं चक्रे वानराणां महाबलः
भर्तृवाक्येन तेजस्वी स्वेन वीर्येण चोदितः ७
प्रभग्नां समरे दृष्ट्वा वानराणां महाचमूम्
अभिदुद्राव सुग्रीवो महोदरमनन्तरम् ८

प्रगृह्य विपुलां घोरां महीधरसमां शिलाम्
चिक्षेप च महातेजास्तद्वधाय हरीश्वरः ९
तामापतन्तीं सहसा शिलां दृष्ट्वा महोदरः
असंभ्रान्तस्ततो बाणैर्निर्बिभेद दुरासदाम् १०
रक्षसा तेन बाणौघैर्निकृत्ता सा सहस्रधा
निपपात शिला भूमौ गृध्रचक्रमिवाकुलम् ११
तां तु भिन्नां शिलां दृष्ट्वा सुग्रीवः क्रोधमूर्छितः
सालमुत्पाट्य चिक्षेप रक्षसे रणमूर्धनि
शरैश्च विददारैनं शूरः परपुरंजयः १२
स ददर्श ततः क्रुद्धः परिघं पतितं भुवि
आविध्य तु स तं दीप्तं परिघं तस्य दर्शयन्
परिघाग्रेण वेगेन जघानास्य हयोत्तमान् १३
तस्माद्धतहयाद्वीरः सोऽवप्लुत्य महारथात्
गदां जग्राह संक्रुद्धो राक्षसोऽथ महोदरः १४
गदापरिघहस्तौ तौ युधि वीरौ समीयतुः
नर्दन्तौ गोवृषप्रख्यौ घनाविव सविद्युतौ १५
आजघान गदां तस्य परिघेण हरीश्वरः
पपात स गदोद्भिन्नः परिघस्तस्य भूतले १६
ततो जग्राह तेजस्वी सुग्रीवो वसुधातलात्
आयसं मुसलं घोरं सर्वतो हेमभूषितम् १७
तं समुद्यम्य चिक्षेप सोऽप्यन्यां व्याक्षिपद्गदाम्
भिन्नावन्योन्यमासाद्य पेततुर्धरणीतले १८
ततो भग्नप्रहरणौ मुष्टिभ्यां तौ समीयतुः
तेजोबलसमाविष्टौ दीप्ताविव हुताशनौ १९
जघ्नतुस्तौ तदान्योन्यं नेदतुश्च पुनः पुनः
तलैश्चान्योन्यमाहत्य पेततुर्धरणीतले २०
उत्पेततुस्ततस्तूर्णं जघ्नतुश्च परस्परम्
भुजैश्चिक्षिपतुर्वीरावन्योन्यमपराजितौ २१
आजहार तदा खड्गमदूरपरिवर्तिनम्
राक्षसश्चर्मणा सार्धं महावेगो महोदरः २२

तथैव च महाखड्गं चर्मणा पतितं सह
जग्राह वानरश्रेष्ठः सुग्रीवो वेगवत्तरः २३
तौ तु रोषपरीताङ्गौ नर्दन्तावभ्यधावताम्
उद्यतासी रणे हृष्टौ युधि शस्त्रविशारदौ २४
दक्षिणं मण्डलं चोभौ तौ तूर्णं संपरीयतुः
अन्योन्यमभिसंक्रुद्धौ जये प्रणिहितावुभौ २५
स तु शूरो महावेगो वीर्यश्लाघी महोदरः
महाचर्मणि तं खड्गं पातयामास दुर्मतिः २६
लग्नमुत्कर्षतः खड्गं खड्गेन कपिकुञ्जरः
जहार सशिरस्त्राणं कुण्डलोपहितं शिरः २७
निकृत्तशिरसस्तस्य पतितस्य महीतले
तद्बलं राक्षसेन्द्रस्य दृष्ट्वा तत्र न तिष्ठति २८
हत्वा तं वानरैः सार्धं ननाद मुदितो हरिः
चुक्रोध च दशग्रीवो बभौ हृष्टश्च राघवः २९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चाशीतितमः सर्गः ८५

६-८६

महोदरे तु निहते महापार्श्वो महाबलः
अङ्गदस्य चमूं भीमां क्षोभयामास सायकैः १
स वानराणां मुख्यानामुत्तमाङ्गानि सर्वशः
पातयामास कायेभ्यः फलं वृन्तादिवानिलः २
केषांचिदिषुभिर्बाहून्स्कन्धांश्चिच्छेद राक्षसः
वानराणां सुसंक्रुद्धः पार्श्वं केषां व्यदारयत् ३
तेऽदिता बाणवर्षेण महापार्श्वेन वानराः
विषादविमुखाः सर्वे बभूवुर्गतचेतसः ४
निरीक्ष्य बलमुद्विग्नमङ्गदो राक्षसार्दितम्
वेगं चक्रे महाबाहुः समुद्र इव पर्वणि ५
आयसं परिघं गृह्य सूर्यरश्मिसमप्रभम्
समरे वानरश्रेष्ठो महापार्श्वे न्यपातयत् ६
स तु तेन प्रहारेण महापार्श्वो विचेतनः

ससूतः स्यन्दनात्तस्माद्विसंज्ञः प्रापतद्भुवि ७
सर्क्षराजस्तु तेजस्वी नीलाञ्जनचयोपमः
निष्पत्य सुमहावीर्यः स्वाद्यूथान्मेघसंनिभात् ८
प्रगृह्य गिरिशृङ्गाभां क्रुद्धः स विपुलां शिलाम्
अश्वञ्जघान तरसा स्यन्दनं च बभञ्ज तम् ९
मुहूर्ताल्लब्धसंज्ञस्तु महापार्श्वो महाबलः
अङ्गदं बहुभिर्बाणैर्भूयस्तं प्रत्यविध्यत १०
जाम्बवन्तं त्रिभिर्बाणैराजघान स्तनान्तरे
ऋक्षराजं गवाक्षं च जघान बहुभिः शरैः ११
गवाक्षं जाम्बवन्तं च स दृष्ट्वा शरपीडितौ
जग्राह परिघं घोरमङ्गदः क्रोधमूर्छितः १२
तस्याङ्गदः प्रकुपितो राक्षसस्य तमायसम्
दूरस्थितस्य परिघं रविरश्मिसमप्रभम् १३
द्वाभ्यां भुजाभ्यां संगृह्य भ्रामयित्वा च वेगवान्
महापार्श्वाय चिक्षेप वधार्थं वालिनः सुतः १४
स तु क्षिप्तो बलवता परिघस्तस्य रक्षसः
धनुश्च सशरं हस्ताच्छिरस्त्रं चाप्यपातयत् १५
तं समासाद्य वेगेन वालिपुत्रः प्रतापवान्
तलेनाभ्यहनत्क्रुद्धः कर्णमूले सकुण्डले १६
स तु क्रुद्धो महावेगो महापार्श्वो महाद्युतिः
करेणैकेन जग्राह सुमहान्तं परश्वधम् १७
तं तैलधौतं विमलं शैलसारमयं दृढम्
राक्षसः परमक्रुद्धो वालिपुत्रे न्यपातयत् १८
तेन वामांसफलके भृशं प्रत्यवपातितम्
अङ्गदो मोक्षयामास सरोषः स परश्वधम् १९
स वीरो वज्रसंकाशमङ्गदो मुष्टिमात्मनः
संवर्तयन्सुसंक्रुद्धः पितुस्तुल्यपराक्रमः २०
राक्षसस्य स्तनाभ्याशे मर्मज्ञो हृदयं प्रति
इन्द्राशनिसमस्पर्शं स मुष्टिं विन्यपातयत् २१
तेन तस्य निपातेन राक्षसस्य महामृधे

पफाल हृदयं चाशु स पपात हतो भुवि २२
तस्मिन्निपतिते भूमौ तत्सैन्यं संप्रचुक्षुभे
अभवच्च महान्क्रोधः समरे रावणस्य तु २३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षडशीतितमः सर्गः ८६

६-८७

महोदरमहापार्श्वौ हतौ दृष्ट्वा तु राक्षसौ
तस्मिंश्च निहते वीरे विरूपाक्षे महाबले १
आविवेश महान्क्रोधो रावणं तु महामृधे
सूतं संचोदयामास वाक्यं चेदमुवाच ह २
निहतानाममात्यानां रुद्धस्य नगरस्य च
दुःखमेषोऽपनेष्यामि हत्वा तौ रामलक्ष्मणौ ३
रामवृक्षं रणे हन्मि सीतापुष्पफलप्रदम्
प्रशाखा यस्य सुग्रीवो जाम्बवान्कुमुदो नलः ४
स दिशो दश घोषेण रथस्यातिरथो महान्
नादयन्प्रययौ तूर्णं राघवं चाभ्यवर्तत ५
पूरिता तेन शब्देन सनदीगिरिकानना
संचचाल मही सर्वा सवराहमृगद्विपा ६
तामसं सुमहाघोरं चकारास्त्रं सुदारुणम्
निर्ददाह कपीन्सर्वांस्ते प्रपेतुः समन्ततः ७
तान्यनीकान्यनेकानि रावणस्य शरोत्तमैः
दृष्ट्वा भग्नानि शतशो राघवः पर्यवस्थितः ८
स ददर्श ततो रामं तिष्ठन्तमपराजितम्
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विष्णुना वासवं यथा ९
आलिखन्तमिवाकाशमवष्टभ्य महद्धनुः
पद्मपत्रविशालाक्षं दीर्घबाहुमरिंदमम् १०
वानरांश्च रणे भग्नानापतन्तं च रावणम्
समीक्ष्य राघवो हृष्टो मध्ये जग्राह कार्मुकम् ११
विस्फारयितुमारेभे ततः स धनुरुत्तमम्
महावेगं महानादं निर्भिन्दन्निव मेदिनीम् १२

तयोः शरपथं प्राप्य रावणो राजपुत्रयोः
स बभूव यथा राहुः समीपे शशिसूर्ययोः १३
रावणस्य च बाणौघै रामविस्फारितेन च
शब्देन राक्षसास्तेन पेतुश्च शतशस्तदा १४
तमिच्छन्प्रथमं योद्धुं लक्ष्मणो निशितैः शरैः
मुमोच धनुरायम्य शरानग्निशिखोपमान् १५
तान्मुक्तमात्रानाकाशे लक्ष्मणेन धनुष्मता
बाणान्बाणैर्महातेजा रावणः प्रत्यवारयत् १६
एकमेकेन बाणेन त्रिभिस्त्रीन्दशभिर्दश
लक्ष्मणस्य प्रचिच्छेद दर्शयन्पाणिलाघवम् १७
अभ्यतिक्रम्य सौमित्रिं रावणः समितिंजयः
आससाद ततो रामं स्थितं शैलमिवाचलम् १८
स संख्ये राममासाद्य क्रोधसंरक्तलोचनः
व्यसृजच्छरवर्षाणि रावणो राघवोपरि १९
शरधारास्ततो रामो रावणस्य धनुश्च्युताः
दृष्ट्वैवापतिताः शीघ्रं भल्लाञ्जग्राह सत्वरम् २०
ताञ्शरौघांस्ततो भल्लैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद राघवः
दीप्यमानान्महावेगान्क्रुद्धानाशीविषानिव २१
राघवो रावणं तूर्णं रावणो राघवं तथा
अन्योन्यं विविधैस्तीक्ष्णैः शरैरभिववर्षतुः २२
चेरतुश्च चिरं चित्रं मण्डलं सव्यदक्षिणम्
बाणवेगान्समुद्वीक्ष्य समरेष्वपराजितौ २३
तयोर्भूतानि वित्रेसुर्युगपत्संप्रयुध्यतोः
रौद्रयोः सायकमुचोर्यमान्तकनिकाशयोः २४
संततं विविधैर्बाणैर्बभूव गगनं तदा
घनैरिवातपापाये विद्युन्मालासमाकुलैः २५
गवाक्षितमिवाकाशं बभूव शरवृष्टिभिः
महावेगैः सुतीक्ष्णाग्रैर्गृध्रपत्रैः सुवाजितैः २६
शरान्धकारं तौ भीमं चक्रतुः परमं तदा
गतेऽस्त तपने चापि महामेघाविवोत्थितौ २७

बभूव तुमुलं युद्धमन्योन्यवधकाङ्क्षिणोः
अनासाद्यमचिन्त्यं च वृत्रवासवयोरिव २८
उभौ हि परमेष्वासावुभौ शस्त्रविशारदौ
उभौ चास्त्रविदां मुख्यावुभौ युद्धे विचेरतुः २९
उभौ हि येन व्रजतस्तेन तेन शरोर्मयः
ऊर्मयो वायुना विद्धा जग्मुः सागरयोरिव ३०
ततः संसक्तहस्तस्तु रावणो लोकरावणः
नाराचमालां रामस्य ललाटे प्रत्यमुञ्चत ३१
रौद्रचापप्रयुक्तां तां नीलोत्पलदलप्रभाम्
शिरसा धारयन्रामो न व्यथां प्रत्यपद्यत ३२
अथ मन्त्रानपि जपन्रौद्रमस्त्रमुदीरयन्
शरान्भूयः समादाय रामः क्रोधसमन्वितः ३३
मुमोच च महातेजाश्चापमायम्य वीर्यवान्
ताञ्शरान्राक्षसेन्द्राय चिक्षेपाच्छिन्नसायकः ३४
ते महामेघसंकाशे कवचे पतिताः शराः
अवध्ये राक्षसेन्द्रस्य न व्यथां जनयंस्तदा ३५
पुनरेवाथ तं रामो रथस्थं राक्षसाधिपम्
ललाटे परमास्त्रेण सर्वास्त्रकुशलोऽभिनत् ३६
ते भित्त्वा बाणरूपाणि पञ्चशीर्षा इवोरगाः
श्वसन्तो विविशुर्भूमिं रावणप्रतिकूलिताः ३७
आसुरं सुमहाघोरमन्यदस्त्रं सुमाददे ३८
सिंहव्याघ्रमुखांश्चान्यान्कङ्ककाकमुखानपि
गृध्रश्येनमुखांश्चापि सृगालवदनांस्तथा ३९
ईहामृगमुखांश्चान्यान्व्यादितास्यान्भयावहान्
पञ्चास्याँल्लेलिहानांश्च ससर्ज निशिताञ्शरान् ४०
शरान्खरमुखांश्चान्यान्वराहमुखसंस्थितान्
श्वानकुक्कुटवक्त्रांश्च मकराशीविषाननान् ४१
एतांश्चान्यांश्च मायाभिः ससर्ज निशिताञ्शरान्
रामं प्रति महातेजा क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् ४२
आसुरेण समाविष्टः सोऽस्त्रेण रघुनन्दनः

ससर्जास्त्रं महोत्साहः पावकं पावकोपमः ४३
अग्निदीप्तमुखान्बाणांस्तथा सूर्यमुखानपि
चन्द्रार्धचन्द्रवक्त्रांश्च धूमकेतुमुखानपि ४४
ग्रहनक्षत्रवर्णांश्च महोल्कामुखसंस्थितान्
विद्युज्जिह्वोपमांश्चान्यान्ससर्ज निशिताञ्शरान् ४५
ते रावणशरा घोरा राघवास्त्रसमाहताः
विलयं जग्मुराकाशे जग्मुश्चैव सहस्रशः ४६
तदस्त्रं निहतं दृष्ट्वा रामेणाक्लिष्टकर्मणा
हृष्टा नेदुस्ततः सर्वे कपयः कामरूपिणः ४७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्ताशीतितमः सर्गः ८७

६-८८

तस्मिन्प्रतिहतेऽस्त्रे तु रावणो राक्षसाधिपः
क्रोधं च द्विगुणं चक्रे क्रोधाच्चास्त्रमनन्तरम् १
मयेन विहितं रौद्रमन्यदस्त्रं महाद्युतिः
उत्स्रष्टुं रावणो घोरं राघवाय प्रचक्रमे २
ततः शूलानि निश्चेरुर्गदाश्च मुसलानि च
कार्मुकाद्दीप्यमानानि वज्रसाराणि सर्वशः ३
कूटमुद्गरपाशाश्च दीप्ताश्चाशनयस्तथा
निष्पेतुर्विविधास्तीक्ष्णा वाता इव युगक्षये ४
तदस्त्रं राघवः श्रीमानुत्तमास्त्रविदां वरः
जघान परमास्त्रेण गान्धर्वेण महाद्युतिः ५
तस्मिन्प्रतिहतेऽस्त्रे तु राघवेण महात्मना
रावणः क्रोधताम्राक्षः सौरमस्त्रमुदीरयत् ६
ततश्चक्राणि निष्पेतुर्भास्वराणि महान्ति च
कार्मुकाद्भीमवेगस्य दशग्रीवस्य धीमतः ७
तैरासीद्गगनं दीप्तं संपतद्भिरितस्ततः
पतद्भिश्च दिशो दीप्तैश्चन्द्रसूर्यग्रहैरिव ८
तानि चिच्छेद बाणौघैश्चक्राणि तु स राघवः
आयुधानि विचित्राणि रावणस्य चमूमुखे ९

तदस्त्रं तु हतं दृष्ट्वा रावणो राक्षसाधिपः
विव्याध दशभिर्बाणै रामं सर्वेषु मर्मसु १०
स विद्धो दशभिर्बाणैर्महाकार्मुकनिःसृतैः
रावणेन महातेजा न प्राकम्पत राघवः ११
ततो विव्याध गात्रेषु सर्वेषु समितिंजयः
राघवस्तु सुसंक्रुद्धो रावणं बहुभिः शरैः १२
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धो राघवस्यानुजो बली
लक्ष्मणः सायकान्सप्त जग्राह परवीरहा १३
तैः सायकैर्महावेगै रावणस्य महाद्युतिः
ध्वजं मनुष्यशीर्षं तु तस्य चिच्छेद नैकधा १४
सारथेश्चापि बाणेन शिरो ज्वलितकुण्डलम्
जहार लक्ष्मणः श्रीमान्नैरृतस्य महाबलः १५
तस्य बाणैश्च चिच्छेद धनुर्गजकरोपमम्
लक्ष्मणो राक्षसेन्द्रस्य पञ्चभिर्निशितैः शरैः १६
नीलमेघनिभांश्चास्य सदश्वान्पर्वतोपमान्
जघानाप्लुत्य गदया रावणस्य विभीषणः १७
हताश्वाद्वेगवान्वेगादवप्लुत्य महारथात्
क्रोधमाहारयत्तीव्रं भ्रातरं प्रति रावणः १८
ततः शक्तिं महाशक्तिर्दीप्तां दीप्ताशनीमिव
विभीषणाय चिक्षेप राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् १९
अप्राप्तामेव तां बाणैस्त्रिभिश्चिच्छेद लक्ष्मणः
अथोदतिष्ठत्संनादो वानराणां तदा रणे २०
सा पपात त्रिधा छिन्ना शक्तिः काञ्चनमालिनी
सविस्फुलिङ्गा ज्वलिता महोल्केव दिवश्च्युता २१
ततः संभाविततरां कालेनापि दुरासदाम्
जग्राह विपुलां शक्तिं दीप्यमानां स्वतेजसा २२
सा वेगिता बलवता रावणेन दुरात्मना
जज्वाल सुमहाघोरा शक्राशनिसमप्रभा २३
एतस्मिन्नन्तरे वीरो लक्ष्मणस्तं विभीषणम्
प्राणसंशयमापन्नं तूर्णमेवाभ्यपद्यत २४

तं विमोक्षयितुं वीरश्चापमायम्य लक्ष्मणः
रावणं शक्तिहस्तं तं शरवर्षैरवाकिरत् २५
कीर्यमाणः शरौघेण विसृष्टेन महात्मना
न प्रहर्तुं मनश्चक्रे विमुखीकृतविक्रमः २६
मोक्षितं भ्रातरं दृष्ट्वा लक्ष्मणेन स रावणः
लक्ष्मणाभिमुखस्तिष्ठन्निदं वचनमब्रवीत् २७
मोक्षितस्ते बलश्लाघिन्यस्मादेवं विभीषणः
विमुच्य राक्षसं शक्तिस्त्वयीयं विनिपात्यते २८
एषा ते हृदयं भित्त्वा शक्तिर्लोहितलक्षणा
मद्बाहुपरिघोत्सृष्टा प्राणानादाय यास्यति २९
इत्येवमुक्त्वा तां शक्तिमष्टघण्टां महास्वनाम्
मयेन मायाविहिताममोघां शत्रुघातिनीम् ३०
लक्ष्मणाय समुद्दिश्य ज्वलन्तीमिव तेजसा
रावणः परमक्रुद्धश्चिक्षेप च ननाद च ३१
सा क्षिप्ता भीमवेगेन शक्राशनिसमस्वना
शक्तिरभ्यपतद्वेगाल्लक्ष्मणं रणमूर्धनि ३२
तामनुव्याहरच्छक्तिमापतन्तीं स राघवः
स्वस्त्यस्तु लक्ष्मणायेति मोघा भव हतोद्यमा ३३
न्यपतत्सा महावेगा लक्ष्मणस्य महोरसि
जिह्वेवोरगराजस्य दीप्यमाना महाद्युतिः ३४
ततो रावणवेगेन सुदूरमवगाढया
शक्त्या निर्भिन्नहृदयः पपात भुवि लक्ष्मणः ३५
तदवस्थं समीपस्थो लक्ष्मणं प्रेक्ष्य राघवः
भ्रातृस्नेहान्महातेजा विषण्णहृदयोऽभवत् ३६
स मुहूर्तमनुध्याय बाष्पव्याकुललोचनः
बभूव संरब्धतरो युगान्त इव पावकः ३७
न विषादस्य कालोऽयमिति संचिन्त्य राघवः
चक्रे सुतुमुलं युद्धं रावणस्य वधे धृतः ३८
स ददर्श ततो रामः शक्त्या भिन्नं महाहवे
लक्ष्मणं रुधिरादिग्धं सपन्नगमिवाचलम् ३९

तामपि प्रहितां शक्तिं रावणेन बलीयसा
यत्नतस्ते हरिश्रेष्ठा न शेकुरवमर्दितुम्
अर्दिताश्चैव बाणौघैः क्षिप्रहस्तेन रक्षसा ४०
सौमित्रिं सा विनिर्भिद्य प्रविष्टा धरणीतलम्
तां कराभ्यां परामृश्य रामः शक्तिं भयावहाम्
बभञ्ज समरे क्रुद्धो बलवद्विचकर्ष च ४१
तस्य निष्कर्षतः शक्तिं रावणेन बलीयसा
शराः सर्वेषु गात्रेषु पातिता मर्मभेदिनः ४२
अचिन्तयित्वा तान्बाणान्समाश्लिष्य च लक्ष्मणम्
अब्रवीच्च हनूमन्तं सुग्रीवं चैव राघवः
लक्ष्मणं परिवार्येह तिष्ठध्वं वानरोत्तमाः ४३
पराक्रमस्य कालोऽयं संप्राप्तो मे चिरेप्सितः
पापात्मायं दशग्रीवो वध्यतां पापनिश्चयः
काङ्क्षतः स्तोककस्येव घर्मान्ते मेघदर्शनम् ४४
अस्मिन्मुहूर्ते नचिरात्सत्यं प्रतिशृणोमि वः
अरावणमरामं वा जगद्द्रक्ष्यथ वानराः ४५
राज्यनाशं वने वासं दण्डके परिधावनम्
वैदेह्याश्च परामर्शं रक्षोभिश्च समागमम् ४६
प्राप्तं दुःखं महद्घोरं क्लेशं च निरयोपमम्
अद्य सर्वमहं त्यक्ष्ये हत्वा तं रावणं रणे ४७
यदर्थं वानरं सैन्यं समानीतमिदं मया
सुग्रीवश्च कृतो राज्ये निहत्वा बालिनं रणे ४८
यदर्थं सागरः क्रान्तः सेतुर्बद्धश्च सागरे
सोऽयमद्य रणे पापश्चक्षुर्विषयमागतः ४९
चक्षुर्विषयमागम्य नायं जीवितुमर्हति
दृष्टिं दृष्टिविषस्येव सर्पस्य मम रावणः ५०
स्वस्थाः पश्यत दुर्धर्षा युद्धं वानरपुंगवाः
आसीनाः पर्वताग्रेषु ममेदं रावणस्य च ५१
अद्य रामस्य रामत्वं पश्यन्तु मम संयुगे
त्रयो लोकाः सगन्धर्वाः सदेवाः सर्षिचारणाः ५२

अद्य कर्म करिष्यामि यल्लोकाः सचराचराः
सदेवाः कथयिष्यन्ति यावद्भूमिर्धरिष्यति ५३
एवमुक्त्वा शितैर्बाणैस्तप्तकाञ्चनभूषणैः
आजघान दशग्रीवं रणे रामः समाहितः ५४
अथ प्रदीप्तैर्नाराचैर्मुसलैश्चापि रावणः
अभ्यवर्षत्तदा रामं धाराभिरिव तोयदः ५५
रामरावणमुक्तानामन्योन्यमभिनिघ्नताम्
शराणां च शराणां च बभूव तुमुलः स्वनः ५६
ते भिन्नाश्च विकीर्णाश्च रामरावणयोः शराः
अन्तरिक्षात्प्रदीप्ताग्रा निपेतुर्धरणीतले ५७
तयोर्ज्यातलनिर्घोषो रामरावणयोर्महान्
त्रासनः सर्वभूतानां स बभूवाद्भुतोपमः ५८
स कीर्यमाणः शरजालवृष्टिभि-
र्महात्मना दीप्तधनुष्मतार्दितः
भयात्प्रदुद्राव समेत्य रावणो
यथानिलेनाभिहतो बलाहकः ५९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टाशीतितमः सर्गः ८८

६-८९

स दत्त्वा तुमुलं युद्धं रावणस्य दुरात्मनः
विसृजन्नेव बाणौघान्सुषेणं वाक्यमब्रवीत् १
एष रावणवेगेन लक्ष्मणः पतितः क्षितौ
सर्पवद्वेष्टते वीरो मम शोकमुदीरयन् २
शोणितार्द्रमिमं वीरं प्राणैरिष्टतरं मम
पश्यतो मम का शक्तिर्योद्धुं पर्याकुलात्मनः ३
अयं स समरश्लाघी भ्राता मे शुभलक्षणः
यदि पञ्चत्वमापन्नः प्राणैर्मे किं सुखेन वा ४
लज्जतीव हि मे वीर्यं भ्रश्यतीव कराद्धनुः
सायका व्यवसीदन्ति दृष्टिर्बाष्पवशं गता
चिन्ता मे वर्धते तीव्रा मुमूर्षा चोपजायते ५

भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा रावणेन दुरात्मना
परं विषादमापन्नो विललापाकुलेन्द्रियः ६
न हि युद्धेन मे कार्यं नैव प्राणैर्न सीतया
भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा लक्ष्मणं रणपांसुषु ७
किं मे राज्येन किं प्राणैर्युद्धे कार्यं न विद्यते
यत्रायं निहतः शेते रणमूर्धनि लक्ष्मणः ८
राममाश्वासयन्वीरः सुषेणो वाक्यमब्रवीत्
न मृतोऽय महाबाहुर्लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्धनः ९
न चास्य विकृतं वक्त्रं नापि श्यामं न निष्प्रभम्
सुप्रभं च प्रसन्नं च मुखमस्याभिलक्ष्यते १०
पंद्मरक्ततलौ हस्तौ सुप्रसन्ने च लोचने
एवं न विद्यते रूपं गतासूनां विशां पते
मा विषादं कृथा वीर सप्राणोऽयमरिंदम ११
आख्यास्यते प्रसुप्तस्य स्रस्तगात्रस्य भूतले
सोच्छ्वासं हृदयं वीर कम्पमानं मुहुर्मुहुः १२
एवमुक्त्वा तु वाक्यज्ञः सुषेणो राघवं वचः
समीपस्थमुवाचेदं हनूमन्तमभित्वरन् १३
सौम्य शीघ्रमितो गत्वा शैलमोषधिपर्वतम्
पूर्वं ते कथितो योऽसौ वीर जाम्बवता शुभः १४
दक्षिणे शिखरे तस्य जातामोषधिमानय
विशल्यकरणीं नाम विशल्यकरणीं शुभाम् १५
सौवर्णकरणीं चापि तथा संजीवनीमपि
संधानकरणीं चापि गत्वा शीघ्रमिहानय
संजीवनार्थं वीरस्य लक्ष्मणस्य महात्मनः १६
इत्येवमुक्तो हनुमान्गत्वा चौषधिपर्वतम्
चिन्तामभ्यगमच्छ्रीमानजानंस्ता महौषधीः १७
तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना मारुतेरमितौजसः
इदमेव गमिष्यामि गृहीत्वा शिखरं गिरेः १८
अगृह्य यदि गच्छामि विशल्यकरणीमहम्
कालात्ययेन दोषः स्याद्वैक्लव्यं च महद्भवेत् १९

इति संचिन्त्य हनुमान्गत्वा क्षिप्रं महाबलः
उत्पपात गृहीत्वा तु हनूमाञ्शिखरं गिरेः २०
८डटठ८डटट८डटण८डटश०
ओषधीर्नावगच्छामि ता अहं हरिपुंगव
तदिदं शिखरं कृत्स्नं गिरेस्तस्याहृतं मया २१
एवं कथयमानं तं प्रशस्य पवनात्मजम्
सुषेणो वानरश्रेष्ठो जग्राहोत्पाट्य चौषधीः २२
ततः संक्षोदयित्वा तामोषधिं वानरोत्तमः
लक्ष्मणस्य ददौ नस्तः सुषेणः सुमहाद्युतिः २३
सशल्यः स समाघ्राय लक्ष्मणः परवीरहा
विशल्यो विरुजः शीघ्रमुदतिष्ठन्महीतलात् २४
समुत्थितं ते हरयो भूतलात्प्रेक्ष्य लक्ष्मणम्
साधु साध्विति सुप्रीताः सुषेणं प्रत्यपूजयन् २५
एह्येहीत्यब्रवीद्रामो लक्ष्मणं परवीरहा
सस्वजे स्नेहगाढं च बाष्पपर्याकुलेक्षणः २६
अब्रवीच्च परिष्वज्य सौमित्रिं राघवस्तदा
दिष्ट्या त्वां वीर पश्यामि मरणात्पुनरागतम् २७
न हि मे जीवितेनार्थः सीतया च जयेन वा
को हि मे जीवितेनार्थस्त्वयि पञ्चत्वमागते २८
इत्येवं वदतस्तस्य राघवस्य महात्मनः
खिन्नः शिथिलया वाचा लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् २९
तां प्रतिज्ञां प्रतिज्ञाय पुरा सत्यपराक्रम
लघुः कश्चिदिवासत्त्वो नैवं वक्तुमिहार्हसि ३०
न प्रतिज्ञां हि कुर्वन्ति वितथां साधवोऽनघ
लक्षणं हि महत्त्वस्य प्रतिज्ञापरिपालनम् ३१
नैराश्यमुपगन्तुं ते तदलं मत्कृतेऽनघ
वधेन रावणस्याद्य प्रतिज्ञामनुपालय ३२
न जीवन्यास्यते शत्रुस्तव बाणपथं गतः
नर्दतस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्य सिंहस्येव महागजः ३३
अहं तु वधमिच्छामि शीघ्रमस्य दुरात्मनः

यावदस्तं न यात्येष कृतकर्मा दिवाकरः ३४
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोननवतितमः सर्गः ८९

६-९०
लक्ष्मणेन तु तद्वाक्यमुक्तं श्रुत्वा स राघवः
रावणाय शरान्घोरान्विससर्ज चमूमुखे १
दशग्रीवो रथस्थस्तु रामं वज्रोपमैः शरैः
आजघान महाघोरैर्धाराभिरिव तोयदः २
दीप्तपावकसंकाशैः शरैः काञ्चनभूषणैः
निर्बिभेद रणे रामो दशग्रीवं समाहितः ३
भूमिस्थितस्य रामस्य रथस्थस्य च रक्षसः
न समं युद्धमित्याहुर्देवगन्धर्वदानवाः ४
ततः काञ्चनचित्राङ्गः किंकिणीशतभूषितः
तरुणादित्यसंकाशो वैदूर्यमयकूवरः ५
सदश्वैः काञ्चनापीडैर्युक्तः श्वेतप्रकीर्णकैः
हरिभिः सूर्यसंकाशैर्हेमजालविभूषितैः ६
रुक्मवेणुध्वजः श्रीमान्देवराजरथो वरः
अभ्यवर्तत काकुत्स्थमवतीर्य त्रिविष्टपात् ७
अब्रवीच्च तदा रामं सप्रतोदो रथे स्थितः
प्राञ्जलिर्मातलिर्वाक्यं सहस्राक्षस्य सारथिः ८
सहस्राक्षेण काकुत्स्थ रथोऽय विजयाय ते
दत्तस्तव महासत्त्व श्रीमाञ्शत्रुनिबर्हणः ९
इदमैन्द्रं महच्चापं कवचं चाग्निसंनिभम्
शराश्चादित्यसंकाशाः शक्तिश्च विमला शिता १०
आरुह्येमं रथं वीर राक्षसं जहि रावणम्
मया सारथिना राम महेन्द्र इव दानवान् ११
इत्युक्तः स परिक्रम्य रथं तमभिवाद्य च
आरुरोह तदा रामो लोकाँल्लक्ष्म्या विराजयन् १२
तद्बभूवाद्भुतं युद्धं द्वैरथं लोमहर्षणम्
रामस्य च महाबाहो रावणस्य च रक्षसः १३

स गान्धर्वेण गान्धर्वं दैवं दैवेन राघवः
अस्त्रं राक्षसराजस्य जघान परमास्त्रवित् १४
अस्त्रं तु परमं घोरं राक्षसं राक्षसाधिपः
ससर्ज परमक्रुद्धः पुनरेव निशाचरः १५
ते रावणधनुर्मुक्ताः शराः काञ्चनभूषणाः
अभ्यवर्तन्त काकुत्स्थं सर्पा भूत्वा महाविषाः १६
ते दीप्तवदना दीप्तं वमन्तो ज्वलनं मुखैः
राममेवाभ्यवर्तन्त व्यादितास्या भयानकाः १७
तैर्वासुकिसमस्पर्शैर्दीप्तभोगैर्महाविषैः
दिशश्च संतताः सर्वाः प्रदिशश्च समावृताः १८
तान्दृष्ट्वा पन्नगान्रामः समापतत आहवे
अस्त्रं गारुत्मतं घोरं प्रादुश्चक्रे भयावहम् १९
ते राघवधनुर्मुक्ता रुक्मपुङ्खाः शिखिप्रभाः
सुपर्णाः काञ्चना भूत्वा विचेरुः सर्पशत्रवः २०
ते तान्सर्वाञ्शराञ्जघ्नुः सर्परूपान्महाजवान्
सुपर्णरूपा रामस्य विशिखाः कामरूपिणः २१
अस्त्रे प्रतिहते क्रुद्धो रावणो राक्षसाधिपः
अभ्यवर्षत्तदा रामं घोराभिः शरवृष्टिभिः २२
ततः शरसहस्रेण राममक्लिष्टकारिणम्
अर्दयित्वा शरौघेण मातलि प्रत्यविध्यत २३
पातयित्वा रथोपस्थे रथात्केतुं च काञ्चनम्
ऐन्द्रानभिजघानाश्वाञ्शरजालेन रावणः २४
विषेदुर्देवगन्धर्वा दानवाश्चारणैः सह
राममार्तं तदा दृष्ट्वा सिद्धाश्च परमर्षयः २५
व्यथिता वानरेन्द्राश्च बभूवुः सविभीषणाः
रामचन्द्रमसं दृष्ट्वा ग्रस्तं रावणराहुणा २६
प्राजापत्यं च नक्षत्रं रोहिणीं शशिनः प्रियाम्
समाक्रम्य बुधस्तस्थौ प्रजानामशुभावहः २७
सधूमपरिवृत्तोर्मिः प्रज्वलन्निव सागरः
उत्पपात तदा क्रुद्धः स्पृशन्निव दिवाकरम् २८

शस्त्रवर्णः सुपरुषो मन्दरश्मिर्दिवाकरः
अदृश्यत कबन्धाङ्कः संसक्तो धूमकेतुना २९
कोसलानां च नक्षत्रं व्यक्तमिन्द्राग्निदैवतम्
आक्रम्याङ्गारकस्तस्थौ विशाखामपि चाम्बरे ३०
दशास्यो विंशतिभुजः प्रगृहीतशरासनः
अदृश्यत दशग्रीवो मैनाक इव पर्वतः ३१
निरस्यमानो रामस्तु दशग्रीवेण रक्षसा
नाशक्नोदभिसंधातुं सायकान्रणमूर्धनि ३२
स कृत्वा भ्रुकुटीं क्रुद्धः किंचित्संरक्तलोचनः
जगाम सुमहाक्रोधं निर्दहन्निव चक्षुषा ३३
इति श्रीरामायणे युद्ध काण्डे नवतितमः सर्गः ९०

६-९१

तस्य क्रुद्धस्य वदनं दृष्ट्वा रामस्य धीमतः
सर्वभूतानि वित्रेसुः प्राकम्पत च मेदिनी १
सिंहशार्दूलवाञ्शैलः संचचालाचलद्रुमः
बभूव चापि क्षुभितः समुद्रः सरितां पतिः २
खगाश्च खरनिर्घोषा गगने परुषस्वनाः
औत्पातिका विनर्दन्तः समन्तात्परिचक्रमुः ३
रामं दृष्ट्वा सुसंक्रुद्धमुत्पातांश्च सुदारुणान्
वित्रेसुः सर्वभूतानि रावणस्याविशद्भयम् ४
विमानस्थास्तदा देवा गन्धर्वाश्च महोरगाः
ऋषिदानवदैत्याश्च गरुत्मन्तश्च खेचराः ५
ददृशुस्ते तदा युद्धं लोकसंवर्तसंस्थितम्
नानाप्रहरणैर्भीमैः शूरयोः संप्रयुध्यतोः ६
ऊचुः सुरासुराः सर्वे तदा विग्रहमागताः
प्रेक्षमाणा महायुद्धं वाक्यं भक्त्या प्रहृष्टवत् ७
दशग्रीवं जयेत्याहुरसुराः समवस्थिताः
देवा राममथोचुस्ते त्वं जयेति पुनः पुनः ८
एतस्मिन्नन्तरे क्रोधाद्राघवस्य स रावणः

प्रहर्तुकामो दुष्टात्मा स्पृशन्प्रहरणं महत् ९
वज्रसारं महानादं सर्वशत्रुनिबर्हणम्
शैलशृङ्गनिभैः कूटैश्चितं दृष्टिभयावहम् १०
सधूममिव तीक्ष्णाग्रं युगान्ताग्निचयोपमम्
अतिरौद्रमनासाद्यं कालेनापि दुरासदम् ११
त्रासनं सर्वभूतानां दारणं भेदनं तथा
प्रदीप्त इव रोषेण शूलं जग्राह रावणः १२
तच्छूलं परमक्रुद्धो मध्ये जग्राह वीर्यवान्
अनेकैः समरे शूरै राक्षसैः परिवारितः १३
समुद्यम्य महाकायो ननाद युधि भैरवम्
संरक्तनयनो रोषात्स्वसैन्यमभिहर्षयन् १४
पृथिवीं चान्तरिक्षं च दिशश्च प्रदिशस्तथा
प्राकम्पयत्तदा शब्दो राक्षसेन्द्रस्य दारुणः १५
अतिनादस्य नादेन तेन तस्य दुरात्मनः
सर्वभूतानि वित्रेसुः सागरश्च प्रचुक्षुभे १६
स गृहीत्वा महावीर्यः शूलं तद्रावणो महत्
विनद्य सुमहानादं रामं परुषमब्रवीत् १७
शूलोऽय वज्रसारस्ते राम रोषान्मयोद्यतः
तव भ्रातृसहायस्य सद्यः प्राणान्हरिष्यति १८
रक्षसामद्य शूराणां निहतानां चमूमुखे
त्वां निहत्य रणश्लाघिन्करोमि तरसा समम् १९
तिष्ठेदानीं निहन्मि त्वामेष शूलेन राघव
एवमुक्त्वा स चिक्षेप तच्छूलं राक्षसाधिपः २०
आपतन्तं शरौघेण वारयामास राघवः
उत्पतन्तं युगान्ताग्निं जलौघैरिव वासवः २१
निर्ददाह स तान्बाणान्रामकार्मुकनिःसृतान्
रावणस्य महाशूलः पतंगानिव पावकः २२
तान्दृष्ट्वा भस्मसाद्भूताञ्शूलसंस्पर्शचूर्णितान्
सायकानन्तरिक्षस्थान्राघवः क्रोधमाहरत् २३
स तां मातलिनानीतां शक्तिं वासवनिर्मिताम्

जग्राह परमक्रुद्धो राघवो रघुनन्दनः २४
सा तोलिता बलवता शक्तिर्घण्टाकृतस्वना
नभः प्रज्वालयामास युगान्तोल्केव सप्रभा २५
सा क्षिप्ता राक्षसेन्द्रस्य तस्मिञ्शूले पपात ह
भिन्नः शक्त्या महाञ्शूलो निपपात गतद्युतिः २६
निर्बिभेद ततो बाणैर्हयानस्य महाजवान्
रामस्तीक्ष्णैर्महावेगैर्वज्रकल्पैः शितैः शरैः २७
निर्बिभेदोरसि तदा रावणं निशितैः शरैः
राघवः परमायत्तो ललाटे पत्रिभिस्त्रिभिः २८
स शरैर्भिन्नसर्वाङ्गो गात्रप्रस्नुतशोणितः
राक्षसेन्द्रः समूहस्थः फुल्लाशोक इवाबभौ २९
स रामबाणैरतिविद्धगात्रो
निशाचरेन्द्रः क्षतजार्द्रगात्रः
जगाम खेदं च समाजमध्ये
क्रोधं च चक्रे सुभृशं तदानीम् ३०
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकनवतितमः सर्गः ९१

६-९२

स तु तेन तदा क्रोधात्काकुत्स्थेनार्दितो रणे
रावणः समरश्लाघी महाक्रोधमुपागमत् १
स दीप्तनयनो रोषाच्चापमायम्य वीर्यवान्
अभ्यर्दयत्सुसंक्रुद्धो राघवं परमाहवे २
बाणधारासहस्रैस्तु स तोयद इवाम्बरात्
राघवं रावणो बाणैस्तटाकमिव पूरयत् ३
पूरितः शरजालेन धनुर्मुक्तेन संयुगे
महागिरिरिवाकम्प्यः काकुत्स्थो न प्रकम्पते ४
स शरैः शरजालानि वारयन्समरे स्थितः
गभस्तीनिव सूर्यस्य प्रतिजग्राह वीर्यवान् ५
ततः शरसहस्राणि क्षिप्रहस्तो निशाचरः
निजघानोरसि क्रुद्धो राघवस्य महात्मनः ६

स शोणितसमादिग्धः समरे लक्ष्मणाग्रजः
दृष्टः फुल्ल इवारण्ये सुमहान्किंशुकद्रुमः ७
शराभिघातसंरब्धः सोऽपि जग्राह सायकान्
काकुत्स्थः सुमहातेजा युगान्तादित्यवर्चसः ८
ततोऽन्योन्यं सुसंरब्धावुभौ तौ रामरावणौ
शरान्धकारे समरे नोपालक्षयतां तदा ९
ततः क्रोधसमाविष्टो रामो दशरथात्मजः
उवाच रावणं वीरः प्रहस्य परुषं वचः १०
मम भार्या जनस्थानादज्ञानाद्राक्षसाधम
हृता ते विवशा यस्मात्तस्मात्त्वं नासि वीर्यवान् ११
मया विरहितां दीनां वर्तमानां महावने
वैदेहीं प्रसभं हृत्वा शूरोऽहमिति मन्यसे १२
स्त्रीषु शूर विनाथासु परदाराभिमर्शक
कृत्वा कापुरुषं कर्म शूरोऽहमिति मन्यसे १३
भिन्नमर्याद निर्लज्ज चारित्रेष्वनवस्थित
दर्पान्मृत्युमुपादाय शूरोऽहमिति मन्यसे १४
शूरेण धनदभ्रात्रा बलैः समुदितेन च
श्लाघनीयं यशस्यं च कृतं कर्म महत्त्वया १५
उत्सेकेनाभिपन्नस्य गर्हितस्याहितस्य च
कर्मणः प्राप्नुहीदानीं तस्याद्य सुमहत्फलम् १६
शूरोऽहमिति चात्मानमवगच्छसि दुर्मते
नैव लज्जास्ति ते सीतां चोरवद्व्यपकर्षतः १७
यदि मत्संनिधौ सीता धर्षिता स्यात्त्वया बलात्
भ्रातरं तु खरं पश्येस्तदा मत्सायकैर्हतः १८
दिष्ट्यासि मम दुष्टात्मंश्चक्षुर्विषयमागतः
अद्य त्वां सायकैस्तीक्ष्णैर्नयामि यमसादनम् १९
अद्य ते मच्छरैश्छिन्नं शिरो ज्वलितकुण्डलम्
क्रव्यादा व्यपकर्षन्तु विकीर्णं रणपांसुषु २०
निपत्योरसि गृध्रास्ते क्षितौ क्षिप्तस्य रावण
पिबन्तु रुधिरं तर्षाद्बाणशल्यान्तरोत्थितम् २१

अद्य मद्बाणभिन्नस्य गतासोः पतितस्य ते
कर्षन्त्वन्त्राणि पतगा गरुत्मन्त इवोरगान् २२
इत्येवं स वदन्वीरो रामः शत्रुनिबर्हणः
राक्षसेन्द्रं समीपस्थं शरवर्षैरवाकिरत् २३
बभूव द्विगुणं वीर्यं बलं हर्षश्च संयुगे
रामस्यास्त्रबलं चैव शत्रोर्निधनकाङ्क्षिणः २४
प्रादुर्बभूवुरस्त्राणि सर्वाणि विदितात्मनः
प्रहर्षाच्च महातेजाः शीघ्रहस्ततरोऽभवत् २५
शुभान्येतानि चिह्नानि विज्ञायात्मगतानि सः
भूय एवार्दयद्रामो रावणं राक्षसान्तकृत् २६
हरीणां चाश्मनिकरैः शरवर्षैश्च राघवात्
हन्यमानो दशग्रीवो विघूर्णहृदयोऽभवत् २७
यदा च शस्त्रं नारेभे न व्यकर्षच्छरासनम्
नास्य प्रत्यकरोद्वीर्यं विक्लवेनान्तरात्मना २८
क्षिप्ताश्चापि शरास्तेन शस्त्राणि विविधानि च
न रणार्थाय वर्तन्ते मृत्युकालेऽभिवर्ततः २९
सूतस्तु रथनेतास्य तदवस्थं निरीक्ष्य तम्
शनैर्युद्धादसंभ्रान्तो रथं तस्यापवाहयत् ३०
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्विनवतितमः सर्गः ९२

६-९३

स तु मोहात्सुसंक्रुद्धः कृतान्तबलचोदितः
क्रोधसंरक्तनयनो रावणः सूतमब्रवीत् १
हीनवीर्यमिवाशक्तं पौरुषेण विवर्जितम्
भीरुं लघुमिवासत्त्वं विहीनमिव तेजसा २
विमुक्तमिव मायाभिरस्त्रैरिव बहिष्कृतम्
मामवज्ञाय दुर्बुद्धे स्वया बुद्ध्या विचेष्टसे ३
किमर्थं मामवज्ञाय मच्छन्दमनवेक्ष्य च
त्वया शत्रुसमक्षं मे रथोऽयमपवाहितः ४
त्वयाद्य हि ममानार्य चिरकालसमार्जितम्

यशो वीर्यं च तेजश्च प्रत्ययश्च विनाशितः ५
शत्रोः प्रख्यातवीर्यस्य रञ्जनीयस्य विक्रमैः
पश्यतो युद्धलुब्धोऽह कृतः कापुरुषस्त्वया ६
यस्त्वं रथमिमं मोहान्न चोद्वहसि दुर्मते
सत्योऽय प्रतितर्को मे परेण त्वमुपस्कृतः ७
न हीदं विद्यते कर्म सुहृदो हितकाङ्क्षिणः
रिपूणां सदृशं चैतन्न त्वयैतत्स्वनुष्ठितम् ८
निवर्तय रथं शीघ्रं यावन्नापैति मे रिपुः
यदि वाप्युषितोऽसि त्वं स्मर्यन्ते यदि वा गुणाः ९
एवं परुषमुक्तस्तु हितबुद्धिरबुद्धिना
अब्रवीद्रावणं सूतो हितं सानुनयं वचः १०
न भीतोऽस्मि न मूढोऽस्मि नोपजप्तोऽस्मि शत्रुभिः
न प्रमत्तो न निःस्नेहो विस्मृता न च सत्क्रिया ११
मया तु हितकामेन यशश्च परिरक्षता
स्नेहप्रस्कन्नमनसा प्रियमित्यप्रियं कृतम् १२
नास्मिन्नर्थे महाराज त्वं मां प्रियहिते रतम्
कश्चिल्लघुरिवानार्यो दोषतो गन्तुमर्हसि १३
श्रूयतामभिधास्यामि यन्निमित्तं मया रथः
नदीवेग इवाम्भोभिः संयुगे विनिवर्तितः १४
श्रमं तवावगच्छामि महता रणकर्मणा
न हि ते वीर सौमुख्यं प्रहर्षं वोपधारये १५
रथोद्वहनखिन्नाश्च त इमे रथवाजिनः
दीना घर्मपरिश्रान्ता गावो वर्षहता इव १६
निमित्तानि च भूयिष्ठं यानि प्रादुर्भवन्ति नः
तेषु तेष्वभिपन्नेषु लक्षयाम्यप्रदक्षिणम् १७
देशकालौ च विज्ञेयौ लक्षणानीङ्गितानि च
दैन्यं हर्षश्च खेदश्च रथिनश्च बलाबलम् १८
स्थलनिम्नानि भूमेश्च समानि विषमाणि च
युद्धकालश्च विज्ञेयः परस्यान्तरदर्शनम् १९
उपयानापयाने च स्थानं प्रत्यपसर्पणम्

सर्वमेतद्रथस्थेन ज्ञेयं रथकुटुम्बिना २०
तव विश्रामहेतोस्तु तथैषां रथवाजिनाम्
रौद्रं वर्जयता खेदं क्षमं कृतमिदं मया २१
न मया स्वेच्छया वीर रथोऽयमपवाहितः
भर्तृस्नेहपरीतेन मयेदं यत्कृतं विभो २२
आज्ञापय यथातत्त्वं वक्ष्यस्यरिनिषूदन
तत्करिष्याम्यहं वीर गतानृण्येन चेतसा २३
संतुष्टस्तेन वाक्येन रावणस्तस्य सारथेः
प्रशस्यैनं बहुविधं युद्धलुब्धोऽब्रवीदिदम् २४
रथं शीघ्रमिमं सूत राघवाभिमुखं कुरु
नाहत्वा समरे शत्रून्निवर्तिष्यति रावणः २५
एवमुक्त्वा ततस्तुष्टो रावणो राक्षसेश्वरः
ददौ तस्य शुभं ह्येकं हस्ताभरणमुत्तमम् २६
ततो द्रुतं रावणवाक्यचोदितः
प्रचोदयामास हयान्स सारथिः
स राक्षसेन्द्रस्य ततो महारथः
क्षणेन रामस्य रणाग्रतोऽभवत् २७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रिनवतितमः सर्गः ९३

६-९४

तमापतन्तं सहसा स्वनवन्तं महाध्वजम्
रथं राक्षसराजस्य नरराजो ददर्श ह १
कृष्णवाजिसमायुक्तं युक्तं रौद्रेण वर्चसा
तडित्पताकागहनं दर्शितेन्द्रायुधायुधम्
शरधारा विमुञ्चन्तं धारासारमिवाम्बुदम् २
तं दृष्ट्वा मेघसंकाशमापतन्तं रथं रिपोः
गिरेर्वज्राभिमृष्टस्य दीर्यतः सदृशस्वनम्
उवाच मातलिं रामः सहस्राक्षस्य सारथिम् ३
मातले पश्य संरब्धमापतन्तं रथं रिपोः
यथापसव्यं पतता वेगेन महता पुनः

समरे हन्तुमात्मानं तथानेन कृता मतिः ४
तदप्रमादमातिष्ठ प्रत्युद्गच्छ रथं रिपोः
विध्वंसयितुमिच्छामि वायुर्मेघमिवोत्थितम् ५
अविक्लवमसंभ्रान्तमव्यग्रहृदयेक्षणम्
रश्मिसंचारनियतं प्रचोदय रथं द्रुतम् ६
कामं न त्वं समाधेयः पुरंदररथोचितः
युयुत्सुरहमेकाग्रः स्मारये त्वां न शिक्षये ७
परितुष्टं स रामस्य तेन वाक्येन मातलि
प्रचोदयामास रथं सुरसारथिसत्तमः ८
अपसव्यं ततः कुर्वन्रावणस्य महारथम्
चक्रोत्क्षिप्तेन रजसा रावणं व्यवधूनयत् ९
ततः क्रुद्धो दशग्रीवस्ताम्रविस्फारितेक्षणः
रथप्रतिमुखं रामं सायकैरवधूनयत् १०
धर्षणामर्षितो रामो धैर्यं रोषेण लङ्घयन्
जग्राह सुमहावेगमैन्द्रं युधि शरासनम्
शरांश्च सुमहातेजाः सूर्य रश्मिसमप्रभान् ११
तदुपोढं महद्युद्धमन्योन्यवधकाङ्क्षिणोः
परस्पराभिमुखयोर्दृप्तयोरिव सिंहयोः १२
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः
समीयुर्द्वैरथं द्रष्टुं रावणक्षयकाङ्क्षिणः १३
समुत्पेतुरथोत्पाता दारुणा लोमहर्षणाः
रावणस्य विनाशाय राघवस्य जयाय च १४
ववर्ष रुधिरं देवो रावणस्य रथोपरि
वाता मण्डलिनस्तीव्रा अपसव्यं प्रचक्रमुः १५
महद्गृध्रकुलं चास्य भ्रममाणं नभस्तले
येन येन रथो याति तेन तेन प्रधावति १६
संध्यया चावृता लङ्का जपापुष्पनिकाशया
दृश्यते संप्रदीप्तेव दिवसेऽपि वसुंधरा १७
सनिर्घाता महोल्काश्च संप्रचेरुर्महास्वनाः
विषादयन्त्यो रक्षांसि रावणस्य तदाहिताः १८

रावणश्च यतस्तत्र प्रचचाल वसुंधरा
रक्षसां च प्रहरतां गृहीता इव बाहवः १९
ताम्राः पीताः सिताः श्वेताः पतिताः सूर्यरश्मयः
दृश्यन्ते रावणस्याङ्गे पर्वतस्येव धातवः २०
गृध्रैरनुगताश्चास्य वमन्त्यो ज्वलनं मुखैः
प्रणेदुर्मुखमीक्षन्त्यः संरब्धमशिवं शिवाः २१
प्रतिकूलं ववौ वायू रणे पांसून्समुत्किरन्
तस्य राक्षसराजस्य कुर्वन्दृष्टिविलोपनम् २२
निपेतुरिन्द्राशनयः सैन्ये चास्य समन्ततः
दुर्विषह्यस्वना घोरा विना जलधरस्वनम् २३
दिशश्च प्रदिशः सर्वा बभूवुस्तिमिरावृताः
पांसुवर्षेण महता दुर्दर्शं च नभोऽभवत् २४
कुर्वन्त्यः कलहं घोरं सारिकास्तद्रथं प्रति
निपेतुः शतशस्तत्र दारुणा दारुणस्वनाः २५
जघनेभ्यः स्फुलिङ्गांश्च नेत्रेभ्योऽश्रूणि संततम्
मुमुचुस्तस्य तुरगास्तुल्यमग्निं च वारि च २६
एवंप्रकारा बहवः समुत्पाता भयावहाः
रावणस्य विनाशाय दारुणाः संप्रजज्ञिरे २७
रामस्यापि निमित्तानि सौम्यानि च शिवानि च
बभूवुर्जयशंसीनि प्रादुर्भूतानि सर्वशः २८
ततो निरीक्ष्यात्मगतानि राघवो
रणे निमित्तानि निमित्तकोविदः
जगाम हर्षं च परां च निर्वृतिं
चकार युद्धेऽभ्यधिकं च विक्रमम् २९
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुर्नवतितमः सर्गः ९४

६-९५

ततः प्रवृत्तं सुक्रूरं रामरावणयोस्तदा
सुमहद्द्वैरथं युद्धं सर्वलोकभयावहम् १
ततो राक्षससैन्यं च हरीणां च महद्बलम्

प्रगृहीतप्रहरणं निश्चेष्टं समतिष्ठत २
संप्रयुद्धौ ततो दृष्ट्वा बलवन्नरराक्षसौ
व्याक्षिप्तहृदयाः सर्वे परं विस्मयमागताः ३
नानाप्रहरणैर्व्यग्रैर्भुजैर्विस्मितबुद्धयः
तस्थुः प्रेक्ष्य च संग्रामं नाभिजघ्नुः परस्परम् ४
रक्षसां रावणं चापि वानराणां च राघवम्
पश्यतां विस्मिताक्षाणां सैन्यं चित्रमिवाबभौ ५
तौ तु तत्र निमित्तानि दृष्ट्वा राघवरावणौ
कृतबुद्धी स्थिरामर्षौ युयुधाते अभीतवत् ६
जेतव्यमिति काकुत्स्थो मर्तव्यमिति रावणः
धृतौ स्ववीर्यसर्वस्वं युद्धेऽदर्शयतां तदा ७
ततः क्रोधाद्दशग्रीवः शरान्संधाय वीर्यवान्
मुमोच ध्वजमुद्दिश्य राघवस्य रथे स्थितम् ८
ते शरास्तमनासाद्य पुरंदररथध्वजम्
रथशक्तिं परामृश्य निपेतुर्धरणीतले ९
ततो रामोऽभिसंक्रुद्धश्चापमायम्य वीर्यवान्
कृतप्रतिकृतं कर्तुं मनसा संप्रचक्रमे १०
रावणध्वजमुद्दिश्य मुमोच निशितं शरम्
महासर्पमिवासह्यं ज्वलन्तं स्वेन तेजसा ११
जगाम स महीं भित्त्वा दशग्रीवध्वजं शरः
स निकृत्तोऽपतद्भूमौ रावणस्य रथध्वजः १२
ध्वजस्योन्मथनं दृष्ट्वा रावणः सुमहाबलः
क्रोधजेनाग्निना संख्ये प्रदीप्त इव चाभवत् १३
स रोषवशमापन्नः शरवर्षं महद्वमन्
रामस्य तुरगान्दिव्याञ्शरैर्विव्याध रावणः १४
ते विद्धा हरयस्तत्र नास्खलन्नापि बभ्रमुः
बभूवुः स्वस्थहृदयाः पद्मनालैरिवाहताः १५
तेषामसंभ्रमं दृष्ट्वा वाजिनां रावणस्तदा
भूय एव सुसंक्रुद्धः शरवर्षं मुमोच ह १६
गदाश्च परिघांश्चैव चक्राणि मुसलानि च

गिरिशृङ्गाणि वृक्षांश्च तथा शूलपरश्वधान् १७
मायाविहितमेतत्तु शस्त्रवर्षमपातयत्
सहस्रशस्ततो बाणानश्रान्तहृदयोद्यमः १८
तुमुलं त्रासजननं भीमं भीमप्रतिस्वनम्
दुर्धर्षमभवद्युद्धे नैकशस्त्रमयं महत् १९
विमुच्य राघवरथं समन्ताद्वानरे बले
सायकैरन्तरिक्षं च चकाराशु निरन्तरम्
मुमोच च दशग्रीवो निःसङ्गेनान्तरात्मना २०
व्यायच्छमानं तं दृष्ट्वा तत्परं रावणं रणे
प्रहसन्निव काकुत्स्थः संदधे सायकाञ्शितान् २१
स मुमोच ततो बाणान्रणे शतसहस्रशः
तान्दृष्ट्वा रावणश्चक्रे स्वशरैः खं निरन्तरम् २२
ततस्ताभ्यां प्रयुक्तेन शरवर्षेण भास्वता
शरबद्धमिवाभाति द्वितीयं भास्वदम्बरम् २३
नानिमित्तोऽभवद्बाणो नातिभेत्ता न निष्फलः
तथा विसृजतोर्बाणान्रामरावणयोर्मृधे २४
प्रायुध्येतामविच्छिन्नमस्यन्तौ सव्यदक्षिणम्
चक्रतुस्तौ शरौघैस्तु निरुच्छ्वासमिवाम्बरम् २५
रावणस्य हयान्रामो हयान्रामस्य रावणः
जघ्नतुस्तौ तदान्योन्यं कृतानुकृतकारिणौ २६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चनवतितमः सर्गः ९५

६-९६

तौ तथा युध्यमानौ तु समरे रामरावणौ
ददृशुः सर्वभूतानि विस्मितेनान्तरात्मना १
अर्दयन्तौ तु समरे तयोस्तौ स्यन्दनोत्तमौ
परस्परवधे युक्तौ घोररूपौ बभूवतुः २
मण्डलानि च वीथीश्च गतप्रत्यागतानि च
दर्शयन्तौ बहुविधां सूतौ सारथ्यजां गतिम् ३
अर्दयन्रावणं रामो राघवं चापि रावणः

गतिवेगं समापन्नौ प्रवर्तननिवर्तने ४
क्षिपतोः शरजालानि तयोस्तौ स्यन्दनोत्तमौ
चेरतुः संयुगमहीं सासारौ जलदाविव ५
दर्शयित्वा तदा तौ तु गतिं बहुविधां रणे
परस्परस्याभिमुखौ पुनरेव च तस्थतुः ६
धुरं धुरेण रथयोर्वक्त्रं वक्त्रेण वाजिनाम्
पताकाश्च पताकाभिः समेयुः स्थितयोस्तदा ७
रावणस्य ततो रामो धनुर्मुक्तैः शितैः शरैः
चतुर्भिश्चतुरो दीप्तान्हयान्प्रत्यपसर्पयत् ८
स क्रोधवशमापन्नो हयानामपसर्पणे
मुमोच निशितान्बाणान्राघवाय निशाचरः ९
सोऽतिविद्धो बलवता दशग्रीवेण राघवः
जगाम न विकारं च न चापि व्यथितोऽभवत् १०
चिक्षेप च पुनर्बाणान्वज्रपातसमस्वनान्
सारथिं वज्रहस्तस्य समुद्दिश्य निशाचरः ११
मातलेस्तु महावेगाः शरीरे पतिताः शराः
न सूक्ष्ममपि संमोहं व्यथां वा प्रददुर्युधि १२
तया धर्षणया क्रुद्धो मातलेर्न तथात्मनः
चकार शरजालेन राघवो विमुखं रिपुम् १३
विंशतिं त्रिंशतं षष्टिं शतशोऽथ सहस्रशः
मुमोच राघवो वीरः सायकान्स्यन्दने रिपोः १४
गदानां मुसलानां च परिघाणां च निस्वनैः
शराणां पुङ्खवातैश्च क्षुभिताः सप्त सागराः १५
क्षुब्धानां सागराणां च पातालतलवासिनः
व्यथिताः पन्नगाः सर्वे दानवाश्च सहस्रशः १६
चकम्पे मेदिनी कृत्स्ना सशैलवनकानना
भास्करो निष्प्रभश्चासीन्न ववौ चापि मारुतः १७
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः
चिन्तामापेदिरे सर्वे सकिंनरमहोरगाः १८
स्वस्ति गोब्राह्मणेभ्योऽस्तु लोकास्तिष्ठन्तु शाश्वताः

जयतां राघवः संख्ये रावणं राक्षसेश्वरम् १९
ततः क्रुद्धो महाबाहू रघूणां कीर्तिवर्धनः
संधाय धनुषा रामः क्षुरमाशीविषोपमम्
रावणस्य शिरोऽच्छिन्दच्छ्रीमज्ज्वलितकुण्डलम् २०
तच्छिरः पतितं भूमौ दृष्टं लोकैस्त्रिभिस्तदा
तस्यैव सदृशं चान्यद्रावणस्योत्थितं शिरः २१
तत्क्षिप्रं क्षिप्रहस्तेन रामेण क्षिप्रकारिणा
द्वितीयं रावणशिरश्छिन्नं संयति सायकैः २२
छिन्नमात्रं च तच्छीर्षं पुनरन्यत्स्म दृश्यते
तदप्यशनिसंकाशैश्छिन्नं रामेण सायकैः २३
एवमेव शतं छिन्नं शिरसां तुल्यवर्चसाम्
न चैव रावणस्यान्तो दृश्यते जीवितक्षये २४
ततः सर्वास्त्रविद्वीरः कौसल्यानन्दवर्धनः
मार्गणैर्बहुभिर्युक्तश्चिन्तयामास राघवः २५
मारीचो निहतो यैस्तु खरो यैस्तु सदूषणः
क्रौञ्चारण्ये विराधस्तु कबन्धो दण्डकावने २६
त इमे सायकाः सर्वे युद्धे प्रत्ययिका मम
किं नु तत्कारणं येन रावणे मन्दतेजसः २७
इति चिन्तापरश्चासीदप्रमत्तश्च संयुगे
ववर्ष शरवर्षाणि राघवो रावणोरसि २८
रावणोऽपि ततः क्रुद्धो रथस्थो राक्षसेश्वरः
गदामुसलवर्षेण रामं प्रत्यर्दयद्रणे २९
देवदानवयक्षाणां पिशाचोरगरक्षसाम्
पश्यतां तन्महद्युद्धं सर्वरात्रमवर्तत ३०
नैव रात्रिं न दिवसं न मुहूर्तं न च क्षणम्
रामरावणयोर्युद्धं विराममुपगच्छति ३१
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षण्णवतितमः सर्गः ९६

६-९७

अथ संस्मारयामास राघवं मातलिस्तदा

अजानन्निव किं वीर त्वमेनमनुवर्तसे १
विसृजास्मै वधाय त्वमस्त्रं पैतामहं प्रभो
विनाशकालः कथितो यः सुरैः सोऽद्य वर्तते २
ततः संस्मारितो रामस्तेन वाक्येन मातलेः
जग्राह स शरं दीप्तं निश्वसन्तमिवोरगम् ३
यमस्मै प्रथमं प्रादादगस्त्यो भगवानृषिः
ब्रह्मदत्तं महद्बाणममोघं युधि वीर्यवान् ४
ब्रह्मणा निर्मितं पूर्वमिन्द्रार्थममितौजसा
दत्तं सुरपतेः पूर्वं त्रिलोकजयकाङ्क्षिणः ५
यस्य वाजेषु पवनः फले पावकभास्करौ
शरीरमाकाशमयं गौरवे मेरुमन्दरौ ६
जाज्वल्यमानं वपुषा सुपुङ्खं हेमभूषितम्
तेजसा सर्वभूतानां कृतं भास्करवर्चसम् ७
सधूममिव कालाग्निं दीप्तमाशीविषं यथा
रथनागाश्ववृन्दानां भेदनं क्षिप्रकारिणम् ८
द्वाराणां परिघाणां च गिरीणामपि भेदनम्
नानारुधिरसिक्ताङ्गं मेदोदिग्धं सुदारुणम् ९
वज्रसारं महानादं नानासमितिदारुणम्
सर्ववित्रासनं भीमं श्वसन्तमिव पन्नगम् १०
कङ्कगृध्रबलानां च गोमायुगणरक्षसाम्
नित्यं भक्षप्रदं युद्धे यमरूपं भयावहम् ११
नन्दनं वानरेन्द्राणां रक्षसामवसादनम्
वाजितं विविधैर्वाजैश्चारुचित्रैर्गरुत्मतः १२
तमुत्तमेषुं लोकानामिक्ष्वाकुभयनाशनम्
द्विषतां कीर्तिहरणं प्रहर्षकरमात्मनः १३
अभिमन्त्र्य ततो रामस्तं महेषुं महाबलः
वेदप्रोक्तेन विधिना संदधे कार्मुके बली १४
स रावणाय संक्रुद्धो भृशमायम्य कार्मुकम्
चिक्षेप परमायत्तस्तं शरं मर्मघातिनम् १५
स वज्र इव दुर्धर्षो वज्रबाहुविसर्जितः

कृतान्त इव चावार्यो न्यपतद्रावणोरसि १६
स विसृष्टो महावेगः शरीरान्तकरः शरः
विभेद हृदयं तस्य रावणस्य दुरात्मनः १७
रुधिराक्तः स वेगेन जीवितान्तकरः शरः
रावणस्य हरन्प्राणान्विवेश धरणीतलम् १८
स शरो रावणं हत्वा रुधिरार्द्रकृतच्छविः
कृतकर्मा निभृतवत्स्वतूणीं पुनराविशत् १९
तस्य हस्ताद्धतस्याशु कार्मुकं तत्ससायकम्
निपपात सह प्राणैर्भ्रश्यमानस्य जीवितात् २०
गतासुर्भीमवेगस्तु नैर्ऋतेन्द्रो महाद्युतिः
पपात स्यन्दनाद्भूमौ वृत्रो वज्रहतो यथा २१
तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ हतशेषाः निशाचराः
हतनाथा भयत्रस्ताः सर्वतः संप्रदुद्रुवुः २२
नर्दन्तश्चाभिपेतुस्तान्वानरा द्रुमयोधिनः
दशग्रीववधं दृष्ट्वा विजयं राघवस्य च २३
अर्दिता वानरैर्हृष्टैर्लङ्कामभ्यपतन्भयात्
हताश्रयत्वात्करुणैर्बाष्पप्रस्रवणैर्मुखैः २४
ततो विनेदुः संहृष्टा वानरा जितकाशिनः
वदन्तो राघवजयं रावणस्य च तं वधम् २५
अथान्तरिक्षे व्यनदत्सौम्यस्त्रिदशदुन्दुभिः
दिव्यगन्धवहस्तत्र मारुतः सुसुखो ववौ २६
निपपातान्तरिक्षाच्च पुष्पवृष्टिस्तदा भुवि
किरन्ती राघवरथं दुरवापा मनोहरा २७
राघवस्तवसंयुक्ता गगने च विशुश्रुवे
साधु साध्विति वागग्र्या देवतानां महात्मनाम् २८
आविवेश महान्हर्षो देवानां चारणैः सह
रावणे निहते रौद्रे सर्वलोकभयंकरे २९
ततः सकामं सुग्रीवमङ्गदं च महाबलम्
चकार राघवः प्रीतो हत्वा राक्षसपुंगवम् ३०
ततः प्रजग्मुः प्रशमं मरुद्गणा

दिशः प्रसेदुर्विमलं नभोऽभवत्
मही चकम्पे न च मारुता ववुः
स्थिरप्रभश्चाप्यभवद्दिवाकरः ३१
ततस्तु सुग्रीवविभीषणादयः
सुहृद्विशेषाः सहलक्ष्मणास्तदा
समेत्य हृष्टा विजयेन राघवं
रणेऽभिरामं विधिनाभ्यपूजयन् ३२
स तु निहतरिपुः स्थिरप्रतिज्ञः
स्वजनबलाभिवृतो रणे रराज
रघुकुलनृपनन्दनो महौजा
स्त्रिदशगणैरभिसंवृतो यथेन्द्रः ३३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तनवतितमः सर्गः ९७

६-९८

रावणं निहतं श्रुत्वा राघवेण महात्मना
अन्तःपुराद्विनिष्पेतू राक्षस्यः शोककर्शिताः १
वार्यमाणाः सुबहुशो वेष्टन्त्यः क्षितिपांसुषु
विमुक्तकेश्यो दुःखार्ता गावो वत्सहता यथा २
उत्तरेण विनिष्क्रम्य द्वारेण सह राक्षसैः
प्रविश्यायोधनं घोरं विचिन्वन्त्यो हतं पतिम् ३
आर्यपुत्रेति वादिन्यो हा नाथेति च सर्वशः
परिपेतुः कबन्धाङ्कां महीं शोणितकर्दमाम् ४
ता बाष्पपरिपूर्णाक्ष्यो भर्तृशोकपराजिताः
करेण्व इव नर्दन्त्यो विनेदुर्हतयूथपाः ५
ददृशुस्ता महाकायं महावीर्यं महाद्युतिम्
रावणं निहतं भूमौ नीलाञ्जनचयोपमम् ६
ताः पतिं सहसा दृष्ट्वा शयानं रणपांसुषु
निपेतुस्तस्य गात्रेषु छिन्ना वनलता इव ७
बहुमानात्परिष्वज्य काचिदेनं रुरोद ह
चरणौ काचिदालिङ्ग्य काचित्कण्ठेऽवलम्ब्य च ८

उद्धृत्य च भुजौ काचिद्भूमौ स्म परिवर्तते
हतस्य वदनं दृष्ट्वा काचिन्मोहमुपागमत् ९
काचिदङ्के शिरः कृत्वा रुरोद मुखमीक्षती
स्नापयन्ती मुखं बाष्पैस्तुषारैरिव पङ्कजम् १०
एवमार्ताः पतिं दृष्ट्वा रावणं निहतं भुवि
चुक्रुशुर्बहुधा शोकाद्भूयस्ताः पर्यदेवयन् ११
येन वित्रासितः शक्रो येन वित्रासितो यमः
येन वैश्रवणो राजा पुष्पकेण वियोजितः १२
गन्धर्वाणामृषीणां च सुराणां च महात्मनाम्
भयं येन महद्दत्तं सोऽय शेते रणे हतः १३
असुरेभ्यः सुरेभ्यो वा पन्नगेभ्योऽपि वा तथा
न भयं यो विजानाति तस्येदं मानुषाद्भयम् १४
अवध्यो देवतानां यस्तथा दानवरक्षसाम्
हतः सोऽय रणे शेते मानुषेण पदातिना १५
यो न शक्यः सुरैर्हन्तुं न यक्षैर्नासुरैस्तथा
सोऽय कश्चिदिवासत्त्वो मृत्युं मर्त्येन लम्भितः १६
एवं वदन्त्यो बहुधा रुरुदुस्तस्य ताः स्त्रियः
भूय एव च दुःखार्ता विलेपुश्च पुनः पुनः १७
अशृणवता तु सुहृदां सततं हितवादिनाम्
एताः सममिदानीं ते वयमात्मा च पातिताः १८
ब्रुवाणोऽपि हितं वाक्यमिष्टो भ्राता विभीषणः
धृष्टं परुषितो मोहात्त्वयात्मवधकाङ्क्षिणा १९
यदि निर्यातिता ते स्यात्सीता रामाय मैथिली
न नः स्याद्व्यसनं घोरमिदं मूलहरं महत् २०
वृत्तकामो भवेद्भ्राता रामो मित्रकुलं भवेत्
वयं चाविधवाः सर्वाः सकामा न च शत्रवः २१
त्वया पुनर्नृशंसेन सीतां संरुन्धता बलात्
राक्षसा वयमात्मा च त्रयं तुल्यं निपातितम् २२
न कामकारः कामं वा तव राक्षसपुंगव
दैवं चेष्टयते सर्वं हतं दैवेन हन्यते २३

वानराणां विनाशोऽय राक्षसानां च ते रणे
तव चैव महाबाहो दैवयोगादुपागतः २४
नैवार्थेन न कामेन विक्रमेण न चाज्ञया
शक्या दैवगतिर्लोके निवर्तयितुमुद्यता २५
विलेपुरेवं दीनास्ता राक्षसाधिपयोषितः
कुरर्य इव दुःखार्ता बाष्पपर्याकुलेक्षणाः २६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टनवतितमः सर्गः ९८

६-९९

तासां विलपमानानां तथा राक्षसयोषिताम्
ज्येष्ठा पत्नी प्रिया दीना भर्तारं समुदैक्षत १
दशग्रीवं हतं दृष्ट्वा रामेणाचिन्त्यकर्मणा
पतिं मन्दोदरी तत्र कृपणा पर्यदेवयत् २
ननु नाम महाबाहो तव वैश्रवणानुज
क्रुद्धस्य प्रमुखे स्थातुं त्रस्यत्यपि पुरंदरः ३
ऋषयश्च महीदेवा गन्धर्वाश्च यशस्विनः
ननु नाम तवोद्वेगाच्चारणाश्च दिशो गताः ४
स त्वं मानुषमात्रेण रामेण युधि निर्जितः
न व्यपत्रपसे राजन्किमिदं राक्षसर्षभ ५
कथं त्रैलोक्यमाक्रम्य श्रिया वीर्येण चान्वितम्
अविषह्यं जघान त्वां मानुषो वनगोचरः ६
मानुषाणामविषये चरतः कामरूपिणः
विनाशस्तव रामेण संयुगे नोपपद्यते ७
न चैतत्कर्म रामस्य श्रद्दधामि चमूमुखे
सर्वतः समुपेतस्य तव तेनाभिमर्शनम् ८
इन्द्रियाणि पुरा जित्वा जितं त्रिभुवनं त्वया
स्मरद्भिरिव तद्वैरमिन्द्रियैरेव निर्जितः ९
अथ वा रामरूपेण वासवः स्वयमागतः
मायां तव विनाशाय विधायाप्रतितर्किताम् १०
यदैव हि जनस्थाने राक्षसैर्बहुभिर्वृतः

खरस्तव हतो भ्राता तदैवासौ न मानुषः ११
यदैव नगरीं लङ्कां दुष्प्रवेशां सुरैरपि
प्रविष्टो हनुमान्वीर्यात्तदैव व्यथिता वयम् १२
क्रियतामविरोधश्च राघवेणेति यन्मया
उच्यमानो न गृह्णासि तस्येयं व्युष्टिरागता १३
अकस्माच्चाभिकामोऽसि सीतां राक्षसपुंगव
एश्वर्यस्य विनाशाय देहस्य स्वजनस्य च १४
अरुन्धत्या विशिष्टां तां रोहिण्याश्चापि दुर्मते
सीतां धर्षयता मान्यां त्वया ह्यसदृशं कृतम् १५
न कुलेन न रूपेण न दाक्षिण्येन मैथिली
मयाधिका वा तुल्या वा त्वं तु मोहान्न बुध्यसे १६
सर्वथा सर्वभूतानां नास्ति मृत्युरलक्षणः
तव तावदयं मृत्युर्मैथिलीकृतलक्षणः १७
मैथिली सह रामेण विशोका विहरिष्यति
अल्पपुण्या त्वहं घोरे पतिता शोकसागरे १८
कैलासे मन्दरे मैरो तथा चैत्ररथे वने
देवोद्यानेषु सर्वेषु विहृत्य सहिता त्वया १९
विमानेनानुरूपेण या याम्यतुलया श्रिया
पश्यन्ती विविधान्देशांस्तांस्तांश्चित्रस्त्रगम्बरा
भ्रंशिता कामभोगेभ्यः सास्मि वीर वधात्तव २०
सत्यवाक्स महाभागो देवरो मे यदब्रवीत्
अयं राक्षसमुख्यानां विनाशः पर्युपस्थितः २१
कामक्रोधसमुत्थेन व्यसनेन प्रसङ्गिना
त्वया कृतमिदं सर्वमनाथं रक्षसां कुलम् २२
न हि त्वं शोचितव्यो मे प्रख्यातबलपौरुषः
स्त्रीस्वभावात्तु मे बुद्धिः कारुण्ये परिवर्तते २३
सुकृतं दुष्कृतं च त्वं गृहीत्वा स्वां गतिं गतः
आत्मानमनुशोचामि त्वद्वियोगेन दुःखिताम् २४
नीलजीमूतसंकाशः पीताम्बरशुभाङ्गदः
सर्वगात्राणि विक्षिप्य किं शेषे रुधिराप्लुतः

प्रसुप्त इव शोकार्ता किं मां न प्रतिभाषसे २५
महावीर्यस्य दक्षस्य संयुगेष्वपलायिनः
यातुधानस्य दौहित्रीं किं त्वं मां नाभ्युदीक्षसे २६
येन सूदयसे शत्रून्समरे सूर्यवर्चसा
वज्रो वज्रधरस्येव सोऽय ते सततार्चितः २७
रणे शत्रुप्रहरणो हेमजालपरिष्कृतः
परिघो व्यवकीर्णस्ते बाणैश्छिन्नः सहस्रधा २८
धिगस्तु हृदयं यस्या ममेदं न सहस्रधा
त्वयि पञ्चत्वमापन्ने फलते शोकपीडितम् २९
एतस्मिन्नन्तरे रामो विभीषणमुवाच ह
संस्कारः क्रियतां भ्रातुः स्त्रियश्चैता निवर्तय ३०
तं प्रश्रितस्ततो रामं श्रुतवाक्यो विभीषणः
विमृश्य बुद्ध्या धर्मज्ञो धर्मार्थसहितं वचः
रामस्यैवानुवृत्त्यर्थमुत्तरं प्रत्यभाषत ३१
त्यक्तधर्मव्रतं क्रूरं नृशंसमनृतं तथा
नाहमर्होऽस्मि संस्कर्तुं परदाराभिमर्शकम् ३२
भ्रातृरूपो हि मे शत्रुरेष सर्वाहिते रतः
रावणो नार्हते पूजां पूज्योऽपि गुरुगौरवात् ३३
नृशंस इति मां राम वक्ष्यन्ति मनुजा भुवि
श्रुत्वा तस्य गुणान्सर्वे वक्ष्यन्ति सुकृतं पुनः ३४
तच्छ्रुत्वा परमप्रीतो रामो धर्मभृतां वरः
विभीषणमुवाचेदं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् ३५
तवापि मे प्रियं कार्यं त्वत्प्रभावाच्च मे जितम्
अवश्यं तु क्षमं वाच्यो मया त्वं राक्षसेश्वर ३६
अधर्मानृतसंयुक्तः काममेष निशाचरः
तेजस्वी बलवाञ्शूरः संग्रामेषु च नित्यशः ३७
शतक्रतुमुखैर्देवैः श्रूयते न पराजितः
महात्मा बलसम्पन्नो रावणो लोकरावणः ३८
मरणान्तानि वैराणि निर्वृत्तं नः प्रयोजनम्
क्रियतामस्य संस्कारो ममाप्येष यथा तव ३९

त्वत्सकाशान्महाबाहो संस्कारं विधिपूर्वकम्
क्षिप्रमर्हति धर्मज्ञ त्वं यशोभाग्भविष्यसि ४०
राघवस्य वचः श्रुत्वा त्वरमाणो विभीषणः
संस्कारेणानुरूपेण योजयामास रावणम् ४१
स ददौ पावकं तस्य विधियुक्तं विभीषणः
ताः स्त्रियोऽनुनयामास सान्त्वमुक्त्वा पुनः पुनः ४२
प्रविष्टासु च सर्वासु राक्षसीषु विभीषणः
रामपार्श्वमुपागम्य तदातिष्ठद्विनीतवत् ४३
रामोऽपि सह सैन्येन ससुग्रीवः सलक्ष्मणः
हर्षं लेभे रिपुं हत्वा यथा वृत्रं शतक्रतुः ४४
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे नवनवतितमः सर्गः ९९

६-१००

ते रावणवधं दृष्ट्वा देवगन्धर्वदानवाः
जग्मुस्तैस्तैर्विमानैः स्वैः कथयन्तः शुभाः कथाः १
रावणस्य वधं घोरं राघवस्य पराक्रमम्
सुयुद्धं वानराणां च सुग्रीवस्य च मन्त्रितम् २
अनुरागं च वीर्यं च सौमित्रेर्लक्ष्मणस्य च
कथयन्तो महाभागा जग्मुर्हृष्टा यथागतम् ३
राघवस्तु रथं दिव्यमिन्द्रदत्तं शिखिप्रभम्
अनुज्ञाय महाभागो मातलिं प्रत्यपूजयत् ४
राघवेणाभ्यनुज्ञातो मातलिः शक्रसारथिः
दिव्यं तं रथमास्थाय दिवमेवारुरोह सः ५
तस्मिंस्तु दिवमारूढे सुरसारथिसत्तमे
राघवः परमप्रीतः सुग्रीवं परिषस्वजे ६
परिष्वज्य च सुग्रीवं लक्ष्मणेनाभिवादितः
पूज्यमानो हरिश्रेष्ठैराजगाम बलालयम् ७
अब्रवीच्च तदा रामः समीपपरिवर्तिनम्
सौमित्रिं सत्त्वसम्पन्नं लक्ष्मणं दीप्ततेजसम् ८
विभीषणमिमं सौम्य लङ्कायामभिषेचय

अनुरक्तं च भक्तं च मम चैवोपकारिणम् ९
एष मे परमः कामो यदिमं रावणानुजम्
लङ्कायां सौम्य पश्येयमभिषिक्तं विभीषणम् १०
एवमुक्तस्तु सौमित्री राघवेण महात्मना
तथेत्युक्त्वा तु संहृष्टः सौवर्णं घटमाददे ११
घटेन तेन सौमित्रिरभ्यषिञ्चद्विभीषणम्
लङ्कायां रक्षसां मध्ये राजानं रामशासनात् १२
अभ्यषिञ्चत्स धर्मात्मा शुद्धात्मानं विभीषणम्
तस्यामात्या जहृषिरे भक्ता ये चास्य राक्षसाः १३
दृष्ट्वाभिषिक्तं लङ्कायां राक्षसेन्द्रं विभीषणम्
राघवः परमां प्रीतिं जगाम सहलक्ष्मणः १४
स तद्राज्यं महत्प्राप्य रामदत्तं विभीषणः
प्रकृतीः सान्त्वयित्वा च ततो राममुपागमत् १५
अक्षतान्मोदकाँल्लाजान्दिव्याः सुमनसस्तथा
आजह्रुरथ संहृष्टाः पौरास्तस्मै निशाचराः १६
स तान्गृहीत्वा दुर्धर्षो राघवाय न्यवेदयत्
मङ्गल्यं मङ्गलं सर्वं लक्ष्मणाय च वीर्यवान् १७
कृतकार्यं समृद्धार्थं दृष्ट्वा रामो विभीषणम्
प्रतिजग्राह तत्सर्वं तस्यैव प्रियकाम्यया १८
ततः शैलोपमं वीरं प्राञ्जलि पार्श्वतः स्थितम्
अब्रवीद्राघवो वाक्यं हनूमन्तं प्लवंगमम् १९
अनुमान्य महाराजमिमं सौम्य विभीषणम्
प्रविश्य रावणगृहं विनयेनोपसृत्य च २०
वैदेह्या मां कुशलिनं ससुग्रीवं सलक्ष्मणम्
आचक्ष्व जयतां श्रेष्ठ रावणं च मया हतम् २१
प्रियमेतदुदाहृत्य मैथिल्यास्त्वं हरीश्वर
प्रतिगृह्य च संदेशमुपावर्तितुमर्हसि २२
इति श्रीरामायणे युद्धकाराडे शततमः सर्गः १००

६-१०१

इति प्रतिसमादिष्टो हनूमान्मारुतात्मजः
प्रविवेश पुरीं लङ्कां पूज्यमानो निशाचरैः १
प्रविश्य तु महातेजा रावणस्य निवेशनम्
ददर्श शशिना हीनां सातङ्कामिव रोहिणीम् २
निभृतः प्रणतः प्रह्वः सोऽभिगम्याभिवाद्य च
रामस्य वचनं सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ३
वैदेहि कुशली रामः ससुग्रीवः सलक्ष्मणः
कुशलं चाह सिद्धार्थो हतशत्रुररिंदमः ४
विभीषणसहायेन रामेण हरिभिः सह
निहतो रावणो देवि लक्ष्मणस्य नयेन च ५
पृष्ट्वा च कुशलं रामो वीरस्त्वां रघुनन्दनः
अब्रवीत्परमप्रीतः कृतार्थेनान्तरात्मना ६
प्रियमाख्यामि ते देवि त्वां तु भूयः सभाजये
दिष्ट्या जीवसि धर्मज्ञे जयेन मम संयुगे ७
लब्धो नो विजयः सीते स्वस्था भव गतव्यथा
रावणः स हतः शत्रुर्लङ्का चेयं वशे स्थिता ८
मया ह्यलब्धनिद्रेण धृतेन तव निर्जये
प्रतिज्ञैषा विनिस्तीर्णा बद्ध्वा सेतुं महोदधौ ९
संभ्रमश्च न कर्तव्यो वर्तन्त्या रावणालये
विभीषणविधेयं हि लङ्कैश्वर्यमिदं कृतम् १०
तदाश्वसिहि विश्वस्ता स्वगृहे परिवर्तसे
अयं चाभ्येति संहृष्टस्त्वद्दर्शनसमुत्सुकः ११
एवमुक्ता समुत्पत्य सीता शशिनिभानना
प्रहर्षेणावरुद्धा सा व्याजहार न किंचन १२
अब्रवीच्च हरिश्रेष्ठः सीतामप्रतिजल्पतीम्
किं त्वं चिन्तयसे देवि किं च मां नाभिभाषसे १३
एवमुक्ता हनुमता सीता धर्मे व्यवस्थिता
अब्रवीत्परमप्रीता हर्षगद्गदया गिरा १४
प्रियमेतदुपश्रुत्य भर्तुर्विजयसंश्रितम्

प्रहर्षवशमापन्ना निर्वाक्यास्मि क्षणान्तरम् १५
न हि पश्यामि सदृशं चिन्तयन्ती प्लवंगम
मत्प्रियाख्यानकस्येह तव प्रत्यभिनन्दनम् १६
न च पश्यामि तत्सौम्य पृथिव्यामपि वानर
सदृशं मत्प्रियाख्याने तव दातुं भवेत्समम् १७
हिरण्यं वा सुवर्णं वा रत्नानि विविधानि च
राज्यं वा त्रिषु लोकेषु नैतदर्हति भाषितुम् १८
एवमुक्तस्तु वैदेह्या प्रत्युवाच प्लवंगमः
प्रगृहीताञ्जलिर्वाक्यं सीतायाः प्रमुखे स्थितः १९
भर्तुः प्रियहिते युक्ते भर्तुर्विजयकाङ्क्षिणि
स्निग्धमेवंविधं वाक्यं त्वमेवार्हसि भाषितुम् २०
तवैतद्वचनं सौम्ये सारवत्स्निग्धमेव च
रत्नौघाद्विविधाच्चापि देवराज्याद्विशिष्यते २१
अर्थतश्च मया प्राप्ता देवराज्यादयो गुणाः
हतशत्रुं विजयिनं रामं पश्यामि यत्स्थितम् २२
इमास्तु खलु राक्षस्यो यदि त्वमनुमन्यसे
हन्तुमिच्छाम्यहं सर्वा याभिस्त्वं तर्जिता पुरा २३
क्लिश्यन्तीं पतिदेवां त्वामशोकवनिकां गताम्
घोररूपसमाचाराः क्रूराः क्रूरतरेक्षणाः २४
राक्षस्यो दारुणकथा वरमेतं प्रयच्छ मे
इच्छामि विविधैर्घातैर्हन्तुमेताः सुदारुणाः २५
मुष्टिभिः पाणिभिश्चैव चरणैश्चैव शोभने
घोरैर्जानुप्रहारैश्च दशनानां च पातनैः २६
भक्षणैः कर्णनासानां केशानां लुञ्चनैस्तथा
भृशं शुष्कमुखीभिश्च दारुणैर्लङ्घनैर्हतैः २७
एवंप्रकारैर्बहुभिर्विप्रकारैर्यशस्विनि
हन्तुच्छिम्यहं देवि तवेमाः कृतकिल्बिषाः २८
एवमुक्ता हनुमता वैदेही जनकात्मजा
उवाच धर्मसहितं हनूमन्तं यशस्विनी २९
राजसंश्रयवश्यानां कुर्वतीनां पराज्ञया

विधेयानां च दासीनां कः कुप्येद्वानरोत्तम ३०
भाग्यवैषम्ययोगेन पुरा दुश्चरितेन च
मयैतत्प्राप्यते सर्वं स्वकृतं ह्युपभुज्यते ३१
प्राप्तव्यं तु दशायोगान्मयैतदिति निश्चितम्
दासीनां रावणस्याहं मर्षयामीह दुर्बला ३२
आज्ञप्ता रावणेनैता राक्षस्यो मामतर्जयन्
हते तस्मिन्न कुर्युर्हि तर्जनं वानरोत्तम ३३
अयं व्याघ्रसमीपे तु पुराणो धर्मसंहितः
ऋक्षेण गीतः श्लोको मे तं निबोध प्लवंगम ३४
न परः पापमादत्ते परेषां पापकर्मणाम्
समयो रक्षितव्यस्तु सन्तश्चारित्रभूषणाः ३५
पापानां वा शुभानां वा वधार्हाणां प्लवंगम
कार्यं कारुण्यमार्येण न कश्चिन्नापराध्यति ३६
लोकहिंसाविहाराणां रक्षसां कामरूपिणाम्
कुर्वतामपि पापानि नैव कार्यमशोभनम् ३७
एवमुक्तस्तु हनुमान्सीतया वाक्यकोविदः
प्रत्युवाच ततः सीतां रामपत्नीं यशस्विनीम् ३८
युक्ता रामस्य भवती धर्मपत्नी यशस्विनी
प्रतिसंदिश मां देवि गमिष्ये यत्र राघवः ३९
एवमुक्ता हनुमता वैदेही जनकात्मजा
अब्रवीद्द्रष्टुमिच्छामि भर्तारं वानरोत्तम ४०
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हनुमान्पवनात्मजः
हर्षयन्मैथिलद्यं वाक्यमुवाचेदं महाद्युतिः ४१
पूर्णचन्द्राननं रामं द्रक्ष्यस्यार्ये सलक्ष्मणम्
स्थिरमित्रं हतामित्रं शचीव त्रिदशेश्वरम् ४२
तामेवमुक्त्वा राजन्तीं सीतां साक्षादिव श्रियम्
आजगाम महावेगो हनूमान्यत्र राघवः ४३

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकोत्तरशततमः सर्गः १०१

६-१०२

स उवाच महाप्राज्ञमभिगम्य प्लवंगमः
रामं वचनमर्थज्ञो वरं सर्वधनुष्मताम् १
यन्निमित्तोऽयमारम्भः कर्मणां च फलोदयः
तां देवीं शोकसंतप्तां मैथिलद्यं द्रष्टुमर्हसि २
सा हि शोकसमाविष्टा बाष्पपर्याकुलेद्मणा
मैथिली विजयं श्रुत्वा तव हर्षमुपागमत् ३
पूर्वकात्प्रत्ययाच्चाहमुक्तो विश्वस्तया तया
भर्तारं द्रष्टुमिच्छामि कृतार्थं सहलद्मणम् ४
एवमुक्तो हनुमता रामो धर्मभृतां वरः
अगच्छत्सहसा ध्यानमासीद्बाष्पपरिप्लुतः ५
दीर्घमुष्णं च निश्वस्य मेदिनीमवलोकयन्
उवाच मेघसंकाशं विभीषणमुपस्थितम् ६
दिव्याङ्गरागां वैदेहीं दिव्याभरणभूषिताम्
इह सीतां शिरः स्नातामुपस्थापय माचिरम् ७
एवमुक्तस्तु रामेण त्वरमाणो विभीषणः
प्रविश्यान्तःपुरं सीतां स्त्रीभिः स्वाभिरचोदयत् ८
दिव्याङ्गरागा वैदेहि दिव्याभरणभूषिता
यानमारोह भद्रं ते भर्ता त्वां द्रष्टुमिच्छति ९
एवमुक्ता तु वैदेही प्रत्युवाच विभीषणम्
अस्नाता द्रष्टुमिच्छामि भर्तारं राद्मसाधिप १०
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच विभीषणः
यथाह रामो भर्ता ते तत्तथा कर्तुमर्हसि ११
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा मैथिली भर्तृदेवता
भर्तृभक्तिव्रता साध्वी तथेति प्रत्यभाषत १२
ततः सीतां शिरःस्नातां युवतीभिरलंकृताम्
महार्हाभरणोपेतां महार्हाम्बरधारिणीम् १३
आरोप्य शिबिकां दीप्तां परार्ध्याम्बरसंवृताम्
रद्मोभिर्बहुभिर्गुप्तामाजहार विभीषणः १४
सोऽभिगम्य महात्मानं ज्ञात्वाभिध्यानमास्थितम्

प्रणतश्च प्रहृष्टश्च प्राप्तां सीतां न्यवेदयत् १५
तामागतामुपश्रुत्य रक्षोगृहचिरोषिताम्
हर्षो दैन्यं च रोषश्च त्रयं राघवमाविशत् १६
ततः पार्श्वगतं दृष्ट्वा सविमर्शं विचारयन्
विभीषणमिदं वाक्यमहृष्टो राघवोऽब्रवीत् १७
राक्षसाधिपते सौम्य नित्यं मद्विजये रत
वैदेही संनिकर्षं मे शीघ्रं समुपगच्छतु १८
स तद्वचनमाज्ञाय राघवस्य विभीषणः
तूर्णमुत्सारणे यत्नं कारयामास सर्वतः १९
कञ्चुकोष्णीषिणस्तत्र वेत्रझर्झरपाणयः
उत्सारयन्तः पुरुषाः समन्तात्परिचक्रमुः २०
ऋक्षाणां वानराणां च राक्षसानां च सर्वतः
वृन्दान्युत्सार्यमाणानि दूरमुत्ससृजुस्ततः २१
तेषामुत्सार्यमाणानां सर्वेषां ध्वनिरुत्थितः
वायुनोद्वर्तमानस्य सागरस्येव निस्वनः २२
उत्सार्यमाणांस्तान्दृष्ट्वा समन्ताज्जातसंभ्रमान्
दाक्षिण्यात्तदमर्षाच्च वारयामास राघवः २३
संरब्धश्चाब्रवीद्रामश्चक्षुषा प्रदहन्निव
विभीषणं महाप्राज्ञं सोपालम्भमिदं वचः २४
किमर्थं मामनादृत्य क्लिश्यतेऽय त्वया जनः
निवर्तयैनमुद्योगं जनोऽय स्वजनो मम २५
न गृहाणि न वस्त्राणि न प्राकारास्तिरस्क्रियाः
नेदृशा राजसत्कारा वृत्तमावरणं स्त्रियः २६
व्यसनेषु न कृच्छ्रेषु न युद्धे न स्वयंवरे
न क्रतौ नो विवाहे च दर्शनं दुष्यते स्त्रियः २७
सैषा युद्धगता चैव कृच्छ्रे महति च स्थिता
दर्शनेऽस्या न दोषः स्यान्मत्समीपे विशेषतः २८
तदानय समीपं मे शीघ्रमेनां विभीषण
सीता पश्यतु मामेषा सुहृद्गणवृतं स्थितम् २९
एवमुक्तस्तु रामेण सविमर्शो विभीषणः

रामस्योपानयत्सीतां संनिकर्षं विनीतवत् ३०
ततो लक्ष्मणसुग्रीवौ हनूमांश्च प्लवंगमः
निशम्य वाक्यं रामस्य बभूवुर्व्यथिता भृशम् ३१
कलत्रनिरपेक्षैश्च इङ्गितैरस्य दारुणैः
अप्रीतमिव सीतायां तर्कयन्ति स्म राघवम् ३२
लज्जया त्ववलीयन्ती स्वेषु गात्रेषु मैथिली
विभीषणेनानुगता भर्तारं साभ्यवर्तत ३३
सा वस्त्रसंरुद्धमुखी लज्जया जनसंसदि
रुरोदासाद्य भर्तारमार्यपुत्रेति भाषिणी ३४
विस्मयाच्च प्रहर्षाच्च स्नेहाच्च पतिदेवता
उदैक्षत मुखं भर्तुः सौम्यं सौम्यतरानना ३५
अथ समपनुदन्मनःक्लमं सा
सुचिरमदृष्टमुदीक्ष्य वै प्रियस्य
वदनमुदितपूर्णचन्द्रकान्तं
विमलशशाङ्कनिभानना तदासीत् ३६
इति श्रीरामायणे युद्धकाराडे द्व्यधिकशततमः सर्गः १०२

६-१०३
तां तु पार्श्वे स्थितां प्रह्वां रामः संप्रेक्ष्य मैथिलीम्
हृदयान्तर्गतक्रोधो व्याहर्तुमुपचक्रमे १
एषासि निर्जिता भद्रे शत्रुं जित्वा मया रणे
पौरुषाद्यदनुष्ठेयं तदेतदुपपादितम् २
गतोऽस्म्यन्तममर्षस्य धर्षणा संप्रमार्जिता
अवमानश्च शत्रुश्च मया युगपदुद्धृतौ ३
अद्य मे पौरुषं दृष्टमद्य मे सफलः श्रमः
अद्य तीर्णप्रतिज्ञत्वात्प्रभवामीह चात्मनः ४
या त्वं विरहिता नीता चलचित्तेन रक्षसा
दैवसंपादितो दोषो मानुषेण मया जितः ५
संप्राप्तमवमानं यस्तेजसा न प्रमार्जति
कस्तस्य पुरुषार्थोऽस्ति पुरुषस्याल्पतेजसः ६

लङ्घनं च समुद्रस्य लङ्कायाश्चावमर्दनम्
सफलं तस्य तच्छ्लाघ्यमद्य कर्म हनूमतः ७
युद्धे विक्रमतश्चैव हितं मन्त्रयतश्च मे
सुग्रीवस्य ससैन्यस्य सफलोऽद्य परिश्रमः ८
निर्गुणं भ्रातरं त्यक्त्वा यो मां स्वयमुपस्थितः
विभीषणस्य भक्तस्य सफलोऽद्य परिश्रमः ९
इत्येवं ब्रुवतस्तस्य सीता रामस्य तद्वचः
मृगीवोत्फुल्लनयना बभूवाश्रुपरिप्लुता १०
पश्यतस्तां तु रामस्य भूयः क्रोधोऽभ्यवर्तत
प्रभूताज्यावसिक्तस्य पावकस्येव दीप्यतः ११
स बद्ध्वा भ्रुकुटिं वक्त्रे तिर्यक्प्रेक्षितलोचनः
अब्रवीत्परुषं सीतां मध्ये वानररक्षसाम् १२
यत्कर्तव्यं मनुष्येण धर्षणां परिमार्जता
तत्कृतं सकलं सीते शत्रुहस्तादमर्षणात् १३
निर्जिता जीवलोकस्य तपसा भावितात्मना
अगस्त्येन दुराधर्षा मुनिना दक्षिणेव दिक् १४
विदितश्चास्तु भद्रं ते योऽय रणपरिश्रमः
स तीर्णः सुहृदां वीर्यान्न त्वदर्थं मया कृतः १५
रक्षता तु मया वृत्तमपवादं च सर्वशः
प्रख्यातस्यात्मवंशस्य न्यङ्गं च परिमार्जता १६
प्राप्तचारित्रसंदेहा मम प्रतिमुखे स्थिता
दीपो नेत्रातुरस्येव प्रतिकूलासि मे दृढम् १७
तद्गच्छ ह्यभ्यनुज्ञाता यथेष्टं जनकात्मजे
एता दश दिशो भद्रे कार्यमस्ति न मे त्वया १८
कः पुमान्हि कुले जातः स्त्रियं परगृहोषिताम्
तेजस्वी पुनरादद्यात्सुहृल्लेखेन चेतसा १९
रावणाङ्कपरिभ्रष्टां दृष्टां दुष्टेन चक्षुषा
कथं त्वां पुनरादद्यां कुलं व्यपदिशन्महत् २०
तदर्थं निर्जिता मे त्वं यशः प्रत्याहृतं मया
नास्ति मे त्वय्यभिष्वङ्गो यथेष्टं गम्यतामितः २१

इति प्रव्याहृतं भद्रे मयैतत्कृतबुद्धिना
लक्ष्मणे भरते वा त्वं कुरु बुद्धिं यथासुखम् २२
सुग्रीवे वानरेन्द्रे वा राक्षसेन्द्रे विभीषणे
निवेशय मनः सीते यथा वा सुखमात्मनः २३
न हि त्वां रावणो दृष्ट्वा दिव्यरूपां मनोरमाम्
मर्षयेत चिरं सीते स्वगृहे परिवर्तिनीम् २४
ततः प्रियार्हश्रवणा तदप्रियं
प्रियादुपश्रुत्य चिरस्य मैथिली
मुमोच बाष्पं सुभृशं प्रवेपिता
गजेन्द्रहस्ताभिहतेव वल्लरी २५
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्र्यधिकशततमः सर्गः १०३

६-१०४

एवमुक्ता तु वैदेही परुषं लोमहर्षणम्
राघवेण सरोषेण भृशं प्रव्यथिताभवत् १
सा तदश्रुतपूर्वं हि जने महति मैथिली
श्रुत्वा भर्तृवचो रूक्षं लज्जया व्रीडिताभवत् २
प्रविशन्तीव गात्राणि स्वान्येव जनकात्मजा
वाक्शल्यैस्तैः सशल्येव भृशमश्रूण्यवर्तयत् ३
ततो बाष्पपरिक्लिष्टं प्रमार्जन्ती स्वमाननम्
शनैर्गद्गदया वाचा भर्तारमिदमब्रवीत् ४
किं मामसदृशं वाक्यमीदृशं श्रोत्रदारुणम्
रूक्षं श्रावयसे वीर प्राकृतः प्राकृतामिव ५
न तथास्मि महाबाहो यथा त्वमवगच्छसि
प्रत्ययं गच्छ मे स्वेन चारित्रेणैव ते शपे ६
पृथक्स्त्रीणां प्रचारेण जातिं त्वं परिशङ्कसे
परित्यजेमां शङ्कां तु यदि तेऽहं परीक्षिता ७
यद्यहं गात्रसंस्पर्शं गतास्मि विवशा प्रभो
कामकारो न मे तत्र दैवं तत्रापराध्यति ८
मदधीनं तु यत्तन्मे हृदयं त्वयि वर्तते

पराधीनेषु गात्रेषु किं करिष्याम्यनीश्वरा ९
सहसंवृद्धभावाच्च संसर्गेण च मानद
यद्यहं ते न विज्ञाता हता तेनास्मि शाश्वतम् १०
प्रेषितस्ते यदा वीरो हनूमानवलोककः
लङ्कास्थाहं त्वया वीर किं तदा न विसर्जिता ११
प्रत्यक्षं वानरेन्द्रस्य त्वद्वाक्यसमनन्तरम्
त्वया संत्यक्तया वीर त्यक्तं स्याज्जीवितं मया १२
न वृथा ते श्रमोऽय स्यात्संशये न्यस्य जीवितम्
सुहृज्जनपरिक्लेशो न चायं निष्फलस्तव १३
त्वया तु नरशार्दूल क्रोधमेवानुवर्तता
लघुनेव मनुष्येण स्त्रीत्वमेव पुरस्कृतम् १४
अपदेशेन जनकान्नोत्पत्तिर्वसुधातलात्
मम वृत्तं च वृत्तज्ञ बहु ते न पुरस्कृतम् १५
न प्रमाणीकृतः पाणिर्बाल्ये बालेन पीडितः
मम भक्तिश्च शीलं च सर्वं ते पृष्ठतः कृतम् १६
एवं ब्रुवाणा रुदती बाष्पगद्गदभाषिणी
अब्रवील्लक्ष्मणं सीता दीनं ध्यानपरं स्थितम् १७
चितां मे कुरु सौमित्रे व्यसनस्यास्य भेषजम्
मिथ्यापवादोपहता नाहं जीवितुमुत्सहे १८
अप्रीतस्य गुणैर्भर्तुस्त्यक्तया जनसंसदि
या क्षमा मे गतिर्गन्तुं प्रवेक्ष्ये हव्यवाहनम् १९
एवमुक्तस्तु वैदेह्या लक्ष्मणः परवीरहा
अमर्षवशमापन्नो राघवाननमैक्षत २०
स विज्ञाय मनश्छन्दं रामस्याकारसूचितम्
चितां चकार सौमित्रिर्मते रामस्य वीर्यवान् २१
अधोमुखं ततो रामं शनैः कृत्वा प्रदक्षिणम्
उपासर्पत वैदेही दीप्यमानं हुताशनम् २२
प्रणम्य देवताभ्यश्च ब्राह्मणेभ्यश्च मैथिली
बद्धाञ्जलिपुटा चेदमुवाचाग्निसमीपतः २३
यथा मे हृदयं नित्यं नापसर्पति राघवात्

तथा लोकस्य साक्षी मां सर्वतः पातु पावकः२४
एवमुक्त्वा तु वैदेही परिक्रम्य हुताशनम्
विवेश ज्वलनं दीप्तं निःसङ्गेनान्तरात्मना २५
जनः स सुमहांस्तत्र बालवृद्धसमाकुलः
ददर्श मैथिलद्यं तत्र प्रविशन्तीं हुताशनम् २६
तस्यामग्निं विशन्त्यां तु हाहेति विपुलः स्वनः
रक्षसां वानराणां च संबभूवाद्भुतोपमः २७
इति श्रीरामायणे युद्धकाराडे चतुरधिकशततमः सर्गः १०४

६-१०५

ततो वैश्रवणो राजा यमश्चामित्रकर्शनः
सहस्राक्षो महेन्द्रश्च वरुणश्च परंतपः १
षडर्धनयनः श्रीमान्महादेवो वृषध्वजः
कर्ता सर्वस्य लोकस्य ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः २
एते सर्वे समागम्य विमानैः सूर्यसंनिभैः
आगम्य नगरीं लङ्कामभिजग्मुश्च राघवम् ३
ततः सहस्ताभरणान्प्रगृह्य विपुलान्भुजान्
अब्रुवंस्त्रिदशश्रेष्ठाः प्राञ्जलि राघवं स्थितम् ४
कर्ता सर्वस्य लोकस्य श्रेष्ठो ज्ञानवतां वरः
उपेक्षसे कथं सीतां पतन्तीं हव्यवाहने
कथं देवगणश्रेष्ठमात्मानं नावबुध्यसे ५
ऋतधामा वसुः पूर्वं वसूनां च प्रजापतिः
त्वं त्रयाणां हि लोकानामादिकर्ता स्वयंप्रभुः ६
रुद्राणामष्टमो रुद्रः साध्यानामपि पञ्चमः
अश्विनौ चापि ते कर्णौ चन्द्रसूर्यौ च चक्षुषी ७
अन्ते चादौ च लोकानां दृश्यसे त्वं परंतप
उपेक्षसे च वैदेहीं मानुषः प्राकृतो यथा ८
इत्युक्तो लोकपालैस्तैः स्वामी लोकस्य राघवः
अब्रवीत्त्रिदशश्रेष्ठान्रामो धर्मभृतां वरः ९
आत्मानं मानुषं मन्ये रामं दशरथात्मजम्

योऽह यस्य यतश्चाहं भगवांस्तद्ब्रवीतु मे १०
इति ब्रुवाणं काकुत्स्थं ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः
अब्रवीच्छृणु मे राम सत्यं सत्यपराक्रम ११
भवान्नारायणो देवः श्रीमांश्चक्रायुधो विभुः
एकशृङ्गो वराहस्त्वं भूतभव्यसपत्नजित् १२
अक्षरं ब्रह्म सत्यं च मध्ये चान्ते च राघव
लोकानां त्वं परो धर्मो विष्वक्सेनश्चतुर्भुजः १३
शार्ङ्गधन्वा हृषीकेशः पुरुषः पुरुषोत्तमः
अजितः खड्गधृग्विष्णुः कृष्णश्चैव बृहद्बलः १४
सेनानीर्ग्रामणीश्च त्वं बुद्धिः सत्त्वं क्षमा दमः
प्रभवश्चाव्ययश्च त्वमुपेन्द्रो मधुसूदनः १५
इन्द्रकर्मा महेन्द्रस्त्वं पद्मनाभो रणान्तकृत्
शरण्यं शरणं च त्वामाहुर्दिव्या महर्षयः १६
सहस्रशृङ्गो वेदात्मा शतजिह्वो महर्षभः
त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमोंकारः परंतप १७
प्रभवं निधनं वा ते न विदुः को भवानिति
दृश्यसे सर्वभूतेषु ब्राह्मणेषु च गोषु च
दिक्षु सर्वासु गगने पर्वतेषु वनेषु च १८
सहस्रचरणः श्रीमाञ्शतशीर्षः सहस्रदृक्
त्वं धारयसि भूतानि वसुधां च सपर्वताम् १९
अन्ते पृथिव्याः सलिले दृश्यसे त्वं महोरगः
त्रील्लोँकान्धारयन्राम देवगन्धर्वदानवान् २०
अहं ते हृदयं राम जिह्वा देवी सरस्वती
देवा गात्रेषु लोमानि निर्मिता ब्रह्मणा प्रभो २१
निमेषस्तेऽभवद्रात्रिरुन्मेषस्तेऽभवद्दिवा
संस्कारास्तेऽभवन्वेदा न तदस्ति त्वया विना २२
जगत्सर्वं शरीरं ते स्थैर्यं ते वसुधातलम्
अग्निः कोपः प्रसादस्ते सोमः श्रीवत्सलक्षण २३
त्वया लोकास्त्रयः क्रान्ताः पुराणे विक्रमैस्त्रिभिः
महेन्द्रश्च कृतो राजा बलि बद्ध्वा महासुरम् २४

सीता लक्ष्मीर्भवान्विष्णुर्देवः कृष्णः प्रजापतिः
वधार्थं रावणस्येह प्रविष्टो मानुषीं तनुम् २५
तदिदं नः कृतं कार्यं त्वया धर्मभृतां वर
निहतो रावणो राम प्रहृष्टो दिवमाक्रम २६
अमोघं बलवीर्यं ते अमोघस्ते पराक्रमः
अमोघास्ते भविष्यन्ति भक्तिमन्तश्च ये नराः २७
ये त्वां देवं ध्रुवं भक्ताः पुराणं पुरुषोत्तमम्
ये नराः कीर्तयिष्यन्ति नास्ति तेषां पराभवः २८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे पञ्चाधिकशततमः सर्गः १०५

६-१०६

एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं पितामहसमीरितम्
अङ्केनादाय वैदेहीमुत्पपात विभावसुः १
तरुणादित्यसंकाशां तप्तकाञ्चनभूषणाम्
रक्ताम्बरधरां बालां नीलकुञ्चितमूर्धजाम् २
अक्लिष्टमाल्याभरणां तथारूपां मनस्विनीम्
ददौ रामाय वैदेहीमङ्के कृत्वा विभावसुः ३
अब्रवीच्च तदा रामं साक्षी लोकस्य पावकः
एषा ते राम वैदेही पापमस्या न विद्यते ४
नैव वाचा न मनसा नानुध्यानान्न चक्षुषा
सुवृत्ता वृत्तशौण्डीरा न त्वामतिचचार ह ५
रावणेनापनीतैषा वीर्योत्सिक्तेन रक्षसा
त्वया विरहिता दीना विवशा निर्जनाद्वनात् ६
रुद्धा चान्तःपुरे गुप्ता त्वच्चित्ता त्वत्परायणा
रक्षिता राक्षसीसंघैर्विकृतैर्घोरदर्शनैः ७
प्रलोभ्यमाना विविधं भर्त्स्यमाना च मैथिली
नाचिन्तयत तद्रक्षस्त्वद्गतेनान्तरात्मना ८
विशुद्धभावां निष्पापां प्रतिगृह्णीष्व राघव
न किंचिदभिधातव्यमहमाज्ञापयामि ते ९
एवमुक्तो महातेजा धृतिमान्दृढविक्रमः

अब्रवीत्त्रिदशश्रेष्ठं रामो धर्मभृतां वरः १०
अवश्यं त्रिषु लोकेषु सीता पावनमर्हति
दीर्घकालोषिता चेयं रावणान्तःपुरे शुभा ११
बालिशः खलु कामात्मा रामो दशरथात्मजः
इति वक्ष्यन्ति मां सन्तो जानकीमविशोध्य हि १२
अनन्यहृदयां भक्तां मच्चित्तपरिरक्षिणीम्
अहमप्यवगच्छामि मैथिलीं जनकात्मजाम् १३
प्रत्ययार्थं तु लोकानां त्रयाणां सत्यसंश्रयः
उपेक्षे चापि वैदेहीं प्रविशन्तीं हुताशनम् १४
इमामपि विशालाक्षीं रक्षितां स्वेन तेजसा
रावणो नातिवर्तेत वेलामिव महोदधिः १५
न हि शक्तः स दुष्टात्मा मनसापि हि मैथिलीम्
प्रधर्षयितुमप्राप्तां दीप्तामग्निशिखामिव १६
नेयमर्हति चैश्वर्यं रावणान्तःपुरे शुभा
अनन्या हि मया सीता भास्करेण प्रभा यथा १७
विशुद्धा त्रिषु लोकेषु मैथिली जनकात्मजा
न हि हातुमियं शक्या कीर्तिरात्मवता यथा १८
अवश्यं च मया कार्यं सर्वेषां वो वचो हितम्
स्निग्धानां लोकमान्यानामेवं च ब्रुवतां हितम् १९
इतीदमुक्त्वा वचनं महाबलैः
प्रशस्यमानः स्वकृतेन कर्मणा
समेत्य रामः प्रियया महाबलः
सुखं सुखार्होऽनुबभूव राघवः २०
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षष्ठाधिकशततम सर्गः १०६

६-१०७

एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं राघवेण सुभाषितम्
इदं शुभतरं वाक्यं व्याजहार महेश्वरः १
पुष्कराक्ष महाबाहो महावक्षः परंतप
दिष्ट्या कृतमिदं कर्म त्वया शस्त्रभृतां वर २

दिष्टया सर्वस्य लोकस्य प्रवृद्धं दारुणं तमः
अपावृत्तं त्वया संख्ये राम रावणजं भयम् ३
आश्वास्य भरतं दीनं कौसल्यां च यशस्विनीम्
कैकेयीं च सुमित्रां च दृष्ट्वा लक्ष्मणमातरम् ४
प्राप्य राज्यमयोध्यायां नन्दयित्वा सुहृज्जनम्
इक्ष्वाकूणां कुले वंशं स्थापयित्वा महाबल ५
इष्ट्वा तुरगमेधेन प्राप्य चानुत्तमं यशः
ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा त्रिदिवं गन्तुमर्हसि ६
एष राजा विमानस्थः पिता दशरथस्तव
काकुत्स्थ मानुषे लोके गुरुस्तव महायशाः ७
इन्द्रलोकं गतः श्रीमांस्त्वया पुत्रेण तारितः
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा त्वमेनमभिवादय ८
महादेववचः श्रुत्वा काकुत्स्थः सहलक्ष्मणः
विमानशिखरस्थस्य प्रणाममकरोत्पितुः ९
दीप्यमानं स्वया लक्ष्म्या विरजोम्बरधारिणम्
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा ददर्श पितरं प्रभुः १०
हर्षेण महताविष्टो विमानस्थो महीपतिः
प्राणैः प्रियतरं दृष्ट्वा पुत्रं दशरथस्तदा ११
आरोप्याङ्कं महाबाहुर्वरासनगतः प्रभुः
बाहुभ्यां संपरिष्वज्य ततो वाक्यं समाददे १२
न मे स्वर्गो बहुमतः संमानश्च सुरर्षिभिः
त्वया राम विहीनस्य सत्यं प्रतिशृणोमि ते १३
कैकेय्या यानि चोक्तानि वाक्यानि वदतां वर
तव प्रव्राजनार्थानि स्थितानि हृदये मम १४
त्वां तु दृष्ट्वा कुशलिनं परिष्वज्य सलक्ष्मणम्
अद्य दुःखाद्विमुक्तोऽस्मि नीहारादिव भास्करः १५
तारितोऽह त्वया पुत्र सुपुत्रेण महात्मना
अष्टावक्रेण धर्मात्मा तारितो ब्राह्मणो यथा १६
इदानीं च विजानामि यथा सौम्य सुरेश्वरैः
वधार्थं रावणस्येह विहितं पुरुषोत्तमम् १७

सिद्धार्था खलु कौसल्या या त्वां राम गृहं गतम्
वनान्निवृत्तं संहृष्टा द्रक्ष्यते शत्रुसूदन १८
सिद्धार्थाः खलु ते राम नरा ये त्वां पुरीं गतम्
जलार्द्रमभिषिक्तं च द्रक्ष्यन्ति वसुधाधिपम् १९
अनुरक्तेन बलिना शुचिना धर्मचारिणा
इच्छेयं त्वामहं द्रष्टुं भरतेन समागतम् २०
चतुर्दश समाः सौम्य वने निर्यापितास्त्वया
वसता सीतया सार्धं लक्ष्मणेन च धीमता २१
निवृत्तवनवासोऽसि प्रतिज्ञा सफला कृता
रावणं च रणे हत्वा देवास्ते परितोषिताः २२
कृतं कर्म यशः श्लाघ्यं प्राप्तं ते शत्रुसूदन
भ्रातृभिः सह राज्यस्थो दीर्घमायुरवाप्नुहि २३
इति ब्रुवाणं राजानं रामः प्राञ्जलिरब्रवीत्
कुरु प्रसादं धर्मज्ञ कैकेय्या भरतस्य च २४
सपुत्रां त्वां त्यजामीति यदुक्ता कैकयी त्वया
स शापः कैकयीं घोरः सपुत्रां न स्पृशेत्प्रभो २५
स तथेति महाराजो राममुक्त्वा कृताञ्जलिम्
लक्ष्मणं च परिष्वज्य पुनर्वाक्यमुवाच ह २६
रामं शुश्रूषता भक्त्या वैदेह्या सह सीतया
कृता मम महाप्रीतिः प्राप्तं धर्मफलं च ते २७
धर्मं प्रप्स्यसि धर्मज्ञ यशश्च विपुलं भुवि
रामे प्रसन्ने स्वर्गं च महिमानं तथैव च २८
रामं शुश्रूष भद्रं ते सुमित्रानन्दवर्धन
रामः सर्वस्य लोकस्य शुभेष्वभिरतः सदा २९
एते सेन्द्रास्त्रयो लोकाः सिद्धाश्च परमर्षयः
अभिगम्य महात्मानमर्चन्ति पुरुषोत्तमम् ३०
एतत्तदुक्तमव्यक्तमक्षरं ब्रह्मनिर्मितम्
देवानां हृदयं सौम्य गुह्यं रामः परंतपः ३१
अवाप्तं धर्मचरणं यशश्च विपुलं त्वया
रामं शुश्रूषता भक्त्या वैदेह्या सह सीतया ३२

स तथोक्त्वा महाबाहुर्लक्ष्मणं प्राञ्जलि स्थितम्
उवाच राजा धर्मात्मा वैदेहीं वचनं शुभम् ३३
कर्तव्यो न तु वैदेहि मन्युस्त्यागमिमं प्रति
रामेण त्वद्विशुद्ध्यर्थं कृतमेतद्धितैषिणा ३४
न त्वं सुभ्रु समाधेया पतिशुश्रूषणं प्रति
अवश्यं तु मया वाच्यमेष ते दैवतं परम् ३५
इति प्रतिसमादिश्य पुत्रौ सीतां तथा स्नुषाम्
इन्द्रलोकं विमानेन ययौ दशरथो ज्वलन् ३६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्ताधिकशततमः सर्गः १०७

६-१०८

प्रतिप्रयाते काकुत्स्थे महेन्द्रः पाकशासनः
अब्रवीत्परमप्रीतो राघवं प्राञ्जलि स्थितम् १
अमोघं दर्शनं राम तवास्माकं परंतप
प्रीतियुक्तोऽस्मि तेन त्वं ब्रूहि यन्मनसेच्छसि २
एवमुक्तस्तु काकुत्स्थः प्रत्युवाच कृताञ्जलि
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया चापि भार्यया ३
यदि प्रीतिः समुत्पन्ना मयि सर्वसुरेश्वर
वक्ष्यामि कुरु मे सत्यं वचनं वदतां वर ४
मम हेतोः पराक्रान्ता ये गता यमसादनम्
ते सर्वे जीवितं प्राप्य समुत्तिष्ठन्तु वानराः ५
मत्प्रियेष्वभिरक्ताश्च न मृत्युं गणयन्ति च
त्वत्प्रसादात्समेयुस्ते वरमेतदहं वृणे ६
नीरुजान्निर्व्रणांश्चैव सम्पन्नबलपौरुषान्
गोलाङ्गूलांस्तथैवर्क्षान्द्रष्टुमिच्छामि मानद ७
अकाले चापि मुख्यानि मूलानि च फलानि च
नद्यश्च विमलास्तत्र तिष्ठेयुर्यत्र वानराः ८
श्रुत्वा तु वचनं तस्य राघवस्य महात्मनः
महेन्द्रः प्रत्युवाचेदं वचनं प्रीतिलक्षणम् ९
महानयं वरस्तात त्वयोक्तो रघुनन्दन

समुत्थास्यन्ति हरयः सुप्ता निद्राक्षये यथा १०
सुहृद्भिर्बान्धवैश्चैव ज्ञातिभिः स्वजनेन च
सर्व एव समेष्यन्ति संयुक्ताः परया मुदा ११
अकाले पुष्पशबलाः फलवन्तश्च पादपाः
भविष्यन्ति महेष्वास नद्यश्च सलिलायुताः १२
सव्रणैः प्रथमं गात्रैः संवृतैर्निर्व्रणैः पुनः
बभूवुर्वानराः सर्वे किमेतदिति विस्मिताः १३
काकुत्स्थं परिपूर्णार्थं दृष्ट्वा सर्वे सुरोत्तमाः
ऊचुस्ते प्रथमं स्तुत्वा स्तवार्हं सहलक्ष्मणम् १४
गच्छायोध्यामितो वीर विसर्जय च वानरान्
मैथिलद्यं सान्त्वयस्वैनामनुरक्तां तपस्विनीम् १५
भ्रातरं पश्य भरतं त्वच्छोकाद्व्रतचारिणम्
अभिषेचय चात्मानं पौरान्गत्वा प्रहर्षय १६
एवमुक्त्वा तमामन्त्र्य रामं सौमित्रिणा सह
विमानैः सूर्यसंकाशैर्हृष्टा जग्मुः सुरा दिवम् १७
अभिवाद्य च काकुत्स्थः सर्वांस्तांस्त्रिदशोत्तमान्
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वासमाज्ञापयत्तदा १८
ततस्तु सा लक्ष्मणरामपालिता
महाचमूर्हृष्टजना यशस्विनी
श्रिया ज्वलन्ती विरराज सर्वतो
निशा प्रणीतेव हि शीतरश्मिना १९

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे अष्टोत्तरशततमः सर्गः १०८

६-१०९

तां रात्रिमुषितं रामं सुखोत्थितमरिंदमम्
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं जयं पृष्ट्वा विभीषणः १
स्नानानि चाङ्गरागाणि वस्त्राण्याभरणानि च
चन्दनानि च दिव्यानि माल्यानि विविधानि च २
अलंकारविदश्चेमा नार्यः पद्मनिभेक्षणाः
उपस्थितास्त्वां विधिवत्स्नापयिष्यन्ति राघव ३

एवमुक्तस्तु काकुत्स्थः प्रत्युवाच विभीषणम्
हरीन्सुग्रीवमुख्यांस्त्वं स्नानेनोपनिमन्त्रय ४
स तु ताम्यति धर्मात्मा मम हेतोः सुखोचितः
सुकुमारो महाबाहुः कुमारः सत्यसंश्रवः ५
तं विना कैकेयीपुत्रं भरतं धर्मचारिणम्
न मे स्नानं बहुमतं वस्त्रारायाभरणानि च ६
इत एव पथा क्षिप्रं प्रतिगच्छाम तां पुरीम्
अयोध्यामायतो ह्येष पन्थाः परमदुर्गमः ७
एवमुक्तस्तु काकुत्स्थं प्रत्युवाच विभीषणः
अह्ना त्वां प्रापयिष्यामि तां पुरीं पार्थिवात्मज ८
पुष्पकं नाम भद्रं ते विमानं सूर्यसंनिभम्
मम भ्रातुः कुबेरस्य रावणेनाहृतं बलात् ९
तदिदं मेघसंकाशं विमानमिह तिष्ठति
तेन यास्यसि यानेन त्वमयोध्यां गतज्वरः १०
अहं ते यद्यनुग्राह्यो यदि स्मरसि मे गुणान्
वस तावदिह प्राज्ञ यद्यस्ति मयि सौहृदम् ११
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा वैदेह्या चापि भार्यया
अर्चितः सर्वकामैस्त्वं ततो राम गमिष्यसि १२
प्रीतियुक्तस्तु मे राम ससैन्यः ससुहृद्गणः
सत्क्रियां विहितां तावद्गृहाण त्वं मयोद्यताम् १३
प्रणयाद्बहुमानाच्च सौहृदेन च राघव
प्रसादयामि प्रेष्योऽह न खल्वाज्ञापयामि ते १४
एवमुक्तस्ततो रामः प्रत्युवाच विभीषणम्
रक्षसां वानराणां च सर्वेषां चोपशृरावताम् १५
पूजितोऽह त्वया वीर साचिव्येन परंतप
सर्वात्मना च चेष्टाभिः सौहृदेनोत्तमेन च १६
न खल्वेतन्न कुर्यां ते वचनं राक्षसेश्वर
तं तु मे भ्रातरं द्रष्टुं भरतं त्वरते मनः १७
मां निवर्तयितुं योऽसौ चित्रकूटमुपागतः
शिरसा याचतो यस्य वचनं न कृतं मया १८

कौसल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं च यशस्विनीम्
गुरूंश्च सुहृदश्चैव पौरांश्च तनयैः सह १९
उपस्थापय मे क्षिप्रं विमानं राक्षसेश्वर
कृतकार्यस्य मे वासः कथंस्विदिह संमतः २०
अनुजानीहि मां सौम्य पूजितोऽस्मि विभीषण
मन्युर्न खलु कर्तव्यस्त्वरितस्त्वानुमानये २१
ततः काञ्चनचित्राङ्गं वैदूर्यमणिवेदिकम्
कूटागारैः परिक्षिप्तं सर्वतो रजतप्रभम् २२
पाण्डुराभिः पताकाभिर्ध्वजैश्च समलंकृतम्
शोभितं काञ्चनैर्हर्म्यैर्हेमपद्मविभूषितम् २३
प्रकीर्णं किङ्किणीजालैर्मुक्तामणिगवाक्षितम्
घण्टाजालैः परिक्षिप्तं सर्वतो मधुरस्वनम् २४
तन्मेरुशिखराकारं निर्मितं विश्वकर्मणा
बहुभिर्भूषितं हर्म्यैर्मुक्तारजतसंनिभैः २५
तलैः स्फटिकचित्राङ्गैर्वैदूर्यैश्च वरासनैः
महार्हास्तरणोपेतैरुपपन्नं महाधनैः २६
उपस्थितमनाधृष्यं तद्विमानं मनोजवम्
निवेदयित्वा रामाय तस्थौ तत्र विभीषणः २७
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे नवोत्तरशततमः सर्गः १०९

६-११०

उपस्थितं तु तं दृष्ट्वा पुष्पकं पुष्पभूषितम्
अविदूरे स्थितं रामं प्रत्युवाच विभीषणः १
स तु बद्धाञ्जलि प्रह्वो विनीतो राक्षसेश्वरः
अब्रवीत्त्वरयोपेतः किं करोमीति राघवम् २
तमब्रवीन्महातेजा लक्ष्मणस्योपशृण्वतः
विमृश्य राघवो वाक्यमिदं स्नेहपुरस्कृतम् ३
कृतप्रयत्नकर्माणो विभीषण वनौकसः
रत्नैरर्थैश्च विविधैर्भूषणैश्चाभिपूजय ४
सहैभिरर्दिता लङ्का निर्जिता राक्षसेश्वर

हृष्टैः प्राणभयं त्यक्त्वा संग्रामेष्वनिवर्तिभिः ५
एवं संमानिताश्चेमे मानार्हा मानद त्वया
भविष्यन्ति कृतज्ञेन निर्वृता हरियूथपाः ६
त्यागिनं संग्रहीतारं सानुक्रोशं यशस्विनम्
यतस्त्वामवगच्छन्ति ततः संबोधयामि ते ७
एवमुक्तस्तु रामेण वानरांस्तान्विभीषणः
रत्नार्थैः संविभागेन सर्वानेवान्वपूजयत् ८
ततस्तान्पूजितान्दृष्ट्वा रत्नैरर्थैश्च यूथपान्
आरुरोह ततो रामस्तद्विमानमनुत्तमम् ९
अङ्केनादाय वैदेहीं लज्जमानां यशस्विनीम्
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विक्रान्तेन धनुष्मता १०
अब्रवीच्च विमानस्थः काकुत्स्थः सर्ववानरान्
सुग्रीवं च महावीर्यं राक्षसं च विभीषणम् ११
मित्रकार्यं कृतमिदं भवद्भिर्वानरोत्तमाः
अनुज्ञाता मया सर्वे यथेष्टं प्रतिगच्छत १२
यत्तु कार्यं वयस्येन सुहृदा वा परंतप
कृतं सुग्रीव तत्सर्वं भवता धर्मभीरुणा
किष्किन्धां प्रतियाह्याशु स्वसैन्येनाभिसंवृतः १३
स्वराज्ये वस लङ्कायां मया दत्ते विभीषण
न त्वां धर्षयितुं शक्ताः सेन्द्रा अपि दिवौकसः १४
अयोध्यां प्रतियास्यामि राजधानीं पितुर्मम
अभ्यनुज्ञातुमिच्छामि सर्वानामन्त्रयामि वः १५
एवमुक्तास्तु रामेण वानरास्ते महाबलाः
ऊचुः प्राञ्जलयो रामं राक्षसश्च विभीषणः
अयोध्यां गन्तुमिच्छामः सर्वान्नयतु नो भवान् १६
दृष्ट्वा त्वामभिषेकार्द्रं कौसल्यामभिवाद्य च
अचिरेणागमिष्यामः स्वान्गृहान्नृपतेः सुत १७
एवमुक्तस्तु धर्मात्मा वानरैः सविभीषणैः
अब्रवीद्राघवः श्रीमान्ससुग्रीवविभीषणान् १८
प्रियात्प्रियतरं लब्धं यदहं ससुहृज्जनः

सर्वैर्भवद्भिः सहितः प्रीतिं लप्स्ये पुरीं गतः १९
क्षिप्रमारोह सुग्रीव विमानं वानरैः सह
त्वमध्यारोह सामात्यो राक्षसेन्द्र विभीषण २०
ततस्तत्पुष्पकं दिव्यं सुग्रीवः सह सेनया
अध्यारोहत्त्वरञ्शीघ्रं सामात्यश्च विभीषणः २१
तेष्वारूढेषु सर्वेषु कौबेरं परमासनम्
राघवेणाभ्यनुज्ञातमुत्पपात विहायसम् २२
ययौ तेन विमानेन हंसयुक्तेन भास्वता
प्रहृष्टश्च प्रतीतश्च बभौ रामः कुबेरवत् २३
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे दशोत्तरशततमः सर्गः ११०

६-१११

अनुज्ञातं तु रामेण तद्विमानमनुत्तमम्
उत्पपात महामेघः श्वसनेनोद्धतो यथा १
पातयित्वा ततश्चक्षुः सर्वतो रघुनन्दनः
अब्रवीन्मैथिलीं सीतां रामः शशिनिभाननाम् २
कैलासशिखराकारे त्रिकूटशिखरे स्थिताम्
लङ्कामीक्षस्व वैदेहि निर्मितां विश्वकर्मणा ३
एतदायोधनं पश्य मांसशोणितकर्दमम्
हरीणां राक्षसानां च सीते विशसनं महत् ४
तव हेतोर्विशालाक्षि रावणो निहतो मया
कुम्भकर्णोऽत्र निहतः प्रहस्तश्च निशाचरः ५
लक्ष्मणेनेन्द्रजिच्चात्र रावणिर्निहतो रणे
विरूपाक्षश्च दुष्प्रेक्ष्यो महापार्श्वमहोदरौ ६
अकम्पनश्च निहतो बलिनोऽन्ये च राक्षसाः
त्रिशिराश्चातिकायश्च देवान्तकनरान्तकौ ७
अत्र मन्दोदरी नाम भार्या तं पर्यदेवयत्
सपत्नीनां सहस्रेण सास्रेण परिवारिता ८
एतत्तु दृश्यते तीर्थं समुद्रस्य वरानने
यत्र सागरमुत्तीर्य तां रात्रिमुषिता वयम् ९

एष सेतुर्मया बद्धः सागरे सलिलार्णवे
तव हेतोर्विशालाक्षि नलसेतुः सुदुष्करः १०
पश्य सागरमक्षोभ्यं वैदेहि वरुणालयम्
अपारमभिगर्जन्तं शङ्खशुक्तिनिषेवितम् ११
हिरण्यनाभं शैलेन्द्रं काञ्चनं पश्य मैथिलि
विश्रमार्थं हनुमतो भित्त्वा सागरमुत्थितम् १२
अत्र राक्षसराजोऽयमाजगाम विभीषणः १३
एषा सा दृश्यते सीते किष्किन्धा चित्रकानना
सुग्रीवस्य पुरी रम्या यत्र वाली मया हतः १४
दृश्यतेऽसौ महान्सीते सविद्युदिव तोदयः
ऋश्यमूको गिरिश्रेष्ठः काञ्चनैर्धातुभिर्वृतः १५
अत्राहं वानरेन्द्रेण सुग्रीवेण समागतः
समयश्च कृतः सीते वधार्थं वालिनो मया १६
एषा सा दृश्यते पम्पा नलिनी चित्रकानना
त्वया विहीनो यत्राहं विललाप सुदुःखितः १७
अस्यास्तीरे मया दृष्टा शबरी धर्मचारिणी
अत्र योजनबाहुश्च कबन्धो निहतो मया १८
दृश्यतेऽसौ जनस्थाने सीते श्रीमान्वनस्पतिः
यत्र युद्धं महद्वृत्तं तव हेतोर्विलासिनि
रावणस्य नृशंसस्य जटायोश्च महात्मनः १९
खरश्च निहतः संख्ये दूषणश्च निपातितः
त्रिशिराश्च महावीर्यो मया बाणैरजिह्मगैः २०
पर्णशाला तथा चित्रा दृश्यते शुभदर्शना
यत्र त्वं राक्षसेन्द्रेण रावणेन हृता बलात् २१
एषा गोदावरी रम्या प्रसन्नसलिला शिवा
अगस्त्यस्याश्रमो ह्येष दृश्यते पश्य मैथिलि २२
वैदेहि दृश्यते चात्र शरभङ्गाश्रमो महान्
उपयातः सहस्राक्षो यत्र शक्रः पुरंदरः २३
एते ते तापसावासा दृश्यन्ते तनुमध्यमे
अत्रिः कुलपतिर्यत्र सूर्यवैश्वानरप्रभः

अत्र सीते त्वया दृष्टा तापसी धर्मचारिणी २४
अस्मिन्देशे महाकायो विराधो निहतो मया २५
असौ सुतनु शैलेन्द्रश्चित्रकूटः प्रकाशते
यत्र मां कैकयीपुत्रः प्रसादयितुमागतः २६
एषा सा यमुना दूराद्दृश्यते चित्रकानना
भरद्वाजाश्रमो यत्र श्रीमानेष प्रकाशते २७
एषा त्रिपथगा गङ्गा दृश्यते वरवर्णिनि
शृङ्गवेरपुरं चैतद्गुहो यत्र समागतः २८
एषा सा दृश्यतेऽयोध्या राजधानी पितुर्मम
अयोध्यां कुरु वैदेहि प्रणामं पुनरागता २९
ततस्ते वानराः सर्वे राक्षसश्च विभीषणः
उत्पत्योत्पत्य ददृशुस्तां पुरीं शुभदर्शनाम् ३०
ततस्तु तां पाण्डुरहर्म्यमालिनीं
विशालकक्ष्यां गजवाजिसंकुलाम्
पुरीमयोध्यां ददृशुः प्लवंगमाः
पुरीं महेन्द्रस्य यथामरावतीम् ३१
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे एकादशाधिगशततमः सर्गः १११

६-११२

पूर्णे चतुदशे वर्षे पञ्चम्यां लक्ष्मणाग्रजः
भरद्वाजाश्रमं प्राप्य ववन्दे नियतो मुनिम् १
सोऽपृच्छदभिवाद्यैनं भरद्वाजं तपोधनम्
शृणोषि कच्चिद्भगवन्सुभिक्षानामयं पुरे
कच्चिच्च युक्तो भरतो जीवन्त्यपि च मातरः २
एवमुक्तस्तु रामेण भरद्वाजो महामुनिः
प्रत्युवाच रघुश्रेष्ठं स्मितपूर्वं प्रहृष्टवत् ३
पङ्कदिग्धस्तु भरतो जटिलस्त्वां प्रतीक्षते
पादुके ते पुरस्कृत्य सर्वं च कुशलं गृहे ४
त्वां पुरा चीरवसनं प्रविशन्तं महावनम्
स्त्रीतृतीयं च्युतं राज्याद्धर्मकामं च केवलम् ५

पदातिं त्यक्तसर्वस्वं पितुर्वचनकारिणम्
सर्वभोगैः परित्यक्तं स्वर्गच्युतमिवामरम् ६
दृष्ट्वा तु करुणा पूर्वं ममासीत्समितिंजय
कैकेयीवचने युक्तं वन्यमूलफलाशनम् ७
साम्प्रतं सुसमृद्धार्थं समित्रगणबान्धवम्
समीक्ष्य विजितारिं त्वां मम प्रीतिरनुत्तमा ८
सर्वं च सुखदुःखं ते विदितं मम राघव
तत्त्वया विपुलं प्राप्तं जनस्थानवधादिकम् ९
ब्राह्मणार्थे नियुक्तस्य रक्षतः सर्वतापसान्
मारीचदर्शनं चैव सीतोन्मथनमेव च १०
कबन्धदर्शनं चैव पम्पाभिगमनं तथा
सुग्रीवेण च ते सख्यं यच्च वाली हतस्त्वया ११
मार्गणं चैव वैदेह्याः कर्म वातात्मजस्य च
विदितायां च वैदेह्यां नलसेतुर्यथा कृतः
यथा च दीपिता लङ्का प्रहृष्टैर्हरियूथपैः १२
सपुत्रबान्धवामात्यः सबलः सहवाहनः
यथा च निहतः संख्ये रावणो देवकण्टकः १३
समागमश्च त्रिदशैर्यथा दत्तश्च ते वरः
सर्वं ममैतद्विदितं तपसा धर्मवत्सल १४
अहमप्यत्र ते दद्मि वरं शस्त्रभृतां वर
अर्घ्यं प्रतिगृहाणेदमयोध्यां श्वो गमिष्यसि १५
तस्य तच्छिरसा वाक्यं प्रतिगृह्य नृपात्मजः
बाढमित्येव संहृष्टः श्रीमान्वरमयाचत १६
अकालफलिनो वृक्षाः सर्वे चापि मधुस्रवाः
भवन्तु मार्गे भगवन्नयोध्यां प्रति गच्छतः १७
निष्फलाः फलिनश्चासन्विपुष्पाः पुष्पशालिनः
शुष्काः समग्रपत्रास्ते नगाश्चैव मधुस्रवाः १८
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे द्वादशोत्तरशततमः सर्गः ११२

६-११३
अयोध्यां तु समालोक्य चिन्तयामास राघवः
चिन्तयित्वा ततो दृष्टिं वानरेषु न्यपातयत् १
प्रियकामः प्रियं रामस्ततस्त्वरितविक्रमम्
उवाच धीमांस्तेजस्वी हनूमन्तं प्लवंगमम् २
अयोध्यां त्वरितो गच्छ क्षिप्रं त्वं प्लवगोत्तम
जानीहि कच्चित्कुशली जनो नृपतिमन्दिरे ३
शृङ्गवेरपुरं प्राप्य गुहं गहनगोचरम्
निषादाधिपतिं ब्रूहि कुशलं वचनान्मम ४
श्रुत्वा तु मां कुशलिनमरोगं विगतज्वरम्
भविष्यति गुहः प्रीतः स ममात्मसमः सखा ५
अयोध्यायाश्च ते मार्गं प्रवृत्तिं भरतस्य च
निवेदयिष्यति प्रीतो निषादाधिपतिर्गुहः ६
भरतस्तु त्वया वाच्यः कुशलं वचनान्मम
सिद्धार्थं शंस मां तस्मै सभार्यं सहलक्ष्मणम् ७
हरणं चापि वैदेह्या रावणेन बलीयसा
सुग्रीवेण च संवादं वालिनश्च वधं रणे ८
मैथिल्यन्वेषणं चैव यथा चाधिगता त्वया
लङ्घयित्वा महातोयमापगापतिमव्ययम् ९
उपयानं समुद्रस्य सागरस्य च दर्शनम्
यथा च कारितः सेतू रावणश्च यथा हतः १०
वरदानं महेन्द्रेण ब्रह्मणा वरुणेन च
महादेवप्रसादाच्च पित्रा मम समागमम् ११
जित्वा शत्रुगणान्रामः प्राप्य चानुत्तमं यशः
उपयाति समृद्धार्थः सह मित्रैर्महाबलः १२
एतच्छ्रुत्वा यमाकारं भजते भरतस्ततः
स च ते वेदितव्यः स्यात्सर्वं यच्चापि मां प्रति १३
ज्ञेयाः सर्वे च वृत्तान्ता भरतस्येङ्गितानि च
तत्त्वेन मुखवर्णेन दृष्ट्या व्याभाषणेन च १४
सर्वकामसमृद्धं हि हस्त्यश्वरथसंकुलम्

पितृपैतामहं राज्यं कस्य नावर्तयेन्मनः १५
संगत्या भरतः श्रीमान्राज्येनार्थी स्वयं भवेत्
प्रशास्तु वसुधां सर्वामखिलां रघुनन्दनः १६
तस्य बुद्धिं च विज्ञाय व्यवसायं च वानर
यावन्न दूरं याताः स्मः क्षिप्रमागन्तुमर्हसि १७
इति प्रतिसमादिष्टो हनूमान्मारुतात्मजः
मानुषं धारयन्रूपमयोध्यां त्वरितो ययौ १८
लङ्घयित्वा पितृपथं भुजगेन्द्रालयं शुभम्
गङ्गायमुनयोर्भीमं संनिपातमतीत्य च १९
शृङ्गवेरपुरं प्राप्य गुहमासाद्य वीर्यवान्
स वाचा शुभया हृष्टो हनूमानिदमब्रवीत् २०
सखा तु तव काकुत्स्थो रामः सत्यपराक्रमः
ससीतः सहसौमित्रिः स त्वां कुशलमब्रवीत् २१
पञ्चमीमद्य रजनीमुषित्वा वचनान्मुनेः
भरद्वाजाभ्यनुज्ञातं द्रक्ष्यस्यद्यैव राघवम् २२
एवमुक्त्वा महातेजाः संप्रहृष्टतनूरुहः
उत्पपात महावेगो वेगवानविचारयन् २३
सोऽपश्यद्रामतीर्थं च नदीं बालुकिनीं तथा
गोमतीं तां च सोऽपश्यद्भीमं सालवनं तथा २४
स गत्वा दूरमध्वानं त्वरितः कपिकुञ्जरः
आससाद द्रुमान्फुल्लान्नन्दिग्रामसमीपजान् २५
क्रोशमात्रे त्वयोध्यायाश्चीरकृष्णाजिनाम्बरम्
ददर्श भरतं दीनं कृशमाश्रमवासिनम् २६
जटिलं मलदिग्धाङ्गं भ्रातृव्यसनकर्शितम्
फलमूलाशिनं दान्तं तापसं धर्मचारिणम् २७
समुन्नतजटाभारं वल्कलाजिनवाससम्
नियतं भावितात्मानं ब्रह्मर्षिसमतेजसम् २८
पादुके ते पुरस्कृत्य शासन्तं वै वसुंधराम्
चातुर्वर्ण्यस्य लोकस्य त्रातारं सर्वतो भयात् २९
उपस्थितममात्यैश्च शुचिभिश्च पुरोहितैः

बलमुख्यैश्च युक्तैश्च काषायाम्बरधारिभिः ३०
न हि ते राजपुत्रं तं चीरकृष्णाजिनाम्बरम्
परिमोक्तुं व्यवस्यन्ति पौरा वै धर्मवत्सलाः ३१
तं धर्ममिव धर्मज्ञं देहवन्तमिवापरम्
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं हनूमान्मारुतात्मजः ३२
वसन्तं दण्डकारण्ये यं त्वं चीरजटाधरम्
अनुशोचसि काकुत्स्थं स त्वा कुशलमब्रवीत् ३३
प्रियमाख्यामि ते देव शोकं त्यक्ष्यसि दारुणम्
अस्मिन्मुहूर्ते भ्रात्रा त्वं रामेण सह संगतः ३४
निहत्य रावणं रामः प्रतिलभ्य च मैथिलीम्
उपयाति समृद्धार्थः सह मित्रैर्महाबलैः ३५
लक्ष्मणश्च महातेजा वैदेही च यशस्विनी
सीता समग्रा रामेण महेन्द्रेण शची यथा ३६
एवमुक्तो हनुमता भरतः कैकयीसुतः
पपात सहसा हृष्टो हर्षान्मोहं जगाम ह ३७
ततो मुहूर्तादुत्थाय प्रत्याश्वस्य च राघवः
हनूमन्तमुवाचेदं भरतः प्रियवादिनम् ३८
अशोकजैः प्रीतिमयैः कपिमालिङ्ग्य संभ्रमात्
सिषेच भरतः श्रीमान्विपुलैरश्रुबिन्दुभिः ३९
देवो वा मानुषो वा त्वमनुक्रोशादिहागतः
प्रियाख्यानस्य ते सौम्य ददामि ब्रुवतः प्रियम् ४०
गवां शतसहस्रं च ग्रामाणां च शतं परम्
सकुण्डलाः शुभाचारा भार्याः कन्याश्च षोडश ४१
हेमवर्णाः सुनासोरूः शशिसौम्याननाः स्त्रियः
सर्वाभरणसम्पन्नाः सम्पन्नाः कुलजातिभिः ४२
निशम्य रामागमनं नृपात्मजः
कपिप्रवीरस्य तदाद्भुतोपमम्
प्रहर्षितो रामदिदृक्षयाभव
त्पुनश्च हर्षादिदमब्रवीद्वचः ४३

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे त्रयोदशाधिकशततमःसर्गः ११३

६-११४

बहूनि नाम वर्षाणि गतस्य सुमहद्वनम्
शृणोम्यहं प्रीतिकरं मम नाथस्य कीर्तनम् १
कल्याणी बत गाथेयं लौकिकी प्रतिभाति मे
एति जीवन्तमानन्दो नरं वर्षशतादपि २
राघवस्य हरीणां च कथमासीत्समागमः
कस्मिन्देशे किमाश्रित्य तत्त्वमाख्याहि पृच्छतः ३
स पृष्टो राजपुत्रेण बृस्यां समुपवेशितः
आचचक्षे ततः सर्वं रामस्य चरितं वने ४
यथा प्रव्रजितो रामो मातुर्दत्ते वरे तव
यथा च पुत्रशोकेन राजा दशरथो मृतः ५
यथा दूतैस्त्वमानीतस्तूर्णं राजगृहात्प्रभो
त्वयायोध्यां प्रविष्टेन यथा राज्यं न चेप्सितम् ६
चित्रकूटं गिरिं गत्वा राज्येनामित्रकर्शनः
निमन्त्रितस्त्वया भ्राता धर्ममाचरता सताम् ७
स्थितेन राज्ञो वचने यथा राज्यं विसर्जितम्
आर्यस्य पादुके गृह्य यथासि पुनरागतः ८
सर्वमेतन्महाबाहो यथावद्विदितं तव
त्वयि प्रतिप्रयाते तु यद्वृत्तं तन्निबोध मे ९
अपयाते त्वयि तदा समुद्भ्रान्तमृगद्विजम्
प्रविवेशाथ विजनं सुमहद्दण्डकावनम् १०
तेषां पुरस्ताद्बलवान्गच्छतां गहने वने
विनदन्सुमहानादं विराधः प्रत्यदृश्यत ११
तमुत्क्षिप्य महानादमूर्ध्वबाहुमधोमुखम्
निखाते प्रक्षिपन्ति स्म नदन्तमिव कुञ्जरम् १२
तत्कृत्वा दुष्करं कर्म भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ
सायाह्ने शरभङ्गस्य रम्यमाश्रममीयतुः १३
शरभङ्गे दिवं प्राप्ते रामः सत्यपराक्रमः
अभिवाद्य मुनीन्सर्वाञ्जनस्थानमुपागमत् १४
चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीमकर्मणाम्

हतानि वसता तत्र राघवेण महात्मना १५
ततः पश्चाच्छूर्पणखा रामपार्श्वमुपागता
ततो रामेण संदिष्टो लक्ष्मणः सहसोत्थितः १६
प्रगृह्य खड्गं चिच्छेद कर्णनासे महाबलः
ततस्तेनार्दिता बाला रावणं समुपागता १७
रावणानुचरो घोरो मारीचो नाम राक्षसः
लोभयामास वैदेहीं भूत्वा रत्नमयो मृगः १८
सा राममब्रवीद्दृष्ट्वा वैदेही गृह्यतामिति
अहो मनोहरः कान्त आश्रमे नो भविष्यति १९
ततो रामो धनुष्पाणिर्धावन्तमनुधावति
स तं जघान धावन्तं शरेणानतपर्वणा २०
अथ सौम्य दशग्रीवो मृगं याते तु राघवे
लक्ष्मणे चापि निष्क्रान्ते प्रविवेशाश्रमं तदा
जग्राह तरसा सीतां ग्रहः खे रोहिणीमिव २१
त्रातुकामं ततो युद्धे हत्वा गृध्रं जटायुषम्
प्रगृह्य सीतां सहसा जगामाशु स रावणः २२
ततस्त्वद्भुतसंकाशाः स्थिताः पर्वतमूर्धनि
सीतां गृहीत्वा गच्छन्तं वानराः पर्वतोपमाः
ददृशुर्विस्मितास्तत्र रावणं राक्षसाधिपम् २३
प्रविवेश तदा लङ्कां रावणो लोकरावणः २४
तां सुवर्णपरिक्रान्ते शुभे महति वेश्मनि
प्रवेश्य मैथिलद्यं वाक्यैः सान्त्वयामास रावणः २५
निवर्तमानः काकुत्स्थो दृष्ट्वा गृध्रं प्रविव्यथे २६
गृध्रं हतं तदा दग्ध्वा रामः प्रियसखं पितुः
गोदावरीमनुचरन्वनोद्देशांश्च पुष्पितान्
आसेदतुर्महारण्ये कबन्धं नाम राक्षसम् २७
ततः कबन्धवचनाद्रामः सत्यपराक्रमः
ऋश्यमूकं गिरिं गत्वा सुग्रीवेण समागतः २८
तयोः समागमः पूर्वं प्रीत्या हार्दो व्यजायत
इतरेतरसंवादात्प्रगाढः प्रणयस्तयोः २९

रामः स्वबाहुवीर्येण स्वराज्यं प्रत्यपादयत्
वालिनं समरे हत्वा महाकायं महाबलम् ३०
सुग्रीवः स्थापितो राज्ये सहितः सर्ववानरैः
रामाय प्रतिजानीते राजपुत्र्यास्तु मार्गणम् ३१
आदिष्टा वानरेन्द्रेण सुग्रीवेण महात्मना
दश कोटयः प्लवंगानां सर्वाः प्रस्थापिता दिशः ३२
तेषां नो विप्रनष्टानां विन्ध्ये पर्वतसत्तमे
भृशं शोकाभितप्तानां महान्कालोऽत्यवर्तत ३३
भ्राता तु गृध्रराजस्य संपातिर्नाम वीर्यवान्
समाख्याति स्म वसतिं सीताया रावणालये ३४
सोऽह दुःखपरीतानां दुःखं तज्ज्ञातिनां नुदन्
आत्मवीर्यं समास्थाय योजनानां शतं प्लुतः ३५
तत्राहमेकामद्राक्षमशोकवनिकां गताम्
कौशेयवस्त्रां मलिनां निरानन्दां दृढव्रताम् ३६
तया समेत्य विधिवत्पृष्ट्वा सर्वमनिन्दिताम्
अभिज्ञानं मणिं लब्ध्वा चरितार्थोऽहमागतः ३७
मया च पुनरागम्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः
अभिज्ञानं मया दत्तमर्चिष्मान्स महामणिः ३८
श्रुत्वा तां मैथिलद्यं हृष्टस्त्वाशशंसे स जीवितम्
जीवितान्तमनुप्राप्तः पीत्वामृतमिवातुरः ३९
उद्योजयिष्यन्नुद्योगं दध्रेलङ्कावधे मनः
जिघांसुरिव लोकान्ते सर्वाल्लाँकान्विभावसुः ४०
ततः समुद्रमासाद्य नलं सेतुमकारयत्
अतरत्कपिवीराणां वाहिनी तेन सेतुना ४१
प्रहस्तमवधीन्नीलः कुम्भकर्णं तु राघवः
लक्ष्मणो रावणसुतं स्वयं रामस्तु रावणम् ४२
स शक्रेण समागम्य यमेन वरुणेन च
सुरर्षिभिश्च काकुत्स्थो वराँल्लेभे परंतपः ४३
स तु दत्तवरः प्रीत्या वानरैश्च समागतः
पुष्पकेण विमानेन किष्किन्धामभ्युपागमत् ४४

तं गङ्गां पुनरासाद्य वसन्तं मुनिसंनिधौ
अविघ्नं पुष्ययोगेन श्वो रामं द्रष्टुमर्हसि ४५
ततः स सत्यं हनुमद्वचो मह-
न्निशम्य हृष्टो भरतः कृताञ्जलि
उवाच वाणीं मनसः प्रहर्षिणीं
चिरस्य पूर्णः खलु मे मनोरथः ४६
इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे चतुर्दशाधिकशततमः सर्गः ११४

६-११५

श्रुत्वा तु परमानन्दं भरतः सत्यविक्रमः
हृष्टमाज्ञापयामास शत्रुघ्नं परवीरहा १
दैवतानि च सर्वाणि चैत्यानि नगरस्य च
सुगन्धमाल्यैर्वादित्रैरर्चन्तु शुचयो नराः २
राजदारास्तथामात्याः सैन्याः सेनागणाङ्गनाः
अभिनिर्यान्तु रामस्य द्रष्टुं शशिनिभं मुखम् ३
भरतस्य वचः श्रुत्वा शत्रुघ्नः परवीरहा
विष्टीरनेकसाहस्रीश्चोदयामास वीर्यवान् ४
समीकुरुत निम्नानि विषमाणि समानि च
स्थानानि च निरस्यन्तां नन्दिग्रामादितः परम् ५
सिञ्चन्तु पृथिवीं कृत्स्नां हिमशीतेन वारिणा
ततोऽभ्यवकिरन्त्वन्ये लाजैः पुष्पैश्च सर्वतः ६
समुच्छ्रितपताकास्तु रथ्याः पुरवरोत्तमे
शोभयन्तु च वेश्मानि सूर्यस्योदयनं प्रति ७
स्रग्दाममुक्तपुष्पैश्च सुगन्धैः पञ्चवर्णकैः
राजमार्गमसंबाधं किरन्तु शतशो नराः ८
मत्तैर्नागसहस्रैश्च शातकुम्भविभूषितैः
अपरे हेमकक्ष्याभिः सगजाभिः करेणुभिः
निर्ययुस्त्वरया युक्ता रथैश्च सुमहारथाः ९
ततो यानान्युपारूढाः सर्वा दशरथस्त्रियः
कौसल्यां प्रमुखे कृत्वा सुमित्रां चापि निर्ययुः १०

अश्वानां खुरशब्देन रथनेमिस्वनेन च
शङ्खदुन्दुभिनादेन संचचालेव मेदिनी ११
कृत्स्नं च नगरं तत्तु नन्दिग्राममुपागमत् १२
द्विजातिमुख्यैर्धर्मात्मा श्रेणीमुख्यैः सनैगमैः
माल्यमोदकहस्तैश्च मन्त्रिभिर्भरतो वृतः
शङ्खभेरीनिनादैश्च बन्दिभिश्चाभिवन्दितः १३
आर्यपादौ गृहीत्वा तु शिरसा धर्मकोविदः
पाण्डुरं छत्रमादाय शुक्लमाल्योपशोभितम् १४
शुक्ले च वालव्यजने राजार्हे हेमभूषिते
उपवासकृशो दीनश्चीरकृष्णाजिनाम्बरः १५
भ्रातुरागमनं श्रुत्वा तत्पूर्वं हर्षमागतः
प्रत्युद्ययौ तदा रामं महात्मा सचिवैः सह १६
समीक्ष्य भरतो वाक्यमुवाच पवनात्मजम्
कच्चिन्न खलु कापेयी सेव्यते चलचित्तता
न हि पश्यामि काकुत्स्थं राममार्यं परंतपम् १७
अथैवमुक्ते वचने हनूमानिदमब्रवीत्
अर्थं विज्ञापयन्नेव भरतं सत्यविक्रमम् १८
सदाफलान्कुसुमितान्वृक्षान्प्राप्य मधुस्रवान्
भरद्वाजप्रसादेन मत्तभ्रमरनादितान् १९
तस्य चैष वरो दत्तो वासवेन परंतप
ससैन्यस्य तदातिथ्यं कृतं सर्वगुणान्वितम् २०
निःस्वनः श्रूयते भीमः प्रहृष्टानां वनौकसाम्
मन्ये वानरसेना सा नदीं तरति गोमतीम् २१
रजोवर्षं समुद्धूतं पश्य वालुकिनीं प्रति
मन्ये सालवनं रम्यं लोलयन्ति प्लवंगमाः २२
तदेतद्दृश्यते दूराद्विमलं चन्द्रसंनिभम्
विमानं पुष्पकं दिव्यं मनसा ब्रह्मनिर्मितम् २३
रावणं बान्धवैः सार्धं हत्वा लब्धं महात्मना
धनदस्य प्रसादेन दिव्यमेतन्मनोजवम् २४
एतस्मिन्भ्रातरौ वीरौ वैदेह्या सह राघवौ

सुग्रीवश्च महातेजा राक्षसेन्द्रो विभीषणः २५
ततो हर्षसमुद्भूतो निस्वनो दिवमस्पृशत्
स्त्रीबालयुववृद्धानां रामोऽयमिति कीर्तिते २६
रथकुञ्जरवाजिभ्यस्तेऽवतीर्य महीं गताः
ददृशुस्तं विमानस्थं नराः सोममिवाम्बरे २७
प्राञ्जलिर्भरतो भूत्वा प्रहृष्टो राघवोन्मुखः
स्वागतेन यथार्थेन ततो राममपूजयत् २८
मनसा ब्रह्मणा सृष्टे विमाने लक्ष्मणाग्रजः
रराज पृथुदीर्घाक्षो वज्रपाणिरिवापरः २९
ततो विमानाग्रगतं भरतो भ्रातरं तदा
ववन्दे प्रणतो रामं मेरुस्थमिव भास्करम् ३०
आरोपितो विमानं तद्भरतः सत्यविक्रमः
राममासाद्य मुदितः पुनरेवाभ्यवादयत् ३१
तं समुत्थाप्य काकुत्स्थश्चिरस्याक्षिपथं गतम्
अङ्के भरतमारोप्य मुदितः परिषस्वजे ३२
ततो लक्ष्मणमासाद्य वैदेहीं च परंतपः
अभ्यवादयत प्रीतो भरतो नाम चाब्रवीत् ३३
सुग्रीवं कैकयीपुत्रो जाम्बवन्तं तथाङ्गदम्
मैन्दं च द्विविदं नीलमृषभं चैव सस्वजे ३४
ते कृत्वा मानुषं रूपं वानराः कामरूपिणः
कुशलं पर्यपृच्छन्त प्रहृष्टा भरतं तदा ३५
विभीषणं च भरतः सान्त्वयन्वाक्यमब्रवीत्
दिष्ट्या त्वया सहायेन कृतं कर्म सुदुष्करम् ३६
शत्रुघ्नश्च तदा राममभिवाद्य सलक्ष्मणम्
सीतायाश्चरणौ पश्चाद्ववन्दे विनयान्वितः ३७
रामो मातरमासाद्य विषण्णां शोककर्शिताम्
जग्राह प्रणतः पादौ मनो मातुः प्रसादयन् ३८
अभिवाद्य सुमित्रां च कैकेयीं च यशस्विनीम्
स मातृश्च तदा सर्वाः पुरोहितमुपागमत् ३९
स्वागतं ते महाबाहो कौसल्यानन्दवर्धन

इति प्राञ्जलयः सर्वे नागरा राममब्रुवन् ४०
तान्यञ्जलिसहस्राणि प्रगृहीतानि नागरैः
स्राकोशानीव पद्मानि ददर्श भरताग्रजः ४१
पादुके ते तु रामस्य गृहीत्वा भरतः स्वयम्
चरणाभ्यां नरेन्द्रस्य योजयामास धर्मवित् ४२
स्रब्रवीच्च तदा रामं भरतः स कृताञ्जलि
एतत्ते रक्षितं राजन्राज्यं निर्यातितं मया ४३
स्रद्य जन्म कृतार्थं मे संवृत्तश्च मनोरथः
यस्त्वां पश्यामि राजानमयोध्यां पुनरागतम् ४४
स्रवेक्षतां भवान्कोशं कोष्ठागारं पुरं बलम्
भवतस्तेजसा सर्वं कृतं दशगुणं मया ४५
तथा ब्रुवाणं भरतं दृष्ट्वा तं भ्रातृवत्सलम्
मुमुचुर्वानरा बाष्पं राक्षसश्च विभीषणः ४६
ततः प्रहर्षाद्भरतमङ्कमारोप्य राघवः
ययौ तेन विमानेन ससैन्यो भरताश्रमम् ४७
भरताश्रममासाद्य ससैन्यो राघवस्तदा
स्रवतीर्य विमानाग्रादवतस्थे महीतले ४८
स्रब्रवीच्च तदा रामस्तद्विमानमनुत्तमम्
वह वैश्रवणं देवमनुजानामि गम्यताम् ४९
ततो रामाभ्यनुज्ञातं तद्विमानमनुत्तमम्
उत्तरां दिशमुद्दिश्य जगाम धनदालयम् ५०
पुरोहितस्यात्मसमस्य राघवो
बृहस्पतेः शक्र इवामराधिपः
निपीड्य पादौ पृथगासने शुभे
सहैव तेनोपविवेश वीर्यवान् ५१
इति श्रीरामायणे युद्धकाराडे पञ्चदशाधिकशततमः सर्गः ११५

६-११६
शिरस्यञ्जलिमाधाय कैकेयीनन्दिवर्धनः
बभाषे भरतो ज्येष्ठं रामं सत्यपराक्रमम् १

पूजिता मामिका माता दत्तं राज्यमिदं मम
तद्ददामि पुनस्तुभ्यं यथा त्वमददा मम २
धुरमेकाकिना न्यस्तामृषभेण बलीयसा
किशोरवद्गुरुं भारं न वोढुमहमुत्सहे ३
वारिवेगेन महता भिन्नः सेतुरिव क्षरन्
दुर्बन्धनमिदं मन्ये राज्यच्छिद्रमसंवृतम् ४
गतिं खर इवाश्वस्य हंसस्येव च वायसः
नान्वेतुमुत्सहे देव तव मार्गमरिंदम ५
यथा च रोपितो वृक्षो जातश्चान्तर्निवेशने
महांश्च सुदुरारोहो महास्कन्धः प्रशाखवान् ६
शीर्येत पुष्पितो भूत्वा न फलानि प्रदर्शयेत्
तस्य नानुभवेदर्थं यस्य हेतोः स रोप्यते ७
एषोपमा महाबाहो त्वमर्थं वेत्तुमर्हसि
यद्यस्मान्मनुजेन्द्र त्वं भक्तान्भृत्यान्न शाधि हि ८
जगदद्याभिषिक्तं त्वामनुपश्यतु सर्वतः
प्रतपन्तमिवादित्यं मध्याह्ने दीप्ततेजसम् ९
तूर्यसंघातनिर्घोषैः काञ्चीनूपुरनिस्वनैः
मधुरैर्गीतशब्दैश्च प्रतिबुध्यस्व शेष्व च १०
यावदावर्तते चक्रं यावती च वसुंधरा
तावत्त्वमिह सर्वस्य स्वामित्वमभिवर्तय ११
भरतस्य वचः श्रुत्वा रामः परपुरंजयः
तथेति प्रतिजग्राह निषसादासने शुभे १२
ततः शत्रुघ्नवचनान्निपुणाः श्मश्रुवर्धकाः
सुखहस्ताः सुशीघ्राश्च राघवं पर्युपासत १३
पूर्वं तु भरते स्नाते लक्ष्मणे च महाबले
सुग्रीवे वानरेन्द्रे च राक्षसेन्द्रे विभीषणे १४
विशोधितजटः स्नातश्चित्रमाल्यानुलेपनः
महार्हवसनोपेतस्तस्थौ तत्र श्रिया ज्वलन् १५
प्रतिकर्म च रामस्य कारयामास वीर्यवान्
लक्ष्मणस्य च लक्ष्मीवानिक्ष्वाकुकुलवर्धनः १६

प्रतिकर्म च सीतायाः सर्वा दशरथस्त्रियः
आत्मनैव तदा चक्रुर्मनस्विन्यो मनोहरम् १७
ततो राघवपत्नीनां सर्वासामेव शोभनम्
चकार यत्नात्कौसल्या प्रहृष्टा पुत्रवत्सला १८
ततः शत्रुघ्नवचनात्सुमन्त्रो नाम सारथिः
योजयित्वाभिचक्राम रथं सर्वाङ्गशोभनम् १९
अर्कमण्डलसंकाशं दिव्यं दृष्ट्वा रथं स्थितम्
आरुरोह महाबाहू रामः सत्यपराक्रमः २०
अयोध्यायां तु सचिवा राज्ञो दशरथस्य ये
पुरोहितं पुरस्कृत्य मन्त्रयामासुरर्थवत् २१
मन्त्रयन्रामवृद्ध्यर्थं वृत्त्यर्थं नगरस्य च
सर्वमेवाभिषेकार्थं जयार्हस्य महात्मनः
कर्तुमर्हथ रामस्य यद्यन्मङ्गलपूर्वकम् २२
इति ते मन्त्रिणः सर्वे संदिश्य तु पुरोहितम्
नगरान्निर्ययुस्तूर्णं रामदर्शनबुद्धयः २३
हरियुक्तं सहस्राक्षो रथमिन्द्र इवानघः
प्रययौ रथमास्थाय रामो नगरमुत्तमम् २४
जग्राह भरतो रश्मीञ्शत्रुघ्नश्छत्रमाददे
लक्ष्मणो व्यजनं तस्य मूर्ध्नि संपर्यवीजयत् २५
श्वेतं च वालव्यजनं सुग्रीवो वानरेश्वरः
अपरं चन्द्रसंकाशं राक्षसेन्द्रो विभीषणः २६
ऋषिसंघैस्तदाकाशे देवैश्च समरुद्गणैः
स्तूयमानस्य रामस्य शुश्रुवे मधुरध्वनिः २७
ततः शत्रुंजयं नाम कुञ्जरं पर्वतोपमम्
आरुरोह महातेजाः सुग्रीवो वानरेश्वरः २८
नव नागसहस्राणि ययुरास्थाय वानराः
मानुषं विग्रहं कृत्वा सर्वाभरणभूषिताः २९
शङ्खशब्दप्रणादैश्च दुन्दुभीनां च निस्वनैः
प्रययौ पुरुषव्याघ्रस्तां पुरीं हर्म्यमालिनीम् ३०
ददृशुस्ते समायान्तं राघवं सपुरःसरम्

विराजमानं वपुषा रथेनातिरथं तदा ३१
ते वर्धयित्वा काकुत्स्थं रामेण प्रतिनन्दिताः
अनुजग्मुर्महात्मानं भ्रातृभिः परिवारितम् ३२
अमात्यैर्ब्राह्मणैश्चैव तथा प्रकृतिभिर्वृतः
श्रिया विरुरुचे रामो नक्षत्रैरिव चन्द्रमाः ३३
स पुरोगामिभिस्तूर्यैस्तालस्वस्तिकपाणिभिः
प्रव्याहरद्भिर्मुदितैर्मङ्गलानि ययौ वृतः ३४
अक्षतं जातरूपं च गावः कन्यास्तथा द्विजाः
नरा मोदकहस्ताश्च रामस्य पुरतो ययुः ३५
सख्यं च रामः सुग्रीवे प्रभावं चानिलात्मजे
वानराणां च तत्कर्म व्याचचक्षेऽथ मन्त्रिणाम्
श्रुत्वा च विस्मयं जग्मुरयोध्यापुरवासिनः ३६
द्युतिमानेतदाख्याय रामो वानरसंवृतः
हृष्टपुष्टजनाकीर्णामयोध्यां प्रविवेश ह ३७
ततो ह्यभ्युच्छ्रयन्पौराः पताकास्ते गृहे गृहे
ऐक्ष्वाकाध्युषितं रम्यमाससाद पितुर्गृहम् ३८
पितुर्भवनमासाद्य प्रविश्य च महात्मनः
कौसल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं चाभ्यवादयत् ३९
अथाब्रवीद्राजपुत्रो भरतं धर्मिणां वरम्
अर्थोपहितया वाचा मधुरं रघुनन्दनः ४०
यच्च मद्भवनं श्रेष्ठं साशोकवनिकं महत्
मुक्तावैदूर्यसंकीर्णं सुग्रीवस्य निवेदय ४१
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भरतः सत्यविक्रमः
पाणौ गृहीत्वा सुग्रीवं प्रविवेश तमालयम् ४२
ततस्तैलप्रदीपांश्च पर्यङ्कास्तरणानि च
गृहीत्वा विविशुः क्षिप्रं शत्रुघ्नेन प्रचोदिताः ४३
उवाच च महातेजाः सुग्रीवं राघवानुजः
अभिषेकाय रामस्य दूतानाज्ञापय प्रभो ४४
सौवर्णान्वानरेन्द्राणां चतुर्णां चतुरो घटान्
ददौ क्षिप्रं स सुग्रीवः सर्वरत्नविभूषितान् ४५

यथा प्रत्यूषसमये चतुर्णां सागराम्भसाम्
पूर्णैर्घटैः प्रतीक्षध्वं तथा कुरुत वानराः ४६
एवमुक्ता महात्मानो वानरा वारणोपमाः
उत्पेतुर्गगनं शीघ्रं गरुडा इव शीघ्रगाः ४७
जाम्बवांश्च हनूमांश्च वेगदर्शी च वानरः
ऋषभश्चैव कलशाञ्जलपूर्णानथानयन्
नदीशतानां पञ्चानां जलं कुम्भैरुपाहरन् ४८
पूर्वात्समुद्रात्कलशं जलपूर्णमथानयत्
सुषेणः सत्त्वसम्पन्नः सर्वरत्नविभूषितम् ४९
ऋषभो दक्षिणात्तूर्णं समुद्राज्जलमाहरत् ५०
रक्तचन्दनकर्पूरैः संवृतं काञ्चनं घटम्
गवयः पश्चिमात्तोयमाजहार महार्णवात् ५१
रत्नकुम्भेन महता शीतं मारुतविक्रमः
उत्तराच्च जलं शीघ्रं गरुडानिलविक्रमः ५२
अभिषेकाय रामस्य शत्रुघ्नः सचिवैः सह
पुरोहिताय श्रेष्ठाय सुहृद्भ्यश्च न्यवेदयत् ५३
ततः स प्रयतो वृद्धो वसिष्ठो ब्राह्मणैः सह
रामं रत्नमये पीठे सहसीतं न्यवेशयत् ५४
वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ काश्यपः
कात्यायनः सुयज्ञश्च गौतमो विजयस्तथा ५५
अभ्यषिञ्चन्नरव्याघ्रं प्रसन्नेन सुगन्धिना
सलिलेन सहस्राक्षं वसवो वासवं यथा ५६
ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैः पूर्वं कन्याभिर्मन्त्रिभिस्तथा
योधैश्चैवाभ्यषिञ्चंस्ते संप्रहृष्टाः सनैगमैः ५७
सर्वौषधिरसैश्चापि दैवतैर्नभसि स्थितैः
चतुर्भिर्लोकपालैश्च सर्वैर्देवैश्च संगतैः ५८
छत्रं तस्य च जग्राह शत्रुघ्नः पाराडुरं शुभम्
श्वेतं च वालव्यजनं सुग्रीवो वानरेश्वरः
अपरं चन्द्रसंकाशं राक्षसेन्द्रो विभीषणः ५९
मालां ज्वलन्तीं वपुषा काञ्चनीं शतपुष्कराम्

राघवाय ददौ वायुर्वासवेन प्रचोदितः ६०
सर्वरत्नसमायुक्तं मणिरत्नविभूषितम्
मुक्ताहारं नरेन्द्राय ददौ शक्रप्रचोदितः ६१
प्रजगुर्देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः
अभिषेके तदर्हस्य तदा रामस्य धीमतः ६२
भूमिः सस्यवती चैव फलवन्तश्च पादपाः
गन्धवन्ति च पुष्पाणि बभूवू राघवोत्सवे ६३
सहस्रशतमश्वानां धेनूनां च गवां तथा
ददौ शतं वृषान्पूर्वं द्विजेभ्यो मनुजर्षभः ६४
त्रिंशत्कोटीर्हिरण्यस्य ब्राह्मणेभ्यो ददौ पुनः
नानाभरणवस्त्राणि महार्हाणि च राघवः ६५
अर्करश्मिप्रतीकाशां काञ्चनीं मणिविग्रहाम्
सुग्रीवाय स्रजं दिव्यां प्रायच्छन्मनुजर्षभः ६६
वैदूर्यमणिचित्रे च वज्ररत्नविभूषिते
वालिपुत्राय धृतिमानङ्गदायाङ्गदे ददौ ६७
मणिप्रवरजुष्टं च मुक्ताहारमनुत्तमम्
सीतायै प्रददौ रामश्चन्द्ररश्मिसमप्रभम् ६८
अरजे वाससी दिव्ये शुभान्याभरणानि च
अवेक्षमाणा वैदेही प्रददौ वायुसूनवे ६९
अवमुच्यात्मनः कण्ठाद्धारं जनकनन्दिनी
अवैक्षत हरीन्सर्वान्भर्तारं च मुहुर्मुहुः ७०
तामिङ्गितज्ञः संप्रेक्ष्य बभाषे जनकात्मजाम्
प्रदेहि सुभगे हारं यस्य तुष्टासि भामिनि ७१
पौरुषं विक्रमो बुद्धिर्यस्मिन्नेतानि नित्यदा
ददौ सा वायुपुत्राय तं हारमसितेक्षणा ७२
हनूमांस्तेन हारेण शुशुभे वानरर्षभः
चन्द्रांशुचयगौरेण श्वेताभ्रेण यथाचलः ७३
ततो द्विविदमैन्दाभ्यां नीलाय च परंतपः
सर्वान्कामगुणान्वीक्ष्य प्रददौ वसुधाधिपः ७४
सर्ववानरवृद्धाश्च ये चान्ये वानरेश्वराः

वासोभिर्भूषणैश्चैव यथार्हं प्रतिपूजिताः ७५
यथार्हं पूजिताः सर्वे कामै रत्नैश्च पुष्कलैः
प्रहृष्टमनसः सर्वे जग्मुरेव यथागतम् ७६
राघवः परमोदारः शशास परया मुदा
उवाच लक्ष्मणं रामो धर्मज्ञं धर्मवत्सलः ७७
आतिष्ठ धर्मज्ञ मया सहेमां
गां पूर्वराजाध्युषितां बलेन
तुल्यं मया त्वं पितृभिर्धृता या
तां यौवराज्ये धुरमुद्वहस्व ७८
सर्वात्मना पर्यनुनीयमानो
यदा न सौमित्रिरुपैति योगम्
सर्वात्मना पर्यनुनीयमानो
यदा न सौमित्रिरुपैति योगम्
नियुज्यमानो भुवि यौवराज्ये
ततोऽभ्यषिञ्चद्भरतं महात्मा ७९
राघवश्चापि धर्मात्मा प्राप्य राज्यमनुत्तमम्
ईजे बहुविधैर्यज्ञैः ससुहृद्भ्रातृबान्धवः ८०
पौण्डरीकाश्वमेधाभ्यां वाजपेयेन चासकृत्
अन्यैश्च विविधैर्यज्ञैरयजत्पार्थिवर्षभः ८१
राज्यं दश सहस्राणि प्राप्य वर्षाणि राघवः
शताश्वमेधानाजह्रे सदश्वान्भूरिदक्षिणान् ८२
आजानुलम्बिबाहुश्च महास्कन्धः प्रतापवान्
लक्ष्मणानुचरो रामः पृथिवीमन्वपालयत् ८३
न पर्यदेवन्विधवा न च व्यालकृतं भयम्
न व्याधिजं भयं वापि रामे राज्यं प्रशासति ८४
निर्दस्युरभवल्लोको नानर्थः कंचिदस्पृशत्
न च स्म वृद्धा बालानां प्रेतकार्याणि कुर्वते ८५
सर्वं मुदितमेवासीत्सर्वो धर्मपरोऽभवत्
राममेवानुपश्यन्तो नाभ्यहिंसन्परस्परम् ८६
आसन्वर्षसहस्राणि तथा पुत्रसहस्रिणः

निरामया विशोकाश्च रामे राज्यं प्रशासति ८७
नित्यपुष्पा नित्यफलास्तरवः स्कन्धविस्तृताः
कालवर्षी च पर्जन्यः सुखस्पर्शश्च मारुतः ८८
स्वकर्मसु प्रवर्तन्ते तुष्टाः स्वैरेव कर्मभिः
आसन्प्रजा धर्मपरा रामे शासति नानृताः ८९
सर्वे लक्षणसम्पन्नाः सर्वे धर्मपरायणाः
दश वर्षसहस्राणि रामो राज्यमकारयत् ९०

इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे षोडशोत्तरशततमः सर्गः ११६

समाप्तं युद्धकाण्डम्

Yuddha Kānda: Typed by Rajesh Yadev, B.A., and proofread by Murali Dhar Pandey (Ph.D.).